

ÉRTELMISÉG ÉS NEVELÉS A REFORMKORBAN

A szerző korábbi kötetei

- Differenciált osztálymunka, optimális elsajátítás a gyakorlatban.
(Társszerző: Petriné Feyér Judit). Tankönyvkiadó. Budapest. 1982. 152 p.
- Hagyomány és megújulás a felsőoktatás módszereiben. (Szerk.: Fehér Katalin). Közgazdaságtudományi Egyetem. Budapest. 1988. 201 p.
- „Tekintetes Szerkesztő Úr!” Levelek a magyar sajtóról. 1790–1848.
(Vál. és szerk.: Kókay György, társszerk.: Fehér Katalin).
Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 1990. 392 p.
- A környezeti nevelés gyökerei Magyarországon.
(Társszerző: Seres Ágota). Info Group Kiadó. Budapest. 1996. 158 p.
- Festetics György tevékenysége a korabeli sajtó tükrében.
Festetics György emlékkötet. (Szerk.: Pétervári András).
Pannon Agrártudományi Egyetem. Keszthely. 1997. 68 p.
- A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon.
Eötvös József Kiadó. Budapest. 1999. 126 p.
- Magyar ipar- és technikatörténet. (Főszerk.: Fehér Katalin).
Kertek 2000 Kiadó. Budapest. 1999. 357 p.
- Bocsor István. OPKM. Budapest. 2000. 168. p.
- Kerekes Ferenc. OPKM. Budapest. 2001. 159. p.
- Sajtó és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon.
OPKM. Budapest. 2001. 270 p. 31 t.
- Az erdélyi magyar nevelés évszázadai. (Társszerző: Fodor László).
Educatio Kiadó. Kolozsvár. 2002. 121 p.
- Hatvani István és tanítványai. OPKM. Budapest. 2002. 139 p.
- Sajtó és nevelés Magyarországon 1777–1849.
Eötvös József Kiadó. Budapest. 2005. 398 p.
- „Neveljünk polgárokat!” Nyilvánosság és nevelés a reformkorban.
OPKM. Budapest. 2006. 188 p.
- Népfelvilágosító törekvések Magyarországon 1777–1849.
Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest. 2009. 253 p.
- A katolikus sajtó kezdetei Magyarországon.
Eötvös József Kiadó, Budapest. 2011. 154 p.

Fehér Katalin

**Értelmiség és nevelés
a reformkorban**

**Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet
Budapest, 2023**

Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 140.

A kiadást támogatta:

a Magyar Tudományos Akadémia
Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága

© Dr. Fehér Katalin CSc, prof. emer., 2023

Címlapkép: Tikos Albert: Olvasó gyerek (1843)
Olajfestmény, magángyűjtemény

ISBN 978-615-5365-45-4

Nyomdai gondozás: Tordas és Társa Kft.

Tartalom

Bevezetés	7
I. Papok, lelkészek, tanárok az iskoláztatás fontosságáról	15
Templomi és temetési beszédek	15
Tanári beköszöntő beszédek	33
Ünnepi szónoklatok	44
II. Röpiratok	49
III. Kalendáriumok	71
IV. Diáktársaságok mint a jövőbeli értelmiség nevelői	
a reformkorban	79
V. A kultúra, a nemzeti nevelésügy és a sajtó	93
Gyermekkönyvek és sajtóvisszhangjuk	93
A magyar tanítási nyelv ügye	103
Külföldi pedagógiai törekvések ismertetése	120
Népnevelés, népoktatás	140
VI. Kisdednevelés	167
VII. Leánynevelésünk eszméi és intézményei	185
VIII. Tanárok a nevelés és az oktatás reformjáért	223
Egy pedagógiai tankönyvpályázat	223
Óvóképzés	239
Tanítóképzés	243
Rendi tanárképzés	262
Függelék	277
A nevelésügy iránt érdeklődő reformkori értelmiségiek	277

Bevezetés

„Neveljünk polgárokat, aztán tegyük őket boldogokká”

Művelődéstörténet-írásunk a magyar reformkor számos kérdését tisztázta már. Értékes összefoglaló munkák, elemző tanulmányok születtek a korszak eszmei és oktatáspolitikai irányzataival, jelentős személyiségeivel kapcsolatban. Azonban e társadalmi és szellemi törekvésekben oly gazdag időszak még számos kutatásra váró ténnyt és eddig fel nem ismert összefüggést rejteget.

A kötet fejezetei e téren igyekeznek adósságot törleszteni. A magyar reformkor nevelésügye és az e korszakban fontos társadalmi tényezővé váló értelmiség kapcsolatát igyekeznek megvilágítani olyan kutatási eredményekkel, amelyek jelentékeny része ebben az összefüggésben korábban teljesen ismeretlen volt.

Az Olvasó képet kap a papok, tanárok, jogászok, lapszerkesztők és más értelmiségiek munkásságáról, küzdelméről az európai nemzetek új eszméinek és pedagógiai gyakorlatának hazai földbe történő meggyökereztetésére irányuló nehéz munkájáról. A kutatás során olyan új, aprónak látszó, de olykor mégis jelentős tények és adatok kerültek a felszínre, melyek mindeddig ismeretlenek voltak, és amelyek kiegészíthetik, módosíthatják, árnyalhatják a korábban kialakult képet, hozzájárulva a magyarországi nevelésügy reformkori története pontosabb megismeréséhez.

Míg Nyugat-Európában a kifejlődő polgárság mozgalmainak és emancipációs törekvéseinek volt eszmei-világnézeti megalapozója, addig Közép- és Kelet-Európában – a polgárság gyengesége és fejletlensége miatt – más rétegeknek kellett e mozgalom élére állniuk. Nálunk erre a szerepre elsősorban a középnemesség és az akkor kibontakozó értelmiség lehetett csak alkalmas.

Hazánkban az új eszmék jelentkezésében – társadalmi és poli-

tikai okokból – fáziskésést tapasztalhatunk a nyugat-európai országokhoz képest, jelenlétük, terjedésük sebességét és hatókörét rendkívül nehéz megragadni.

A korabeli, nagy hatású, nyilvános kommunikációs eszköz az egyházi beszéd volt, mely népszerű formában, a köznép számára is érthető módon, szóbeli formában, anyanyelven közvetítette a reformkor pedagógia eszméit. Témánk szempontjából nagyon fontosak a kéziratban és nyomtatásban ránk maradt, nevelésügygel foglalkozó művek, de igen lényegesek a magyar nyelven írt és nyomtatásban is kiadott pedagógiai kézikönyvek és tankönyvek is, melyek szerzői az akkori magyar értelmiség soraiból kerültek ki.

A 19. század első évtizedeiben az egyházak körébe tartozott a hazai kulturális élet igen sok szektora: az oktatás, a tudomány, sőt részben az irodalom és a művészet is. Magukat az értelmiségieket is elsősorban itt kell keresnünk, hiszen akkor még többnyire az egyházak nevelték és alkalmazták őket.

Az egyházak értelmisége akkor még polihisztor értelmiségi volt, egyszerre többféle munkát is végeztek. Voltak közöttük teológiai alapképzettségű tanárok, orvosok, jogászok, lapszerkesztők. A szűk, hazai értelmiségi réteg magasabb szintű, jelentősebb tagjai szinte mind polihisztorok voltak, részint, mert az egyházak szolgálatában sokféle teendőt kellett ellátniuk, és különféle tárgyakat tanítaniuk. A magasabb intellektuális képzésben részesült értelmiségiek képzésében nagy szerepe volt annak, hogy sok magyarországi diák végezte tanulmányait külföldi egyetemeken. A katolikus papok egy része Itáliában. A piaristák, onnan hozták az eklektikus filozófiát és az új fizikát. A protestánsok svájci, holland, angol, de főleg a német egyetemeken szerezték képesítésüket, hiszen protestáns egyetem Magyarországon nem működött. Különböző alapítványok, ösztöndíjak segítségével a tehetséges, szegény diákok is eljuthattak az európai egyetemekre, és szerezhettek teológiai és orvosi diplomát.

Milyen volt a korabeli magyar értelmiségi réteg társadalmi ösz-

szetétele? Értelmiségi utánpótlását mindegyik egyház a nem nemes, polgári, mezővárosi, falusi, kézműves, szegény szabad paraszti vagy esetleg jobbágy származású diákokból nevelte. A nagy református kollégiumokban sok volt a szegény tanuló vagy éppen a szolgadiák. A különböző szintű oktatók és a valamivel többre becsült lelkészek többsége a szegény tanulók soraiból került ki. A nemes ifjakat világi közéleti pályákra készítették elő.

Mind a katolikus, mind a protestáns egyházaknak – az adott feudális rendszeren belül – olyan, szigorúan saját szellemében felnevelt és fegyelmező hagyományosan alávetett – szegény értelmiségi utánpótlásra volt szüksége, amely gyermekkorától fogva megszokta függő helyzetét, és amely kötelességtudóan elvégezte mindazt az értelmiségi munkát, amire a birtokos, nemesi származású társaik nem vállalkoztak.

Az állam a 19. század első felében kezdett az értelmiségi szerepeknek nagyobb fontosságot tulajdonítani. A Habsburg abszolutizmusnak nagyobb és szakképzettebb hivatali apparátusra, pénzügyi, gazdasági, közegészségügyi szakemberekre, a bányászat, közlekedés, földmérés, vízépítés terén mérnökökre, ugyanakkor pedig jobb tanerőkre és iskolákra, tanultabb kézművesekre és írástudó parasztoakra volt szüksége. A hivatalnokok képzését az 1776-ban felállított 5 királyi akadémia végezte. Ezek filozófiai, illetve jogi tagozatain a közigazgatás gyakorlati feladataihoz igazodva oktattak gazdasági, műszaki, államtani, pénzügytani, természetjogi stb. ismereteket. Modernizálták az egyetem jogi karát is. Az ügyvédi vizsgát már 1769-ben kötelezővé tették.

Különös jelentősége volt II. József 1785-i pátensének, amely az értelmiségi pályákat az emelkedni, tanulni vágyó parasztfiúk előtt is megnyitotta. II. József megpróbálkozott – sikertelenül – az ösztöndíjak és a tandíjak egy olyan új rendszerének bevezetésével is, amely arra irányult, hogy a szegény diákokat az egyháztól átirányítsa az állami szolgálat felé. Mindez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az értelmiségiek száma nőjön hazánkban.

Tudjuk azonban azt, hogy a feudális társadalom az értelmiségi munkát nem sokra becsülte. A kisértelmiségiek (pl.: a tanítók és a falusi papok) nyomorúságos helyzetben éltek.

A hivatásukból élő értelmiségiek közül sokan érdeklődtek a nevelés kérdései iránt, sokan feladatuknak tekintették, hogy munkakörük adta keretek között – szóban vagy írásban – kinyilvánítsák véleményüket koruk nevelésügyének hiányosságairól, és kijelöljék a reformok útját: róluk szól ez a könyv.

Fontos kérdés, hogy a reformkor új eszméi hogyan és milyen csatornákon keresztül jutottak el a különböző társadalmi rétegekhez. Nagyon óvatosan kell azonban minden olyan esetben eljárni, amikor bizonyos rétegek kulturális mintáit, mentalitását és attitűdjeit közvetve, ráadásul olyan tartalmak alapján közelítjük meg, amelyek nem tőlük származtak, hanem számukra szóltak. Elsődleges források alapján megalapozott elképzelést kell kialakítanunk, hogy a népesség mely része ismerhette meg azokat a szóban elhangzott vagy nyomtatásban is megjelent műveket, melyek népfelvilágosító szándékkal jöttek létre. Kik terjesztették, kikhez jutottak el az információk, melyeket a szerzők közvetíteni akartak?

A „köznép” volt a magyar társadalom legelmaradottabb rétege még a reformkorban is – gazdaságilag, és művelődési tekintetben egyaránt. Anyagi lehetőségeik csekélyek voltak, szinte semmi másra nem tudtak költeni, csak önmaguk és családjuk létfenntartására. Könyvet és újságot nem vásároltak, hiszen a felnőtt lakosság többsége írástudatlan vagy félanalfabéta volt.¹ A köznemesség túlnyomó része – akik ugyan tudtak olvasni, és jártak több-kevesebb ideig a korszakban „latin iskolának” nevezett középiskolába – nem szereztek korszerű ismereteket. A latinos műveltség – amit ez a fajta iskolatípus adott – a reformkorban

¹ V. ö: Benda Kálmán: *A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon*. In: Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi?* Gondolat, Budapest, 1978. 287–305.

már kevés volt a világban a tájékozottsághoz, a hazai és a külföldi események megértéséhez.

A „köznép” – de a köznemesség nagy része – számára is az egyetlen művelődési lehetőséget a szóbeli ismeretközlés vagy a nagyon egyszerű és érthető nyelven, nyomtatásban közreadott röpiratok és a valamint százsámra megjelentett, értéktelen ponyvairodalom jelentette.

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – a hatalmas és mindmáig feldolgozatlan reformkori anyagból válogatva, megkíséreltem bemutatni, hogyan jutott a neveléssel és az oktatással kapcsolatos korszerű információkhoz a nevelés kérdései iránt érdeklődő szűk értelmiségi réteg, azaz a „köznép” és a nép gyermekeinek nevelésére hivatott, leendő népiskolai tanítók új nemzedéke a 19. század első felében.

„*Neveljünk polgárokat, aztán tegyük őket boldogokká*” – írta a 18 esztendőös *Eötvös József* 1841-ben, atyai barátjának, Dessewffy Józsefnek², és ezzel a reformkor újat akaró, ifjú nemzedékének legfontosabb törekvését fogalmazta meg. A polgári nemzetté válás folyamatának első lépcsője a polgári gondolkodás kialakítása az emberekben, melyet gyermekkorban kell elkezdni, és új, polgári szellemű nevelés útján megvalósítani.

A nevelésügy Magyarországon 1830 táján már közügy. Olyan kérdés, amely a társadalom minden rétegét érinti valamilyen módon, ezért sokakat foglalkoztat. Európa nyugati régióihoz képest hazánkban – kis késéssel ugyan, de lassan – kialakulnak a nyilvánosság különböző fórumai, melyek lehetővé tették, hogy az emberek a közügyekről értesüljenek.

Míg Európa nyugati felén a polgári nyilvánosság fő médiuma az igen fejlett, nagy példányszámban megjelenő sajtó, hazánkban – az ismert történeti okok miatti késleltetett fejlődés következtében

² Eötvös József: *Neveljünk polgárokat*. Eötvös József levele Dessewffy Józsefhez. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 3.

– a sajtó még nem jutott ilyen jelentős szerephez, hiszen hatóköre szűk rétegekre terjed ki: azokra, akik tudnak olvasni, érdeklődnek a közügyek – köztük a nevelés kérdései – iránt, és akiknek lehetőségük volt a drága lapok megvásárlására, vagy nyilvános helyeken (kaszinó, olvasóegylet, társalkodó egylet) az olvasására és megvitatására.

„A polgári nyilvánosság az általános hozzáférés elvén áll vagy bukik. Olyan nyilvánosság, amelyből körülhatárolható csoportok ki vannak zárva, nemcsak tökéletlen, hanem egyáltalán nem is nyilvánosság”³. „Habermas véleménye szerint a társadalom minden tagjának – legalábbis elvileg – lehetőséget kell biztosítani arra, hogy véleményével a közösséghez forduljon, illetve a többieknek a nyilvánosságnak szánt véleményét megismerje. Erre elvi garanciát a jog adhat (származásra, nemre való tekintet nélkül), a gyakorlat pedig lehetőséget adhat a nyilvánosság intézményrendszerének kialakulására és fejlődésére.”⁴

A magyarországi nyilvánosság és a nevelésügy reformkori helyzete mindaddig feltáratlan terület volt, mellyel korábban alig foglalkoztak a kutatók. E kötetem első felében arra keresem a választ, hogy a hazai nyilvánosság reformkori fórumai közvetítették-e és hogyan a neveléssel kapcsolatos új elveket, és ezek az elvek bekeverültek-e a mindennapi iskolai gyakorlatba. Hozzájárultak-e ezek a fórumok az eszmék népszerűsítéséhez? Megpróbálták-e tájékoztatni és befolyásolni az embereket? És legfőképpen: milyen fórumai voltak a reformkorban a nevelésügy kérdéseit érintő közös gondolkodásnak, vitáknak és véleményalkotásnak? Hallathatták-e a hangjukat ezeken a fórumokon azok, akiknek véleményük volt?

Akkor kezdett kialakulni az a katolikus papokból, protestáns prédikátorokból, tanárokból, orvosokból, jogászokból és mérnö-

³ Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971.

⁴ U. o. 127.

kökből álló értelmiségi réteg, mely felismerte, hogy a nevelésügy reformja nem halasztható tovább. Ők voltak azok, akik minden rendelkezésre álló fórumon – a szószékeken, a sajtó hasábjain, röpiratokban, kalendáriumokban, tankönyvekben és tudományos művekben – hangoztatták az új modern pedagógiai elveket.

A reformkori nyilvánosság fórumai közül a következők vizsgálatával foglalkozom: az egyházi beszédekkel, az iskolai beszédekkel, a nevelésügyi tárgyú röpiratokkal, a sajtóval, és nem utolsósorban azoknak a tanároknak a tevékenységével, akik a külföldi és a hazai új eszmék szellemében, új módszerekkel tanítottak, új, polgári beállítottságú tankönyveket és szakkönyveket írtak. Sokukat már elfelejtették, számos Olvasó a nevüket sem hallotta soha. De vannak köztük – nagyon kevesen – olyanok is, akiknek nevét és művét nem mosta el az idő.

*

Kutatásaimat és e kötet megszületését és megjelenését sokan segítették itthon és határainkon túl.

Hálával tartozom néhai *Kókay György* (1929–2007) akadémiai doktor egyetemi tanárnak, sajtótörténésznek, aki húsz éven át figyelemmel kísérte munkámat.

Köszönöm *Mészáros István* (1921–2001) professzor úrnak, aki tanácsaival sokat segített.

Hálás vagyok *Gazda István* tudománytörténésznek, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatójának, akinek észrevételeit és kritikáit mindig örömmel fogadtam.

Köszönöm határon túli kollégáimnak, elsősorban *Fodor László*-nak, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Kolozsvár) nyugalmazott docensének, a Tanárképző Intézet vezetőjének erdélyi kutatóútjaim során nyújtott önzetlen segítségét.

Hasonló hálával tartozom *Dáné Tibor Kálmán*nak, az erdélyi *Művelődés* című folyóirat nyugalmazott főszerkesztőjének előadá-

som megszervezéséért, és azért a körútért, melynek során olyan városokba, könyvtárakba, levéltárakba és falvakba juthattam el, ahová egyedül talán soha, és olyan csodálatosan igaz emberekkel ismerkedhettem meg, amely ismeretségek ma is ösztönzően hatnak rám.

Sok köszönettel tartozom *Kiss András*nak (1922–2013), a Kolozsvári Állami Levéltár nyugalmazott főlevéltárosának az erdélyi, míg *Zeman László* (1928–2019) professzor úrnak, a pozsonyi Comenius Egyetem tanárának a felvidéki kutatásaim elősegítéséért.

Nem feledkezhetem meg *Vermes Gábor* (1933–2014) magyar származású történész kollégámról, a Rutgers Egyetem professor emeritusáról, aki megszervezte előadásomat New Yorkban.

Köszönöm az Országos Pedagógiai Könyvtárnak, elsősorban *Jáki László* (1931–2020) mentoromnak, kollégámnak és atyai barátomnak, valamint a Ráday Gyűjtemény egykori vezetőjének, *Benda Kálmán* (1913–1994) történész professzornak és a Gyűjtemény munkatársainak, elsősorban *Berecz Ágnes*nek, az anyag összegyűjtésében nyújtott támogatását.

Hálás vagyok a sorsnak, hogy egykori hallgatóm, majd kollégám, Dr. habil. *Kereszty Orsolya* PhD – aki jelenleg CPAAC Learning Experience Designerként dolgozik Oklahoma Egyetemén, és aki évtizedekig a barátom volt – a kutatásban és az oktatásban támogatott.

Külön köszönöm hallgatóimnak, a téma egyes részterületeiről szóló díjnyertes OTDK- és kiváló szakdolgozatait, melyekkel bebizonyították számomra, hogy oktató- és kutatómunkám nem egészen hiábavaló, és az ilyesfajta kevésbé „divatos”, ám annál inkább munka- és időigényes kutatásoknak is lehetnek folytatói a jövőben.

I.

Papok, lelkészek, tanárok az iskoláztatás fontosságáról

„A nép erkölcsi és értelmi alásüllyedésének a nevelés és az oktatás hiánya az oka”

Templomi és temetési beszédek

A szóban elmondott egyházi beszédek gondolatai – bár sokakhoz eljutottak és szájról szájra terjedtek – mégsem nyújthattak elég sokrétű és pontos ismeretet az írástudatlan népnek. Ezért hangsúlyozták a papok a nép gyermekei számára az iskolák létesítésének fontosságát, és a felnőtt korú lakosság körében az analfabéták számának csökkentését, illetve számukra a szóbeli ismeretközlés fontosságát a templomokban és egyéb egyházi szertartások keretében.

A jobbágyok gyermekeinek elvileg 1777-től – a Ratio Educationis megjelenése óta – iskolába kellett járniuk. Ennek ellenére nagy részük analfabéta maradt még a reformkorban is, hiszen a szülőknek szükségük volt a zsenge korú gyermekek kétkezi munkájára is a család megélhetésének biztosítására. Ezért tehát sokan egyáltalán nem vagy csak rendszertelenül tudták iskolába küldeni gyermekeiket. Az analfabéták száma alig csökkent. Azok a gyermekek, akik valamilyen szinten elsajátították az olvasás ismeretét iskolás korukban, azoknak is csak kis töredéke érdeklődött felnőtt korában a könyvek, a hírlapok és a folyóiratok iránt. A falusi iskolák tanítói nem nevelhették olvasóvá a gyermekeket, hiszen maguknak sem volt pénzük könyvekre, „mert fizetésök ruházatra sem elég, az élelmiszereket maguk termesztik, pedig sem tollal a kezükben, sem rugalmas pamlagon könyvek olvasása által, hanem ásó- és kapával: azután csodálhatjuk, ha fáradt tagjait pihenésre ereszti ahelyett,

hogy olvasgatna” – írta a magyar népoktatás helyzetéről és a tanítók anyagi viszonyairól *Magyar Mihály* kiadó-könyvkereskedő 1848-ban.⁵ Hasonló képet fest a tanítók műveletlenségéről és a saját könyvek hiányáról *Táncsics Mihály is, Életpályám* című önéletírásában.⁶

A reformkorban a politikai élet megélénkülése, a művelődési igények növekedése nyomán a társadalom szélesebb rétegei váltak rendszeres olvasókká. A felvilágosodás időszakához képest jóval több hírlap, folyóirat és könyv jelent meg magyar nyelven. Ennek ellenére – ugyanúgy, mint a felvilágosodás korában – még mindig az egyházi beszéd és a prédikáció maradt a nyilvánosság legfőbb fóruma, hiszen a parasztság nagy része analfabéta volt. A prédikáció azokat is bevonta a közügyekről közös gondolkodásba, akik az egyéb lehetőségekből – éppen írástudatlanságuk miatt – ki-maradtak.

A katolikus és a protestáns papság még a reformkor időszakában is igen jelentős és nagy befolyású értelmiségi rétegnek számított. Olyan értelmiségiekről van szó, akik egyszerre voltak európaiak és hazájuk sorsáért aggódó patrióták, akik külföldről hozott tudásukat és itthoni tapasztalataikat a reformkor szolgálatába állították. Természetesen nem minden pap volt ilyen, de a fennmaradt prédikációk arról tanúskodnak, hogy sokan voltak köztük olyanok, akik – egyházi beszédek révén – széles körben terjesztették a reformeszméket. „*Kiáltó szó vagyunk a pusztában*” fogalmazta meg a papok szerepét a közéletben az egyik reformkori szerző.

Az alkalmi prédikációk és a temetési beszédek lehetőséget teremtettek arra a reformkorban is, hogy a legkülönbözőbb témákról fejtsék ki nézeteiket. A távoli vidékeken és kis településeken szolgáló papok közül sokan fő feladatuknak tekintették a hasznos

⁵ Magyar Mihály: *A magyar Könyvkereskedés és irodalom ügyében*. Pesti Divatlap, 1848 7–11. szám. Az idézetet közli: Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 112.

⁶ Táncsics Mihály: *Életpályám*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.

ismeretek terjesztését és a falusi nép felvilágosítását. A prédikációra úgy tekintettek, mint a számukra rendelkezésre álló, egyetlen közlési lehetőségre, amelyet igyekeztek is kihasználni. A beszédek témái igen változatosak – közöttük gyakran bukkan fel a nevelés kérdése mint a legfontosabb dolog a jövő formálása szempontjából. A 19. század '30-as és '40-es éveiben a katolikus és a protestáns papoknak nagy szerepük volt abban, hogy a nevelésre vonatkozó reformeszmék eljutottak az emberekhez, köztük az írástudatlanokhoz is. A társadalmi reformok iránt érdeklődő papok felismerték, hogy a reformok – így a nevelésügyi reformok – szükségességéről is meg kell győzniük a híveket. Számos ilyen jellegű beszéd hangzott el a templomokban különböző jeles események vagy temetések alkalmával. Ezek többsége kéziratban maradt fenn, de sokat ki is nyomtattak. Az egyházi beszédek értékes adalékokkal szolgálnak a hazai neveléstörténeti kutatások számára arról, hogy a reformkorban milyen jellegű nevelésügyi kérdéseket tartottak annyira fontosnak, hogy széles hallgatóság előtt, nyilvánosan beszéljenek róluk. Ezekben a templomi és temetési beszédekben a papok próbálták megmagyarázni a hallgatóságnak a nagy horderejű, a reformkorban előtérben álló kérdéseket, mint pl.: a nép tudatlanságának, az analfabétizmusának a megszüntetése, művelődésének szükségessége és a népiskolák állításának fontossága. A beszédek hatását nehéz felmérni, hiszen csak feltételezéseink lehetnek a hallgatóság nagyságáról és összetételéről. Azt azonban tudjuk, hogy a templomi és a halotti beszédek hallgatósága korra, nemre és a társadalmi helyzetre tekintettel meglehetősen heterogén volt. Férfiak, nők, gyermekek, idősek, fiatalok, írástudók és analfabéták, nemesek, mesteremberek és földművelő parasztok hallgatták ezeket a beszédeket.

A továbbiakban a hatalmas reformkori anyagból válogatva elemzek néhány jellemző nevelési tárgyú egyházi beszédet abból a célból, hogy bemutassam, milyen témák foglalkoztatták a szónokokat, milyen eszmék jutottak el a széles hallgatósághoz.

Beke Sámuel zilahi református lelkész⁷ nyomtatásban megjelent prédikációiban⁸ gyakran nevezte magát néptanítónak. A szószéket közéleti fórumnak tekintette, és legfőbb feladatának azt tartotta, hogy a prédikációt – mint a népnevelés szerinte leghatékonyabb szócsovét – arra használja, hogy a kor haladó gondolatait közvetítse a szélesebb közönségnek, köztük az írástudatlan rétegeknek is.⁹ Több prédikációjában is találunk nevelési vonatkozású részeket. 1828-ban jelent meg *A tudomány világosság* című beszéde, amelyet az „Evangelico Reformátum Nemes Gymnasium Iskolai Esztendeje kezdetének alkalmatosságával” mondott el.

Az emberi élet rendeltetése – Beke szerint az –, hogy „értelmesen, azaz: a dolgok természetével megegyezőleg cselekedhessünk”. A tudomány feladata, hogy feltárja az emberek számára a természet és a társadalom felszíni jelenségei mögött rejtőző titkokat. Aki nem tanul, nem is képes világosan látni és gondolkodni. Nézte szerint a tudás, a megismerés és a világosságot teremtő tudomány arra szolgál, hogy az ember méltó tagja lehessen a társadalomnak, hogy „polgári Jussai” világosak legyenek számára. Aki tudatlan, azt könnyű „vakon vezetni” vagy „erőszakkal hajtani”. „Hol a köznép vak tudatlanságban tartatik” – állapította meg Beke –, ott a nép „az uralkodó kényének játéka, a tisztviselők henye csalárdságának adózója, lelki testi nyomorékja”. A tudás legfőbb hasz-

⁷ Beke Sámuel (1803–1836) református lelkész. Tanulmányait a zilahi és a kolozsvári református kollégiumban végezte, majd a Bethlen család udvari papjaként működött Bethlenben. 1828-tól haláláig Zilahon volt lelkész.

⁸ Nyomtatásban megjelent prédikációi: *A közönség keserve három énekben. Pataki Sámuel végső tisztességtételén*. Kolozsvár, 1824.; *A tudomány világosság*. Egyházi beszéd. Kolozsvár, 1828.; *Emlékbeszédek néhai id. Zilahi ifj. Kiss Ferencz és Kiss Ferenczné végtisztességtételekre*. Kolozsvár, 1832.; *Síriatok a sírókkal. Gyászbeszéd Kiss Katalin felett*. Kolozsvár, 1832.; *Imádságok br. Bánffy Sarolta felett*. Kolozsvár, 1834.; *Vasárnapi beszédei I–II*. Kiadta Nagy Ferenc. Kolozsvár, 1837–1840.

⁹ Vö: Benkő Samu: *Beke Sámuel élete és halála*. In: Uő: *A helyzettudat változásai*. Bukarest, 1977. 151.

na tehát az, „hogy a setéség ártalmaitól megszabadít – ellenben polgári szent jussainkkal megismerkedtet”. „Áldott jótéteményűek a társaságra nézve a világosító és melegítő tudományok, melyek a hazának és nemzetnek kötelességeiket tisztán esmerő s híven betöltő főket... nevelnek”. Beke Sámuel a tanulás és a polgárosodás között tehát közvetlen összefüggést látott.

1834-ben a kolozsvári Farkas utcai templomban mondta el „*Igazság és tévelygés*” című prédikációját nagyszámú hallgatóság előtt. A beszéd hatalmas sikert aratott, kéziratot másolatokban terjesztették, így maradt fenn.¹⁰ A viharos erdélyi országgyűlés alatt elhangzott „templomi elmélet” – ahogyan Beke fogalmazta – tartalmazza mindazokat a gondolatokat, amelyekért a reformellenzék küzdött.¹¹

Mint 1828-as beszédében, Beke itt is abból indult ki, hogy a tanulás, a nevelés mennyire fontos a helyes gondolkodás kialakításában, mely az értelmes cselekedetek alapja. „Az ember nem születik, hanem lesz, s amivé lesz, jobbára a nevelés által lesz” – szögezte le. Erőteljesen bírálta kor nevelési-oktatási rendszerét. A társadalom szűk rétegei jutnak csak iskolába, és akik részesülnek is az oktatás áldásaiban, azok sem nyernek sokat, hiszen a nevelés során nem fejlesztik egyformán „a testi-lelki tehetségeket”. „Ha a lélek míveltetik is, a test parlagon hever, mintha az ember egyedül szellemi lény, egyedül lélek, nem pedig test is volna.” Hasonlatosan ismeretek tömegét sulykolják az ifjak fejébe, nem töreksenek arra, hogy gondolkodni, helyesen ítélni tanítsák meg a gyermekeket. Olyan tömegeket nevelnek értelmes emberi lényekből, akiket – mivel gondolkodni és véleményt alkotni nem tudnak –

¹⁰ „Beke Sámuel két elmélkedése. *Igazság és tévelygés*.” OSZKK Quart. Hung, 1966. 1–9. Megjelentetésére a kor cenzúráviszonyai közt gondolni sem lehetett.

¹¹ Feltételezések szerint Beke korábbi liberális-demokratikus szellemű prédikációi adták az ötletet a reformmozgalom vezetőinek, hogy éppen őt kérjék fel az országgyűlés ideje alatt e beszéd megtartására.

a kormányzat „kénye kedve szerint arra s oda mozgat, hova néki tetszik”. A kormányzat szerint a köznépet tudatlanságban kell tartani, éppen azért, hogy ne is legyen képes helyzetét átlátni. Pedig, ha a társadalmat úgy szemléljük, mint egy épületet, „annak alapját a földművelő osztály teszi, falait a megvetőleg, gúnyval nevezett nép”. Az uralkodó – aki mindent meghatároz – csak az épület tetőjére biggyesztett „gomb, csillag, csak cifraság, nélkülek talám el lehetnének” – vallotta Beke. Nincs jobb véleménnyel a nemességről sem. Nézete szerint a nemesek ingyenélők. Születési előjogaikra hivatkozva „ingyen hevernek, pazarolnak”, semmi hasznos tevékenységet nem végeznek.

A prédikáció utolsó részében Beke javaslatokat fogalmazott meg. Nevelni és tanítani kell az embereket: meg kell tanítani őket gondolkodni, ítélni és cselekedni saját maguk és a köz érdekében. „Nyissuk fel szemünket, mert azért adá Isten őket, hogy lássunk velök, s ne engedjük magunkat mástól vakíttatni” – vallotta.

Egy másik prédikációjában¹² – melyet 1835. április 26-án mondott el a zilahi református templomban V. Ferdinánd trónra lépése alkalmából – még tovább ment. Az uralkodó feladatairól szólva azt hangsúlyozta, hogy „a fejedelmek csak a polgári társaságnak megbízottjai, kikre azok a közakarat végrehajtását bízják”. Figyelmeztette a császárt, hogy nem azok a nagyok, akik „sokakon uralkodnak, hanem kik befolyhatásuknál fogva sokakat szolgálnak”.¹³

Beke Sámuelnek az előbbieken bemutatott prédikációiból olyan polgári eszméket ismerhetett meg a zilahi és a kolozsvári templom közössége, melyek felvetődtek a pozsonyi országgyűlési ifjak társaságában, a kolozsvári kaszinóban, a sajtóban, a könyvek-

¹² „Beke Sámuel két elmélkedése. A keresztyén tisztviselők szép hivatása.” OSZKK Quart. Hung. 1966. 9–22.

¹³ E prédikációja miatt Beke Sámuel perbe fogták, és eltiltották a templomi szolgálattól. A hosszú, egy évig tartó egyházi eljárás végén ugyan felmentették, de ezt követően világi bírósági ügy is indult. A tüdőbajjal küzdő Beke azonban ezt már nem érte meg – a sok izgalom siettette halálát.

ben és mindenütt a reformkori Magyarországon. Olyan emberekhez is eljutottak így ezek az eszmék, olyanokat is gondolkodásra készítettek, akik nem tudtak olvasni.

A *Salamon József* által szerkesztett *Erdélyi Prédikátori Tárb*an jelent meg *Herepei Károly* református lelkész „*Oskola-alapításra buzdító beszéd*”¹⁴ című prédikációja, melyet 1832. május 6-án mondott el a kolozsvári „külső református templomban”.

Herepei Károly¹⁵ kiváló szónok volt. A kortársak emlékezete megőrizte, hogy egy-egy beszéde alkalmával olyan tömeg gyűlt össze, hogy sokan – akik a templomba nem fértek be – az utcán hallgatták szavait. Beszédében abból indult ki, hogy míg külföldön „a világosodás szép napja magasra hágott”, addig hazánkban „a nép között nagy tudatlanság és setétség uralkodik”. Külföldön az ország lakosainak jelentős része tanul, művelődik, nálunk „maroknyi kicsin” csoport részesedik a művelődési javakból. Nálunk a szegény emberek gyermekei „magokra hagyva nőnek, mint a mezei burján”, hiszen nem járnak, nem járhatnak iskolába. Nem azért, mintha a szegény szülők „nem kívánnák gyermeküket” iskolába járatni. „De van egy nagy ellenség, mely hatalmasabb mindennél, és ez a szükség.” Szülők nagy tömegei alig tudnak gyermekeiknek „egy falat kenyeret nyújtani, nemhogy még lelki művelődésekre ügyelhetnének”. Ezért a legfőbb feladat iskolák állítása, „ahol mindkét nemén lévő gyermekek a lehető legjobb móddal ingyen taníttassanak”.

Herepei mint pap a „meggyőzés fegyverét” használhatta csak, hogy híveit az iskolák állításának „nagy hasznáról s boldogító be-

¹⁴ Herepei Károly: *Oskola-alapításra buzdító beszéd*. Erdélyi Prédikátori Tár II. füzet. 1834. 124–152.

¹⁵ Herepei Károly (1802–1871) református lelkész, tanár, az akadémia levelező tagja. Tanulmányait Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Nagyenyeden, majd Bécsben és Göttingában végezte. 1825-től Kolozsváron papként, 1834-től a Kolozsvári Református Kollégiumban, 1835-től Nagyenyeden működött tanárként. 1841-ben Vízaknára hívták papnak – ott élt haláláig.

folyásairól” meggyőzze. „Az oskolák az emberi művelődésnek mív-helyei, s ezek nélkül társasági együttlétünk nem egyéb, mint egy gyűlevész ember-csoport állati sereglése” – vallotta. Történeti példákön bizonyította, hogy nagy uralkodóink (Szent István, Mátyás király, Bethlen Gábor, Mária Terézia) mind törekedtek arra, hogy az oktatásügy fejlődjön. Úgy vélte, most is ezt kell tenni, mert ha az uralkodó nem segít, társadalmi összefogásból kell megteremteni a népiskolákat. „Elkerülhetetlenül szükséges, hogy minden faluban és városban apróbb gyermeknevelő-előoskolák legyenek” a szegény nép gyermekei számára. Ezekben az iskolákban fejleszthető ki a nép gyermekeinek értelme, de ott „szelídülnek erkölcei is”, hiszen „amint világosul a fő, úgy melegül a szív” – állította Herpei. A gyermek lelke „olyan, mint egy tiszta papíros, mellyre még semmi sincs írva, de amellyre akármit lehet írni; szíve mint egy lágy anyag a mester kezei között, melyből az tetszése szerint angyalt vagy ördögöt formálhat”. Éppen ezért kellene a jó tanítók és jó iskolák, hogy azokban jó embereket, igaz hazafiakat és hasznos polgárokat neveljenek a hazának.

Egy város, egy közösség is sokat tehet azért, hogy a szegény nép gyermekei tanulhassanak. Közadakozásból fel lehet építeni és működtetni lehet egy népiskolát. Felszólította a hallgatóságot, hogy mindenki erejétől függően áldozzon erre a célra. Ha az ország más városaiban és falvaiban is így tennének „eljön az a boldog idő, mikor a magyar haza áldott földjén minden falu kebelében jól elrendezett nemzeti oskolák lesznek, mikor az értelmesség és világosodottság olly közönséges lesz, hogy mindenki legalább írni olvasni tud, mikor a magyar paraszt gazdasági könyvekből tanulja meg, mint kelljen saját földjét jobban művelni, s az innep napokon vagy hosszú téli estéken felesége s értelmes gyermekei közt karikában ülve hazai hírlapokból olvassa előttök a bel-és külföld nevezetesebb történeteit. HigyjeteK – folytatta a szónok – és hiteték légyen munkás. Építsetek oskolákat a köznép gyermekei számára!”

Talán ez a prédikáció is hozzájárult ahhoz, hogy tíz évvel ké-

sőbb felépülhetett a hidelvei népiskola, melynek felszentelése alkalmával – 1843. november 5-én – Herepei Károly öccse, a református lelkész Herepei Gergely prédikált, aki szintén kiváló szónok, a közügyek – köztük a nevelésügy – iránt elkötelezett és aktív közéleti ember volt.¹⁶

A prédikáció¹⁷ elején a lelkész köszönetet mondott mindazoknak, akik hozzájárultak a népiskola felállításához, így a református egyháznak, a városnak, és azoknak a magánembereknek, akiknek adományai révén felépülhetett az iskola. Megemlítette, hogy ez előtt tíz évvel ő házról házra járva, apródonként gyűjtötte össze a szükséges összeg egy részét. Mint az iskola egyházi felügyelője, személy szerint fontosnak tartotta, hogy ne csak egy iskolaépület emelkedjen a semmiből, hanem egy olyan intézmény, mely sokféle célt szolgál a tanításon kívül. Felismerte, hogy egy iskola nemcsak a gyermekek oktatását és nevelését, hanem a felnőttek művelését is szolgálhatja, ezért úgy rendelkezett, hogy az új iskolában a minden reggel és este tartott istentiszteleten a gyermekek a szüleikkel, és a környék idősebb lakosai is részt vehessenek. Hogy lehetőséget teremtsen „a legszegényebbeknek is azon jótétemény használására, melyet a hasznos könyvek olvasása nyújt”, olvasó társaságot alapított, könyveket vásárolt, és egy kis népkönyvtárat hozott létre, melyet az iskolában helyezett el, ahol minden vasárnap bárki – gyermek és felnőtt – helyben olvashatott, vagy kikölcsönözhetette a könyveket. Állt tehát a népiskola mindenki hasznára. Kérte ezért a szülőket, „akiknek igen nagy befolyásuk van a gyermek jövőjére”, hogy küldjék gyermeküket az iskolába, hogy „ott szívét nemmes érzésekkel, lelkét, értelmét hasznos ismeretekkel gazdagít-

¹⁶ Herepei Gergely (1807–1859) református lelkész. Tanulmányait Kolozsváron végezte, majd Pesten mérnöki oklevelet szerzett. A családi hagyományokat követve teológiai tanulmányokat folytatott a marburgi és a göttingai egyetemen. Előbb Désen, majd 1835-től haláláig Kolozsváron működött lelkészként.

¹⁷ Herepei Gergely: *A hidelvei népiskola felszentelése alkalmával mondott beszéd*. 1843. november In: Herepei Gergely: *Beszédek*. Kolozsvár, 1846. 181–197.

sák”. Megjegyezte, hogy vannak szülők, „kik e legszentebb kötelességüket elhanyagolják, semmibe veszik”, pedig ez nagy bűn. Hangsúlyozta, hogy a felépült iskolában ingyenes a tanítás, ezért kérte a legszegényebb szülőket is, hogy ne gátolják gyermekeik iskolába járását.

Szólt a „statushoz” is. Véleménye szerint „a nép erkölcsi és értelmi alásüllyedésének a nevelés és oktatás hiánya az oka”. Nézete szerint az állam kötelessége gondoskodni a népnevelésről. Kárhoztatta azokat, „kik úgy hiszik, hogy a társaság érdekében van az, hogy a nép tudatlan legyen, mert csak szolgákra, kik engedelmeskedni tudnak, s nem emberekre, kik jogaikat ismerik, van szükség”. Rettenetes, vétkes és esztelen az a nézet – fakadt ki – mely oly sokáig uralkodott, és mely a népoktatást nem fejlesztette éppen azért, hogy a jogait nem ismerő, tudatlanságban tartott népet engedelmességre kényszerítse. Az államnak érdeke, hogy áldozzon a nép művelésére, mert tudatlan, állati sorban élő tömegek nem képesek a kor magas gazdasági igényinek megfelelni. A népiskolákban az alapvető ismeretek mellett a gyermekek megtanulhatják a korszerű gazdálkodás alapjait is. Erőteljesen hangsúlyozta, hogy milyen sok múlik a falusi tanítókon. Legyen a tanító „a status szolgája”. Az „ángol parlament”-re hivatkozva – ahol nemrégiben kimondták, hogy a tanítói hivatal a legszebb, de egyben az állam számára a legszükségesebb hivatal is –, követelte, hogy nálunk is az állam képezze és fizesse a tanítókat. Végül magához az új iskolaházhoz szólt: „falaid között békesség lakozzék, légy te a tiszta tudománynak, erkölcsösségnek és vallásosságnak plántaiskolája. Nevekedjenek itt a hazának értelmes, jó és hasznos polgárai!”¹⁸

Herepei Gergely a továbbiakban is szívén viselte a hidelvei népiskola sorsát. Pár évvel később az iskola „közmegevizsgáltatása” al-

¹⁸ Ez a kívánsága teljesült. Még a századfordulón is állt az 1843-ban felavatott iskolaépület, amelynek falai között sok – később Erdély közéletében fontos szerepet játszó – magyar tanult. Ma az épület helyén óvoda áll.

kalmával tartott prédikációjában a szülőkhöz szólt.¹⁹ Abból indult ki, hogy a szülői házban kapja a gyermek az első benyomásokat, amit ott lát, az egész életére nézve meghatározó. A szülőknek „kötelességek minden tettekre, sőt szavakra is vigyázni, hogy a gyermek rosszat ne tanuljon”. Sok szülő azért nem küldte gyermekét az iskolába, mert úgy gondolta, a szegény embernek nincs szüksége tudományra. De mi is a tudomány? „A tudomány alatt értenünk kell azoknak a dolgoknak az ismeretét, melyeknek tudása szellemi és anyagi, vagy más szókkal testi és lelki jólétünk előmozdítására, arra, hogy igazán emberi életet élhessünk, múlhatatlanul szükséges.” Ezt a tudományt tanulják meg a gyermekek az iskolában, ahol a „nevelés és tanítás által” észre és erényre tehetnek szert. Hangsúlyozta, hogy az ember „sem eszesnek, sem erényesnek nem születik, hanem nevelés és tanítás által azzá lehet”. Ezért szükséges, hogy a gyermekek iskolába járjanak. Felszólította a szülőket, hogy küldjék gyermekeiket iskolába. Szólt arról, hogy a család szegénysége miatt sokszor a kis gyermekeknek is dolgozniuk kell, vagy kisebb testvéreikre vigyázni, míg a szülők dolgoznak. Néha a távolság, néha a ruházat hiánya gátolja az iskolába járást. Példaként állította a többi szülő elé azokat a „tiszteletre méltó s jó érzésű szülőket, akik napszámmal keresett kenyerüket megvonják a szájuktól, hogy gyermekeiket a tudatlanság baromi állapotjából kiemeljék”. Most azonban áll és virágzik a hidelvei népiskola, „a szegény sorsú szülék könnyítésére”. Ezért a szülők kötelessége a gyermekeket „az iskolától el nem vonni, el nem tartóztatni, hanem folyamatosan és szorgalmasan járatni”. Felhívta a szülők figyelmét arra, hogy „az iskola csak akkor lehet foganatos a gyermekre nézve, ha maguk a szülék keznek a tanítóval a nevelésben”.

A szülők meggyőzése a gyermekek iskoláztatásáról fontos kér-

¹⁹ Herepei Gergely: *A tudatlanság a legnagyobb mótelye egy nép erkölcsi és anyagi jólétének. A hidelvei népiskola közmegvizsgálata alkalmából*. In: Herepei Gergely: *Beszédek*. Kolozsvár, 1846. 199–212.

dés volt a reformkorban. A kisebb helységekben működő lelkészek prédikációi között is találunk olyanokat, melyek a szülők felelősségéről szólnak. Érdekes az az 1834. október 19-én, a szilágysági kis faluban, Kémeren elhangzott beszéd, mely a szülőknek a gyermek jövője alakításában betöltött szerepével foglakozik.²⁰

A beszéd elé fűzött rövid bevezetésben az *Erdélyi Prédikátori Tár* szerkesztője paptársaihoz fordult, és arról írt, milyen nagy szerepük van a papoknak a nép nevelésében. Véleménye szerint a papok néptanítók is egyben. Fő feladatuk, hogy a kor követelményeinek megfelelően járuljanak hozzá a nép „értelmesedéséhez” és „nemzetesedéséhez”. Felszólította társait, hogy minden kedvező alkalmat – „oskolai esztendő kezdete, examenek, tanítók béállítása, temetések, oskolaház építése” – használjanak fel arra, hogy „a tanulás nélkül maradt szüléket” meggyőzzék a „gyermekük jó nevelésének hasznos voltáról”, és arról, hogy ne tartsák otthon a már mezei vagy ház körüli munkára fogható gyermekeket, hanem küldjék őket iskolába. Hangsúlyozta, hogy a helybéli pap nagy tekintély a nép szemében, szavára hallgatnak, tehát, ha a pap minden alkalmat felhasznál a szülők meggyőzésére a gyermekek iskoláztatásának fontosságáról, akkor sikert érhet el. Ezért közölte a folyóirat a kémeri papnak²¹ a szülők felelősségéről szóló prédikációját mintaként.

A beszéd felépítése logikus, stílusa egyszerű, látszik, hogy a falusi lelkész tekintettel volt felnőtt hallgatóságának igényeire. Aból indult ki, hogy a neveléstől függ a gyermek jövője, de emellett „a jövő kor jólléte és a hazának boldogsága” is. A szülőknek kötelességük a gyermekek jövőjéről gondoskodni, nevelését és oktatását biztosítani, és ha ezt teszik, hozzájárulnak a haza jövőjének szerencsés alakulásához is. Az „Anyaszentegyház vagy a Status” által felállított iskolákban „fejlődik a gyermek értelme, s gazdagítatik egész életükre hasznos eszmérettel”. Ahhoz, hogy a gyer-

²⁰ *Nevelést tárgyzó beszédek.* Erdélyi Prédikátori Tár IV. füzet 1835. 121–151.

²¹ Kiletét nem sikerült kideríteni.

mek boldogulni tudjon az életben, szükséges az iskola, hiszen „a tökéletesedő mesterségek fejlődött ész, s írni, olvasni s számítani tudókat kívánnak”. De a csak földművelésből élő ember sem nélkülözheti a tudást. „Az eke szarva mellett is hasznos és gyönyörűség az olvasás, kikerülhetetlen a számítás. Az adás-vevés, mássokkal tett egyezések, mind feljegyzést kívánnak”, ezért meg kell tanulni írni. Az írás, az olvasás és a számolás mellett egyéb hasznos ismereteket is szerezhettek a gyermekek az iskolában, és e tudás birtokában „szebb lesz előttük a természet, kedvesebb a munka, könnyebb akármely mesterség”. Az iskola azonban nem pusztán ismereteket nyújt, hanem „virtuosos érzésekre is fejt a szívet” – az iskolázott ember tehát nem csak okosabb, de jobb is lesz. „Adjátok tehát iskolába gyermekeiteket jó szülék” – fejezte be prédikációját a kémeri pap, „s járástok is oda őket szorgalmatosan, hol az ő értelmök hasznos esméretekkel gazdagíttatik, szívük pedig vallásos érzéssel s jó erkölcsökkel míveltetik”.

Egy másik prédikációjában a szülői nevelés hibáiról szólt. Mivel az iskolai nevelés alapjait a szülői házban kell megvetni, ezért nagyon fontos, hogyan nevelik otthon a szülők a gyermekeket. Hiba „a szülék rossz példa adása”, „a szülék közötti villongás”, „a szüléknek szerfeletti szeretete gyermekeik iránt”, vagyis a túlzott engedékenység. Ugyanakkor súlyos károkat okoz a „kemény bánás”, a testi fenyítés, mely a gyermekeket „nem jobbítja, csak tetesző jókká teszi”. Az állandó verés miatt félénkké és emberkerülővé válnak a gyermekek, ráadásul ők is durvák és kegyetlenek lesznek a gyengékkel, a kisebb testvéreikkel és az állatokkal szemben is. A verés nem tartja vissza a gyermeket a helytelen cselekedettől, csak éppen titokban, akkor teszi a tiltott dolgot, mikor éppen nem figyelnek rá. „Ravaszkok, nyakasok, tartózkodók” lesznek azok, akikkel szüleik durván bántak. Előfordulhat, hogy az „oktalan verés, vigyázatlan plágázás, szerencsétlen pofonütés”, süketekké, akadozó beszédűekké, sőt esetleg nyomorékká teszi a gyermeket.

A prédikáció végén így szólt a pap a szülőkhöz: „Szülék! Okos

és szeretettel teljes fenyíték által remélhetitek, hogy gyermekeitek közül önként engedelmes, szelíd emberszerető, s jóra törekvő emberek váljanak. Nem a durva büntetés, hanem a rossz társaságnak kikerülése és a jó példaadás vihetik véghez, hogy testben és lélekben ép gyermekek nevedjenek fel kezeitek alatt”.

A katolikus templomokban is számos gyermekneveléssel kapcsolatos prédikáció hangzott el a reformkorban. Ezek közül érdemes kiemelni Szepesy Ignác²² pécsi püspök egyik beszédét, mely szintén a szülőkhöz szól.²³ A püspök már beszéde elején azt hangsúlyozta, „nem elegendő, hogy az embernek teste, egyedül, mint a baromé megerősödjék; enni, inni tudjon, hanem okos ésszel megáldott lelke lévén, tudományra is vagyoni szüksége”. A gyermek számára szükséges ismereteket előbb a szülői házban, majd az iskolában szerzi meg. Megtanulja az „Isten, önmaga és embertársai iránti kötelességeit”, az erkölcsös élet alapjait. A szülőknek az az elsődleges feladatuk, hogy megtanítsák még egészen kicsi gyermekeiket arra, „hogy indulatait zabolázni tartozik, nehogy másoknak testi lelki javát akadályozza, veszélyeztesse”. Figyelmeztette a szülőket, hogy mindkettőjük felelőssége a gyermek felnevelése, bár „első esztendeiben leginkább az anyja fáradságos és álmatlan ápolására” van szüksége. A későbbi években azonban nem nélkülözheti a gyermek az apa példamutatását, vezetését sem. A püspök kiemelte, hogy „hány apák anyák vannak [...], kik a gyermekek nevelésre legszükségesebb tudományokban is egészen járatlanok”. A fiatalokhoz, a leendő szülőkhöz szólt, mikor azt mondta: „Kik valaha házigazdák, gazdasszonyok, apák és anyák akartok lenni, tanuljátok meg a keresztény tudományt, [...] írást, olvasást, szám-

²² Szepesy Ignác (1780–1838) püspök. Tanulmányait Egerben, Pesten és Bécsben végezte, ahol teológiai doktorátust szerzett 1803-ban. Előbb Egerben, 1828-tól Pécsen működött. Pécsi püspökként egyházmegyéje falvaiban magyar, német és horvát nyelven prédikálva tanította a népet. Pécsen tanítóképző intézetet, líceumot, könyvtárat és nyomdát alapított.

²³ Szepesy Ignác: *Egyházi beszédek*. IV. Pécs, 1840. 38–54.

vetést, mert ezek nélkül sem leendő gyermekeiteket helyesen nevelni, sem házatokat hasznosan kormányozni képesek nem lehetnek”. Az ifjaknak azt javasolta, tanuljanak „valamely hasznot hajtó mesterséget”, a leányoknak „az asszonyi nem foglalatosságaihoz tartozó munkák” elsajátítását ajánlotta. Felhívta a figyelmüket az egészséges életmódra – hiszen „nincs becsesebb jószág, mint az ép egészség” –, a mértékletes és takarékos életre. Úgy gondolta, hogy a gyermekkor „világba lépésünktől számítva, mintegy tizenégy esztendeig tart”. Addig az életkorig a szülők irányítják életünket, az ő nevelésük és példájuk döntően befolyásolja későbbi életünket. Tizennégy éves kor után a fiatal már maga kormányozza életét. Az ifjúkor nem csupán a „vígságnak, mulatságnak, enyelgésnek” ideje. Amit akkor elmulasztunk, nehezen pótolható. „Nagy nyereség a hasznosan eltöltött ifjúság” – vallotta a püspök, ezért a gyermekkortól a házasságig eltelő éveket tudatosan kell felhasználni az önnevelésre és a jövő építésére.

Az *Erdélyi Protestáns Egyházi Beszédek Tára* első füzetében jelent meg Péterfi József református lelkésznek²⁴ egy beszéde,²⁵ mely szintén a szülők felelősségével foglalkozik. A beszéd elején abból indult ki, hogy bár minden szülőben megvan a szeretet és a felelősség gyermekei iránt, mégis sokszor előfordul, „hogy a szülők mértéktelen élete, vigyázatlansága és indulatos kitorése” megfosztja a gyermeket „az épség s egészség drága kincsétől”. Sok szegény szülő kényszerítette munkára kicsi gyermekeit. Bár a gyermekkorban végzett, könnyű, ház körüli munka elősegíti a gyermek fejlődését, „a terhes és huzamos munkára időelőtti kényszerítés nem enged rendes kifejlődést”. Ugyanígy a szülők gondatlansága is sok esetben árt a gyermeknek: „testi épsége lerontását” eredményezi.

²⁴ Péterfi József (1796–1873) református lelkész. Tanulmányait Marosvásárhelyen és Bécsben végezte, majd 54 évig marosvásárhelyi lelkészként működött.

²⁵ Péterfi József: *Nem csak magunkat, de maradékainkat is elvesztjük vétkeink miatt.* Erdélyi Protestáns Egyházi Beszédek Tára. Kolozsvár, 1847. 33–46.

A magukra hagyott kicsikre ezer veszély leselkedik, melyek nyomán életre szóló sérüléseket szenvedhetnek. A gyermeki vétkeket sok szülő „dühöngő indulatossággal” kezeli, és ez is sokszor „soha helyre nem hozható sérelmeket” okoz.

A gondatlanság és a durvaság tehát rossz nevelő eszköz, de hasonló károkat okoz „a puha kényeztető nevelés” is, mely „fészket rak a testben a nyavalyáknak”. A „bőséget, gondtalan költést és fényűzést” megszokott gyermekek sem testben, sem lélekben nem egészségesek. Azok a szülők, akik „gyermekük cifra öltözetére [... költeni nem sajnálnak”, de, ha a taníttatásukra kell pénzt áldozni, azt „zúgolódva teszik”, kárt okoznak. „Átok a tudatlanság” – vallotta a szónok, mert ez az oka a babonák és az erkölcstelenség terjedésének. „A tudatlanul, babonás eszmékkel felnövő” gyermek nem lesz képes a saját sorsát megfelelően irányítani: boldogtalan élete lesz. Az iskolázásra áldozott összeg „nem porba hányt pénz”, hanem a gyermek jövőjébe történő befektetés. Egy „barom-pásztornak egy marha őrzéséért” jóval többet kell fizetni, mint „a tanítónak a gyermek tanításáért”. Mégis sok tehetős szülő sajnálja ezt a pénzt, „és ajkai gúnymosolyra vonulnak az eszelős álom hallatán, mikor iskolák rendezéséről, jobb karba helyezéséről van szó”.

Hibás az az „álladalom”, mely „szegény sorsú jobbágyainak hazát, polgári jogot, emberi létezését nem akar engedni”, nem támogatja az iskolák állítását, és nem biztosítja a tanítók tisztességes fizetését. Az ilyen állam „átkot von magára”, és „átkot készít utódainak is”. „Halljátok meg ezt szülők! Halljátok kisebb s nagyobb társulatok főnökei, atyjai! S oh bár hallanátok ti is, nemzetek, országok kormányzói, s akként cselekednétek!” – fejezte be beszédét a szónok.

A reformkorban a nők temetésén elhangzott beszédek között sok olyat találunk, melyek az asszonyok, a feleségek és az anyák gyermeknevelésben betöltött szerepével foglalkoztak. A számtalan ilyen beszéd közül egyet mutatok most be, mely *Incze Sára* teme-

tésén hangzott el 1836. március 13-án, Kolozsváron.²⁶ E halotti beszéd azért érdemli meg figyelmünket, mert összefoglalja és tükrözi mindazokat a nőkről és a nőnevelésről megfogalmazódott gondolatokat, melyek a reformkorban állandóan napirenden voltak, és sokakat foglalkoztattak. Incze Sára *Méhes György* református kollégiumi tanár és lapszerkesztő özvegye volt. A család köztiszteletnek örvendett a városban, házuk valódi polgárház volt, amelyben a reformkor polgári eszméi szerint éltek, és nevelték a gyermekeket. A temetés nagy társadalmi esemény volt. Az *Erdélyi Híradó* tudósítása szerint az egész város apraja-nagyja ott volt a templomban, ahol a beszéd elhangzott, és százak kísérték ki az elhunytat a temetőbe.²⁷

„Egy házhoz vezetlek én titeket atyámfiain” – kezdte beszédét a szónok. „Az a ház, melyhez én vezetlek, egy polgári ház” – hangsúlyozta. Ebben a házban egy olyan polgárásszony élt, akinek egész élete mintául szolgálhat Kolozsvár város polgárai számára. Milyen tehát ez a ház? Milyen a ház asszonya? A ház egyszerűen berendezett, tiszta és rendes. Minden a helyén. „E házba belépve fortepiánót, csinos zsebkönyvgyűjteményt nem találtok.” Bár a zongorázás és az olvasás hasznos eszközök „a lélek művelésére – ismerte el a szónok, de csak mértékkel. Az az asszony, aki kizárólag szórakoztató olvasmányokkal és zenéléssel tölti napjait, nem képes megfelelni sem feleségi, sem anyai hivatásának. „Az asszony munkásságának mezeje a ház” – vallotta a szónok, „de ez koránt sem azt teszi, hogy az asszony csak egy házi állat, kinek a külvilágban sem helye, sem befolyása nem lenne”. Az igazi polgárásszony ugyan házában és családjá körében él, ez az a hely, „ahol virtusait gyakorolja”, de tevékenységének hatása túlmutat a házán, túl az utcán, a városon és az országon. Ő mint gazdasszony a házát kormányozza, de a jó és okos családi gazdálkodás – melynek ismérvei a

²⁶ Herepei Gergely: *A maga házát jól elrendelő keresztyén asszony*. Kolozsvár, 1836.

²⁷ *Erdélyi Híradó*, 1836. március 15. 117.

rend, a pontosság, a takarékoság és a bölcsesség – „nagy befolyást gyakorol a társasági jólétre és a nemzet erősödésére is”. Így tehát az egyszerű polgárasszony részt vesz a nemzet építésében, de nemcsak a jó gazdálkodás, hanem gyermekei helyes nevelése által is. „Az anya a serdülő emberiségnek hazája, oskolája, világa s mindene.” Nem lehet anyának nevezni azt az asszonyt, aki „pénzen fogadott dajkákra bízva gyermekei formálását, nevelését”. Ezzel a mondattal a szerző azokra a főúri nőkre utal, akik nem maguk táplálják és nevelik gyermekeiket, akik azt hiszik, az anyaság feladata a gyermek világra hozatalával véget ér. A hallgatóság sorai-
ban bizonyára szép számmal voltak ilyenek is.

Milyen tehát a jó anya? „[...] egy anyának mindenen felett okosnak kell lennie – jelentette ki a szónok. A műveletlen, képzetlen anya nem képes értelmes gyermekeket nevelni. „Egy anyának nem elég csak esméretekkel bírni”, hanem feladata „a szívet nemesíteni, a léleknek jó irányt adni”. Ezt a feladatot is csak az az anya képes ellátni, aki korábban jó nevelésben részesült. Itt tért ki a szónok a korabeli leánynevelés legfőbb hibáira. Hangsúlyozta, hogy a leányokat nem a valódi nemes feladataikra készítik fel nevelésük során, hanem olyan „házi állatokat, egy férfi időtöltésére teremtett szép bábokat” formálnak, akik aztán képtelenek feleségként, anyaként és gazdasszonyként helytállni. Másként kell tehát nevelni a leányokat. Olyan leánynevelő intézetek kellenek, melyekben értelmüket formálják, ahol becsületes, hazájukat szerető emberré és polgárrá nevelik őket, ahol megtanítják nekik gazdasszonyi, feleségi és anyai kötelességeiket, és azt, hogy felelősek gyermekeik neveléséért, és így közvetve a haza jövőjéért is.

Az írástudatlan köznéphez – mint ahogy a felvilágosodás korában, a reformkor idején is – a szóbeli információk és a prédikációk mellett, felolvasás útján jutott el egy-egy politikai röpirat tartalma, vagy egy-egy hírlapnak a korszakban történt fontos eseményeiről szóló híryanaga. A reformkorban – amikor a parasztok helyzetéről is sok szó esett az ország- és megyegyűléseken – a nép első-

sorban a politikai lapok (*Pesti Hírlap, Erdélyi Híradó, Hetilap*) őket érintő hírei iránt érdeklődött, és gyakran még ekkor is a falusi értelmiség, azaz a falvak jegyzői, tanítói vagy papjai olvasták fel és magyarázták nekik a híreket.

Tanári beköszöntő beszédek

Nemcsak diplomákban, hanem iskolákban is hangzottak el a nevelés témakörével foglalkozó beszédek a reformkorban, jeles események, tanévnyitók, vizsgák, ünnepek és tanári beiktatások alkalmával. Ezek a beszédek azért fontosak számunkra, mert a szónok – az iskola igazgatója vagy tanára – többnyire úgy választotta meg témáját, hogy az érdekes legyen a hallgatóság, a képzetesebb városi polgárok, a szülők, az előjárók és a tanártársak, sőt a diákok számára is. Ezekben a beszédekben olyan nevelésügyi témákat vetettek fel, melyek a korszakban az érdeklődés homlokterében álltak, mellyel egyaránt foglalkozott a sajtó és a közbeszéd.

Szász Károly a reformkor kiváló erdélyi jogtudósa volt, aki politikai tevékenységével, tudományos munkásságával és tanári működésével jelentős szerepet játszott a 19. század első felében Erdély közéletében. Külföldi tanulmányainak végeztével 1820-ban tért vissza Erdélybe, amikor a nagyenyedi Bethlen Kollégium helyettes jogtanárnak hívta meg. Elődjének halála után ő lett a jogi tanszék rendes tanára. A kor szokása szerint a frissen kinevezett, mindössze 24 éves professzor tanári beköszöntő beszédet²⁸ tartott a tanulóifjúság, a tanártársai és a városi előkelőségek jelenlétében 1822 őszén. A beszéd stílusa ugyan kicsit nehézkes a mai Olvasó

²⁸ *A Juris-Professor. Székfoglaló beszéd a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban. 1822.* Kézirat. Nagyenyedi Dokumentációs Könyvtár. Kézirattár. K 186. A beszédet teljes egészében közli a következő kötet: *Szász Károly.* (Bev. vál. és jegyz. Kiss Géza–Turnowszky Károly). Bukarest, 1955. 265–293.

számára, ám pedagógiai szempontból igen érdekes gondolatokat tartalmaz, olyanokat, melyek azokban az években a közgondolkodás előterében álltak. A fiatal tanár a legfontosabbnak a magyar tanítási nyelv bevezetésének kérdését tartotta, a fejlődés fő akadályát a latin nyelv iskolai egyeduralmában látta. Már akkor megkezdte a magyar nyelv jogaiért a küzdelmét, amelyet azután következetesen folytatott egész pályáján. Szász Károly beszédében hangsúlyozta: a magyar nemzet polgárosodása és fejlődése szempontjából a legfontosabb az anyanyelvű tudomány, az irodalom és a kultúra kialakulása, melynek legfőbb gátja az iskolai latin nyelvű oktatás. Nincs lehetősége a fiatalnak magyarul tanulni a tudományokat, ezért kilépve az iskolából nem is képes anyanyelvén jelentős tudományos és irodalmi alkotásokat létrehozni. Ha az iskolában az elemi foktól az egyetemekig magyarul folya a tanítás, a magyar nyelv és kultúra gyors fejlődésnek indulna, ugyanúgy, mint a fejlett európai nemzeteknél. Olyan modern pedagógiai elveket is felsorakoztatott beköszöntő beszédében, amelyek csak jóval később váltak általánossá az iskolai gyakorlatban. Úgy gondolta, káros, ha túl sok tananyag megtanulására kényszerítjük a tanulókat. A professzor „tanítson mentől kevesebbet” – hangoztatta, de fontos, hogy a lényegét válassza ki, és azt alaposan sajátíttassa el mindenkivel. Fontosnak tartotta, hogy az ifjú „a dolgok értelmét” keresse, ne szajkózza értelem nélkül a tananyagot.

A nevelés kérdéseivel foglalkozva kitért a jutalmazás és a büntetés problémakörére is. Nézete szerint „a jutalom csak addig érdemli meg ezt a nevet, míg magát szorosan az érdemhez szabja, s egészen el vétette a céllyát, mikor az kapja el a ki leg jobban tud a porba tsuszni”. Szász Károly tehát megvetette a szolgálalkú, a jutalomért mindenre kész embereket. Arra intette tanítványait, a jutalmat soha ne tekintsék szorgalmuk és jó magaviseletük bérének. „Az érdem melyet meg lehetne fizetni, nem érdemli meg a fizetést.” Ne a jutalomért tanuljanak, hanem önbecsülésből. Az iskolai törvények szigorú és következetes betartását kívánta, de úgy vélte,

nem helyes tanári magatartás az, ha „egy gondolatlan szót, egy pajkosságot, egy ifjú vér hevével felforrott indulat kibuzdulását” aránytalanul súlyos büntetés követ. Az iskolákban szokásos sorozatos, megalázó büntetések „egy nagyra termett Catilinából egy hazaárulót, a hazának jövő tudósából egy tébolyodottat, egy nagy hadi vezérből hegyi tolvajt” formálnak. Ezt a gondolatsort folytatva tért át szélesebb társadalmi kérdések tárgyalására. Úgy gondolta, a törvények betartása minden polgári társadalom alapja, de a törvények mindenkire – szegényre, gazdagra, parasztra és nemesre – egyaránt vonatkoznak. Ő mint jogtanár arra nevelte tanítványait, hogy jogászként az életbe kilépve, a törvényeket mindenkivel tartassák be. Szász Károly beszédében felvázolta azt is, milyen a jó tanár. Úgy vélte, a tanár legyen atyja tanítványainak, aki nevelte, formálja őket, főként „példával és társalkodással”. A tanár személyisége, az általa mutatott példa nagy hatással van az ifjakra, hiszen a tanár erkölcsi elveket és életeszményt is nyújt. Ezt azonban ne csak a tanórán, a tananyag közvetítésével tegye. Fontos, hogy közvetlen kapcsolatot alakítson ki az ifjakkal beszélgetések során, és olvasmányokkal is formálja őket. Barátsággal és szeretettel oktasson és neveljen, mert csak így érheti el célját.

A beszéd bizonyára nagy hatást keltett a hallgatóságban, éppen azért, mert Szász Károly olyan pedagógiai eszméket és elveket hangoztatott, melyek az 1820-as évek elején még újak és szokatlannak voltak. A hallgatóság soraiban ott ültek a tanítványok, a szülők, az egyházi és a városi vezetők, de a tanártársak is. Talán már ez a beszéd is hozzájárult ahhoz, hogy egyes kollégák gyanakvással kezdték szemlélni a fiatal jogtanár tevékenységét,²⁹ hiszen

²⁹ A Szász Károly elleni vádaskodások sorozata 1832-ben indult meg. Feljelentések érkeztek ellene az egyházi főtanácshoz azzal a váddal, hogy a tanulókat tanártársai ellen ingerli. *Péterfi Albert* tanár azzal is vádolta, hogy lázítja a diákokat, ateista tanokat hirdet, és túlzottan közel engedni magához a diákokat, amely a fegyelmet veszélyezteti. Vö: Trócsányi Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez*. Budapest, 1957.

Szász Károly nemcsak hirdette az elveket, azok szerint élt is. Több mint három évtizedes tanári működése alatt mindenkor szem előtt tartotta az általa beköszöntő beszédében megfogalmazott nevelési elveket, és igyekezett azokat a gyakorlatban alkalmazni. Egyik volt tanítványa, *Kemény Zsigmond* író, publicista Szász fölött tartott emlékbeszédében így írt: „Majd minden enyedi tanuló mintaképe Szász Károly volt. Előadása oly érdekes volt, hogy tündérgyorsasággal repült el az óra, s tanítványai áthatott arccal távoztak a teremből, még sokat vitatkozván afölött, amit hallottak, s ami mélyen nyomult emlékezetükbe [...] Gondolkodásra szoktatta tanítványait és fennkölt érzésekre. Nem abban keresett dicsőséget, hogy adatok szertelen halmaza által nyomja el és erőtlentse el az elmét, ellenkezőleg, biztos tájékozási pontokat tűzött ki a tudomány széles mezején, hogy az önálló munkásság e jelzésekre figyelve, vezető kéz nélkül is célhoz juthasson.”³⁰

1825. november 13-án mondta el beköszöntő beszédét Debrecenben, *Zákány József*,³¹ a nevelés első „tanító székére”, a pedagógiai tudományok önálló katedrájára kinevezett első professor. A nyomtatásban is megjelent székfoglaló azért különösen érdekes számunkra, mert sűrítve tartalmazza a szerzőnek mindazokat a pedagógia elméletére vonatkozó nézeteit – rendszerbe foglalva –, melyeket 26 éven át tanítványainak közvetített. „Milyennek kell a nevelésnek lenni [...] mire kell annak törekedni?” – tette fel a kérdést a leendő professor. A nevelés az ember természetes törek-

³⁰ Kemény Zsigmond: *Emlékbeszéd Szász Károly fölött*. Magyar Sajtó, 1859. 257–259. sz.

³¹ Zákány József: *Rövid beszéd, melyet a nevelés tanító-széke legelső megnyitása alkalmatosságával hivatalába való beiktatásakor tartott*. Debrecen, 1825. A beköszöntő beszédet röviden elemzi Pukánszky Béla: *Egy feledésbe merült magyar pedagógus – Zákány József (1785–1856) kísérlete az első magyar nyelvű neveléstudományi rendszer megteremtésére*. Pedagógiai Szemle, 1984. 11. sz. 1099–1105.

vése. „Nincsen is természetesebb indulat és hajlandóság az emberben, mint a nevelésre való hajlandóság” – mondta Zákány. „A legalsóbb rendű, legszegényebb ember is úgy kívánja gyermekeit nevelni, mint a legfőbb rangú, legpallérozottabb és leggazdagabb”. Nevelni és iskoláztatni a gyermekeket a szülők kötelessége. Nem elég a gyermekek „külső életbeli szükségleteit” kielégíteni, „belölök polgárokat kell formálni”, mégpedig a haza számára hasznos polgárokat. Ugyanakkor a nevelés feladata „az emberi természet nemesítése” is. Hogyan lehet ezt a kettős célt megvalósítani? Az ember testi és lelki részből áll. A „testi alkotórész” fejlesztése éppúgy hozzátartozik a neveléshez, mint a lélek művelése. Az ember rendelkezik értelemmel, mellyel „az esméreteket felfogja”, van ítélőereje, amelynek segítségével „helyes ítéleteket hoz”, okoskodó tehetségével a dolgokról „következtetéseket húz”, emlékezőtehetsége, a „dolgok sorainak” tárháza, képzelőereje, „által magának mintegy új dolgokat teremthet”, szívbeli érzései segítik abban, hogy „embertársait szeretet által felölelje”. Fontos tulajdonsága az embernek a „szépségérzés”, az erkölcsi érzés, ami erény s bűn között „örökös határt húz”, és nem utolsó sorban a vallásos érzés, mely mindent áthat. Zákány véleménye szerint csak akkor nevelünk helyesen, „ha mind ezekre a különböző, de egy egészet tévő tehetségekre figyelmezzünk, és a nevelést úgy intézzük, hogy ezek közül formálatlan egy se maradjon, de egyik a másikat el ne nyomja”.³²

A gyermekek formálásának két fontos területe van: a nevelés és az oktatás. A nevelés körébe tartozik a lelki tehetségek kifejlesztése, az erkölcs, a vallásosság és a helyes magaviselet kialakítása élő példa segítségével. Az oktatás feladata az „értelmi megvilágítás”, a növendék ismereteinek gyarapítása és a tanultak gyakorlati alkalmazása révén. A két területet csak egymással kölcsönhatásban lehet fejleszteni, hiszen „rossz nevelés az, amely nem tanít, és rossz tanítás az, amely nem nevel”.

³² Zákány elméletén felfedezhető a *Christian Wolff*-féle képességlelektan hatása éppúgy, mint *August Herman Niemayer* neveléstana.

A beszéd további részében azokkal a személyekkel foglalkozik, akik a nevelés feladatát végzik. Az első és legfontosabb: az anya. Az anyai nevelés meghatározó a gyermek életében, éppen ezért szomorú, hogy hazánkban „az Asszonyi nemnek nevelése szánozkodásra méltó állapotban van”. Nem végezhetik a gyermeknevelés magasztos feladatát jól azok a nők, akik „tudományos ismeretekkel” egyáltalán nem rendelkeznek, akik rendszeres képzésben nem részesülnek, csak „iminnen-amonnan összekapkodott nyelvbeli, muzsikai, asszonyi munkai kevés esméretek” kapnak. Zákány felhívta hallgatói figyelmét a nőnevelés reformjának szükségességére. Az anya és az apa mellett a tanító személye szintén kiemelkedő fontosságú a gyermek életében. A tanító feladata az „értelmi megvilágosítás”, de nem mindegy, hogy milyen eszközöket használ a tanítás során. A jó tanító példát mutat, „komoly”, de egyben „nyájas” viselkedésével vonzóvá teszi az iskolát tanítványai számára. Zákány elítélte a testi fenytést, de ugyanúgy a túlzott engedékenységét sem tartotta helyesnek. Szorgalmazta a szülők és az iskolai tanítók szoros együttműködését, hiszen ezek „együtt tesznek egy nevelői testületet (corpust)”.

Az oktatásról szólva, a leendő pedagógia professzor hangsúlyozta, hogy a gyermekek fejlettségét figyelembe kell venni. „Az esméret tárgyai, az előadás módja, a nevendék korához, lelki s testi kifejlődéséhez, személyességéhez grádicsos menettel légyenek mérve” – vallotta. Ha szem előtt tartjuk a fokozatosság elvét, akkor elérhetjük, hogy a növendékek által elsajátított tudományos ismeret „úgy harapódzik maga körül, mint a gerjesztett tűz”.

A tanulói aktivitásra is építenünk kell az ismeretek átadása során.

Beszéde végén a hallgatóságához szólt. Először a szülőkhöz. Fel szólította őket, hogy éljenek „a nevelésnek minden alkalmatosságai-val”, és ne sajnálják a pénzt és a munkát, melyet gyermekeik nevelésére fordítanak. A szülői ház legyen „az erköltsnek és szelidségnek lakhelye”, „az erköltsi, vallásos teselekvőleg való nevelésnek Fő Műhelye”. Ne higgyék a szülők, hogy „a nevelési kötelességnek eleget

tesznek, ha gyermekeiket hat-hét esztendő korokban az Oskolába betsapják”. Az iskola és a szülői ház együtt képes csak megfelelni a jó nevelés követelményének. Szólt tanártársaihoz, akiket arra kért, segítsék jövőbeni munkáját jó tanácsokkal. Szólt az iskola előljáróihoz, megköszönve nekik, hogy felismerték, milyen fontos a nevelés, és hogy külön pedagógiai katedrát állítottak fel a kollégiumban, ezzel is segítve a falusi iskolákba kimenő leendő tanítók sikeresebb munkáját. Szólt azokhoz a nagydiákokhoz, akik nemsokára befejezve tanulmányaikat, tanítani fognak. „Örvendjete gyönyörűséges pályátoknak” – kérte őket Zákány –, „ne tartsátok hivatalotokat igénynek, mert csak akkor lehet az iga, ha nem értetek hozzá”. Végül a „Tanuló Nemes Ifjúság” figyelmét hívta fel arra, hogy itt, a kollégiumban lehetőségük nyílt a tanulásra, tehát éljenek az alkalommal, használják ki mindazokat az előnyöket, melyeket a kollégium nyújt. Tartsák be az iskola törvényeit, és segítsék egymást!

Szeremlei Gábor székfoglaló beszéde fontos dokumentuma a reformkori nevelésügynek, melyet a magyar nyelvi nevelésről tartott 1841-ben, kollégiumi tanári működésének első esztendejében. Ma is kéziratban levő székfoglalójának teljes címe: „A honi nyelv a Nemzet hogyan léteinek legjobb mutatója. Beszéd, melyet a S.pataki, főiskolában megürült alkotmány- és neveléstan székébe lett iktatáskor elmondott Szeremlei Gábor”. Beköszöntő beszédét a haladó polgári eszmék iránti helyenként patetikus, de alapjában véve mély meggyőződésből táplálkozó lelkesedés hatja át. Meg kell jegyezni, hogy a polgári haladásnak nem a forradalmi irányát tette magáévá, hanem inkább a reformok általi előrehaladás híveként lépett fel. Beszédének bevezetője után szólt a polgári átalakulás útját sürgető népekről, az alkotmányos monarchiákról és a despotizmustól szenvedő országokról. A magyarság számára nem forradalmat, hanem a józan megfontolás és a reformok által történő előrehaladást tartotta célravezetőnek.

Szeremlei Gábor már tanári pályájának első esztendejében látta

kora magyar nevelésügyének egyik leglényegesebb feladatát, nevezetesen: a nyelvi nevelés által is szolgálni kell a nemzeti haladást.

1833. november 2-án mondta el beköszöntő beszédét Nagykőrösön *Warga János*,³³ a kollégium frissen kinevezett 29 éves „Phisica és Mathesis” professzora, aki akkor tért haza a berlini egyetemről. A beiktatását és beköszöntő beszédét nagy várakozás előzte meg. Zsúfolásig megtelt a kollégium nagyterme, ott voltak az iskola tanárai, diákjai, a szülők és a város előljárói – sokan akarták hallani a külföldet járt ifjú professzort. Az általános várakozással ellentétben *Warga János* beszédét nem szaktárgyai valamelyikének tárgyköréből választotta – mint ahogyan az akkori szokás volt –, hanem egy sokkal átfogóbb filozófiai témából. A beszéd címe: *Mi a valódi Míveltség? És lehet-e attól tartani?*³⁴ A kortársak visszaemlékezése szerint a beszéd lehangoltságot és csalódást okozott a hallgatóság körében. „A régihez szokott közönség tetszésével egyáltalán nem találkozott” – írta visszaemlékezésben *Galgóczy Károly*, *Warga* egykori tanítványa. Érdeemes megvizsgálni, mi volt az oka annak, hogy a beköszöntő beszéd a hallgatóság nagy részének nem tetszett. A szem- és fültanú, az egykori tanítvány szerint nem is a beszéd tartalma keltett visszatevészt, hanem „a nyelvezet, melyen az előadva volt”. Valóban sok szokatlan új szót tartalmaz a beszéd, a hosszú mondatok nehezen követhetők.

A szónok úgy gondolta, hogy az iskolának valódi műveltséget kell adnia a tanulóknak. A „valódi míveltséget kell a nevelés céljául tenni, hiszen ez teszi az embert, emberré”. De mi a valódi műveltség? Az eszes, okos ember még nem nevezhető műveltnak. Nem az ismeretek tömege jelenti a műveltséget, mert az önmagában

³³ *Warga János* (1804–1875) tanár, az akadémia levelező tagja. Tanulmányait Sárospatakon és Berlinben végezte. 1833-tól haláláig a nagykőrösi református kollégium tanáraként és igazgatójaként működött. 1840-ben kisdédövót állított fel, számos tankönyvet írt.

³⁴ *Warga János: Mi a valódi míveltség? És lehet-e attól tartani?* Pest, 1833.

nem elég. „Hány eszes, de szívtelen ember csalja meg embertársát, hányszor vet cselet az elmés, de embertelen embertársának?” A professzor véleménye szerint tehát az iskolában nemcsak az elmét kell fejleszteni, hanem az „emberi szívet szépre, nagyra, nemesre, becsületesre” kell nevelni. Tehát az iskolában nem pusztán tanítani, hanem nevelni is kell. Az elmebeli tehetségek fejlesztése és a szív képzése együtt jelenti a „valódi műveltséget.” Ez „lehel erőt a társasági életbe”, ez viszi előre annak fejlődését.

Míntha csak ezeket a gondolatokat folytatná 1839. november 12-én a Debreceni Református Kollégium „imádságházában” elmondott beköszöntő beszédében³⁵ Csécsi Imre „a fűvészet, kövészet, mű- és vegytan” leendő tanára. Ő is úgy gondolta – mint nagykörösi professzortársa – hogy a műveltség a társadalmi fejlődés mozgatórugója. Az iskolák azok a helyek, ahol meg lehet szerezni a valódi műveltség alapjait. Korábban csak a humán műveltség volt a fontos, de a 19. században eljött az a korszak, mikor a természettudományok is elfoglalhatják méltó helyüket az iskolák tananyagában. A valóban művelt ember tehát az, aki nemcsak humán, hanem természettudományi ismeretekkel is rendelkezik. „A nevelők semmit okosabban nem tehetnek, mint a növendékeiket mindenek előtt a természeti dolgok ösmeretére vezérlik”. Már a kisgyermek is figyel a környezetét. Akkor jár a nevelés helyes úton, ha előbb a valóság tárgyaival ismerkedik meg a gyermek, olyan dolgokat tanul, melyek szemmel láthatóak és kézbe vehetőek. A természetre vonatkozó ismeretek tanulása kifejleszti a gyermekben a valóság megismerésének képességét, megtanulhatja a módszereket, melyekkel ezeket az ismereteket megszerezheti. Ez később abból a szempontból is hasznos lehet, hogy a gyermek a természettudományok tanulása során megismert módszereket felhasználhatja az elvont humán tudományok tanulásakor is. Az

³⁵ Csécsi Imre: *A természet ösmeretének jótevő befolyása a tudományos műveltségre általában*. Debrecen, 1839.

iskolában megtanult természettudományos ismereteknek nagy hasznát veszi a gyermek a későbbi életében, hiszen „a gazdaság, mesterségek, kereskedés” terén is szükség van erre a tudásra. Ezért a professzor célja az, hogy a tanulók „úgy vezetessenek be a természeti tudományokba, hogy azoknak fontosságáról és hasznáról meggyőződjenek, mindenik osztályban a főbb ideákkal megismerkedjenek, vezérfonalat szerezzenek, s az iskolában vetett alapokra tovább építhessenek”.

A tanulóifúsághoz szólva hangsúlyozta: csakis az olyan tanulásnak van értelme, melynek hasznát a diák is megérti.

Csécsi Imrét 1848-ban *Török József*³⁶ követte a Debreceni Református Kollégium természettudományi katedráján. 1848. január 11-én mondta el beköszöntő beszédét,³⁷ mely az iskolai természettudományi oktatást szélesebb kontextusba helyezve vizsgálta. Aból indult ki, hogy korábban szinte kizárólagosan a vallásban, a bölcsészeti és jogi tanulmányok képezték az oktatás tárgyait az iskolában. Azonban „megkondult már honunk határain belől is a felébredés órája, és belátta nemzetünk jobb része, hogy a természettudományokat többé elhanyagolni nem lehet”. Ezekre az ismeretekre „az iparosnak és földművelőnek, a népoktató lelkésznek és a törvényhozónak”, vagyis minden polgárnak szüksége van. Létrejött a Magyar Természettudományi Társulat, az Iparegyesület, a József Ipartanoda, melyek mind a természettudományok fejlesztését és népszerűsítését szolgálták. A hazai iskolákban is egyre inkább törekedtek a természettudományok különböző ágainak okta-

³⁶ Török József (1813–1894) orvos, tanár, az Akadémia rendes tagja. Tanulmányait Selmechányán és Debrecenben végezte. Pesten orvosi tanulmányokat folytatott, 1842-ben orvosdoktorrá avatták, ahol gyakorló orvosként működött. 1847-től késő öregkoráig a Debreceni Református Kollégiumban tanított, és a városban orvosi gyakorlatot is folytatott.

³⁷ *Beszédek, melyek a hely. Hitvallásúak debreczeni főiskolájában a vegytan és természetrajz tanára Török József úrnak tanári hivatalába történt ünnepélyes beiktatása alkalmával mondattak.* Debrecen, 1848.

tására. Nagy szükség van erre, mert ennek műveléséből és oktatásából számtalan haszon származik. „Szellemi haszon az elme az ítélet élesítése, az érzés nemesítése, az előítéletek és babonák eloszlatása.” De nem hanyagolható el a természettudományok műveléséből származó anyagi haszon sem. A mostani diákokra vár a feladat, hogy az iskolában szerzett természettudományos ismereteikre alapozva, később a gyógyászat, az ipar és a földművelés területén kamatoztassák tudásukat. A gyógyászatban nagy jelentősége van a gyógyvizeknek. Sajnálatos, hogy Magyarország nem képes kihasználni a gyógyvizeiben rejlő hatalmas lehetőségeket. A természettudományok oktatásának hiánya az oka annak is, hogy hazánkban az ipar alig fejlődik. Nincs elég képzett ember a szénbányák feltárásához, az „ásványország legfontosabb termékének, a vasnak” a kitermeléséhez. Példaként említette a „magyar középonti vaspályát” és a Lánchidat, melynek létrehozásához külföldről szállítjuk a vasat, holott itthon is kitermelhetnénk, ha lennének képzett szakembereink. Mezőgazdaságunk sem éri el az Európai államok fejlettségi szintjét. Ennek is az az oka, hogy iskoláinkban nem tanítjuk megfelelő súllyal a természettudományokat. A vegyten az alapja a korszerű talajművelésnek, a trágyázásnak, de mind ezekről csak külföldön tanulhatnak az érdeklődő ifjak.

Beszédének végén a szónok a tanulóifjúsághoz szólt – összefoglalva beszéde lényegét: „A természettudományok művelése által föltételeztetik hazánknak, nemzetünknek anyagi tekintetbeni fölvirágzása, azok elhanyagolásából kár, szégyen gyalázat háramlik fejünkre”. Komoly természettudományos alapokat kell szerezni az iskolában ahhoz, hogy arra az egyes szaktudományi ismeretek ráépülhessenek. „Én minden igyekezetemet arra fordítom, hogy a természettudományoknak minél több apostolai váljanak közületek.”

Ünnepi szónoklatok

A tanári beköszöntő beszédek mellett egy másik csoportját képezik az iskolai beszédeknek azok az ünnepi szónoklatok, melyek évfordulók, tanévnyitók és vizsgák alkalmával hangzottak el az iskolákban.

1836 tavaszán a nagyenyedi Bethlen Kollégium alapítójára, Bethlen Gáborra emlékezett. Az ünnepségen – melyen a város lakosai, az iskola előjárói, tanárok, diákok és szülők nagy számban vettek részt – az egyik köztanító, *Pogány Károly* is beszédet mondott.³⁸ A viharos 1834/35-ös erdélyi országgyűlés utáni tanév a kollégium életében is bővelkedett fordulatokban. „A Bethlen Kollégium az ellenzék előretolt állása” volt. A kollégiumban zajló eseményekről, a konzervatívok és az ellenzék harcáról, a feljelentésekről, a tanárok és a diákok ellen indított vizsgálatokról *Trócsányi Zsolt* részletesen írt.³⁹ E viharos időszakban hangzott el Pogány Károly beszéde, mely két évvel később barátai segítségével jelenthetett meg nyomtatásban.

A fiatal köztanító Bethlen Gábor iskolaalapításából kiindulva fejtette ki véleményét kora közállapotairól, a szabadságjogokról, a tanulás jelentőségéről és a népoktatás problémáiról. „Tett, nem szó kell a haza oltárára” – vallotta a szónok: nem beszélni kell, hanem cselekedni. A cselekedetek nyomán jönnek létre azok a szervezetek és intézmények, melyek a „társaság”, vagyis a társadalom fejlődését előmozdítják. „A társasági tagok boldogsága a társaság jóllététől, a társaság jólléte pedig az egyesek kellő műveltségétől függ.” „Csak a műveltség nyugalmas és biztos terjedése” eredményez folyamatos fejlődést, és csakis ennek nyomán jöhet létre olyan állam, „melyben mindenkinek elég módja és alkalmja van

³⁸ Pogány Károly: *A tett embere egy beszédben előadva, mellyel a nagyenyedi iskola alapító fejedeleme Bethlen Gábor emlékét Pogány Károly felső tanulói osztály köztanítója az ifjúság és számos hallgatók jelenlétükben, üdvözelve megújítja.* 1836. tavaszutó 8. Nagyenyed, 1838.

³⁹ Trócsányi Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez.* Budapest, 1957.

testi ereje s lelki tehetségeinek kimívelésére”. A testi-lelki tehetségeket leginkább az iskola képes kifejleszteni az emberben. Ezért fontos a népnevelés, a népiskolák állítása és a tanítóképzés reformja. A nép tudatlan, képzetlen, „honja érdekét nem érti,” mert a falusi gyermekek nagy százaléka nem jár iskolába. Ez ellen tenni kell! „Minden kornak megvan a maga tenni valója” – mondta a fiatal tanító. Szükség van a haza érdekében arra, hogy a kollégium diákjai majd kikerülve falusi tanítónak „az értelmesítés, jobbítás nevelés” terén tegyenek meg mindent mint népnevelők. Terjeszték „a lélek, szív és tapasztalás kincseit”, és ezáltal biztosítják „a népben lévő erőknél és tehetségeknek harmoniás kifejtését.” A haza szabadsága is csak akkor valósulhat meg, ha hazánk lakóinak jelentős része az iskolában megismerkedik polgári jogaival és kötelességeivel. Az értelmes, gondolkodó tömegeket nem lehet „kábitani”, ők előbb-utóbb legyőzik „az akadályozó környüállásokat”, és kiharcolják a szabadságot.

Kevésbé radikális hangú, de hasonló tartalmú beszéd hangzott 1842. november 3-án el az esztergomi katolikus érseki tanítóképző⁴⁰ vagy korabeli elnevezése szerint a „mesterképző” megnyitó ünnepségén.

*Majer István*⁴¹ tanár beszéde⁴² a korszak jellemzésével kezdő-

⁴⁰ Az intézetet Kopácsy József hercegprímás alapította – igazgatóvá Jaros Vince kanonokot nevezték ki. Három tanár oktatta a növendékeket: Majer István és Rendek József paptanárok, valamint Éliás Márton világi zenemester.

⁴¹ Majer István (1813–1893) teológiai doktor, püspök Esztergomban és Nagyszombatban tanult. 1836-ban szentelték pappá. 1842-től az esztergomi érseki mesterképző-intézet tanáraként működött. 1849-ben a pesti egyetemen a felsőbb pedagógia helyettes tanárává, 1850-ben pedig Pest város nyilvános elemi és magániskoláinak igazgatójává választották. Egyik tervezője és létrehozója volt az első pesti bölcsődének. Sokat publikált – főként népnevelési kérdésekről – a korabeli lapokban. Több mint ötven önálló kötete jelent meg. Az ifjúság számára írt munkái rendkívül népszerűek voltak.

⁴² Majer István: *Szózat az esztergomi mesterképző intézetnek 1842. november 3-i ünnepélyes megnyitásakor*. Pest, 1842.

dik. „Jeles időszakot élünk” – vallotta a szerző, „melynek főfeladása, haladni.” A haladás egyik első talpköve a nevelésügy reformja. Mindenki egyetért abban, hogy a népet nevelni kell, hiszen ez a „közboldogság fő rugója”. „A népnevelés hazánkban a legkorszerűbb és legközösb óhajta.” Nem elég azonban a népiskolák számának növelése, nem elég „az értelmesség terjesztésével boldogítani a nemzetet alkotó legnagyobb néposztályt”. A szó szoros értelmében nevelni kell a népet: nemcsak a gyermekeket, a felnőtteket is, érzelmi, erkölcsi és vallási tekintetben. A célszerű népneveléshez jól képzett tanítók is kellenek. Ezt a célt szolgálta az akkor megnyitott mesterképző, melyből a jövőben olyan tanítók és népnevelők kerülnek majd ki a katolikus népiskolákba, akik képesek lesznek a nép értelmi, érzelmi, erkölcsi és vallásos nevelésére. Milyen a jó népnevelő? – tette fel a kérdést a szónok. „A népnevelőknél nem szorgalmazunk rousseau-i nevelést, sem kanti filozófiát, hanem keresztény műveltséget, hogy e szerint a művelt, erkölcsös, keresztény népnevelő egyszerű, de jó falusi nevelést adhasson együgyű népünknek, mely őket istenfélő, engedelmes, becsülettudó, értelmes, szorgalmatos, s mi legfőbb, megelégedett honfiakká alakítja.” A szónok szerint a katolikus tanító célja tehát nem az, hogy a nép korszerű oktatást és nevelést nyerve gondolkodjon s cselekedjen, hanem hogy engedelmesen és megelégedetten fogadja sorsát.

A leendő katolikus tanítóknak sokféle tárgyat kell majd az intézetben tanulniuk: neveléstant, tanítástudományt, számolást, földrajzot, természettant, történelmet, gazdaságtant, hangászatot, éneklést és rajzot. A szónok remélte, hogy az intézetből kikerülő tanítók nevelőmunkájuk révén „édes hazánk virágoztatásához”, az „ország gyarapításához” hozzájárulhatnak.

1845 nyarán a Miskolci Református Líceum végzős diákjainak búcsúztatása alkalmával elhangzott beszédekben is számos olyan neveléssel kapcsolatos gondolatot találunk, melyek aktuálisak és érdekesek voltak a hallgatóság számára.

Papp János igazgató⁴³ beszédében „neveléstani tárggyal” foglalkozott, mégpedig azokkal a problémákkal, „melyekkel a közintézetekbeni nevelés és tanítás folyvást küzdeni kénytelen”.

A „növendékek külviszonyai” nagymértékben befolyásolják az iskolai nevelőmunka sikerét. A nevelés a szülői házban kezdődik, az iskola csak erre építhet. A szülők felelőssége óriási. A példa – amit a szülői házban lát a gyermek – egész életre meghatározó. A szegény, de becsületes szülők sokszor jobban nevelik gyermekeiket, mint a tehetősek. A szegény családban felnövekvő gyermek hamar megtanulja a rendszeres munka értékét. A „vagyonnal s világi rangos állással” rendelkező gazdag szülők gyermeke sokszor rossz példát lát. Ahol vagyonból élnek, a munka nem érték. Az ilyen családokban a szülők „üres idejüket mindenütt örömeztőbb, mint gyermekeik közt töltik” – nincs idejük és kedvük gyermekekkel foglalkozni, „így a nevelés egészen elhanyagolva marad”. A szülői példaadást és nevelést nem pótolhatja semmi – az iskolai nevelés csakis erre épülhet. Az iskolába sokféle gyermek jár. Mind-egyik más családi háttérrel és más képességekkel rendelkezik. Azonban „az iskolában minden tanítói előadás a középszerű szellemével bíró növendékekhez mért”. Így a „sebes eszű” hasztalanul tölti idejét, unatkozik, a gyöngye pedig „örökre kedvét veszti,” mert nem tudja követni a tananyagot. A tanítókat nem készítik fel az átlagostól eltérő tanulók oktatására, mint ahogy sokan közülük hiányos pedagógiai és szakismeretekkel tanítanak. Iskoláinkban sok „a hivatását nem ismerő tanító” – szögezte le a szónok. Ennek oka a megfelelő képzés hiánya. Bármilyen kiváló is a tanító, néhány taneszközzel, tankönyvekkel és térképekkel szükség van, de az iskolák többségéből hiányoznak „a taneszközök”. Bár hoztak az il-

⁴³ Papp János (1806–1850) tanár, igazgató. Tanulmányait Hódmezővásárhelyen végezte. Előbb Máramaroszigeten tanított, majd 1842-től haláláig a Miskolci Református Gimnázium igazgatójaként működött.

letékesek az utóbbi időkben „nevelés- és tanításügyi bölcs intézkedéseket”, de sok még a tennivaló az iskolaügy területén.

A tanulók nevében *Lévay József* – a későbbi neves költő⁴⁴ – búcsúzott egy rövid beszédben az iskolától, a tanároktól és a tanuló-társaktól. Az igazgató beszédéhez kapcsolódva, arról beszélt, hogy az életbe most kilépő fiatalok a szülői házban és az iskolában kapták meg mindazt a tudományos és erkölcsi alapot, melyre felnőtt életükben építhetnek, tehát „bátran nézhetnek a jövő életbe”. A kor – amelyben élnek – különös helytállást kíván mindenkitől. „Minden egészséges vérű honfi s az egész nemzet” a haza felvirágoztatásán dolgozik. Az iskola falait éppen elhagyó ifjagnak lesz elég feladatuk.

*

A pedagógiai kérdésekkel foglalkozó reformkori prédikációk, temetési beszédek, az iskolai ünnepeken elhangzott tanári be-köszöntők és ünnepi szónoklatok hatalmas mennyiségben maradtak ránk mind kéziratos, mind nyomtatott formában. A hazai neveléstörténeti kutatás nem foglalkozott velük, pedig ezek a széleskörű nyilvánossághoz szóló beszédek jelzik, melyek voltak a korszakban azok a sokakat érdeklő és érintő kérdések, melyek a nevelésügy területén megoldásra vártak.

⁴⁴ Lévay József (1825–1918) költő, tanár. A Magyar Tudós Társaság és a Kisfaludy Társaság tagja. Tanulmányait Miskolcon végezte, majd Késmárkon jogot tanult. 1848-ban a kormány hivatalos lapját, a *Közlönyt* szerkesztette. A szabadságharc bukása után a *Pesti Napló* újságírójaként, 1852-től a Miskolci Református Gimnázium tanáraként működött. 1865-től Borsod megye főjegyzői hivatalában dolgozott 1895-ben történt nyugalmába vonulásáig.

II. Röpiratok

„Az első lépés az oskola maga”

A röpiratok a köztudatban úgy élnek, mint időleges jelentőségű, alkalmi kiadványok, melyek témája valamiféle közérdekű és aktuális esemény vagy probléma. Céljuk, hogy ráirányítsák a figyelmet az adott kérdésre, hogy a tömegeket tájékoztassák és befolyásolják. Szerzőik mindig rövidsége és tömörsége, de legfőképpen közérthetősége törekednek, éppen azért, hogy minél szélesebb rétegekben keltsenek minél gyorsabb és erősebb hatást, melynek érdekében sokszor polemikus, nemegyszer provokatív vagy éppen humoros hangnemben írnak.

A röpiratok általában névtelenül vagy álnéven jelentek meg. Egy részüknek szerzőjét máig sem sikerült megállapítani. A röpiratok az egyházi és politika események vizsgálata mellett az irodalom, az irodalomszervezés, a nyelvművelés és a népfelvilágosítás kérdéseivel is foglalkoztak.⁴⁵

A reformkorban számos olyan – nevelésüggyel kapcsolatos – röpirat látott napvilágot, melyek az 1830-as, '40-es évek oktatás- és társadalompolitikai vitáinak homlokterében álló problémákat tárgyalták, és megoldásukra kínáltak megvalósítható vagy az adott időszakban utópisztikusnak tűnő javaslatokat. Ezeket nem elsősorban felvilágosító, hanem inkább figyelemfelhívó, továbbgondolkodásra serkentő céllal azoknak írták, akik érdeklődtek e kérdések iránt, vagy valamilyen szempontból érintettek voltak

⁴⁵ *Tépjétek le a sötétség bilincseit. XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházzól.* Kiad. Kató István – Tarnai Andor. 1950. – *A magyar jakobinusok iratai. I–III.* Kiad. Benda Kálmán. 1952–1957.

(pl.: szülők, tanárok, idősebb tanulók, döntéshozók, egyházi és világi elöljárók).

A szigorú cenzúra miatt a röpiratok nagy része csak erősen megnyírbált formában jelenhetett meg, ám a legérdekesebb és leg-radikálisabb gondolatokat tartalmazó iratok sokszor csak kéziratos formában juthattak el a nyilvánossághoz.

A reformkori pedagógiai röpiratokkal szakirodalmunk mind-
eddig még egyáltalán nem vagy csak röviden és felületesen foglalkozott⁴⁶, pedig ezek jól jelzik azokat a legfontosabb kérdéseket, melyek megoldása akkorra már halaszthatatlanná vált.⁴⁷

*

1833-ban keletkezett egy névtelenül megjelent, kéziratban fennmaradt röpirat⁴⁸, melyet akkoriban némelyek *Kossuthnak*, mások *Wesselényinek* tulajdonítottak. A röpirat egészét és annak nevelés-üggyel foglalkozó részét is az éles bírálat és az a fajta liberális ellenzékiesség jellemzi, amely az iskolaügyet – országos fontosságának megfelelően – a nemzeti sérelmek között tárgyalta.

Az irat történelmi visszapillantással kezdődik. A szerző nézete szerint a napóleoni háborúk óta a kormányzat az állam bevételeit a magyar nemzet érdekeit semmibe véve használta fel. Ez vonat-

⁴⁶ Fehér Katalin: *Reformkori oktatás- és társadalompolitikai röpiratok*. Magyar Könyvszemle 1997. 97–103.

⁴⁷ A röpiratok legtöbbször a népnevelés-népoktatás problémakörével foglalkozik elsősorban, szűkebb-tágabb kontextusban, visszafogottabb vagy radikális hangvétellel, de megjelennek bennük a nőnevelés és a magyar tanítási nyelv bevezetésének kérdései is.

⁴⁸ *A Magyar Nemzet sérelmei. Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz az 1833-ik Esztendőben*. OSZK Kézirattár. Az iratot közzétette K. Papp Miklós. *Történelmi Lapok* 1874. 139–140.; 152–154.; 168–170.; 182–184.; 214–216.; 231–233. p. Újabbán: Füzes Miklós: *A magyar nemzet sérelmei. Egy elfelejtett röpirat a reformkori Magyarországról*. Somogy Megye Múltjából. Somogy Megyei Levéltár Évkönyve 1998. 71–90.

kozik többek között az oktatásügyre fordított összegekre is. Neveléstörténeti szempontból különösen jelentősek a röpirat közoktatást érintő megállapításai. A szerző abból indult ki, hogy az oktatás költségeit nem az állam biztosítja Magyarország számára, hanem az iskolák különféle alapítványok és az egyházak segítségével tartják fenn magukat. Mindezek ellenére a kormányzat nem engedi, hogy „a nevelés nemzeti elvek szerint folyjon”⁴⁹, hanem beavatkozik az iskolák oktatási-nevelési rendszerébe. Különösen így van ez a katolikus iskolák esetében. A kormányzatnak a magyarországi iskolák vezetéséhez írásban eljuttatott irányelvei szerint „nem a gondolkozásra, nem a vizsgálódásra, hanem engedelmességre és hódolásra kell az ifjakat nevelni.”⁵⁰ Ilyen körülmények között olyan fiatalok sokasága kerül ki az iskolákból, akik képtelenek önállóan gondolkodni, ítéletet alkotni, és „alig alkalmasok egy jó gondolat írásba foglalására,”⁵¹ és mint ilyenek az állam számára valójában nem hasznos polgárok. Nem pusztán az ifjúság nevelésére kell gondolni. A felnőtt írástudatlan népességet is el kell juttatni a műveltség egy bizonyos szintjére. Ahhoz, hogy Magyarországnak értelmes és hasznos polgárai lehessenek, az oktatásügyet a falusi népiskoláktól az egyetemig azonnal és gyökeresen meg kell reformálni, a felnőttek oktatását szervezetté kell tenni – valotta a szerző. A reformok megvalósításánál pedig a magyar nemzet érdekeit kell figyelembe venni.

Az erdélyi reformellenzék tagja, a későbbi neves író, *Jósika Miklós* a nevelésügyre vonatkozó eszméit röpiratok formájában tette közzé.⁵² „Én a Népnevelés első elvének a Nép boldogítását tartom”⁵³ – írta. Az, „aki máról holnapra teng, kit nyavalya, ingatag helyzet, sorvasztó, szívhasító táplálati gondok emésztenek”

⁴⁹ Uo. 153.

⁵⁰ Uo. 154.

⁵¹ Uo.

⁵² *Jósika Miklós: Irány.* Kolozsvár, 1835. Uő: *Vázolatok.* Kolozsvár, 1835.

⁵³ Uo. 69.

nem lehet boldog. A haza nem gondoskodik a szegény nép fiairól. „Ha tudatlan, nem tanítja, ha elaggik, nem biztosítja, ha gonosz, nem jobbítja, sőt rémítő, undok börtöneiben még gonoszabbá, makacsabbá s megátalkodottabbá teszi.”⁵⁴

Mit lehet tenni? Az első feladat a nép „lelkének megteremtése”. Hogyan lehet lelkeket teremteni? Elsősorban neveléssel. Jósika Miklós úgy látta, hogy „igen sokan gondolkoztak a néptanításról, de a népnevelésről kevesen”. A népet pedig nevelni kell, hiszen számos területen mélységes a tudatlanság.

A falvakban élők nagy része írástudatlan. Hogyan lehet közöttük az ismereteket terjeszteni? Jósika Miklós szerint a legegyszerűbb mód a „vasárnapos olvasási gyakorlatok” bevezetése lenne. Azt javasolta, hogy vasárnaponként az iskolában a tanító vezetésével folyhatnának ezek az összejövetelek, melyeken az olyanok, akik már befejezték az iskolát (tehát a fiatal felnőttek), „sőt a korosabb férfiak és asszonyok is jelen lehetnének”.⁵⁵ A szerző véleménye szerint eleinte olyan művek felolvasására kerülhetne sor, melyek nyelvezete egyszerű, ezért köznép számára érthető. A vidám mesék, tréfák és anekdoták felolvasása után fokozatosan kerülhetne sor a hasznos ismeretek terjesztésére. Milyen jellegűek lehetnének ezek az ismeretek? Elsősorban gazdasági vonatkozásúak, melyek a mindennapi munkát segítik, de emellett „földleírás”, erkölcsi, egészségügyi és jogi ismeretek közvetítése is fontos lenne.

A népfelvilágosító munkát Jósika szerint a tanítókon kívül a lelkészeknek kellene végezniük. Komoly nevelési eszköznek tartotta a szerző az olvasás megszerettetését és a hasznos ismeretek terjesztését kívül a régi népi játékokat és a multságokat.

Mindezek mellett a legfontosabb a nép emberré és polgárrá nevelése szempontjából „a jól elrendelt falusi iskola”. Hogy milyennek kell lennie? „Az első lépés az iskola maga” – vallott Jósika. Az

⁵⁴ Uo. 68.

⁵⁵ Uo. 108.

iskolaépület legyen egyszerű, világos, tágas, tiszta, jól fűthető és megfelelő nagyságú. Minden iskolaépület mellett épüljön tanítói lakás is. A tanító személye különösen fontos, hiszen rajta áll vagy bukik a nevelés-oktatás sikere. „Jó tanító nem lehet az, kit táplálási gondok emésztenek”,⁵⁶ ezért a szerző felvetette, hogy a néptanítók központilag meghatározott fizetéssel legyenek az állam alkalmazottai, ne legyenek kiszolgáltatva a község és az egyház érdekeinek, ne kényszerüljenek jegyzői és kántori feladatok ellátására. Fontos megállapítása Jósika Miklósnak, hogy kora népiskolái „nem nevelő, hanem csak tanító intézetek”⁵⁷ – így nem töltik be feladatukat. A nép gyermekeit elsősorban nevelni kell, hiszen az iskolában készülnek fel felnőtt életükre, ezért az iskola a polgárok nevelésének első lépcsőfoka.

Mit tanítsanak a falusi iskolákban? Mit kell tudnia egy falusi gyermeknek, mikor kilép az iskolából? „Olvasni, írni, számolni a legtökéletesebben kell tudnia” – vélte Jósika. Emellett ismernie kell „a hon alkotmányának elveit,” meg kell tanulnia a gazdálkodás alapjait, azaz „a szántás, kapálás, aratás idejét, a hazai természetvénnyek tulajdonságait”.⁵⁸ Ami azonban a legfontosabb: a tanítás nyelve a népiskolákban mindenütt a magyar legyen. A nevelés módszereire is kitért a szerző iratában: „minden testi büntetést, bárminő csekély legyen is az, kiirtanék az iskolából” – vallott. Ehelyett inkább szelíd módszereket, tehát dorgálást és feddést ajánlott. Nézegete szerint nagyon hasznos, ha a jutalmazás kerül előtérbe. A jó tanuló, jó magaviseletű gyermekek számára „egy kis érdemjel, egy csinos borítékú népszerű könyv” lenne a legcélravezetőbb jutalom. Semmiképpen se adjanak az iskolai előjárók pénzt jutalomképpen –jegyezte meg a szerző.

A falusi oktatásból a leányokat sem lehet kirekeszteni, hiszen a

⁵⁶ Uo. 97.

⁵⁷ Uo. 98.

⁵⁸ Uo. 102.

„fi-gyermek semmi esetben sem eszesebb” a leánygyermeknél. A leányok tanulják ugyanazokat a dolgokat, mint a fiúk, kiegészítve „az asszonyi elrendeltetésükkel, foglalatosságaikkal és kötelességeikkel” kapcsolatos tudnivalókkal.

Jósika Miklós röpiratai, köztük a *Nép-nevelés*, azért különösen érdekes számunkra, mert a nép gyermekeinek tanításáról, neveléséről, egészséges életmódra szoktatásáról, a felnőttek között az olvasás népszerűsítéséről és a színvonalas szórakozásról szóló gondolatai a reformkorban rendkívül aktuálisak voltak.

*Baloghy László*⁵⁹ Nógrád megyei aljegyző röpiratában⁶⁰ „a nyilvánosság s szóllás szabadság jogánál fogva”, mint szabad polgár mondta el véleményét, többek között a népnevelésről. Mint jegyző, jól ismerte a „föld művelésből élő nép” gondjait. A legnagyobb baj a szegénység. Ez az oka, hogy a nép gyermekeinek többsége alig látogatta az iskolát. A gyermekek éheztek, nincs ruhájuk. Télen „a szánakozásra méltó gyermek” „éhesen, egy burgonyán rágódva”, meleg ruha nélkül, sokszor mezítláb ment iskolába. Amit ott „a mester ostora alatt” télen tanult, azt hamar elfelejtette, mert tavasztól a szülő nem iskolába, hanem „leelőre küldi oskolás gyermekét”. Így az iskolázásra vonatkozó „kényszerítő törvény” teljesen céltalan. Nincs elég képzett tanító, nem azt tanítják az iskolában, amire szükség lenne. A gyermek alig tanul meg az iskolában olvasni, írni és számolni – a gazdasági ismeretekről nem is beszélve. Ezért van szükség „egy különös országos felügyeletre” a nevelésügy területén, mely meghatározza, „mit kellessék a népbe csepegtetni a tudományok tág köréből”.

Csak akkor jár jó úton a népnevelés, ha a tanító és a pap összefog és együttműködik. Mert nem csak a gyermekeket kell nevelni. A felnőttek között is nagy a tudatlanság és a babonáság. A tanító

⁵⁹ Baloghy László (1799–1858). Iskoláit Selmeceen és Pozsonyban végezte. Nógrád megyében aljegyzőként működött.

⁶⁰ Baloghy László: *Nemzetiség és alkotmányi mozgalmak korunkban. Népnevelés*. Pest, 1841.

az iskolában, a pap a templomban teljesítse a népnevelés kötelességét.

Még nagyobb a baj a nemzetiségek által lakott területeken. A „tót, német oláh” nép körében „ingerültséget, bizodalomtanságot” ébreszt, ha a hivatalnokok velük „csupán magyar nyelven érölködnek értekezni”, ha a gyermekeiket magyar iskolába kényszerítik. Mint megyei hivatalnok, a szerző a gyakorlatban tapasztalta, hogy a magyarosítás a nemzetiségi területeken elkeseredést váltott ki az emberekből. „A gyűlölség magvai ez által még inkább elhintődnek.” Ezért a nemzetiségek lakta településeken anyanyelvi iskolákra és anyanyelvi tanítókra van szükség.

Az 1848. márciusi forradalom egyik legjelentősebb vívmánya a sajtószabadság kivívása és a cenzúra eltörlése volt, melynek nyomán megszületett az 1848. évi XVIII. törvénycikk a sajtószabadságról, melyet 1848. április 11-én hirdettek ki. Ezt követően hatalmas röpiratáradat lepté el az utcákat.⁶¹ A tömeg lázas érdeklődéssel fordult ezek felé az iratok felé, melyek többsége felvilágosító szándékkal próbálta az embereket tájékoztatni az eseményekről és az új vívmányokról. Ezek túlnyomó többsége a legújabb politikai eseményeket adta hírül – ezeket magyarázta. Elvértve közöttük azonban egy-egy nevelésüggyel foglalkozó röpirat is akadt.

1848-ban – a cenzúra eltörlését követően – jelenhetett meg a még 1847 őszén íródott, *Tavasi Lajos* tollából született, sokat idézett és elemzett röpirat, a *Tanoda és egyház*.⁶² A szerző feltette a kérdést: „kié legyen a tanoda? Kié a nevelés és tanítás műhelye?”. Nézete szerint a haladás egyetlen helyes útja, ha az iskolát felszabadítják „a klérus béklyóiból”. „A tanoda nem lehet az egyház szolgáló leánya, [...] a tanító nem lehet a papnak szolgáló legénye.”

⁶¹ Az 1848-as röpirat irodalomról: Posonyi Erzsébet: *Forradalmi röplapok és gúnyiratok 1848-ban*. OSZK Évkönyve 1957. Budapest, 1958. 324–364.

⁶² Tavasi Lajos: *Tanoda és egyház. Tanítónak levelei egy paphoz*. Pest, 1848. 55. Az iratot ismerteti: Oroszné Murvai Margit (szerk. és bev.): *Tavasi Lajos válogott pedagógiai művei*. Budapest, 1955. 31–34.

„A tudomány és az ezzel járó nevelés nem lehet felekezeties, és ha az, [...] hibás.”⁶³ Ezekből a gondolatokból kiindulva azt fejtegette, hogy az iskoláknak anyagi és szellemi autonómiára van szükségük, azok ne fűggenek se az államtól, se az egyháztól. Követelte, hogy ezentúl az iskolákat a helyi közösségek tartsák fenn, és „választmányok” irányítsák, melyek élén a tanító áll, tagjai pedig „az értelme-
sebb szülék”. Úgy vélte, a tanító kezében nagy hatalom összponto-
sul, hiszen „írás és olvasás most a hatalom”, vagyis a tudás, és aki erre tanít, az a hatalom birtokosa. A tanító feladata a tudományok tanítása, mely független a vallástól. Felesleges, hogy a gyermekek „külön külön hitök szerinti tanodákban tanuljanak”. Nincs külön protestáns és katolikus geográfia, természetrajz, számtan, nyelv-
tan, írás és olvasás. Igaz, hogy „vallásilag különféle egyházak hí-
veivé nevelendők a gyermekek”, de a tanulmányokra ez nem vo-
natkozik. Az a tanító, akinek állása a paptól függ, kiszolgáltatott. A függésben élő ember nem gondolkodhat és nem cselekedhet szabadon. Aki nem szabad, nem is taníthat jól másokat. A tanító tehát legyen a haza közhivatalnoka. Mint ilyen, kapjon magas szintű képzést, és tisztességes, a megélhetését biztosító fizetést.

A forradalom kitörése után, 1848. március 25-én a pesti nevelé-
si társulat újjászerveződésével megalakult a Magyar Nevelési Tár-
saság, *Ney Ferenc* elnökletével. A társaság előadásokat és nyilvános
eszmecseréket szervezett pedagógusoknak és „nevelési ügybará-
toknak”. Nem sokkal a megalakulás után a társaság pályázatot hir-
detett. Egy olyan irat megírására hívták fel a pedagógusokat, mely
közérthető módon, főként a pályatársak számára próbálja össze-
foglalni a magyar oktatásügy helyzetét és fejlesztésének feladatait.
A pályázatra – feltehetően a rövid, alig másfél hónapos határidő
miatt – csak egyetlen pályamű érkezett, melynek jeligéje: „Atdál
Uram szabadságot, adj hozzá értelmet is”. A bírálóbizottság (Birá-
nyi Ákos, Ney Ferenc és Tavasi Lajos) „haszonvehetőnek” nyilvání-

⁶³ Uo. 3.

totta a rövid munkát, melyet aztán pár nap alatt sok példányban ki is nyomtattak. Az irat címe: „*Testvéri szózat a néptanítókhoz*,”⁶⁴ szerzője *Németi Imre*⁶⁵ volt. Ney Ferenc bevezetésében a következő szavakkal ajánlotta a munkát a tanítók figyelmébe: „Szeretett társaink! Ti vagytok a nép legközvetlenebb barátai, nektek hinni, bennetek bízni megtanult a nép [...], ha ti emeltek szót a haza igazi érdekei, valódi üdve iránt [...], lehetetlen, hogy nagyszerű ne legyen a hatás!”⁶⁶ A szerző röpiratában a kivított szabadság legfőbb jótéteményének a nyilvánosságot tartotta. „A nyilvánosság, hála Istennek, megvan”⁶⁷ – írta és ezt meg kell becsülni, meg kell tartani. A nyilvánosság teszi lehetővé, hogy mindenki beleszólhasson a közügyekbe, és hallathassa a véleményét. A tanítók kötelessége, hogy megtanítsák a nép gyermekeit a nyilvánossággal történő élni tudásra. A népet az előző időkben a kormányok akarattal igyekeztek „butaságban tartani”, éppen azért, hogy tudatlanságuk miatt ne legyenek alkalmasak arra, hogy a hangjukat hallassák. A tudatlan nép nem képes a szabadság által adott jogokkal élni. „Sok szegény ember szívesen be-be tekintene az ország dolgaiba, de olvasni nem tud a jámbor, vagy ha tud is, nem igen érti.”⁶⁸ Ezért a szerző arra kérte tanítótársait: hogy gyűjtsék a falu népét „esténként vagy legalábbis vasárnaponként” maguk köré, és felszólította őket: „olvassátok vagy inkább magyarázzátok meg nekik a most hozott törvényeket, most ez minden embernek olly szükséges, mint a katekizmus vagy a káté. Mert, hogy tudjon élni jogaival az, ki azokat nem ismeri?”⁶⁹

A korszerű népnevelésnek együtt kell haladnia a korrallal, de mi el vagyunk maradva – vallotta a szerző. Hogy megfelelhessünk a kor igényeinek, teljes lélekkel hozzá kell látnunk a nevelési és az

⁶⁴ Németi Imre: *Testvéri szózat a néptanítókhoz*. Pest, 1848.

⁶⁵ A nevén kívül, és azt, hogy tanító volt, nem tudunk róla semmit.

⁶⁶ Németi Imre: *i. m.* 2.

⁶⁷ Uo. 5.

⁶⁸ Uo. 12–13.

⁶⁹ Uo. 13.

oktatási módszerek megjavításához. Ehhez első lépés saját ismereteink gyarapítása. Javasolta, hogy az egy térségen működő tanítók meghatározott időközönként gyűljenek össze, vitassák meg olvasmányaikat, és egyezzenek meg az iskolákban bevezetendő reformintézkedésekről. Az első dolog, amit szem előtt kell tartani: többé „nem szolgákat, szabad embereket kell nevelnünk”⁷⁰, tehát ki az „iskolából a pálczával, korbáccsal” szögezte le. A tanító nyerje meg a gyermek rokonszenvét, legyen szelíd, „bánásmódja legyen derítő, ébresztő”. Mit kell tanítani a népiskolákban annak érdekében, hogy a nép gyermeke a nemzet egyenjogú polgárává válhasson? A szerző szerint az iskolában tanuljon a gyermek írni, olvasni, számolni, természetrajzot, de a „földleírás és történelem” sem maradhat ki a tantárgyak közül. A vallástan oktatását a szerző szerint az iskolán kívül kell folytatni, tehát „hittanát saját felekezeti papjától” tanulja a gyermek a templomban. Egy helységben felesleges „két-három rongyos és rosszul kezelt iskolát tartani”⁷¹, csak azért, hogy az egyazon hitfelekezethez tartozó gyermekek a vallástant az iskolában együtt tanulhassák. Legyen egy jól felszerelt állami iskola minden helységben, kapjon a tanító az államtól tisztességes megélhetését biztosító fizetést, legyen egységes a tananyag tartalma és a módszer. Ha ez megvalósul, az addig tudatlanságban tartott nép „érett” lesz, és „méltó a szabadságra”.

A forradalmat követő napokban Pesten jelent meg a Trattner-Károlyi nyomdában⁷² *Kerék István* két röpirata. Hogy ki lehetett ő, tanár, diák, nem tudjuk, de mivel röpiratai pedagógiai vonatkozásúak, és szerzőjük komoly tárgyismeretet árul el, feltételezhetjük, hogy valami köze volt a nevelésügyhöz. Mindkét röpirat a latin nyelv, a latin klasszikusok oktatása körüli kérdésekkel foglalkozott.

⁷⁰ Uo. 20.

⁷¹ Uo. 21.

⁷² Kerék István: *Príma penna vagy az új hazában új nézetek*. Pest, 1848. 3. és Uő: *Altera penna, vagy csak az anyanyelv rovására tanulhatunk latinul írni és beszélni*. Pest, 1848. 4.

„Mi új érárt élünk, a szabadság éráját, miért ne kezdhethénk nevelésügyünkben is ujdon-újat?” – tette fel a kérdést. Nézete szerint a gimnáziumokban ezentúl „a magyar nyelv, a magyar klasszikusok míveltessenek azon tudóssággal, alapossággal”, mellyel korábban a görög és a latin tanulmányok. Úgy gondolta, a legfontosabb feladat, hogy igaz nemzeti érzéseket keltsünk a tanulókbán, és erre a magyar nyelv és a magyar irodalom tanulmányozása a legjobb mód. Utalt Petőfire, aki nem a klasszikusoknak köszönhette, hogy a nemzeti érzelmek tolmácsa lett. Új „nemzet nyelvészeti” iskolák felállítását javasolta, ahol nemcsak magyarul folya a tanítás, hanem a tanulmányok középpontjában a hazai nyelv és irodalom állna. A klasszikus tanulmányokat az egyetemre tartozónak tartotta.

A második röpiratban azok ellen kelt ki, akik a műveltséget azonosították a latin klasszikus műveltséggel. A latin válaszfal volt a néposztályok között: „bűzhödt aristocratiai vagy zsarnok szellemet ébreszt”. A latin nyelvnek a legutóbbi időkig az oktatásban és a közigazgatásban történt használata a nemzeti nyelv rovására történt. Úgy gondolta, hogy a nemzetek akkor virágoznak, ha tiszta nemzeti forrásokból merítenek, nem pedig akkor, ha idegen nemzeteket majmolnak. Nem hitt abban, hogy a latin grammatika páratlan művelő eszköz volna. Általa csak az emlékezet gyarapodik. Korunk minden tudománya túlszárnyalta a rómaiakat, az igazi humanizmus pedig keresztény alapokon áll. Számúzzük tehát a latin tanulmányokat az iskolákból – javasolta a szerző. „Nekünk csak tiszta keresztény magyar szellem kell.” A nemzeti szellemű iskola, a nemzeti tárgyak oktatása, a nemzeti öntudatra és önállóságra nevelés a jövő útja.

Az utolsó rendi országgyűlés által hozott törvényeket a király 1848. április 11-én szentesítette. A XX. tc. teljes egyenlőséget állapított meg minden vallásfelekezetre vonatkozóan.⁷³ A törvénycikk ki-

⁷³ A zsidók egyenjogúsításáról azonban csak az 1849. évi júliusi szegedi országgyűlés rendelkezett.

mondta, hogy a vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségleteit állami forrásokból kell finanszírozni. Emellett engedélyezte, hogy a különböző hitfelekezetekhez tartozók kölcsönösen látogathatják egymás iskoláit. Az első független felelős magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József megbízást kapott egy törvényjavaslat elkészítésére, mely a fenti elveken alapul. Eötvös 1848. április 27-i 12. számú körlevelében felhívta a protestáns hitfelekezetek nevelésüggyel foglalkozó vezetőit, az iskolák igazgatóit és tanárait, hogy véleményükkel és javaslataikkal járuljanak hozzá a benyújtandó törvényjavaslat megalkotásához. A következő hónapokban a sajtó hasábjain és egyéb fórumokon éles viták alakultak ki a kérdéssel kapcsolatban, mely a közvéleményt is erősen megosztotta.

1848 nyarán keletkezett az az érdekes röpirat, mely *A dicső szabadságra emelkedő iskola*⁷⁴ címet viseli. Szerzője *Boleman István*⁷⁵, a pozsonyi evangélikus líceum tanára. Számos protestáns tanártársához hasonlóan ő is úgy vélte, hogy sokat nyerhet a magyar oktatásügy az új törvénnyel, a protestáns hitfelekezeteknek hálával kell fogadniuk az állam által felajánlott anyagi segítséget, és még csak feltételezni sem szabad, hogy ezért az állam cserébe a protestáns egyházak önrendelkezési jogáról történő lemondását követelné. Mégis néhány dologban ragaszkodni kell az önrendelkezéshez az iskolák esetében is. Melyek ezek? A legfontosabbnak a protestáns iskolák alapítványaival kapcsolatos kérdés tisztázását tartotta a szerző. Nézete szerint ezen alapítványok maradjanak az adott iskolánál, de kamataiknak egy része felajánlható az államnak. „A képviseleti rendszer behozatalával mi is az államban vagyunk” – vallott a szerző – [...] „mi is hatunk a közre és rendelkezünk, mi tehát magunk is ügyelhetünk kamataink czélszerű használatára.”⁷⁶

⁷⁴ Boleman István: *A dicső szabadságra emelkedő iskola*. Pozsony, 1848.

⁷⁵ Boleman István (1795–1882) tanár. Selmecen, Pozsonyban és Tübingában végzte tanulmányait, majd magánnevelőként dolgozott. 1815–1820-ig a losonci, 1820–1840-ig a selmeci, majd a pozsonyi evangélikus gimnázium tanára.

⁷⁶ Boleman István: *i. m.* 8.

A másik fontos kérdés az oktatók választása és kinevezése. Boleman István véleménye szerint itt is demokratikus elvek szerint kell eljárni. Ne a jelölt folyamodjon tanári állásért az egyházi vagy állami hatóságokhoz, hanem ezek találják meg a megfelelő jelölteket. Hogyan történhetne ez? Egy gimnáziumi tanártól elvárható egy-egy tudományág alapos és a legújabb tudományos eredmények ismeretét is feltételező áttekintése. Tehát, aki „azon tárgyról, melynek tanítására vágyódik, tudományos könyvet írt”, az ismeri a legújabb eredményeket, és feltételezhető róla szakterülete alapos ismerete. Azonban „a pusztán tudomány még nem elegendő a szerencsés oktatásra, minthogy az oktatói tulajdonságok csak gyakorlattal szerezhetők meg”. Ezért a tudományos ismereteikről már tanúbizonyosságot tett jelölteket bizonyos gyakorlati tanítási idő és tanári erényeik vizsgálata után demokratikus módon egy olyan testület válassza meg, melyben sokféle érdekelt (pl.: elöljárók, tanártársak, szülők és tanulók) helyet kap.

Az oktatás csak akkor lehet igazán sikeres, ha a tanítás és maga a tanító szabad. A szerző a tanárookra utalva megjegyezte: „hazánk szabadsággal áldott meg minket [...], de a szabadság kezelését ránk hagyta”. „Miben áll a tanítói szabadság?”⁷⁷ A szabadság első feltétele, hogy „a tanító ment legyen a nyomortól”. A tanító nem képes „fenséges hivatását” teljesíteni, „ha életnyomor sanyargatja, ha nincsen mindennapi kenyere, ha kétes, mind fedezendő a hónap saját s családja szükségleteit”. Az állam tehát biztosítsa minden oktató tisztességes megélhetését! A tanítás szabadágát az is gátolja, ha egy tanárnak túl sok órát kell tartania. Az iskolai munka nagyon fárasztó: nemcsak a tanórák megtartására kell itt gondolni, hanem a felkészülésre is, ezért szükség van arra, hogy az állam szabályozza a tanárok heti óraszámát. Javasolta a heti öt kötelező órát, hiszen „öt órás tanítás csaknem egész heti felkészülést” igényel. Szabadságot kell biztosítani a tanároknak abban is, hogy bi-

⁷⁷ Uo. 19.

zonyos tág keretek között maguk választhassák meg, mit tanítanak és milyen módszerrel. Egy tanár csak akkor taníthat jól, ha lépést tart kora tudományos eredményeivel, ha megvan benne a „tudomány inger”. A tudományos munkát végző tanároknak jobb fizetést és több szabadidőt kell biztosítani, hiszen az ilyen tanár nagy nyereség a tanítás színvonala, az iskola elismertsége és a haza haszna szempontjából. „Amelly tanító hasznosabb a státusra, annak nagyobb jutalma is legyen”⁷⁸ – vallott a szerző.

Érdekes megállapításai vannak a szerzőnek a tanulás szabadságával kapcsolatban. Nem helyeselte a mindenki számára alanyi jogon járó ingyenes oktatást. Csak azok tanulhassanak ingyenesen, akik erre társadalmi helyzetük miatt rászorulnak. Ugyanígy ellene volt annak, hogy „a tanuló ifjúság akármely tan-tárgyakat akár mikor vegyen elő”.⁷⁹ Meg kell tartani a tudományok egymásra épülésének rendjét az oktatásban! A röpirat további részeiben a szerző elemezte a gimnáziumi és az egyetemi tanulmányok rendjét, a tantárgyak egymást követő rendszerét, a tanítási módszert, a jutalmazás és a büntetés kérdéseit.

Az irat végén röviden összefoglalta az állam és az iskola közötti viszony legfőbb kritériumait. A szabadság kivívásával az állam és polgárainak viszonya is szabaddá vált. Az állam felelős az iskolákért, de az iskolák is felelősséggel tartoznak az állam iránt azzal, hogy ott ismerik meg a gyermekek és a fiatalok polgári jogait, ott készülnek fel arra, hogy hasznos tagjai legyenek a társadalomnak. A „polgári társaság” nyilvánosságot biztosít, tehát a polgároknak beleszólásuk van az oktatásügy irányításának a kérdéseibe. „Ha a szabad társaságban minden tett szabad, akkor minden tetteről felelős is vagyok az államnak, de minden tettről tudnom is kell, valjon megegyezik-e az állam céljával, a közboldogsággal.” Ennek megtanítására „legfőbb eszköz az iskola”. Az államnak tehát érdekében áll fenntartani és fejleszteni az iskolákat.

⁷⁸ Uo. 27.

⁷⁹ Uo. 24.

1848 nyarán jelent meg egy – részben még ma is aktuális – művelődéspolitikai kérdéseket tárgyaló röpirat.

Szerzője egy komáromi születésű fiatal jogász, *Tóth Lőrinc* – aki mint Breznóbánya követe vett részt a pozsonyi országgyűlésen, és radikális szabadelvű beszédeivel keltett feltűnést.

Tóth Lőrinc életéről, közéleti tevékenységéről, jogtudományi és irodalmi működéséről nem jelent meg nagyobb összefoglaló munka.⁸⁰ A közoktatásügy területén kifejtett munkásságát pedagógiai szakirodalmunk nem tartja számon. Nem volt jelentős író: drámái, versei, novellái – bár korukban igen népszerűek voltak – nem maradandó értékűek. Művei közül útleírásai, jogi szakmunkái emelkednek ki, és az 1848-as forradalom napjaiban Pozsonyban megjelent művelődéspolitikai röpirata érdemel figyelmet.

Tóth Lőrinc „*Eszmék a magyar tudományosság, academia, s iskola-ügy körül*” című röpirata az 1848-as művelődés- és tudománypolitikai röpiratok egyik legértékesebbje. Részletes elemzésére és értékelésére eddig még nem került sor.⁸¹

A mű 13 rövid részre oszlik. A szerző minden olyan tudomány- és oktatáspolitikai kérdésre kitért, melyek azokban az időkben aktuálisak voltak. Szólt a tudományok és az oktatás magyar nyelvűségéről, a hazai tudományosság és az akadémia problémáiról, a nép- és a középiskolák, valamint az egyetem oktatási rendszerének átalakításáról a polgári szabadságesszmék jegyében.

A röpirat első részében a nyelvkérdésről írt. Bár 1844 óta az oktatás hivatalos nyelve hazánkban a magyar, a szerző nem győzte hangsúlyozni, hogy a magyarság csak akkor foglalhatja el méltó helyét az európai művelt nemzetek sorában, ha a hazai tudományosság is eléri a korabeli európai szintet, ha a tudományok min-

⁸⁰ Életútját röviden ismerteti Vécsey Tamás: *Tóth Lőrinc emlékezete*. Budapest, 1903.; Szépirodalmi munkáságáról kaphatunk képet Lakatos László művéből: *Tóth Lőrinc*. Győr, 1933.

⁸¹ A műből szemelvényeket közöl: Ravasz János: *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből. 1100–1849*. Budapest, 1966. 450–459.

den ágában értékes munkák születnek magyar nyelven. Ennek feltevéle természetesen az, hogy felsőbb iskoláinkban olyan magas színvonalú képzésben részesüljenek a fiatalok, hogy képessé váljanak a tudományok művelésére. Tóth Lőrinc véleménye szerint ez igen sürgető, de mégis távoli cél lehet csak, hiszen a magyar oktatásügy állapota elmaradott, a különféle reformok nem valósultak meg maradéktalanul, ezért sokféle feladatot kell még ezen a területen megoldani.

Az európai nemzetek tudományos életének vezető testületei az akadémiák. Így kellene hogy legyen ez hazánkban is. Nálunk azonban az akadémia nem tudja betölteni feladatát – vallotta Tóth Lőrinc. Ennek sok oka van. Az első és legfontosabb: a pénz hiánya. Nézete szerint az „intézet nyomorúan, s egy nemzet méltóságához illetlen állapotban teng”. A fenntartás költségeit nem tudják fedezni, hiszen az intézmény léte és működőképessége az „egyes alapítók kegyelmétől függ”. Az alapítók adományainak kamatai a működés folyamatosságát sem képesek biztosítani. A csekély évi jövedelemből „fizesse az academia tisztviselőit, írnokait, szállását – hol pirító zselléri helyzetben lakik –, 42 rendes tagját – kik levegővel és igével nem élhetnek –, tétessen tudományos utazásokat, kísérleteket, jutalmazzon, nyomtattasson, világítson, fűtsön, bútorozzon”.⁸²A legalapvetőbb költségek fedezésére nincs elegendő pénz.

Tóth Lőrinc azt vallotta, hogy hazánk tudományosságának csak úgy lehet hatékony irányítója az akadémia, ha nemcsak magán-személyek, hanem az állam támogatja azt megfelelő pénzüsszeggel. Ha az állam nem nyújt tudósainak biztos anyagi alapokat a kutatáshoz, a tudomány sem képes megfelelő tempóban fejlődni. Ha a tudósok idejük jelentős részében nem választott tudomány-szakjuk művelésével foglalkoznak – hanem pénzkeresettel, hogy

⁸² Tóth Lőrinc: *Eszmék a magyar tudományosság, academia, s iskolaiügy körül*. Pozsony, 1848.

megélhetésüket biztosítsák –, az ország tudományossága lesüllyed, elsorvad, és hazánk soha nem válhat egyenrangúvá a művelt európai nemzetekkel. Úgy vélte, hogy mindenfajta fejlődés alapja a tudományok megfelelő fejlettségi szintje. A tudósokat és a tudományok fejlődését központi pénzeszközökkel kell támogatni, és pedig bőkezűen, mert ez a befektetés sokszorosán megtérül. „Az academia a hazai tudományosság egyházának kúpja, koronája” – írta a szerző. Van azonban, ami még ennél is fontosabb, mert egy nemzet tudományosságának alapjait az iskolákban vetik meg: „Iskolák nélkül az academia csak üres cifraság”.

Tóth Lőrinc röpiratának második fele a magyar iskolaügy korabeli helyzetével foglalkozik. Kíméletlen őszinteséggel tárta fel a hiányosságokat, és célszerű, olykor igencsak radikálisnak tűnő reformokat javasolt.

Az alsó fokú iskolákkal kapcsolatban megállapította: azok alapvető fontosságúak. „Az első nevelés és oktatás határoznak a jövő ember felett [...] Az első tanítók butasága örökre elsatnyíthatja s idomtalaná rúthíthatja a szellemi embert [...] A statusélet ezen legfontosabb orgánjaira, az alsó, az elemi iskolákra a statusnak kell gondot s pénzerőt fordítani.”⁸³ A szerző állami oktatást követelt. Nézete szerint a felekezetek által fenntartott elemi iskolák már nem tudják biztosítani a gyermekek megfelelő képzését alsó szinten sem.

Ugyanez a helyzet a gimnáziumokkal, a királyi akadémiákkal és a protestánsok főiskoláival is. Az egyházi vezetés sok esetben gátolja a korszerűsítési törekvéseket. A felekezeti érdekek érvényesítése miatt a tudományos és a pedagógiai szempontok háttérbe szorultak. Tehát államilag finanszírozott, szabályozott, egységes oktatási rendszerre van szükség Magyarországon – vallotta Tóth Lőrinc, hiszen az oktatás minősége feltétele a nemzet jövőbeli fejlődésének. A szabályozottságot és az egységességet azonban egé-

⁸³ Tóth Lőrinc: *i. m.* 41.

szen másképpen értelmezte, más tartalommal töltötte meg, mint az előző évtizedek oktatáspolitikusai.

A korabeli oktatásügy állapotának jellemzéséből indult ki. Megállapította: „Az oktatók, kiknek jelességétől, tudományos készültségétől s derült jó kedvétől függ nagy részben az iskolák virágzása és sikere, rosszul vannak fizetve, s az életgond terhe alatt hajolnak meg.”⁸⁴ A rosszul fizetett oktatóknak nincs és nem is lehet idejük és lehetőségük önmaguk továbbképzésére s tudományos munkára, ha alapvető életszükségleteiket nem biztosítják. Az oktatók kinevezése és elmozdítása a katolikus iskolákban a kormány hatáskörébe tartozik a Ratio Educationis életbe lépése óta. Legtöbbször nem a tudományos érdem és rátermettség dönti el, hogy kit neveznek ki tanárnak a katolikus gimnáziumokba, a főiskolákra és az egyetemekre, hanem a pillanatnyi politikai szempontok a meghatározóak. „Sokszor találni a középszerűnél is gyengébb tehetségeket az oktató-székeken.” – állapította meg Tóth Lőrinc.

Erősen gátolja az oktatásügy fejlődését az is, hogy „A Ratio Educationis minden oktató elébe szabja a tanítandó tudományokat, a használható iskolai könyveket s a methodust, miszerint tudományát előadja. S hogy az oktató ettől el ne távozzék, szigorú felügyelés és ellenőrség alá van vetve.”⁸⁵ Ami 1777-ben, a Ratio Educationis életbe lépésekor szükségesnek és előremutatónak számított, az a 19. század közepén már a fejlődést akadályozta. Akkor valóban fontos volt az oktatásügy központi szabályozása, a tantárgyak, a tanítandó anyag és a módszer pontos körvonalazása. Az 1840-es években azonban – a pedagógia tudományának fejlődése következtében – más szempontoknak kell érvényesülniük. Mivel az elavult, de továbbra is megkövetelt oktatási módszerek nem teszik lehetővé „a lélek szabad s teremtő munkásságának felébresztését”, a „tudományok lelkébe pillantást”. Az „emlékező erő” az

⁸⁴ Tóth Lőrinc: *i. m.* 44.

⁸⁵ Tóth Lőrinc: *i. m.* 45.

iskolákban az „ítélő erő rovására gyakoroltatik”. A fiatalokat nem tanítják meg önállóan gondolkodni, nem szerettetik meg velük a tudományokat. Ebben a rendszerben a tanulók tanulmányaik tárgyát nem választhatják meg szabadon, érdeklődésük és hajlamaik szerint. Nem hallgathatják azokat az oktatókat, akiket tudásuk alapján becsülnék és nagyra tartanak. Kénytelenek az előjárók által megszabott keretek között, szigorúan szabályozott rendszerben végezni tanulmányaikat még az egyetemen is.

Tóth Lőrinc feltette a kérdést: „Mi ölheti el inkább a tudományok szeretetét, mint a kényszerítés, a lekötöttség bizonyos rendszer, bizonyos modor, meghatározott ember és könyv szárazságához? Kifejlődhetik-e ezen kényszerítés ónsúlya alatt [...] azon szeretetteljes lelkesültség a tudományok, az igazság kincse iránt, mely a szabad academiái élettel együtt jár?”⁸⁶ A fiatal, aki hazánkban főiskolára kerül, nem azt a célt tűzi maga elé, hogy „a tudomány, igazság a világosság utjain előrehaladjon”, és talán „új réseket törjön”, hanem hogy „néhány évi iskolajárás által lehetőséget szerezzen keresethez, kenyérhez, hivatalhoz jutni”.

Tóth Lőrinc nemcsak a katolikus, hanem a protestáns gimnáziumok és főiskolák tanulmányi rendjét is bírálta. Mivel az 1790–91-es országgyűlésen megszavazott 26. törvény teljes tanügyi autonómiát biztosított a protestánsok számára, a protestáns iskolákban nem vezették be sem az első, sem a második Ratio rendelkezéseit. Bár a hazai protestáns iskolaügy vezetői sok erőfeszítést tettek iskoláik korszerűsítésére, mégis „a helvétiai vallásfelekezetűek régi anyaoskoláiban, mellyek a bennök uralkodó zárdai rendszer által középszázadi eredetükre [...] emlékeztetnek, sok a javítani, s a század szelleméhez idomítani való.”⁸⁷

Magyarország oktatásügye gyökeres átalakításra szorul. Elsősorban nem szervezeti, hanem szemléletbeli megújításra van

⁸⁶ Tóth Lőrinc: *i. m.* 60.

⁸⁷ Tóth Lőrinc: *i. m.* 54.

szükség. Az oktatásügy irányítása és finanszírozása az állam feladata kell hogy legyen. Az állam biztosítson elég pénzt a fejlesztésre – a népiskoláktól az egyetemig. Szűnjön meg az egyházak vezető szerepe az iskolaügy terén. „Nem protestans, nem catholicus, hanem magyar nemzeti iskolákat akarunk, fentartván a különféle vallásos meggyőzések sérthetetlenségét, s a külön hit-tudományi oktatószékeket. Az iskolaügy elrendezése, kormánya mindig s mindenkor a polgári társaság joga.”⁸⁸

Tóth Lőrinc véleménye szerint az oktatás tartalma és jellege hazánkban egyoldalú. Az új idők szelleme azt követeli, hogy már a középiskolákban, de még inkább az egyetemeken egyre nagyobb arányban tanulhassanak a hallgatók „reális tudományokat”: matematikát, fizikát és vegytant. Nyíljanak reáliskolák, legyen egyetemi szintű, magas színvonalú természettudományi oktatás!

A klasszikus nyelvek hasznosak és nélkülözhetetlenek egy művelt ember számára, de szükség van már a középiskolákban is modern nyelvek, főleg a német, az angol és a francia tanítására is.

Az oktatásügy reformja csak úgy valósulhat meg hazánkban, ha a tanítók és a középiskolai tanárok korszerű tudományos és pedagógiai ismereteket szerezhettek. A tanítóképzés alacsony színvonalú, „gimnáziumi tanítókat képző intézet” pedig egyáltalán nincs Magyarországon. E nélkül oktatásügyünk nem emelkedhet európai szintre.

Az állam biztosítson szabadságot az egyetemeknek mind az oktatás tartalma, mind pedig a módszerek tekintetében. Olyan szabad, minden hivatalos előírástól és kényszertől mentes felsőfokú iskolák legyenek, „mellynek legében tanító s tanítvány fesztelesen mozog, [...] a tanítók a reájok bízott oktatásban előadásaiknak úgy tartalmára s lényegére, mind módjára s alakjára nézve saját kötelességszerű meggyőződésüket kövessék, [...] A tanulókra nézve pedig abban áll ez a szabadság, hogy magoknak tanulási tárgya-

⁸⁸ Tóth Lőrinc: *i. m.* 55.

kat úgy, mint oktató egyéneket szabadon, önkedvők s tetszésök szerint választhassanak, s bizonyos, a status által megparancsolt tárgyakat, bizonyos, a status által kinevezett egyénektől akkép tanulni ne kényteleníttessenek, hogy ezen tanulástól s arról adott bizonyítványtól feltételeztessék egész jövődjök.”⁸⁹ Az egyetemeken csak akkor valósulhat meg a tanítás és a tanulás szabadsága, ha „az erők kötetlen versenye” érvényesül. A felsőoktatásban – éppen a szabadságeszme megvalósítása miatt – nem szabad kizárólag az állam által kinevezett oktatókat alkalmazni, akik tulajdonképpen „nem egyebek, mint státustisztviselők”. Tóth Lőrinc nyugat-európai utazásának tapasztalataira hivatkozva azt javasolta, hogy úgy, mint Belgiumban, Franciaországban, Angliában és Németországban, nálunk is vezessék be az egyetemeken a privátoktatók intézményét. „A privátoktatók [...] az az a status által nem fizetett, ön jó szántukból vállalkozó, tanítványokat csak kitűnő jelességük által találó oktatók, kiknek versenye eszközli, hogy a rendes oktatók szorgalma soha sem szunnyadozhatik, mert pirulniok kellene, ha kevesebb hallgatókkal dicsekedhetnének, mint a privát docensek.” A szabad légkörben a hallgatók is szívesebben és nagyobb lelkesedéssel tanulnak majd. Ha megszűnik a kényszer az oktatás folyamatában, ha új módszereket alkalmaznak, ha nem pusztán a tanulók emlékezetét teszik próbára a sok elavult ismerettel, hanem önálló gondolkodásra, ítéletalkotásra tanítják őket, hamarosan fejlődésnek indulnak a tudományok is.

Az oktatás és a tanulás szabadságának biztosítása az állam alapvető érdeke is. A szerző megállapította: a haladó eszmék elnyomása nem érvényesülhet hosszú távon, ezt történeti példák igazolják. Az államnak a haladást kell segítenie ahhoz, hogy rendje fennmaradhasson. Az eszmék szabad áramlásának alapvető feltétele a szerző szerint a sajtószabadság. Hogy a „szellem napvilágra” mindenkihez eljuthasson, a sajtó szabadságára és a cenzúra

⁸⁹ Tóth Lőrinc: *i. m.* 57–58.

eltörlésére van szükség. Ennek követelésével zárul Tóth Lőrinc művelődéspolitikai kérdéseket tárgyaló röpirata.

*

Miután a reformkor és a forradalom időszakának hatalmas röpirat irodalmából válogatva áttekintettük a nyomtatásban megjelent, nevelésüggyel foglalkozó röpiratok közül a legjellemzőbbeket, összefoglalásképpen elmondhatjuk: ezek az iratok a legsürgetőbb megoldásra váró kérdéseket tárgyalták figyelemfelhívó és befolyásoló célzattal. Bár olvasóközönségük szűkebb volt, mint a politikai röpiratoké, mégis jelentősen hozzájárultak azoknak a nevelésügyi kérdéseknek a szélesebb nyilvánosság körében történő megvitatásához, melyek megoldása halaszthatatlan volt.

III. Kalendáriumok

„A naptárt az adózó nép között minden kitelhető módon terjeszteni iparkodjanak?”

A kalendáriumokról és azoknak a nép gondolkodásmódjában betöltött jelentős szerepükről sokan és sokat írtak.⁹⁰ Közismert, hogy a korábban megjelent kalendáriumok a naptári részen kívül főként asztrológiai jóslásokat tartalmaztak. Szintén köztudott, hogy a Biblia mellett a kalendárium volt az a könyv, amelyet csaknem minden család megvásárolt Magyarországon a 18. század utolsó évtizedeiben is⁹¹, és a család írástudó tagja volt az, aki a többieknek felolvasta.

A kalendáriumkiadás igen jövedelmező vállalkozás volt. A felvilágosult abszolutista kormányzatok törekedtek arra, hogy beleszóljanak a kalendáriumok kiadásának ügyeibe. Nyomdászoknak és nyomdáknak adtak privilégiumot a kiadásra, sokakat pedig eltiltottak az ilyen irányú tevékenységtől.

A felvilágosult abszolutista államhatalom a kalendáriumok tartalmát is igyekezett módosítani, hiszen az engedelmes és hasznos – állampolgárok nevelésének fontos eszköze volt a kalendárium. Mária Terézia 1756. évi rendeletében – a kor követelményeinek megfelelően – kitiltotta a kalendáriumokból az egészségre káros,

⁹⁰ A legutóbb megjelent könyvek a témában: Kovács I. Gábor: *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig*. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989.; Dukkon Ágnes: *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2004.

⁹¹ A Helytartótanács 1775-ös kimutatása szerint magyarországi nyomdáknak közel 70 ezer kalendáriumot nyomtak. Az 1820-as évek körül kb. 250–300 ezer kalendárium jelent meg Magyarországon.

a nép körében akkor még élő babonás gondolatok erősítését tartalmazó írásokat. Az 1777-ben kiadott királyi rendelet ismét sürgette a jóslások és a babonák kalendáriumokban történő terjesztését. A fokozatos tartalmi módosulásokat az is felgyorsította, hogy az eltiltással a kalendáriumok toldalékának terjedelme megnőtt. Így növekedhetett igazán az irodalmi anyag és az aktuális hírekkel foglalkozó írások száma, és helyet kaphattak a kiadványban a gyakorlati (egészségügyi és gazdasági) tanácsok is.

A hazai felvilágosult értelmiség többsége nem gondolt arra, hogy a kalendáriumokat a népfelvilágosítás eszközeként és a közhasznú ismeretek terjesztőjeként lehetne felhasználni.⁹²

1780-ig Magyarországon nem jelent meg magyar nyelvű újság,⁹³ így kizárólag a kalendáriumok közöltek rendszeresen – évente – magyar nyelven aktuális híreket. A későbbi évtizedekben is fontos tájékoztatási forrás maradt a kalendáriumok híryanaga, hiszen a magyar lapok alacsony példányszámban jelentek meg, ezért sokkal kevesebb emberhez jutottak el, mint a kalendáriumok.

A köznépi szemléletének formálásában és irodalmi nevelésében is fontos szerepet játszottak a kalendáriumok. A szemléletformálást segítették a gazdasági, az egészségügyi és a higiéniai tanácsok. A korszakban a szórakoztató és egyben tanító célzatú irodalmi munkák száma növekedett, és színvonaluk is emelkedett az évente megjelentetett egyes kiadványokban.

Elmondható azonban, hogy a reformkorban napvilágot látott kalendáriumokból az asztrológiai jellegű jóslások nem tűntek el teljesen, a korszak eseményeiről a tájékoztatás megmaradt az egyszerű referálás szintjén, az évenkénti periodicitás csökkentette, olykor elavulttá tette az információkat. A szórakoztató irodalmi

⁹² A fiatal Kis János próbálkozott 1799-ben Pozsonyban kiadott kalendáriumával, hogy annak irodalmi részében színvonalas anyagot (pl.: Schiller-, Pope- és Samuel Johnson-fordításokat) közöljön, de törekvése nem járt sikerrel.

⁹³ 1780-ban Pozsonyban jelent meg Rát Máttyás szerkesztésében az első magyar nyelvű hírlap, a Magyar Hírmondó.

anyag nem emelkedett a legtöbb kiadvány esetén magas, de még közepes színvonalra sem, a mindennapi gyakorlati tanácsokra – melyekre olyan nagy szüksége lett volna a köznépnek – nem a racionális felvilágosítás volt a jellemző: ezen a területen tovább éltek a korábbi, elavult és tudománytalan írások.

A reformkor küszöbén, 1819-ben indult a *Debreceni Magyar Kalendárium*,⁹⁴ melyet *Fazekas Mihály* tíz éven át szinte egyedül írt és szerkesztett, és amely a városi nyomda kiadásában jelent meg. Programját Fazekas az első évben a következőképpen fogalmazta meg: „Kalendáriomunkat pedig, az üres levegőből merített jóvendőmondások helyett, gyönyörködtető, szívet nemesítő, tanító és közhasznú toldalékokkal kívánjuk kedvessé és érdemessé tenni”. A „tanító és közhasznú” cél nála fogalmazódik meg először a magyar kalendáriumok tekintetében.

Fazekas, végleg elhagyta a hagyományos csillagjóslást, de a kalendárium műfajához és hagyományaihoz igazodva csillagászati ismeretterjesztő cikkeket írt a bolygókról, az évszakokról, a Napról és Holdról. Így fokozatosan találta meg a tudomány-népszerűsítés megfelelő módszerét és stílusát is.

A debreceni kalendárium szórakoztató irodalmi anyaga részben hagyományos művekből állt: anekdoták, novellák, „elegy-belegy históriák” jelentek meg rendszeresen benne, melyeknek többnyire erkölcsi mondandója volt. Az irodalmi anyag másik része azonban színvonalas nemzeti irodalom. (Fazekas ezekben név nélkül közölte saját verseit, melyek lírai életművének legérettebb alkotásai.)

Feltehetjük a kérdést: sikeres volt-e Fazekas Mihály tízéves kalendáriumszerkesztői munkássága? A példányszámok alakulása biztos mutatója a sikernek. Az első évben hatezer példányt nyomtak, de ezt képtelenek voltak mind értékesíteni, ezért a következő évben csak négyezer példány került ki a nyomdából, aztán lassan-lassan emelkedni kezdett a példányszám: 1822-től ötezer, 1827–28-ban pedig újra hatezer példány hagyta el a nyomdát.

⁹⁴ Fazekas Mihály (1766–1828) költő, botanikus

A hatalmas példányszámban megjelenő, hagyományos hazai kalendáriumokhoz képest ez a szám kicsinek mondható, mégis jelentős, hogy egy felvilágosult eszméket hirdető, színvonalas ismeretterjesztő és irodalmi anyaggal rendelkező kalendárium hiteles példányszámban jelent meg, ami figyelemre méltó.

Fazekasnak a magyar kalendáriumtörténetben új korszakot nyitó vállalkozása egyedülálló volt. Nagy számban jelentek meg továbbra is a hagyományos kalendáriumok a későbbi évtizedekben.

Az 1830-as években, a reformkorban alakult ki a kalendáriumok egészen új típusa. A kislakú, 10–20 krajcáros naptárak mellett sorra jelentek meg a nagyalakú, drágább, 150–250 lap terjedelmű kalendáriumok.⁹⁵

Ezek a kalendáriumok az olvasóközönség igényesebb részének készültek: több volt bennük az ismeretterjesztés, s helyet kaptak a színvonalasabb irodalmi alkotások. Kialakult a terjesztés új módja is: a korábbi kiadói és vásári árusítás mellett megjelent az előfizetés.

Emeljük ki közülük a *Honni Vezért* (1835–1844), melynek célja az volt, „hogy Publikumát a század lelkéhez és a dicső Magyar Nemzet hatalmasan emelkedő kultúrája szelleméhez módosítva vezérelje”, emellett „oktatva mulattasson”, bemutassa „mindazt, mit előrehaladó századunk hazánkat bármi szempontból érdeklő újat szül”. A kalendárium számos külföldi és magyarra fordított írást közölt, de a szerkesztők törekedtek arra is, hogy hazánk tudósainak eredeti munkái is megjelenhessenek a kalendáriumban. Széleskörű olvasóközönségre számítottak: a „fényes paloták” lakóira éppúgy, mint a közeprendűekre, sőt „a jámbor földművesek

⁹⁵ A Trattner-Károlyi 1831-től kiadta a *Magyar Hazai Vándort* (negyedré, kb. 160 oldal, 1 Ft). Landerer Lajos 1832-től adta ki a *Közhasznú Honni Vezért* (4 r. 205–300 o., 1 Ft 36 kr.), Kassán Werfernél 1834-től jelent meg a *Magyar házi barát* (200–220 o., 1 Ft). De szaporodtak a 10 krajcáros és a pengőforintos naptárak között átmenetet képező, a Trattner *Magyar Nemzeti Kalendáriumá*-hoz hasonlóan 30–50 krajcáros naptárak is.

re” is.⁹⁶ Hasznos ismeretek terjesztésére törekedtek, ettől várták, hogy a kalendárium „a nemzet kultúrája emelkedésének általános előmozdítója legyen”.

A *Honni Vezér* számos rovattal rendelkezett, melyek mindegyikében ismeretterjesztő írások jelentek meg. A „Történetírás” rovatban 1832-ben például olvashatunk a Gracchusokról, Attiláról és Csabáról, a régi magyarok szokásairól, Nagy Péterről és II. Józsefről. A „Földleírás” rovatban földrajzi témákról, szép tájakról, híres európai és Európán kívüli városokról juthattak hasznos és érdekes információkhoz az olvasók. Volt a kalendáriumnak egy fontos rovata, mely a „Politechnika vagyis a mesterségek, polgári szorgalom s magasabb ízlésű művészet” címet viselte. Ebben új találmányokról szerzethetett ismereteket az érdeklődő. „Természethistória” rovat foglalkozott a természeti jelenségek (pl.: földrengések és árvizek) tudományos magyarázatával, de ide kerültek a növényekről és az állatokról szóló tudósítások is. Az „Antropológia” rovatban olyan különlegességekről szóltak a szerkesztők, mint pl.: az óriások és a törpék, a világban nagy híreket szerzett emberek élete stb.

Az új típusú naptárak politikai híreket nem közöltek, hiszen a gyorsan változó világ híreit az évenként megjelenő kalendáriumok nem is követhették. Erre az akkoriban megjelenő hírlapok vállalkozhattak.

Kik olvasták a *Honni Vezért*? Egyértelműen elmondható – és ezt a források is alátámasztják –, hogy a középrétegek. Az olvasók között papok, köznemes birtokosok, gazdatisztek, ügyvédek, orvosok és kereskedők találhatók. Az e korban sorra alakuló kaszinók, társalkodóegyletek és olvasóegyesületek is megrendelték a nagy naptárakat, így azokat a társadalmi nyilvánosság ezen új intézményeiben is sokan forgatták.

⁹⁶ Ez természetesen csak kíváncsi maradt. A földművesek nem tudták megfizetni a nagy alakú kalendáriumok magas árát. Ők továbbra is a vásáron kapható, filléres naptárakat vásárolták.

1840-ben indult a *Széchenyi István* által 1830-ban alapított, majd 1835-ben Magyar Gazdasági Egyesület néven működő társulás, mely – számos más feladata mellett – kiadta a *Mezei Naptárt*, melynek elsőrendű célja a népnevelés volt. Szerkesztői azt tűzték ki célul, hogy kiadványuk a „földműves osztály”, a „szegényebb sorsú nép”, az „adózó nép” kezébe jusson. A Magyar Gazdasági Egyesületben a kalendárium szerkesztésének felügyelője és a terjesztés szervezője az ismeretterjesztő szakosztály volt. Az első évfolyam szerkesztőjeként *Kacs Kovics Lajost* tüntették fel, de tudjuk, hogy közösen dolgozott *Tarczy Lajossal*, majd 1842-ben *Török Jánossal*. 1845-ben *Fényes Elek* vette át a szerkesztést.

A kiadvány tartalma a hasznosságot helyezte előtérbe. A naptár nyelvezete eleinte nehézkes volt, és képeket nem közölt. Később a szerkesztők próbáltak ezen változtatni. Közérthetőbb stílusú, kevésbé zsúfolt, logikusabb elrendezésű, képes naptárak hagyták el a nyomdát. Ha a tartalmat vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy alapvetően gazdasági jellegű volt. Az új racionális gazdálkodás alapelveit és módszereit igyekeztek népszerűsíteni a szerkesztők. A korszak legjobb gazdasági szakemberei írtak az új termelési ágakról, az ipari növények termesztésének hasznáról, az új gazdasági eszközökről stb. Ugyanez jellemezte a többi ismeretterjesztő anyagot is. A *Mezei Naptár* rendszerezett ismeretanyagot közölt. Folytatásokban jelent meg a Magyarok krónikája és Magyarország földleírása.

A *Mezei Naptár* tartalmazott aktuális híryanagot is. Az aktualitás nem a napi politika tárgyalását jelentette, hanem a kiadvány évente közölte az új gazdasági és társadalmi törvények magyarázatát, a takarékpénztárakat és a biztosító társaságokat, valamint az egyesületek és az intézmények munkáját ismertette.

A *Mezei Naptár*ban helyet kapott szórakoztató irodalmi anyag is. Néha csupán „Mulattató példabeszédes aprólékok” voltak benne, máskor viszont a korszak jeles költőinek⁹⁷ verseit közölte.

⁹⁷ Pl.: Bajza, Vörösmarty és Czuczor, aki az itt megjelent verseiben a lustaság, a hanyag gazdálkodás, az iszákosság és a korai házasság ellen emelt szót.

Ahhoz azonban, hogy e nagy példányszámú naptár valóban eljusson a nép kezébe, nem volt elég a tartalom színvonalának emelése, az olcsó ár és a magas példányszám.⁹⁸ Meg kellett oldani a terjesztést is, hogy a naptárak oda jussanak, ahová szánták őket. Korlátozták a terjesztők körét, és szigorú rendszabályokat vezettek be. Senki sem adhatta el a kalendáriumot a Gazdasági Egyesület által előre megszabott árnál.

Évente körleveleket küldtek a megyéknek és az egyházaknak, hogy a „naptárt az adózó nép között minden kitelhető módon terjeszteni iparkodjanak”. Kérték a megyéket, hogy maguk is vásároljanak, és ingyen osszák szét a nép között a naptárakat.⁹⁹ Komárom megyében például elrendelték, hogy a jegyzők hetente bizonyos órákban olvassanak fel a kalendáriumból a népnek.

Ritkán emlegetett tény a szakirodalomban, hogy 1848-ban megjelent az *Első magyar zsidó naptár és évkönyv*, mely magyar nyelven adta közre az izraelita mesteremberek és kereskedők névsorát, de emellett nevelésügyi írásokat is közölt.¹⁰⁰

A magyar kalendárium történetében a felvilágosodás kori elszigetelt elgondolások után a reformkorban erősödött meg az az igény, hogy a kalendárium műfaj a művelődéspolitika eszközévé váljon. Akkor egyre szélesebb rétegek kerültek kapcsolatba a kalendáriumon keresztül az anyanyelvi kultúra népszerű változataival.

⁹⁸ A naptár 1840-ben, 5 ezer példányban jelet meg, ez a szám 1842-re 40 ezer példányra emelkedett, 1843–44-ben 60 ezerre nőtt a példányszám, 1845-től pedig már elérte a 80 ezret. Az alacsony, 8 p. krajcárért forgalomba hozott naptár a nép számára is elérhető.

⁹⁹ Komárom megyében, 1843-ban járasonként 150 darabot osztottak ki. Győr megyében 1842-ben egy névtelen adakozó 120 példányt adott át a főszolgabíróknak szétosztásra. Az 1847-es rossz termésű évben a szakosztály elnökének felkérésére Kopácsy hercegprímás 1000 példányt vásárolt és osztott szét a nép között.

¹⁰⁰ A hazai zsidóság 1844-ben alapított *Magyarító Egylete* adta ki.

IV.

Diáktársaságok mint a jövőbeli értelmiség nevelői a reformkorban

*„Maglehet ugyan, hogy illy egyesületek már
több iskolákban léteznek, de az illetők hanyagsága
miatt azok még a haza előtt ismeretlenek”*

Az 1820-as években, a felvilágosodás korában keletkezett, majd a betiltott diáktársaság újjászerveződött. Működésük a magyar nyelv-művelés mellett kiterjedt a társadalmi-politikai élet és a kultúra szinte minden területére. A társaságok tagjai – ugyanúgy, mint elődeik – érdeklődéssel olvasták a korabeli magyar irodalom termékeit és az időszaki sajtót.

A soproni magyar diáktársaság, az 1817-ben alapított pozsonyi,¹⁰¹ az 1824-ben létrejött késmárki, az 1826-os alapítású selmeci és az 1827-ben keletkezett eperjesi egyesület tovább működött az 1830-as években. Mellettük számos újabb is alakult: 1832-ben jött létre a debreceni Olvasó Társaság és a sárospataki Ifjúi Egyesület, 1833-ban a kolozsvári Unitárius Társaság és a nagyenyedi Magyar Társaság. Alapszabályaik most is csak művelődési-nyelvi célokról szóltak, de az egyesületek tevékenysége erősen politikai jellegű volt.

Éppen az iskolai irodalmi diáktársaságokban tapasztalt politi-

¹⁰¹ A pozsonyi evangélikus líceumban 1817-ben – Gödör Lajos vezetésével és Tessedik Ferenc közreműködésével – alakult újjá a magyar társaság. Munkájukról, ünnepeikről és a vezetők személyéről gyakran adtak hírt a lapok. A *Tudományos Gyűjtemény* 1819-ben például három, 1820-ban két cikket is szentelt a társaság bemutatására, és a későbbi években is sokszor szerepeltek a lapokban. 1821 és 1824 között csaknem minden tudósítást Rummy Károly György írt, aki ezekben az években az iskola tanáraként és a társaság „előülőként” tevékenykedett.

kai mozgolódás miatt az 1830-as évek közepén, a hatóságok előbb az olvasásra korlátozták a diáktársaságok tevékenységét, majd 1835-ben Erdélyben, 1836-ban pedig Magyarországon is betiltották őket. Sikertelenül, hiszen rövid szünet után hamarosan ismét megindult az iskolákban a szervezkedés. Okulva a betiltás politikai indoklásából a társaságok alapszabályaikban hangsúlyozták, hogy politikai tevékenységet nem folytatnak, politikai kérdésekkel nem foglalkoznak. A Helytartótanács – Erdélyben pedig a Gubernium – azonban már a társaságok létét is veszélyesnek tartotta, és működésüket próbálta akadályozni. Ennek ellenére az 1830-as évek végén és az 1840-es évek elején – az erősödő ellenzéki közhangulatot kihasználva – ismét újjászerveződött számos régi diáktársaság, és több új is alakult.

1836-ban kezdte működését a kecskeméti Olvasó Társaság, a miskolci református líceum Magyar Olvasó Társasága, 1839-ben alakult a Pesti Magyar Oskola és a Debreceni Egyesület. 1840-ben indult a Pápai Képzőtársulat működése, 1843-ban alakult meg a Nagykőrösi Olvasókör és a pesti Egyetemi Társaság. Diáktársaság működött az 1840-es években a nagyváradai gimnáziumban, a szegedi piarista gimnáziumban, a győri akadémián és néhány katolikus szemináriumban (Egerben, Nyitrán, Pesten és Vácott) is.

A társaságok reformkori történetének virágkora az 1840-es évek első felére tehető. A tiltó és korlátozó rendeletek ellenére az ifjúság – különösen a demokratikusabb szellemű protestáns iskolákban – csatlakozott a reformokhoz és a függetlenségi követelésekhez. Az erősödő mozgolódás és nem utolsósorban a lapok egyre sokasodó, dicsérő cikkeinek hatására az 1836-ban hozott betiltó rendeletet 1845-ben megújították. A betiltás éles ellenkezést váltott ki. Tiltakoztak ellene maguk az iskolai társaságok, a protestáns iskolák fenntartó szervei és az egyházkerületek, majd Zala megye felhívó körlevele nyomán a vármegyék jó része is, mivel a betiltást „sem törvényeink lelkével, sem a nevelés eszményével, sem nemzetiségünk köz érdekével össze egyeztetni” nem tud-

ták. A Helytartótanács az udvarhoz intézett felterjesztésében „irodalmi és nyelviskolák” engedélyezését javasolta, de igazgatói és tanári felügyelet alatt, „önkényt értetődvén, hogy ezeknek minden politikai célzás és színezettől menteseknek kell lenniök”.¹⁰² Az uralkodó válasza késett, a társaságok többsége pedig – nem törődve a tiltó intézkedéssel – folytatta korábbi tevékenységét. A tagok egy része az iskolákból kikerülve a közélet és a művelődési élet vezető egyéniségeként vett részt 1848–49 eszmei és gyakorlati előkészítésében, majd a forradalomban, és csatlakozott hozzájuk az akkori diáktársaságok ifjúsága is.

A reformkori diáktársaságok könyvtárainak jelentékeny szerepük volt a tagság önművelésében, irodalmi, tudományos és politikai felkészítésében. Az olvasást – mely a társaságok életében most is központi helyet foglalt el – még a politikamentességet követelő hatósági rendelkezések sem korlátozhatták. A politikai sajtó és a közéleti irodalom, a korabeli tudományos és szépirodalom megismerésének rendkívül nagy volt a politikai nevelő ereje és aktivizáló hatása.

A reformkori hírlapok és folyóiratok mindenütt népszerű olvasmányok voltak. Szinte minden társasághoz – a felvidékiekhez és az erdélyiekhez is – járt a *Tudományos Gyűjtemény* és melléklapjai: a *Szép Literatúrai Ajándék* majd a *Koszorú*. Számos helyen olvasták a *Felső Magyar Országi Minervát*. Az 1830-as években főként Széchenyi *Jelenkorát* és melléklapját, a *Társalkodót* olvasták a társaságok tagjai. Sok helyre járt az *Athenaeum* és a *Figyelmező* is. Az 1841-ben indult – Kossuth által szerkesztett – *Pesti Hírlap* népszerűsége aztán minden más újságot háttérbe szorított. Erdélyben a diáktársaságok járatták a reformeszmék ottani szócsövét, az *Erdélyi Híradót* és melléklapját, a *Nemzeti Társalkodót*, de ismerték és olvasták Brassai Sámuel néplapját, a *Vasárnapi Újságot* is.

¹⁰² Vö. Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1775–1848*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1963. 60–63.

Az 1840-es években jelentek meg a divatlapok a társaságok könyvtáraiban: a *Regelő* és folytatása, a *Pesti Divatlap*, az *Életképek* és a *Honderű* voltak kedves olvasmányaik, de egy-egy társaság megrendelte vagy ajándékba kapta a *Budapesti Szemle*, a *Szépirodalmi Szemle* és más folyóiratok évfolyamait is.¹⁰³

Az iskolák diákságának csak kis hányada vett részt ugyan a társasági munkában a reformkorban is, de köztük volt a közélet, az irodalom és a tudományos élet szinte minden fontos későbbi szereplője.¹⁰⁴

A reformkori lapok – hasonlóan a felvilágosodás koriakhoz – gyakran adtak hírt a magyar irodalmi diáktársaságok életéről és tevékenységéről.¹⁰⁵

A *Tudományos Gyűjtemény* például már megindulásától, 1817-től kezdve rendszeresen tudósította olvasóit a magyar irodalmi diáktársaságok tevékenységéről. Hírt adott a tanárelnökök személyéről, az ünnepek és a színi előadások programjáról, valamint

¹⁰³ Vö. Bodolay Géza: *i. m.* 427–436.

¹⁰⁴ Sopronban pl. Lumnitzer Sándor, a későbbi híres sebészprofesszor vagy Pákh Albert író és szerkesztő, Pozsonyban Benyovszky Móric és Szeberényi Lajos, Eperjesen Greguss Ágost, Henszlmann Imre, Hunfalvy János, Korányi Frigyes, Lisznyay Kálmán, Pulszky Ferenc, Sárosy Gyula, Vachott Sándor és Vahot Imre, Selmecen Petőfi Sándor és Szeberényi Lajos, Késmárkon Hunfalvy Pál és Szabó Károly, Pesten Bulyovszky Gyula, Falk Miksa és Podmaniczky Frigyes, Debrecenben Csengery Antal, Irinyi János, Révész Imre és Szűcs István, Sárospatakon Erdélyi János, Kazinczy Gábor, Szemere Bertalan és Tompa Mihály, Pápán Jókai Mór, Kerkápoly Károly, Orlay Petrich Soma és Petőfi Sándor, Kolozsvárott Jakab Elek, Kőváry László, Kriza János és Gyulai Pál, Nagyenyeden Czákó Zsigmond, Kemény Zsigmond, Mentovich Ferenc és Szász Károly, Nagyváradon Hazucha Ferenc és Szigligeti Ede, Győrben Vas Gereben, a pesti egyetemi társaságban Jankovich Miklós, Vasvári Pál és Nyáry Pál szerepel a tagnévsorban, hogy csak a legismertebbeket emeljük ki a sok-sok név közül.

¹⁰⁵ A hatalmas anyagból csak a legjellemzőbb írások bemutatására szorítkoztam.

minden olyan eseményről, mely a diákok hazaszeretetét és a magyar nyelv iránti elkötelezettségét jelezték.¹⁰⁶

1828-ban hosszabb cikket közölt a folyóirat *Edvi Illés Ádám* tollából, „*A Sopronyi Nemes Magyar Társaságnak esmértetése*” címmel.¹⁰⁷ A cikk összefoglalta a társaság történetét (tévesen 1792-re tette a megalakulás dátumát), megemlékezett a tanárelnökökről és az időközben híressé vált tagokról. A cikk hangsúlyozta, hogy az alapszabály szerint nemzetiségre és anyanyelvre való tekintet nélkül bárki (német és tót ifjak is) tag lehet, aki elfogadja a szabályokat. A szerző ismertette a könyvtár és a levéltár gyarapítását és a társaság által publikált kiadványokat. Megemlítette, hogy a könyvtár akkor már ezer kötetes állománnyal, bő hírlap- és folyóiratanyaggal rendelkezett, és hetenként kétszer kölcsönkönyvtárként nyitva állt nemcsak a diákok, hanem csekély összegért Sopron város polgárai előtt is. A cikkből megtudható, hogy 1827. június 24-én *Vörösmarty Salamon király* című darabját adták elő a társaság tagjai a „városi játékszínben”, nagy sikerrel. A teljes bevételt jótékonyági célra, az „elszegényedett kézműves legények, szolgák és szolgálók számára Sopronyban felállítandó Intézetnek” ajánlották fel a diákok.

A soproni Magyar Társaság tagjai a későbbi években más módon is bizonyították hazaszeretetüket és odaadásukat a nemzeti eszme iránt. A *Jelenkor* 1836-ban például arról számolt be, hogy „A sopronyi magyar társaság növendék tagjai azzal bizonyíták színeszetünk előmozdítása iránti buzgalmokat, hogy a Pesten épülő magyar színház költségei fődözéséhez 44 pengő forintnyi adakozással járultak”¹⁰⁸

A nagy hagyományokkal rendelkező pozsonyi evangélikus iskolában működő társaság történetéről 1829-ben közölt hosszabb,

¹⁰⁶ Tudományos Gyűjtemény 1819. I. 109.; 1819. III. 114.; 1820. X. 115; 1823. X. 114; 1825. III. 109–110.; 1825. V. 118–119.

¹⁰⁷ Tudományos Gyűjtemény 1828. V. 117–122.

¹⁰⁸ *Jelenkor* 1836. december 31. 418.

sok érdekes részletre kiterjedő, adatgazdag cikket a *Tudományos Gyűjtemény*.¹⁰⁹

A pesti katolikus papi szeminárium hallgatói a társasági munkát 1829-ben próbálták ismét elkezdni. Hosszas próbálkozás után – 1831-ben – Rudnay Sándor hercegprímás meg is adta az engedélyt a társaság működésére. Erről az eseményről és a társaság későbbi munkájáról 1837-ben a *Figyelmező* közölt tudósítást. „Lelke nemes ösztönétől buzdítva [...] már 1830-ban összeállottak a jelesek jelesbjei, a lelkesb magyar ifjak, hogy keblökben magyar társaságot állítsanak. Hogy pedig ezt lappangás gyanúja nélkül, szabadon és nyilván tehessek, először is közvetlen igazgatójokhoz folyamodtak, ki, hogy az intézetnek nagyobb nyomatékot és állandóságot szerezzen, a még akkor élő prímás érsekhez, Rudnay Sándorhoz utasítá a folyamodókat, ki is elég bölcs volt ahhoz, hogy nem csak el nem nyomni e szép ösztönt alapjaiban, sőt szándékokat igazolva s jóvá hagyva azt még nevelni is; egyszersmind magyar gyakorló iskola névvel kívánta neveztetni az új intézetet, mellynek kitűzött célja lenne: honi nyelvünk mívelése az egyházi tudományokra nézve, s a fiatal papság öntökélletesedése.”¹¹⁰

A Felvidék és Erdély nagyobb iskolavárosaiban a '30-as-'40-es években – a korlátozó intézkedések ellenére – sok helyen működött diáktársaság.

1839-ben a *Jelenkor* melléklapja, a *Társalkodó* adott hírt például a selmeczi magyar társaságról.¹¹¹ Ebből megtudhatjuk, hogy Boleman István tanárelnök felügyelete alatt hetenként kétszer találkoztak a társaság tagjai. Az összejöveteleken saját eredeti műveiket, fordításait olvasták fel, és beszámoltak olvasmányaikról is. A cikkben szó esik a társaság egyre gyarapodó könyvtáráról és

¹⁰⁹ Homokay Pál: *Nemzeti nyelvünk állapotja az Evangyélikusoknak Posonyi oskolájokban*. Tudományos Gyűjtemény 1829. V. 117–126.

¹¹⁰ *Figyelmező* 1837. 19. sz. 152.

¹¹¹ Kossányi József: *A honi protestáns iskolák a magyar nyelv-mívelés tekintetében*. *Társalkodó* 1839. 66. sz. 261–262.

a tagokból alakult „magyar cantus társaságról” is, amely „magyar melodiák négyhangú elzengésiben magát rendesen gyakorolván, éneklésivel nemcsak ünnepélyes alkalmak, p. o. nyilvános vizsgálatok, májusi mulatságok idejében összeseregglő hallgatókat s vendégeket gyönyörködtetni, hanem gyakran, kivált szép nyári estvéken egyik vagy másik tag lakában összegyülekezvén a város lakosi előtt is magát hallatni szokta”.

A Debreceni Református Kollégiumban *Péczely József*¹¹², a történelem és a klasszika filológia professzora szorgalmazta a debreceni diákok magyar irodalmi törekvéseinek segítését, és a diákköltők műveinek megjelenését. 1828-ban *Pallas Debrecina* címen 43 latin és 23 magyar nyelvű diákverset adott ki. 1832-ben megalakult az Olvasó Társaság, mely 1832–35 között négy diákalmanachot jelentetett meg *Lant* címmel. A '30-as évek közepén a *Lant*-ban megjelenő egyre kritikusabb hangú költemények és Csokonai síremlékének felállítására kapcsán kiéleződött vélemények körüli vita is felkeltette a korabeli sajtó figyelmét.¹¹³ A *Lant* a 4. szám után megszűnt, de az ifjúság Péczely mögé állt, és 1840-ben a debreceni Olvasó Társaság tagjainak sikeréről számoltak be a lapok. Nagy Imre és Szilágyi István diákok nyerték a Kisfaludy Társaság balladapályázatát, mely országos ismertséget hozott a társaságnak.¹¹⁴

Az eperjesi magyar társaságot 1827-ben alapították olyan kiváló diákok, mint *Pulszky Ferenc*, *Vandrák András* és *Henszleman Imre*. A '30-as években többször adott hírt róla a korabeli

¹¹² Péczely József (1789–1849): tanár, történész, Péczeli József költő, a Mindenyes Gyűjtemény szerkesztőjének a fia. 1815-től haláláig a Debreceni Református Kollégium történelemtanára. 1841-ben készített tantervi tervezete hangoztatva a 4 éves iskolakötelezettséget, és követelte minden tantárgy magyar nyelvű oktatását. A Kisfaludy Társaság alapító tagja. Történetírói tevékenysége mellett esztétikai és kritikai munkássága is jelentős.

¹¹³ Rajzolatok, 1835. II. 48. sz. 299–300. és Társalkodó, 1835. 101. sz. 404.

¹¹⁴ Athenaeum 1840. I. 249. h.; 266.h; 280.h. A díjátadási ünnepségről: A Kisfaludy-társaság ünnepe Debreczenben. Athenaeum 1840. I. 362–368.

sajtó.¹¹⁵ 1841-ben komoly és széleskörű sajtóvitát váltott ki az eperjesi társaság működése. A vitát a Kossuth által éppen megindított *Pesti Hírlap* egyik cikke robbantotta ki 1841. január 23-án, melyben arról esik szó, hogy az eperjesi magyar társaság – mely olyan dicső múlttal rendelkezik – „nyilvános megrovást érdemlő hanyagság miatt elenyészett.”¹¹⁶

E cikkre válaszolt a későbbi földrajztudós, egyetemi tanár, az akkor 21 éves eperjesi joghallgató nagydiák, *Hunfalvy Pál*, aki X-y álnéven írt cikket az *Athenaeum* tárcarovatába *Az eperjesi magyar társaság ügyében* címmel.¹¹⁷ A cikkben a diák azzal vádolta tanárát, a köztiszteletnek örvendő Vandrák Andrászt, hogy megválasztott tanárelnök létére „egész év alatt [...] egyetlen egyszer sem tisztelte meg jelenlétével” a társaság üléseit, ezért a tagok elkedvetlenedtek, és a társasági munka ezért nem megy. Ugyanott ellenben virágzik a szlovák társaság, mivel annak van tanárelnöke, aki szíven viseli a sorsukat. A magyar társaság azonban Vandrák hibájából „egészen magára van hagyatva, sőt gyakran még akadályoztatik”.

A megvádolt Vandrák András keményhangú, kétrészes cikkben válaszolt a támadásra az *Athenaeum* hasábjain,¹¹⁸ melyben kifejtette, hogy azért nem támogatta a társaság munkáját, mert „a hazafiság lobogója alatt” semmi más nem folyik csak „idétlen politizálás”, melyben ő mint tanár nem akar részt venni, sőt kötelessége az ilyen tevékenységet az iskola falai között megakadályozni. A *Hírnök*ben is közzétett egy hasonló tartalmú, rövidebb híradást,¹¹⁹ sőt a *Pesti Hírlap*ban is megjelentetett egy – a társaság

¹¹⁵ Jelenkor, 1834. 57. sz. 450.; Jelenkor, 1837. 9. sz. 67.; *Athenaeum* 1839. II. 47–48.

¹¹⁶ *Pesti Hírlap* 1841. I. 7. sz. 53.

¹¹⁷ *Athenaeum* 1841. I. 397–399.

¹¹⁸ Vandrák András: *Nyilatkozat az eperjesi magyar társaság dolgában*. *Athenaeum* 1841. I. 605–606.; 619–622.

¹¹⁹ *Eperjes. Hírnök* 1841. 12. sz.

múltját és jelenét bemutató – cikket, melyben kifejtette, hogy a munka nem miatta, hanem „némelly heveskedő s túlságokra hajlandó ifjak meg nem engedhető követelése miatt” nem megy úgy, ahogy kellene. Vandrák cikkeire szintén két részben tette közzé válaszáát az X-y jegy alatt rejtőzködő Hunfalvy.¹²⁰ Fiatalos hévvel többek között azzal vádolta tanárát, hogy nem mond igazat a társaságról, hiszen annak nem célja a politizálás, hanem az igazi hazafiságból kiinduló irodalom- és nyelvművelés. A sajtóban megjelent, sokszor igen kemény hangú cikkek végül is hasznára voltak az eperjesi társaságnak. Vandrák elvállalta az elnökséget: a munka megindult, és 1842-ben az *Athenaeum* már egy sikeres színelőadásukról számolt be.¹²¹

Talán éppen e vita kapcsán kezdődött meg az a mozgalom, mely több diáktársaságot arra indított, hogy hírt adjon a sajtóban munkájáról. A sárospataki társaság 1842-ben hallatott magáról.¹²² A cikk visszatekint az egyesület tíz éves munkájára: a sikerekre és a kudarcokra, és örömmel szól a jelenről, mikor az egyesületet „a legélénkebb szorgalom és ipar jellemzi, s annak egyes tagjait megmagyarázhatatlan varázserő köti össze”. E cikk hatására határozták el a debreceniek is, hogy beszámolnak tevékenységükről a sajtó hasábjain.¹²³ A cikkíró megjegyzi, hogy örömmel olvasta az *Athenaeumban* a sárospataki eredményekről szóló híradást. „Meglehet ugyan, hogy illy egyesületek már több iskolákban léteznek, de az illetők hanyagsága miatt azok még a haza előtt ismeretlenek.” Ezért érzi kötelességének, hogy ismertesse a debreceni Olvasó Társaság és a – mellette három éve engedély nélkül működő – „kised munkáló egyesület” működését. A tudósítás-

¹²⁰ *Még egy szó az eperjesi grammatico-poëtico társaságocska ügyében.* Athenaeum 1841. I. 973–976.; 989–991.

¹²¹ Athenaeum 1842. I. 34. sz. 543.

¹²² Otrokocsi Soma: *Nyelvészeti egyesület S.Patakon.* Athenaeum 1842. I. 1067–1070.

¹²³ Bélteki Lajos: *Tanuló ifjak egyesülete Debrecenben.* Athenaeum 1842. II. 5–7.

ból kiderül, hogy az egyesület – melynek 23 tagja van – hetenként ülésezik egy bérelt szobában, a városban. A tagok saját értekezéseiket, verseiket és könyvismertetéseiket olvassák fel. Keserűen írt Bélteki az iskola vezetőségének „közönyösségéről és hidegségéről” társaságuk iránt. A cikk nyomán kirobbant botrány eredményezte, hogy 1842 augusztusában a két diákszervezet egyesült, és a következő tanévtől kezdve – a professzori kar jóváhagyásával – az Olvasó Egyesületben folyt tovább az olvasás általi önművelés és az irodalmi tevékenység.

A pápai diáktársaság tagjai is olvasták a sárospatakiak és a debreceniek tudósítását az Athenaeumban, és 1843-ban ők is megjelentettek tevékenységükről egy hosszabb ismertetést a lapban¹²⁴. Felismerték a nyilvánosság erejét, mikor a cikk bevezetésében ezt írták: „A nemzet figyelmét igénylő mozgalmak közt a tanuló ifjak körében alakuló társulatok nem lévén a legcsekélyebb fontosságúak, örömmel csatolom a pápai képzőtársulat ismertetését, a múlt évben az illynemű egyesületekről megjelentekhez; tudván, hogy a nyilvánosság itt is csak üdvös hatást fog gyakorlani”. A cikk megemlékezett a társaság történetéről és jelenlegi munkájáról. Szólt a tagok munkáit tartalmazó zsebkönyv, a *Tavasz* kiadásának tervéről, a pályadíjakra összegyűlt adományokról és az örömneppekről. Érdekes a cikkírónak az a megjegyzése, hogy inkább az alsóbb osztályok tanulói vesznek részt a társaság munkájában, a felsőbb osztályok – főképpen a végzős teológushallgatók – kevésbé érdeklődnek az ott folyó munka iránt. Ezek az ifjak „csak erősítik azon balvéleményt, hogy egyházi pályára többnyire dologkerülő, szűk elmetehetségű egyének adják magokat”.

Erdélyben az 1830-as évek elején nyíltak meg az első olvasóegyesületek és kaszinók. 1830-ban indult meg az *Erdélyi Híradó* melléklapja, a *Nemzeti Társalkodó*. Az erdélyi kollégiumok diákjai egyre fokozódó érdeklődéssel fordultak a nemzeti nyelv és iroda-

¹²⁴ Athenaeum 1843. II. 207–209.

lom, valamint az ezzel kapcsolatos társadalmi és politikai kérdések felé. Ez tűnik ki az 1830-as években szervezett diáktársaságok történetéből. Legismertebb ezek közül a kolozsvári református és unitárius, a marosvásárhelyi és a nagyenyedi református kollégium diáktársaságának munkássága. Az ifjúság a tanórákon rendszeres anyanyelvi és irodalmi oktatásban nem részesült, ezért – helyenként tanáraik támogatásával – nekik maguknak kellett megszervezniük a nyelvi és az irodalmi önképző munkát.

A nagyenyedi ifjúság politikai és művelődési mozgalmai az 1830-as évek elején indultak meg, és bár 1835-ben az ifjúsági olvasóegyesületet feloszlatták, kisebb csoportok – külön engedély nélkül – ezután is állandóan foglalkoztak irodalmi önképző munkával. Az irodalmi szervezkedés kezdeményezője 1836-ban és a következő években *Gáspár János* volt, aki a korabeli zsebkönyvekben és lapokban is jelentetett meg írásokat. Az 1838. évi naplójából tudjuk, hogy a társaságnak járt a *Jelenkor*, az *Erdélyi Híradó*, az *Athenaeum*, a *Figyelmező*, a *Tudományos Gyűjtemény* és különböző német nyelvű lapok.

A kolozsváriak után és a nagyenyediekkel körülbelül egy időben a székelyudvarhelyi református kollégium ifjúsága is megalakította a maga olvasótársaságát. Az 1833–35-ös időszakban Sylvester Dienes tanár volt a társaság vezetője. A tanári kar ezzel politikai szempontból ellenőrizhette az ifjúság tevékenységét, de ugyanakkor támogatta és irányította is azt. A társaság az ifjúság önképzését és újabb ismereteinek szerzését szolgálta. Ehhez szükségesnek tartották, hogy újságokat és könyveket szerezzenek be a tagok önkéntes adományaiból. A társaságnak 140 tagja volt, ami az ifjúság nagy érdeklődését mutatja, hiszen a kolozsvári református kollégiumi olvasótársaságnak az 1833–34. iskolai év első felében 29, a második felében 58, 1834–35-ben pedig 78, illetve 74 tagja volt.

Hasonló jellegű volt az 1837-ben megalakult székelykeresztúri unitárius ifjúsági olvasótársaság is, amelynek fő célja: a művelő-

dés. Üléseiken felolvastak a *Vasárnapi Újságból*, az *Athenaeumból* vagy a saját munkáikból. Ifjúsági könyvtárat létesítettek, és *Tavaszi Bimbók* címmel 1838. március 11-én kéziratot lapot indítottak, amelynek első szerkesztője *Péterfi Sándor* volt.

A katolikus iskolákban is fellendült a magyar irodalmi diáktársasági munka a '40-es években. A szegedi piarista gimnáziumban 1840-ben – *Horváth Cyrill* tanár kezdeményezésére és vezetésével – alakult egy diáktársaság. E társaság egy évi munkájáról hosszabb tudósítást közölt a *Pesti Hírlap*.¹²⁵ Ebből megtudhatjuk, hogy a tagok hetenként kétszer (kedden és csütörtökön) tartanak összejelveteleket. Kedden a tagok eredeti munkáikat olvassák fel egymásnak, csütörtökön pedig „a felügyelő az önkint vállalkozott s mindig számosan összegyűlt ifjak előtt leczkéket ad a magyar stylisticából és nyelvtudományból”, majd a tagok megbeszélik az olvasottakat. A *Pesti Hírlap* tudósított arról is, hogy a társaság egy kéziratot *Heti Szemlét* szerkeszt, melybe az eredeti munkákról szóló bírálatokat írják.

Az 1840-es években több erdélyi katolikus iskolában is megkezdődött az olvasó- vagy szavalóegyletek szervezése. Ezek között elsőnek említhető a gyulafehérvári papnevelde olvasóegyletét. Ott is az egyházi felettesek támogatásával alakult meg 1841-ben az olvasótársaság, melyet – amint az egy 1846-ban, az *Erdélyi Híradó*-ban *Rózsavölgyi* név alatt megjelent cikkből kiderül – Kovács Miklós püspök támogatta.¹²⁶ A társaságot egyházas szelleme miatt folyamatosan gúnyolták. A fehérvári kispapok irodalmi műveltségét akkoriban több ezer kötetes könyvtár szolgálta, ezen kívül az olvasóegyletnek külön könyvtára is volt. Gondoskodtak „a nevezetesebb hírlapok” megrendeléséről, így tehát az érdeklődők a tudomány és az irodalom újabb termékeihez is hozzájuthattak.

Jelentősebb irodalmi tevékenység indult meg az 1840-es évek-

¹²⁵ Pesti Hírlap 1841. 35. sz. 287.

¹²⁶ Erdélyi Híradó 1846. 37. sz. 217.

ben a kolozsvári Katolikus Lyceum ifjúsága körében. A Lyceum akkoriban bölcséleti, jogi karral és részleges orvosi fakultással működött – hallgatóinak száma évenként több százat tett ki. Ez a főiskolai hallgatóság az 1840-es években természetesen anyanyelvén akart tanulni. A tanítás még jórészt latinul folyt, habár az ifjúság érdeklődése a nemzeti irodalom és a nemzeti nyelv iránt már megindult. Ugyanezekben az években indulhatott meg a Lyceum magyar ifjúságának irodalmi szervezkedése is. 1845 decemberében már a lyceumi „önképző társulat” alakulásáról olvashatunk az *Erdélyi Híradóban*¹²⁷. Az egyesület „célja: a magyar nyelv és szépirodalombari előhaladás”, tehát az egészen irodalmi jellegű volt. Jegyzőkönyvei nem maradtak ránk, ezért csak a hírlapi közlésekből értesülhetünk működéséről. Az *Erdélyi Híradó* egy év múlva jelentette, hogy a Királyi Lyceum ifjúsága – aláírás útján toborzott előfizetőkre támaszkodva – ki akarta adni a *Bércvirágok* című kötetét, „de az alap, az előfizetés a közönség részéről nagymértékben elmaradt”¹²⁸. A *Bércvirágok* csak egy év múlva jelenhetett meg – az *Erdélyi Híradó* 1847 októberében¹²⁹ számolt be róla: „Egyszerű, zsenge virágok, igaz, mik e füzetkében a közönség kezébe jutnak, de épek és illatosak: hazafias érzés, világosságra törekvő szellem, jóért, szépért hevülés friss illatával fűszerezvék.”¹³⁰ A kötet írásai szerény szárnypróbálgatások. A munkatársak közül egyetlen írói tehetség sem emelkedett ki.

Az olvasótársaságok eredményeit és jelentőségét nem csupán a zsebkönyveken mérhetjük le, hanem számolnunk kell művelődés-

¹²⁷ Erdélyi Híradó 1845. 97. sz. 825.

¹²⁸ Erdélyi Híradó 1846. 4. sz. 27.

¹²⁹ Erdélyi Híradó 1847. 77. sz. 644.

¹³⁰ Az ifjúságnak fontos volt a könyv szépsége, ezért a nürnbergi Kornschén és Mayer cégnél négy metszetet készíttetett. A közönség különböző igényeihez való alkalmazkodást jelzi, hogy háromféle kötésben, 1, 2 és 3 forintért árusították. Valószínűleg inkább csak jóindulatú pártfogók vették meg a kötetet, amely ma már könyvritkaságnak számít.

és társadalomfejlesztő hatásukkal is. Az ifjúságban az új, romantikus irodalom megismerésének a vágya nyilvánkozott meg, ezért nem elégedtek meg azzal, amit a tananyag abban a korszakban adott. Ezek az ifjak saját pénzükön és saját ízlésük szerint könyvtárakat hoztak létre, folyóiratokat rendeltek meg, azokat rendszeresen olvasták és megvitatták, verseket, elbeszéléseket és értekezéseket olvastak fel, szavaltak, megismerkedtek a romantikus irányzat nagyjáival: *Vörösmartyval*, *Bajzával*, *Jósikával*, majd *Petőfivel* is. Nyugodtan mondható, hogy ott alakult ki a haladó polgári értelmiség műveltsége, és ott készülődött a forradalmi idők ifjúsága.

V.

A kultúra, a nemzeti nevelésügy és a sajtó

*„Valóban szabad és szabadságában boldog,
csak erkölcsös és így polgárilag nevelt nép lehet”*

A 18. század második felében, de különösen a ’70-es évektől kezdve Közép-Európában és a Habsburg Monarchia országaiban mindenhol, így hazánkban is előtérbe került a nemzeti nyelv ügye. Az akkor kezdődő és a reformkor időszakában felerősödő nyelvmozgalom szerves részeként indultak meg a nemzeti nyelvű gyermekkönyvek megjelentetéséért, a magyar nyelv iskolai tanításáért és az iskolai oktatás magyar nyelvűségéért vívott küzdelmek.¹³¹

Gyermekkönyvek és sajtóvisszhangjuk

1828-ban a *Tudományos Gyűjteményben* a Trattner és Károlyi nyomda hírül adta, hogy gyermekkönyvsorozatot készül kiadni.¹³² A sorozat címe: *Ifjak és Gyermekek Olvasó Tára*. Céljuk az volt, hogy „a Magyar hazabeli tanuló gyermekvilág képzésére készült hasznosan gyönyörködtető munkák száma nevedjék”. Mivel a

¹³¹ Az erre vonatkozó legfontosabb irodalom: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Szerk. és bev. Székfü Gyula. Budapest, 1926. 55–59, 74–76., 88–92., 185–196.; Mikó Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Erdélyi Múzeum 1943. 244–276., Bakos József: *Nyelv és iskola. 1790–1849*. Egeri Pedagógiai Főiskola Évkönyve I. 1955. 7–58.; *Uő. Adatok a magyar tanítási nyelv fejlődéstörténetéhez*. Egeri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II. 1956. 299–331.; Bényei Miklós: *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon*. Debrecen, 1994. 82–113. E munkák érintik a sajtó szerepét is, de részletekre nem térnek ki.

¹³² *Tudományos Gyűjtemény* 1828. V. 126.

korábban náluk megjelent ilyen jellegű munkák „a nevelők s szüléktől kedvezve fogadtattak”, úgy gondolták, hogy a sorozat is hasonló fogadtatásban részesül majd.

Elsőként *Kis János Ifjúság barátja* című 1816-ban megjelent munkáját készültek ismét kiadni, a sorozat második kötete a *Csudálatos Állatok Kabinetje* című munka lenne, és harmadikként ismét kiadnák az 1787-ben a Campe-féle német fordítás után készített Gelei-féle *Robinsont*. „Robinzonnál pedig a gyermeki elme számára egy-egy szerencsésebben írt munka nem igen van, amire eléggé bizonyág az, hogy ez a figyelmet gerjesztő elbeszélés minden európai nyelvre le van fordítva. Felnevekedettek is örömmel emlékeznek egykori olvasására, s megvallják, hogy az emberben lévő testi erőnek, és esze haszna vételének felserkentésére nagyon jó behatásul szolgál” – írták a kiadók, és hozzátették: „Rousseau ezt adta Emiljének”.

A reformkorban számos gyermekkönyv magyarra fordítása jelent meg¹³³. Ami a korábbiakhoz képest előrelépést jelent, az az, hogy a könyvekről a sajtóban megjelent bírálatok nyomatékosan hangsúlyozták, nagy szükség van értékes „magyar nyelvű gyermekmunkákra”, és az, hogy a kevésbé sikerült fordításokat kemény kritikával illetik a korabeli lapok. Felismerve azt a pedagógiai igazságot, hogy a gyermekek kezébe csakis magas színvonalú és nyelvi szempontból is értékes könyveket lehet adni, kritikáikban kiemelték, hogy nemcsak a mű tartalma, hanem a fordítás színvonala is nagyon fontos. A sok rosszul fordított könyv által a gyermekek „nyelvbeli ízlése” romlik, és ez többet rombol, mint amennyit „elméjük és

¹³³ Csak a legjelentősebb vagy neves szerzők által lefordított, vagy illusztrátoruk miatt értékes műveket említjük.: Campe, J. H.: *Ifjabbik Robinson. Mulatságos olvasókönyv gyermekek és ifjak számára*. Ford. Uzdi (Vajda Péter). Pest, 1836.; *Robinson Crusoe története*. Foe és Geiger nyomán kivonatban adja Vajda Péter. Pest, 1844.; Glatz Jakab: *A gyermekvilág képekben*. Ford. Szivos Mihály. Barabás Miklós rajzaival. Pest, 1840.; *Száz mese – száz képpel*. Lafontaine után. Grandville fametszeteivel. Pest, 1840.

szívök a tartalom által épül”.¹³⁴ A kritikusok többször kifejezték azt a kívánságukat: „Vajha azon szorgalmas íróink, kik ifjúságunk számára fáradnak, mindig szem előtt tartanák azoknak szükségait, kiknek írnak; s nyelvbővítő vagy javító [...] céljaikat más úton igyekezéneek létesíteni”. Vagy egy másik bírálatban: „Hányszor voltak íróink figyelmeztetve, kérve, korholva, [...] s még mindig vannak, kik a critica sürgetésére nem hallgatnak. Az új szavakkal élésre nézve [...] kisebb bátorságot ohajtanánk annak, aki az ifjúságnak ír.”¹³⁵ Ha a gyermekkönyv fordítása sikerült, akkor azt is szóvá tették: „A fordító is jól járt el tisztében, nyelve ép, egyszerű, könnyen folyó, s mindenképp a gyenge elmék foghatóságához alkalmazott”.¹³⁶

A gyermekkönyvekről szóló kritikák nem győzik hangsúlyozni, mekkora jelentősége van az illusztrációknak: „mindent, mit a gyermeknek magyarázunk vagy elbeszélünk, jó volna képből is felmutatni. [...] A csinos rajzok a gyermekkönyvnek fele becsét tesz”. Minden gyermekkönyvet illusztrálni kéne, vallotta a szerző, hiszen „olyanokból a gyermek hasonlíthatatlanul jobb szívvel tanul”.¹³⁷

Az eredeti magyar gyermekirodalom megteremtésére elsőként *Döbrentei Gábor* tett kísérletet. *Gyulay Lajos* nevelőjeként a tíz év körüli kisfiú számára rövid oktató és erkölcsi célzatú, de egyben szórakoztató elbeszéléseket írt, melyeket szeretett volna megjelentetni. 1810 őszén előfizetési felhívást tett közzé a bécsi *Magyar Kurírban*.¹³⁸ A kötet – az előfizetők kis száma miatt – akkor nem jelenhetett meg. Az 1829-ben kiadott gyermekkönyve, *A kis Gyu-*

¹³⁴ Vajda Péter *Robinson* fordításáról készült kritikából. Athenaeum 1836. II. 147–149.

¹³⁵ *A sokat tapasztalt nevelő beszélgetései*. Kassa 1837–38. című ifjúsági könyvről szóló kritikából. Athenaeum 1838. I. 529–531. h.

¹³⁶ Glatz Jakab: *A gyermekvilág képekben* című mű bírálatából. Figyelmező 1840. 24. sz. 370.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ Magyar Kurír 1810. 43. sz.

*la könyve*¹³⁹ az 1810-ben megjelentetni kívánt elbeszéléseket is tartalmazza. A mű irodalomtörténészeink szerint az első eredeti magyar gyermekkönyvek egyike. Maga a szerző az előszóban így írt: „Magyarúl, ide tartozó munka egy-kettőt kivéve s leginkább Superint. Kis Jánoséit, van-é? Zúgunk, hogy minden Fő-ház is magyar hívnék nevelje gyermekét, vezérkönyveket tehát, Írók! a gyermekek kezébe magyarúl”. A 41 prózai elbeszélést tartalmazó kötet hat-tíz éves kisgyermek számára készült. A *Tudományos Gyűjtemény* kritikát közölt a könyvről,¹⁴⁰ melyet a szerkesztő, *Vörösmarty* írt. A bíráló nagy elismeréssel szólt a műről. *Vörösmarty* véleménye szerint „a gyermekek magyar nevelése [...] divatba kezdvén jöni”, de „az ahhoz megkívánható könyvek” alig vannak. Éppen ezért *Döbrentei* munkája „melly a tudásra sovárgó gyermek elme vágyát [...] kielégíti, becses ajándék lehet a tanulni kezdő kis hazafiak előtt”. A recenzens számba vette a kötet tartalmát, melyben olvashatók „néhány számvetésbeli gyakorlások, elbeszélések, a főbb találmányok, némely ritkaságok elszámolásai, Magyar ország földirási ösmertetése”. A szerző alkalmazkodott a gyermekolvasók korához, emelte ki *Vörösmarty*: „mind ez a mulatságos előadás nyelvén, mindenütt különös tekintettel a [...] kezdő elmére”. Így a kis olvasóknak „gyakorlásul”, „hasznos időtöltésül és „egszersmind az olvasás megkedveltetésének alapul szolgálhat”. A bíráló kitért a kötet illusztrációinak kérdésére is, melyek felkeltik a gyermekek érdeklődését, és „a gyermek elmét” a hasznos ismeretek megszerzésére serkentik.

A magyar gyermekirodalommal foglalkozó szakirodalom az első eredeti, színvonalas magyar gyermekkönyvként *Bezerédy Amália* művét, a *Flóri könyvét* szokta emlegetni. A művet a szerző halála után férje rendezte sajtó alá és jelentette meg 1840-ben,

¹³⁹ *Döbrentei Gábor: A kis Gyula könyve, vagy fiú és leány gyermekek számára írt elbeszélések.* Pest, 1829. A mű 1845-ben bővített kiadásban ismét megjelent.

¹⁴⁰ *Döbrentei Gábor: A kis Gyula könyve.* Tudományos Gyűjtemény 1829. IV. 126–127.

„sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika mellékletekkel”. A *Flóri könyve* nem csupán szórakoztatásra szánt mű. Egyesíti magában a klasszikus értelemben vett tankönyv, az erkölcsi oktató könyv és a szórakoztató gyermekkönyv ismérveit, hasonlóan Döbrentei művéhez. Az Isten, a szülők és az embertársak szeretetére, a rászorulók segítésére, az állatok védelmére, igazmondásra és takarékosagra nevelnek a kedves versek, melyek elmarasztalják a mások javainak eltulajdonítását, mások bántalmazását, a kevélységet, a makacsságot, a türelmetlenséget, a hanyagságot, a restséget, és mindazt a sok apróbb-nagyobb hibát, amely a „rossz gyermeket” a „jó gyerektől” megkülönbözteti. A moralizáló-oktató, de egyszerű versikék nagyhatású olvasmánynak bizonyultak, és egy évszázadon át elbűvölték a gyerekeket. A mű természettudományos ismereteket is nyújt gazdag földrajzi, természetrajzi és csillagászati anyagával. A földrajzi versikékhez 4 acélmetszetű térkép tartozik, a könyv végén pedig hangjegymellékleten megzenésített versek találhatók.

A *Flóri könyvről* hosszú – a könyvből vett idézetekkel bővített – kritika jelent meg a *Figyelmezőben*.¹⁴¹ A bíráló szerint „olvasóink láthatják a tartalomjegyzékből a könyv hasznos tárgyait, a mutatványokból pedig, mint tud a szerzőné a gyermeki szívhez és észhez szólni, mint tudja a kettőt érdekelni, s kellemes versekben hasznos ismereteket és intéseket a fiatal lélekbe csepegtetni. S ezeknél fogva, s mint első, valódi campei talentummal írt eredeti s igaz magyar szellemű gyermekiratot, jó lélekkel ajánljuk a magyar szüléknek”. A könyv rendkívül sikeres volt. 1849-ig még további három kiadása jelent meg, és később is kedvelt olvasmánya maradt a gyermekeknek.

Szintén 1840-ben látott napvilágot Bezerédy Amália idősebb gyermekeknek szóló könyve, a *Földesi estvék*,¹⁴² alcíme szerint „ol-

¹⁴¹ Figyelmező 1839. 45. sz. 734–737.h.

¹⁴² Bezerédy Amália: *Földesi estvék*. Pest, 1840.

vasókönyv a magyar ifjúság számára”. A mű a Baumont-féle párbeszédés olvasókönyveknek érdekes, késői példánya. Nem szórakoztató célzattal íródott – ebben szintén az erkölcsi oktató szándék az elsődleges. Erről a műről is jelent meg bírálat a *Figyelmezőben*.¹⁴³ Az egyértelműen pozitív bírálat kiemelte: a mű „a kilencedik vagy tizedik évet már meghaladott gyermekek” számára lehet hasznos és egyben szórakoztató olvasmány. A „valóságos nevelői talentummal” megírt könyvet a kritikus „kedélyes érdekén és tanulságos tartalmán” kívül „egyszerű, értelmes és könnyű folyamatú” nyelvért, valamint „csinos kiállításáért” ajánlotta az olvasóknak.

Az 1830-as, 1840-es évek termékeny ifjúsági írója volt *Lukács Pál*,¹⁴⁴ akinek könyveiről számos és mindig elismerő hangú kritika jelent meg a korabeli lapokban. A bírálatok hangsúlyozták, hogy a szerző jó ismerője a gyermeki léleknek, „lelkésíti a nevelés szent ügye, a kisdedek szeretete, játékaik és tanulások közé vegyül, ellesi kedveiket, módjokat, s ezen szól hozzájuk”.¹⁴⁵ Nagy jelentőséget tulajdonítottak a kritikusok annak, hogy a szerző igazi hazafiságra kívánta nevelni a gyermekeket. Megismertette őket – már a legkisebbeket is – a korszak jeles férfiúival, például az ilyen versek által: „Széchenyinek szép híre Elterjedt messzire: El, mert tettel

¹⁴³ *Figyelmező* 1840. 52. sz. 838–840.

¹⁴⁴ Lukács Pál (1801–1873) iskoláit Losoncon végezte. Néhány évig színészkedett, majd magánnevelőként dolgozott többek között a Ráday családnál. 1832 és 1848 között tizenöt gyermek- és ifjúsági művet publikált. *Földismertető. Kézi könyvecske a gyenge nevedékek számára*. Kassa, 1833.; *Kisdéd utazó*. Buda, 1840.; *Dal-könyvecske. Kis honfiak- és leányoknak új évi ajándékul*. Pest, 1840.; *Kis verselgő*. Pest, 1841.; *Dunántúli kis magyar*. Pest, 1843.; *Dunán inneni kis magyar*. Pest, 1844. ; *Dunántúli hölgyecske*. Pest, 1844.; *Kis köszöntő. Gyermekeknek barátságból*. Pest, 1844.; *Tiszán inneni kis magyar*. Pest, 1844.; *Tiszántúli kis magyar*. Pest, 1845.; *Erdélyi kis magyarka*. Pest, 1845.; *Kis lant*. Pest, 1846.; *Kis kert. Kisebb és nagyobb gyermekeknek*. Pest, 1847.; *Uj Dalkönyvecske a szabadság hajnalán*. Pest, 1848.; *Uj dalkönyvecske kis nemzetőröknek*. Pest, 1848.

¹⁴⁵ Lukács Pál: *Dalkönyvecske* című, 1840-ben megjelent könyvéről szóló kritikából. *Figyelmező* 1840. 52. sz. 842–843.

mutatja, Hogy hazánknak hű fia”¹⁴⁶ „A mai időben a nevelésnek egyszersmind nemzetinek és emberinek kell lenni, e két irány kifejtését minden módon előmozdítani, s arra többi közt illy dalok megtanulása is szolgál.”¹⁴⁷ A Lukács Pál gyermekkönyveiről szóló kritikák egyöntetűen hangsúlyozták, hogy az olcsó áron¹⁴⁸ (6–20 krajcár) kapható könyvek értékes és hasznos olvasmányai a gyermekeknek.

A kritika pártatlanságra törekvés¹⁴⁹ mutatja az a tény, hogy míg a jobbágy származású Lukács Pál gyermekkönyveiről csupa jót írtak, addig a főúri származású *Beóthy Zsigmond*¹⁵⁰ hasonló jellegű gyermekkönyveit¹⁵¹ keményen bírálták. A *Koszorú* című elbeszélés gyűjteményről írva például ezt kifogásolta a bíráló: a szerző, bár törekedett arra, hogy a gyermekekhez szóljon, „mégis eltévesztette a célt részint az elvontabb beszédmóddal, mint amilylyent a gyermekész felér, [...] részint szokatlan szavaival, polgári jogot még nem nyert szókötéseivel”. Emellett – a gyermekekkel szemben – egyenesen „inorrectságnak” tartotta hogy helyenként a szöveg érthetetlen, és hozzátette, hogy bár nagy szükség van gyermekkönyvekre, a jövőben a szerző kerüljön mindent, ami „keresett” és „homályos”, és igyekezzen „a gyermekhez minden tekintetben könnyű, egyszerű, értelmes, s minél kevesbbé methaphisicai hangon szólni.”¹⁵²

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Sok gyermekkönyvet 2–3 forintért árultak, pl. Bezerédy Amália könyveit is, és ezt csak a tehetősebb szülők engedhették meg maguknak.

¹⁴⁹ A Kritikai Lapok beköszöntőjében, a *Vezérszóban* fogalmazta meg Bajza azt az irányelvet, hogy meg kell valósítani az igazságos, az író személyétől és társadalmi állásától független kritikát.

¹⁵⁰ Beóthy Zsigmond (1819–1891) jogász, a főrendi ház tagja. Jogi és szépirodalmi műveket írt.

¹⁵¹ *Koszorú*. Elbeszélések gyűjteménye gyermekek számára. Pozsony, 1837.; *Beszélytár gyermekek számára*. Pozsony, 1839–42.

¹⁵² Figyelmező 1837. I. 82. p.

*Peregriny Elek*¹⁵³ – akit már az 1830-as évek végén jeles tankönyvszerzőnek és ifjúsági írónak tartottak¹⁵⁴, aki „jártassággal bír az anthropológiában, történetekben, föld s népismeretben, a természet s műtudományokban”. 1840-ben adta ki *Bánya* című sorozatának első kötetét¹⁵⁵. „A Bánya folyó munka léssen, minden hónapban egy füzet joend ki” – adta tudtul a róla szóló ismertetés. A sorozatot a szerző az „ifjúság képzésére” szánta, tehát nem elsősorban szórakoztató, hanem oktató céllal készült műről van szó. Az első két füzetben a rövid földrajzi, történeti és természetrajzi „elbeszéléseket” találunk, melyek tudományos és erkölcsi mondanivalót hordoznak. A könyvről készült bírálat szerint¹⁵⁶ a szerző amellett, hogy az „ifjúi elmét” gazdagítja, „szeretettel viseltetik” a kis olvasó iránt, ami leginkább abban nyilvánul meg, hogy „velök mindennemű ismereteket behízeltő módon tud közölni, nem amúgy tudósan, szárazon, hanem oda vezeti a gyermeket, hogy a dolog őt érdekelje”. A bíráló „a nyelvbéli előadással is meg volt elégedve”, és csak apróbb hibákról szólt, és azokról is csak azért, mert egy „gyermekkönyvnek absolut correctnek kell lennie”.

Az 1840-es évek második felében felgyorsult a magyar gyermekkönyvek kiadása. Megjelentek *Bátky Károly*¹⁵⁷, *Köváry László*

¹⁵³ Peregriny Elek (1812–1886) pedagógus, egyetemi tanár, az MTA I. tagja (1841). Felsőbb tanulmányait Pozsonyban és Pesten végezte, majd főúri házaknál volt nevelő – ő nevelte Andrássy Gyula grófot. 1848-ban rendes tanárrá nevezték ki az egyetem bölcsészeti karának pedagógiai tanszékére, de katedráját a politikai események miatt nem foglalhata el. 1857-ben fiúnevelő intézetet alapított. 1860-tól a pesti egyetem magántanára. Ifjúsági műveket és tankönyveket írt.

¹⁵⁴ Figyelmező 1840. 52. sz. 840.h.

¹⁵⁵ Peregriny Elek: *Bánya*. Buda, 1840.

¹⁵⁶ Figyelmező 1840. 52. sz. 838–842.

¹⁵⁷ Bátky Károly (1794–859) tanító, pedagógiai író. Gyermekeknek szánt művei: *Erkölcsei kalauz növendék gyermekek számára*. Kecskemét 1843.; *Mulatva oktató Könyvecske*. Kecskemét, 1845.

ló¹⁵⁸, Ney Ferenc¹⁵⁹, Dienes Lajos¹⁶⁰ és Gáspár János¹⁶¹ gyermekkönyvei. Mindegyikről jelent meg rövid ismertetés a korabeli lapokban.

Gáspár János *Csemegek olvasni még nem tudó gyermekek számára* című könyve közvetlenül a forradalom kitörése előtt jelent meg. A kötet hetven, németből átdolgozott gyermekmesét tartalmazott.¹⁶² Az előszóban a szerző kifejtette, mennyire károsak a gyermekek számára készített, „mesterkélve csinált beszélykék”. Milyen tehát a jó gyermekirodalom? „Csak az ragadja meg a gyermek kedélyét, [...] ami úgy tartalomra, mint alakra nézve érzéskörét túl nem szárnyalja, mi saját, kedélyes világából van merítve, részletekig, érzékelhetőleg és derűlten előadva.”¹⁶³ Ezen a Gáspár által kijelölt úton indult és jutott magas fokra a 19. század második felében gyermekirodalmunk.

1849-ben a *Katholikus Iskolai Lap* hasábjain *Beély Fidél*, a bakonymbéli bencés tanárképző tanára hosszú tanulmányt közölt *Az ifjúsági iratok árnyoldalai, czélja és minősége* címmel. Ez a cikk

¹⁵⁸ Kőváry László (1819–1907) író, történész. Ő írta a „*Györke könyvtára*” című, nagy népszerűségnek örvendő könyvsorozat első (*Györke Erdélyt utazza*. Kolozsvár 1847.) és második kötetét (*Györke históriája Erdélyről*. Kolozsvár 1848.)

¹⁵⁹ Ney Ferenc (1814–1889) pedagógiai író, a pesti óvóképző igazgatója (1844–1862). *Gyermekek könyve* (Pest, 1846.) című kötete gyönyörű kiállítású, népszerű munka volt.

¹⁶⁰ Dienes Lajos (1816–1874) nevelő és újságíró. *Gyermekek számára írott munkája: Eszmebimbók. Kis polgártársainak új évi ajándokul*. Pest, 1848.

¹⁶¹ Gáspár János (1816–1892) pedagógus. Tanulmányait a nagyenyedi református kollégiumban végezte, majd a berlini egyetemen tanult. 1856–1868-ig Nagyenyeden tanár.

¹⁶² Bauer Tiborné: Gáspár János jelentősége a magyar gyermekirodalom kibontakozásában (Magyar Óvónőképző Intézetek Tudományos Közleményei II. Bp. 1964.) tévesen írta azt, hogy a kötet 17 eredeti magyar népmesét tartalmaz. Gáspár ebben a munkájában német állat- és tanítómeséket dolgozott fel, melyek tartalmazznak népmesesi elemeket is. 1855-ben jelent meg a mű második, 1864-ben pedig a harmadik kiadása.

¹⁶³ Gáspár János: *Csemegek*. Kolozsvár, 1848. Előszó 2.b.

azért méltó figyelmünkre, mert ez az első olyan magyar nyelven megjelent írás, mely az ifjúsági irodalom kérdéseivel tudományos alaposággal foglalkozik. A szerző felismerte, milyen nagy az ifjúsági irodalom pedagógiai jelentősége. Azt vallotta, hogy a gyermekek életszemlélete és magatartása, de ismereteinek szerzése szempontjából is az irodalmi művek olvasása az egyik leghatékonyabb eszköz. Az olvasmányok érzelmeket keltenek a gyermekekben, eszményképeket nyújtanak nekik, élettapasztalatokat előlegeznek számukra, cselekvésre ösztönzik őket. Beély sorra vette a gyermekek számára írott művek hiányosságait. Elítélte azokat a szerzőket, akik „csak a csudás, és bámulat- vagy iszonyattal eltöltő tüneményeket vadássza; vagy édes ömlengések – és érzelgő jellemzésekben merül el [...] minden valószínűséget fölülhaladó színezetekkel. Ilyen művek távol legyenek az ifjúságtól, [...] mert általuk csak a képzelőerőnek nyújtjuk a legveszélyesebb táplálékot; s erőszakosan vonjuk el őt a valódi világtól, mellynek viszonyai közt élnie kell”¹⁶⁴

Nézete szerint a csak időtöltésre és unaloműzésre szánt írások feleslegesek. Olyan munkákat kell az ifjúság kezébe adni, melyek hasznosak. Ezért történeti és útleírásokat, valamint ismeretterjesztő műveket ajánlott. Az olvasmányoknak ki kell egészíteniük az iskolában megszerzett tudást, sőt olyanoknak kell lenniük, melyek a nevelés esetleges hiányosságait is képesek pótolni: „A gonddal megválasztott ifjúsági iratnak, azon kívül, hogy mulatva oktassa, és nevelje, s viszont oktatta s nevelve mulattassa az ifjúságot; az iskolát, a szülői házat és a nevelést is kell gyámolítania, mintegy pótolnia hézagait, mellyek tán itt-ott fönmaradtak”¹⁶⁵ A szerző különösen fontosnak tartotta, hogy csak szép és helyes magyar nyelven írott munkák kerüljenek a gyermekek kezébe. „Szükséges, hogy az író

¹⁶⁴ Beély Fidél: *Az ifjúsági iratok árnyoldalai, czélja s minősége*. Katholikus Iskolai Lap 1849. február 6. 50.

¹⁶⁵ Uo. 51.

anyai nyelvének egész birtokában legyen, s azt legparányibb részletei-, sajátosságai, elemeiben tökéletesen ismerje, mert az ifjúságnak örökön csak a legnemesebbet, s szebbet, és ismét csak a legnemesebb és szebb alakban és idomban szabad és kell nyújtani.”¹⁶⁶

A magyar tanítási nyelv ügye

A hazai lapok már az 1780-as évektől kezdve sokat tettek a hazai nyelv iskolai használatának ügyéért, azzal, hogy felhívták a közvélemény és a döntéshozók figyelmét erre a kérdésre, hogy hasábjai-kon helyet adtak a különböző nézetek nyilvánosságra kerülésének, hogy hírt adtak a vitákról, hogy közölték és – a cenzúra által megszabott keretek között – kommentálták is a rendeletek szövegét.

A reformkorban folyóiratainkban már hosszabb elvi-elméleti jellegű értekezések is napvilágot láttak a magyar tanítási nyelv bevezetésének kérdéséről. Az újságoknak és folyóiratoknak tehát fontos szerepe volt abban a – magyar nyelv iskolai használatáért vívott – hosszú küzdelemben, mely 1844-ben a magyar oktatási nyelv törvénybe iktatásával sikerrel végződött.

A reformkorban a magyar nyelvnek a latinnal szembeni uralomra juttatása egyik fő feltétele volt a nemzeti-polgári átalakulásnak, és szorosan összefüggött a függetlenségi törekvésekkel is. Ezért a magyar tanítási nyelv ügye szervesen beépült a liberális nemesi ellenzék politikai programjába. A nyelvújítási mozgalom törekvései, a '20-as–'30-as években fejlődésnek induló nemzeti nyelvű tudományosság és szépirodalom előkészítették a magyar nyelvet az új szerep betöltésére. A reformkorban minden országgyűlésen sikerült részeredményeket elérni a magyar nyelvhasználattal kapcsolatban.

Az 1825-ös első reformországgyűlésen a rendek nemzeti neve-

¹⁶⁶ Uo. 53.

lést követeltek. Számos érv, javaslat hangzott el, és hosszadalmas viták folytak, melyek eredményeként megszületett a magyar nyelvi törvényjavaslat. Az 5. § szerint a magyar tannyelvet lépcsőzetesen be kell vezetni 1829-től a nemzeti iskolák első osztályaiban, és akkortól kezdve minden évben, felmenő rendszerben. A törvényjavaslat azt is megfogalmazta, hogy bármely felekezet iskoláiban csak olyanokat lehet tanítóként alkalmazni, akik beszélnek magyarul. Az uralkodó a javaslatot elutasította.

Az 1830. évi országgyűlésen a rendek megújították a kívánságokat, de a válaszként érkezett királyi leirat figyelmen kívül hagyta a magyar tanítási nyelvet érintő pontokat. Egy kis előrelépés mégis történt: a 8. tc. megtiltotta olyan közhivatalnokok alkalmazását, akik nem tudtak magyarul. A magyar nyelv ismerete nélkül nem lehetett többé ügyvédi vizsgát tenni. Az 1832–36. évi 3. tc. intézkedett a magyar nyelvű anyakönyvezésről. Az 1839–40. évi 6. tc. előírta a magyar nyelv használatát az országgyűlésnek és a törvényhatóságoknak a királyhoz intézett felirataiban, az egyházi és a katonai hatóságok hivatalos irataiban.

1841-ben kezdődött el a magyar tannyelv bevezetésének érdemi előkészítése. A Helytartótanács februárban kikérte a tankerületi főigazgatóságok és a pesti egyetem karainak véleményét arról, hogy lehetségesnek és ajánlatosnak tartják-e, hogy magyarul tanítsanak. A válaszok beérkezése után, 1841 júniusában javaslatot terjesztettek fel, mely szerint 44 királyi katolikus gimnáziumban azonnal, 17-ben lépcsőzetesen hat év alatt, de az akadémiákon és az egyetemen is be lehetne vezetni a magyar tannyelvet. Az uralkodó 1842 márciusában csak az akadémiákon és a jogi karon engedélyezte a magyar nyelv bevezetését – a gimnáziumokra vonatkozóan a döntést elhalasztotta.

Az 1843–44. évi 2. tc. előírta, hogy az országgyűlés magyarul tanácskozzon, és magyarul folyjon a bírászkodás. A 9. § pedig kimondta: „az ország határain belőli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen”. Ezzel a hosszú küzdelem véget ért: a törvény

utat nyitott a modern, nemzeti jellegű és a polgári fejlődést elősegítő közép- és felsőoktatás megteremtésének. A magyar rendek győzelemként értékelték a törvény megszületését, de ez még nem jelentette a küzdelem befejeződését. Az elemi iskolák tanítási nyelve körül volt még tennivaló, melyről a Helytartótanács 1845. évi rendelete intézkedett. A *Magyarország elemi tanodáinak szabályai* előírta, hogy a katolikus elemi iskolák két alsó osztályában és a leányiskolákban anyanyelven kell oktatni, a nemzetiségi vidékeken pedig a magyar nyelvet is tanítani kell. A városi elemi iskolák felső két osztályában (3.–4. osztály) az anyanyelv és a magyar nyelv nyelvtanát is tanítani kell. Ezzel kapcsolatban a végrehajtás nehezen ment, és a viták még évekig elhúzódtak.

A tanítási nyelv kérdésének vitája nemcsak az országgyűlésen, hanem a korabeli sajtó hasábjain is nagy intenzitással folyt. Már az 1820-as évek kezdetén számos cikk és tanulmány látott napvilágot újságjainkban és folyóiratainkban, melyek a magyar nyelv kérdésével általában és – ezzel összefüggésben – a magyar tannyelv bevezetésének szükségességével foglalkoztak.

Vitaindító programcikknek is beillő tanulmányt közölt *Mednyánszky Alajos*¹⁶⁷ a *Tudományos Gyűjtemény* 1822-i évfolyamában.¹⁶⁸ A későbbiek során a magyar közoktatásügy reformtervezetében kiemelkedő szerepet játszó művelődéspolitikus felhívást intézett kora értelmiségéhez, és felszólította őket, fejtsék ki véleményüket a folyóirat hasábjain a magyar nyelv „kiterjesztéséről”. „Örömmel láttam ugyan, hogy a Tudományos Gyűjtemény a Magyar nyelv dolgára hathatósan ügyel, és erről több velős derék ér-

¹⁶⁷ Mednyánszky Alajos (1784–1844) művelődéspolitikus, író, az MTA tagja. 1801-től 1804-ig a pozsonyi akadémián bölcséleti és jogi tanulmányokat végzett, majd a magyar kancellária szolgálatába lépett. Mint művelődéspolitikus a közoktatás magyar nyelvűségéért küzdött; tervezetet készített az ipariskolákról; sürgette a magasabb szintű tanító- és tanárképzést.

¹⁶⁸ Mednyánszky Alajos: *Hazafiúi gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában*. Tudományos Gyűjtemény, 1822. I. 1–37.

tekezéseket botsátott közre, de egyet óhajtanék még ezeknek folytában, hogy tudniillik nem tsak abban akadna meg beszédünk, melly szükséges anyai nyelvünk mívelése, (mert arról már régen minden okos és buzgó Hazafi meggyőződött), hanem hogy többek adnák elő vélekedéseiket, hogyan és miképpen lehetne gyarapítani és közönségesebbé tenni a magyar nyelvet? [...] A mint pedig tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a Tudományos Gyűjtemény, ezen tudományos vélekedések s talán vetekedések elő adására is legalkalmasabb eszköz, úgy nem kételkedem, hogy a [...] Redactio, minden hasonló értekezésnek helyet fog engedni, s nem különben a más vélekedésűek szavát [...] hasonlóképpen olvasói tudtára fogja botsátani.”¹⁶⁹

Mednyánszky tanulmányának elején kifejtette, hogy nem elég folytonosan panaszkodni a magyar nyelv hazai helyzetén, tenni kell azért, hogy a dolgok változzanak. Feltette a kérdést: „mi az oka, hogy a magyar nyelv országunkban közönségessé nem lett?”. Az első és legfontosabb ok a közélet és az iskolázás latin nyelve, a másik pedig a német elterjedése. A magyar nyelvre alig van szükség, hiszen a közéletben a latin tudással mindenki boldogul, aki pedig a tudományok iránt érdeklődik, ott is a latin és a német szakkönyvekhez kell folyamodnia, hiszen a magyar tudományosság még gyermekcipőben jár. Nézete szerint „a magyar nyelv gyarapításának egyik fő akadály, hogy minden tudományokat érdeklő könyveink nintsenek, ezek nem írattnak, mert nem vevődnek [...], mert a nyelvnek elegendő és közönséges kiterjedése, divatja, szeretete és betsültetése nintsen”.¹⁷⁰

A szerző kritikusan vázolta a korabeli magyar középiskolák tanulmányi viszonyait, ahol túl sok tantárgyat kell tanulnia az ifjúnak, és még a legszorgalmasabbnak sincs ideje az olyan mellékes tárgyra, mint a heti két órában oktatott magyar nyelv, melynek

¹⁶⁹ Mednyánszky Alajos: *i. h.* 4.

¹⁷⁰ Mednyánszky Alajos: *i. h.* 19.

grammatikáját is latinul tanítják. Ugyanakkor külföldi – német, angol és francia – példákkal bizonyította az anyanyelven folyó képzés hatékonyságát. Kiemelte, hogy ezekben az országokban az összes tárgyat nemzeti nyelven oktatják. Elismeréssel nyilatkozott a hazai református kollégiumokról, ahol már sok tárgyat magyarul oktatnak. Mednyánszky szerint a hazai oktatásügy fejlődésének elsőrendű feltétele a magyar tanítási nyelv bevezetése az iskoláinkban. Az összes tantárgy magyarul történő oktatását szorgalmazta: „...kívánnám, hogy mindennemű akár alsóbb akár Főbb iskolákba béhozassék a Magyar Nyelv, de nem úgy mint most, egy különös Tanító által tanítva, hanem hogy a Latin Grammaticán kívül, és a Syntaxis, Rhetorica s Poesis mellett [...] a többi tudományok, azaz a Vallásbéli oktatás, a Föld leírás, Természeti és Világi Történetek, Számvetés sat. minden kifogás nélkül Magyar nyelven adatnának elő, és a Tanítványok is azokat úgy tanulni és felmondani kénytelenítették.”¹⁷¹

Miként e korban a nemzeti nyelv ügyéért küzdők közül oly sokan, Mednyánszky is híve a klasszikus műveltségnek, annak megszerzését fontosnak tartotta, de elsőrendű feladatként jelölte meg oktatáspolitikusaink számára azt, hogy iskoláinkban a magyar tantanyelvet vezessék be, de ne erőszakkal, hanem fokozatosan.

Ugyanabban az évben *Guzmics Izidor* bencés szerzetes – Mednyánszky cikkéhez kapcsolódó – nagy tanulmányában¹⁷² többek között kifejtette, hogy a nevelés által válunk emberré, „és a nevelés eszköze a nyelv”. „A nemzeti nyelv formálja a nemzeti Kharaktert, valódi hazafit is csak a nemzeti nyelv formálhat.” A valódi hazafiúság csak a nemzeti nyelvű környezetben alakulhat ki, és azok a nemesi származású gyermekek, akik „kisdedségöktől fogva idegen nemzetbeli dajkákra, gondviselőkre, tanítókra bizattak” nem is le-

¹⁷¹ Mednyánszky Alajos: *i. h.* 27.

¹⁷² Guzmics Izidor: *A nyelvnek hármias befolyása az ember emberiségébe, nemzetiségébe, hazafiúsításába.* Tudományos Gyűjtemény 1822. VIII. 3–36.

hetnek igazi hazafiak, hiszen hazánk nyelvét, szokásait és erkölceit nem ismerik. Amikor a gyermek iskolába kerül, és aztán évtizedeken keresztül idegen nyelven beszél, és idegen nyelven tanulja a tudományokat. „Ne idegen nyelv legyen az első, a szívet s lelket formáló nyelv, ez a juss a nemzeti nyelvet illeti” – vallott Guzmics. Úgy gondolta: „ha a nemzeti nyelv által gyökeret vert a haza szeretete és a hazafiúi érzés” a gyermekben, akkor már felerdült ifjú korában tanuljon idegen nyelveket.

„Mi akadályozhatta többek közt tudománybeli tökéletesedését a magyarnak?”¹⁷³ – tette fel a kérdést *Terhes Sámuel* református lelkész¹⁷⁴ a *Felső Magyar Országi Minerva* című folyóiratban. Nézete szerint ennek oka iskolarendszerünk elmaradottsága, a természettudományok megfelelő szintű oktatásának hiánya, de elsősorban a latin tanítási nyelv. Az írás hű tükrö az 1820-as években fellendülő latin elleni hangulatnak. A satirikus cikk jó bepillantást nyújt abba a szerepbe, melyet a latin – a falusi iskolától kezdve az akadémiáig – iskolarendszerünkben játszott, és abba a tanítás-nevelési szellembe, mely azidőtájt már csak nálunk uralkodott. Míg a fejlett európai országokban a tudományok és az irodalom nyelve egy évszázad óta a nemzeti nyelv, addig hazánkban a latin nyelvű iskolai oktatás gátolta a fejlődést: ez tudománybeli haladásunk legfőbb akadálya – vallotta a szerző, majd így folytatta: „Gyönyörködöm ugyan én magam is a Deák literatúrában, de azt ki nem állhatom, hogy szép Magyar nyelvemet eltolja helyéről. Bosszankodom, hogy egy tisztességes megholt Római Matrónt bebalzsamoz, bíbor ruhába öltöztet, sirat szüntelen a Magyar, élő, szelíd, ártatlan édes anyjáról annyira elfeledkezik, hogy az kéntelen rongyosan koldúlni, s megvetetésben élni”. A lélekölő, hosszú ideig tartó latin tanulmányok elfojtják az önálló gondolkodásra

¹⁷³ Terhes Sámuel: *Mi akadályoztatja többek közt tudománybeli tökéletesedését a magyarnak?* Felső Magyar Országi Minerva 1825. IV. 495–501.

¹⁷⁴ Terhes Sámuel (1783–1863) lelkész, költő. A sárospataki református kollégiumban tanult. Számos tanulmányt és verset tett közzé a korabeli lapokban.

való törekvést, sőt elveszik az ifjak kedvét a tanulástól és a tudományok művelésétől. A megoldást a szerző az európai népek követségében látta. A magyar iskolákban az anyanyelv legyen a tanítás nyelve: minden tantárgyat tanítsanak magyarul! A holt nyelvek helyett az ifjak tanuljanak természettudományokat, matematikát és egészségtant. Ezentúl megfordítva legyen – hirdette Terhes Sámuel a filantropista szerzők gondolatait ismételve: a természettudományok legyenek a főtárgyak; a nyelveket pedig csak mellékelesen tanítsák az iskolákban. Ha ez magyálósul, a tudományokat művelő ifjak száma is emelkedni fog hazánkban.

Némethy Pál kassai prédikátor mindezekkel összefüggésben annak tulajdonította a magyarok műveltségének külföldi lebecsülését *A Magyar Műveltség alacsonyíttatása külföldön*¹⁷⁵ című cikkében (mely a drezdai *Abendzeitung* 1832. évi 140. számában megjelent Magyarország műveltségi állapotáról szóló cikkekre történő válasz), hogy az iskolákban nem készítik fel az ifjakat a tudományok művelésére, hiszen a tanulási idő nagy részét a holt nyelvek tanításra fordítják. A magyar nyelv fejletlen, kevés a nemzeti nyelven megjelenő könyv, újság, kevés a magyarul olvasó ember, hiszen a városi polgárok nagy része német anyanyelvű. A szerző nézete szerint az fejlesztné leginkább a magyar nyelvet, ha több újság, folyóirat és könyv jelenhetne meg nemzeti nyelvünkön, ha kevesebb időt vesztegetnének az iskolákban a latin oktatására, ha a tanítás nyelve a magyar lenne.

Miklós László sárospataki professzor – aki felsőbb tanulmányait Göttingenben végezte, és aki húsz éven át (1820 és 1840 között) oktatott Sárospatakon politikát és államtant – bár elismerte a magyar tannyelv bevezetésének szükségességét, mégis egész életén át küzdött a klasszikus nyelvek iskolai tanításáért. Terhes Sámuel nézeteit bírálva, a *Felső Magyar Országai Minerva* hasáb-

¹⁷⁵ Némethy Pál: *A Magyar műveltség alacsonyíttatása külföldön*. Felső Magyar Országai Minerva 1832. I. 97–106.

jain ¹⁷⁶ elsősorban az ellen tiltakozott, hogy a filológiai-történelmi tanulmányok és a természettudományok között mesterséges el-
lentétet támasszunk. Ezek kiegészítik egymást – vallotta. Nem
igaz, hogy a klasszikus nyelvek ismerete csak keveseknek, a tudós
pályára készülőknek való. Helytelen lenne a „reális oskolák” meg-
szervezése, mert ezek csak egyoldalú műveltséget nyújthatnak, és
az ipari és a kereskedelmi pályákra készítenek elő. Igazi műveltsé-
get csakis a gimnázium adhat, mely nem zárja ki a reáltudomá-
nyokat, melyek a szerző szerint is igen fontosak, de a klasszikus
nyelvek emiatt nem kerülhetnek hátrányba. Ezt sok érv igazolja.
Az emlékezőtehetséget csakis a nyelvtanulás fejleszti kellőképpen,
ez szoktatja a gyermeket legjobban rendszeres munkára, és aki ifjú
korában a nyelvtanulást elmulasztja, később sohasem pótolhatja,
míg egyéb ismereteket később is megszerezhet. A nyelvek által ki-
csiszolt elme bármely területen gyorsan képes új ismeretek meg-
szerzésére. A klasszikus nyelvek ismerete nélkül nincs alapos tu-
dományosság. Elítélte Terhes Sámuelnek azt a kívánalmát, hogy a
klasszikusokat csak mellékesen tanítsák gimnáziumainkban. Le-
hetetlen ilyen sorsra kárhoztatni azt a tudományt, melyből az
egész európai kultúra eredt, és amelynek tanulása mellett a nem-
zeti nyelv éppen úgy tökéletesedhetik, mint más művelt nemze-
teknél. Legyen az oktatás nyelve magyar – hangsúlyozta a profesz-
szor –, emellett szépen virágozhat az iskolában a klasszikus iro-
dalmi műveltség is. Esztelenség volna arra törekedni, hogy a
gimnáziumok tantervében ne szerepeljenek a természettudomá-
nyos ismeretek, de ezeknek itt csak az alapjai adhatók elő. Úgy kell
tanítani a természettudományokat, hogy az ifjú érdeklődését fel-
keltsük a terület iránt, de a természettudományok alapos és rend-
szeres tanítására csak az akadémián kerüljön sor. A nyelvtanulás

¹⁷⁶ Miklós László: *A tudomány és a Nyelvtanítás helyes összeköttetéséről a Felsőbb Tudományos Intézetekben*. Felső Magyar Országgi Minerva. 1826. V. 681–690.

se merüljön ki száraz grammatizálásban, hanem elsősorban a klasszikus írók olvasása és magyarázata álljon a középpontban!

1827-ben két tanulmány is napvilágot látott a *Tudományos Gyűjteményben*, mely témánk szempontjából érdekes és fontos. Egy A. J. jegyű szerző (*Ángyán János*) igen keményen fogalmazott¹⁷⁷. Azt írta, Magyarországon nincs nemzeti nevelés, ami pedig a nemzet szempontjából a legfontosabb lenne. A nemzeti nevelés eszköze a nemzeti nyelv, melynek semmi becsülete nincsen hazánkban. Aki nem a vagyonából, hanem a maga erejéből akar boldogulni és magasabbra jutni, latinul tudnia kell, mert enélkül „éhen is meghalhat attyáinak vérével szerzett Hazájában”. Nem kaphat hivatalt, de a közéletben sem boldogulhat. Ahhoz, hogy a nemzeti nyelv megbecsült lehessen, s a nemzeti múlt és szokások tiszteletében nevelkedjenek a „gyenge polgárok”, szükség van a nevelésügy reformjára, és a reformot a magyar tannyelv bevezetésével, valamint a leányok magyar nyelvű és magyar szellemű nevelésével kell kezdeni, mert ők a jövőendő polgárok első nevelői.

*Kiss Sámuel*¹⁷⁸ – a másik 1827-ben megjelent tanulmány szerzője – kifejtette,¹⁷⁹ hogy a magyarság leginkább a nevelés terén maradt hátra az európai nemzetek sorában. Hogy mi ennek az oka? Az, hogy „a latin nyelvnek olly igen rabjai vagyunk”. – állapította meg. A szerző tehát kárhóztatta a latin nyelv iskolai egyeduralmát. Nézete szerint felesleges kint jelent a gyermekeknek a latin tannyelv. „Magyarul kellene az iskolákban tanítani” – követelte a szerző. Az volt a véleménye, hogy nem „nyolc évű korban” kellene kezdeni a latin nyelv tanítását, hanem jóval később, a retorikai osztályban. „Így nem lenne az iskolai pálya olly gyűlöletes mechanizmussá, melly már sok ifjakra örök veszélyt hozza.”¹⁸⁰ A szerző a Herder-féle

¹⁷⁷ A. J.: *A Nemzetiség és a Kultúra*. Tudományos Gyűjtemény 1827. II. 23–41.

¹⁷⁸ Kiss Sámuel (1796–1861) evangélikus lelkész, esperes.

¹⁷⁹ Kiss Sámuel: *Miben van még a Magyar hátra leginkább?* Tudományos Gyűjtemény. 1827. II. 3–15.

¹⁸⁰ Kiss Sámuel: *i. h.* 7.

középiskola híve, amelyben a latin nélküli alapépitmény fölé emelkedik humanisztikus tagozat. A latin nyelv tanításának célja: a nagy klasszikus írók megismertetése. Az erkölcsi nevelés hiányosságait is a latin nyelv helytelen oktatására vezette vissza. Ifjaink durvák és nyersek, és ezt magyarosnak tartják. Nincs bennük „finom esztétikai érzés s nemes indulat”, mivel a klasszikus írókat – hiába tanulják sok-sok éven át a latin nyelvet – nem olvassák.

Szigethi Gyula Mihály, a székelyudvarhelyi református kollégium professzora a *Felső Magyar Országi Minerva* című folyóiratban közzétett tanulmányában¹⁸¹ megállapította, hogy a latin oktatás sikertelenségének az a legfőbb oka, hogy az eredeti auktorok olvasása helyett csak a latin nyelvtan oktatására szorítkozik az iskolai oktatás. Elítélte azt a módszert, hogy a nyelvtani szabályokat szárazon kell memorizálniuk a tanulóknak. Természetesebb eljárásnak tartotta, ha a szabályokat a fordítandó eredeti szövegeken szemléltetnék. A latinoktatás keretében tárgyalt szerzők tanulmányozását a gyermekek korához és értelmi képességeihez kellene igazítani. A latin auktorokat nem szemelvények alapján kellene megismertetni a gyermekekkel, hanem a legkiemelkedőbb munkákat teljes egészében kellene olvastatni és elemezni a gimnáziumokban. A klasszikusok oktatásának célját tehát a neohumanizmus szellemében határozta meg a szerző, mikor úgy gondolta, hogy csak az egész mű megismerése vezet el a kívánt célhoz. A székelyudvarhelyi professzor azt is hangsúlyozta, hogy a gimnáziumokban a latin tanulmányok mellett igen fontos lenne természettudományi tárgyakat is tanítani. Ő is erőteljesen szorgalmazta, hogy az oktatás nyelve magyar legyen minden iskolafokozatban, és nézete szerint ez nem befolyásolná negatív irányban a klasszikus nyelvek alapos oktatását.

*Antal Mihály*¹⁸² a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain megje-

¹⁸¹ Szigethy Gyula Mihály: *A Deák nyelv nem tudása okairól s tanulása hibáiról*. Felső Magyar Országi Minerva. 1828. X. 1916–19.

¹⁸² Antal Mihály (1793–1850) a Nemzeti Casino könyvtárnoka.

lent „Gondolatok honni Magyar nyelvünk terjesztésének némely eszközeiről” című tanulmányában¹⁸³ arról írt, hogy jobban terjedne és fejlődne a hazai nyelv, ha az ifjúság legalább néhány tantárgyat magyarul tanulhatna. „...minden vitatáson túl áll az, hogy honi nyelvünk terjedése tetemesen nyomósab s sikeresebb lenne, ha az ifjúság ezen hallana csak bár néhány tanulmányokat is oskolai pályáján.”¹⁸⁴ Szomorúan állapította meg, hogy gimnáziumainkban a magyar nyelv grammatikáját is latinul tanulják a magyar ifjak. Helyeslte Mednyánszky Alajosnak azt a javaslatát, hogy a nemzeti nyelven történő tanítás már az első osztályokban elkezddőne néhány tárgy esetében, majd a magyarul oktatótt tárgyak száma szaporodna. De Antal Mihály ennél tovább lépett volna! Nézete szerint semmi sem indokolja azt, hogy az egyetemi szintű jogi és orvosi tanulmányok ne folyhassanak magyarul. „Polgári létünk boldogsága kívánja törvényeinket minél közönségesebben tudni, így van ez az orvosi tudományokkal is testi létünkre nézve. [...] Nints tudomány, melyet ártana élő nyelven tanítani, nemzeti nyelvünk pedig képes a műveltségnek tetemes elfogadására.”¹⁸⁵

1828-ban *Czuczor Gergely*¹⁸⁶ – aki abban az időben a győri

¹⁸³ Antal Mihály: *Gondolatok honi magyar nyelvünk terjesztésének némely eszközeiről*. Tudományos Gyűjtemény. 1827. IX. 61–110.

¹⁸⁴ Antal Mihály: *i. h.* 81.

¹⁸⁵ Antal Mihály: *i. h.* 85.

¹⁸⁶ Czuczor Gergely (1800–1866) bencés szerzetes, költő, az akadémia tagja. Gimnáziumi tanulmányait Nyitrán, Esztergomban és Pozsonyban végezte. 1817-ben Pannonhalmán belépett a rendbe. A bölcseletet Győrben, a teológiát Pesten, a központi papnevelőben végezte. Később a rend győri és komáromi gimnáziumában tanított, a azt követően Pesten, Pannonhalmán, Győrben, majd 1845-től – az akadémiai nagyszótár munkálatai miatt – ismét Pesten élt. A szabadságharc alatt megjelent költeményéért elfogták, haditörvényszék elé állították, és fogságra ítélték. Budán, Bécsben és Kufsteinben raboskodott. 1851-ben kegyelmet kapott rossz egészségi állapota miatt. Attól kezdve Pesten élt, és nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott. Verseket és elbeszéléseket adott közre. Legjelentősebb műve: *A magyar nyelv szótára*, mely hat kötetben jelent meg Pesten 1862–1871 között.

bencés gimnázium tanáráként működött – a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent „A Magyar Nyelv állapota Gymnasiumainkban” című, sokat idézett tanulmányában¹⁸⁷ megismételte és összegezte a fentieket. A költő szerint nagyon szomorú, hogy „számtalanon, mind al, mind főbb iskoláinkból magyarszótlanul lépnek ki az egyházi és polgári mindennemű hivatalok viselésére”. Nem helyeslírté a latin nyelvnek az iskolákból kiiktatását, de azzal sem értett egyet, hogy a nemzeti nyelvet csak, mint egy mellékes tárgyat tanítsák, amint az akkoriban történt. „Soha egy szándékban nem voltam, s nem is lehetek azokkal, kik a római nyelvet vagy kiirtani iskoláinkból vagy csak félszegűen tanítani javallják; [...] de ugyan azokkal sem tarthatok, kik elegendőnek vélik, ha nemzeti nyelvünk csak futólag, minden nagyobb gond és sürgetés nélkül, mintegy függelék gyanánt terjesztetik olykor ifjaink elébe, nem különben valamely idegen plántánál, mellyet midőn írottképen szemlélünk sem virágja illatját, sem gyümölcse ízét nem érezhetjük.”¹⁸⁸

A szerző ismertette a magyar nyelv iskolai oktatásának 1791 utáni helyzetét, valamint a II. Ratio hiányosságait. Nagyon elítélte, hogy csak heti két órában tanította a gimnázium a magyar nyelvet. Az órákon az osztályok tanulói együtt tanultak egy teremben, így a hatékonyság nem is lehetett magas. Milyen a magyar nyelv sorsa iskoláinkban? – tette fel a kérdést. „Tanítatnak reá deákjaink, sőt mondhatom, kínoztatnak a száraz Grammatika tanulásával, de mind ennek maiglan igen csekély sikerét láthattuk.”¹⁸⁹ A sikertelenség okai között emlegette a jó nyelvtankönyvek hiányát, valamint a tanításban tapasztalható rendszertelenséget. Amikor a helytartótanács megbízásából Verseghy megírta magyar nyelvtanát, azt remélték a tanárok, hogy „oly könyvvel ajándékozza meg iskoláinkat, amellyel ifjaink a kiszabott célra bizonyosan eljuthat-

¹⁸⁷ Czuczor Gergely: *A Magyar Nyelv állapota Gymnasiumainkban*. Tudományos Gyűjtemény. 1828. X. 72–83.

¹⁸⁸ Czuczor Gergely: *i. h.* 73–74.

¹⁸⁹ Czuczor Gergely: *i. h.* 77.

nak”.¹⁹⁰ Csalódtak, mert a könyv alapvetően elhibázott. Miután számos hibájára rámutatott, Czuczor minden tankönyvíró számára adott utasítást, amikor megemlítette, hogy ez a könyv is példája annak, „lehet valamit jól tudnunk, de a módot annak előadásában, s a gyermekekhez tett alkalmaztatásban egészen elvétenünk”.¹⁹¹ Helytelenítette iskoláink azon eljárását, hogy a hazai és a kortárs írók ismertetésére nem fordítottak kellő gondot. Czuczor nagyon elítélte, hogy a magyar irodalmat nem oktatták az iskolában, és követelte a kortárs magyar költők és írók tárgyalását a gimnáziumban. Károsnak tartotta azt a korabeli iskolákban még általános szokást, hogy a tanulóknak latinul kellett egymással beszélniük. Czuczor utalt Mednyánszky 1822-es tanulmányára – elfogadta javaslatait. Szerinte is a tanulókat magyarul kellene tanítani minden tantárgyra, magyarul kellene egymással társalogniuk, meg kellene ismerniük a magyar irodalmat. Mindez hamarosan szép eredményt hozna – vallotta a költő.

Horváth József Elek tanár¹⁹² kora iskolai nevelésének problémáiról írt a *Tudományos Gyűjtemény* 1829. évfolyamában. Erőteljesen elítélte a nemzeti iskolai latin tanítást, hiszen hat-hét évi tanulás után a tanulók latinul sem írni, sem beszélni nem tudnak. Ennek a szerző szerint elsősorban az az oka, hogy a latin nyelvtant is latinul oktatták. Horváth követelte, hogy a latin nyelvtant magyarul tanítsák a hazai iskolákban. Külföldi példákra hivatkozott, ahol anyanyelven tanították a latint, és ott nem a száraz grammatizálás volt az uralkodó módszer, hanem a klasszikus írók műveinek alapos megismerése. A szerző – a neohumanisták, főleg Herder nyomán – azt kívánta, hogy azoknak, akik az alsóbb osztályok elvégzése után gyakorlati pályára lépnek, a latin helyett szükségesebb és hasznosabb ismereteket tanítsanak az iskolákban. Az alap-

¹⁹⁰ Czuczor Gergely: *i. h.* 76.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Horváth József Elek: *Az iskolai Nevelésről Magyarországon*. Tudományos Gyűjtemény. 1829. I. 75–100.

fokú oktatást a szerző tehát latin nélkül képzelte el, és ezt követően, az ötödik iskolai évtől kezdve tanulnának a gyermekek latint, de más módszerrel, mint addig. A nemzeti művelődésnek legfontosabb eszköze a magyar nyelv alapos tudása, éppen ezért van szükség magyar tannyelvre az iskolában, és jó magyar nyelvű tankönyvek kiadására minden tantárgyból.

*Udvardy János*¹⁹³ a *Felső Magyar Országai Minerva* hasábjain fejtette ki nézeteit 1829-ben – a magyar tannyelv ügyét is érintette. Hasonlóan kortársaihoz, mélységesen hitt a nevelés nagy hatalmában. Kora nevelésügyének hibái között elsőként azt szögezte le, hogy a gyermek az iskolában elsőként nem anyanyelvét és annak nyelvtanát tanulja meg tökéletesen, hanem egy holt nyelvét, a latinét. Elsősorban tehát az anyanyelvet kell megtanítani. Ezt úgy lehet legegyszerűbben megoldani, ha minden tantárgyat magyarul adnak elő a tanárok. A latin nyelv azonban olyan iskolázottságot ad a léleknek, hogy aki tud latinul, az magától is könnyen megtanul bármely nyelvet, ezért a latint sem szabad elhanyagolni az iskolai oktatás során. Hazánkban azonban a latint elvont módszerekkel tanították, és nem a gyermek anyanyelvén, ezért az évekig tartó oktatás kevés eredményt hozott. Emellett nem kell mindenkinek latint tanulni. Ha figyelembe vennék minden gyermeknél azt, hogy milyen életfeladata lesz, és az iskolai évek során csakis a jövő hivatásához szükséges ismereteket tanulná, hatékonyabb lenne az oktatás.

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg *Edvi Illés Pál* celldömölki evangélikus lelkész is, aki azt vallotta egyik tanulmányában,¹⁹⁴ hogy már az örök értékű klasszikusok kedvéért is érdemes tanulni a latin nyelvet. Hibáztatta azonban a latin tanítási nyelvet, és főleg azt, ahogyan hazánkban a latin nyelvet tanították. Neohumanista szellemben fogalmazta meg azt a kívánságát, hogy kez-

¹⁹³ Udvardy János: *Felkiáltás a Haza ügyében*. Felső Magyar Országai Minerva. 1829. II. 245–271.

¹⁹⁴ Edvi Illés Pál: *Növendék fiúknak miért és hogyan kell tanulni latinul*. Tudományos Gyűjtemény. 1839. VI. 3–13.

dőknek minél kevesebb nyelvtant tanítsanak. Helytelennek tartotta azt az eljárást, hogy a gyermekekkel előbb betanultatják a szabályokat, amiket pedig példákból kellene levezetni. Nézete szerint holt nyelvet nem lehet, de nem is kell az elemi iskolákban tanítani. Sürgette, hogy előbb anyanyelve nyelvtanát tanulja a gyermek, s csak azután a latin grammatikát. Edvi Illés Pál is – hasonlóan kortársaihoz – erőteljesen hangsúlyozta, hogy vezessék be a magyar tannyelvet iskoláinkban.

Széchy Ágoston Imre piarista – aki a bécsújhelyi katonai akadémián a magyar nyelv tanáráként működött – az anyanyelv tanítása szükségéről írt a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain.¹⁹⁵ A sikeres oktatás feltételeit – Pestalozzi nyomán – a következőképpen állapította meg: az oktatás során igen lényeges az analízis és a szintézis összekapcsolása, valamint a fokozatosság. Mivel a fogalmak képzése és közlése szavak által megy végbe, a tanulónak érteni kell a tanítás nyelvét. A szerző szerint a 9–10 éves gyermekek még nem tudnak sokáig figyelni, anyanyelvükön is – szerinte – csak gépiesen, minden gondolkodás nélkül beszélnek. Ezért az iskolába kerülő gyermekeket mindenekelőtt a közölt ismeretek megértésére kell megtanítani.

A nyelvet úgy kell tanítani, hogy a gyermekek a beszéd által gondolkozni, a gondolkozás által pedig beszélni tanuljanak – ez azonban csak anyanyelven valósítható meg. A latin és a görög nyelv erre nem alkalmas, s tanításuk az anyanyelv ismerete nélkül csak idővesztés. A nyelvet tehát mint egy fejlődő és élő organizmust kell a gyermek elé állítani. A Pestalozzi-féle szemléltetés elvének a nyelvtanításban is érvényesülnie kell. Az iskolában mindenek ellenkezője történik – ezt a módszert a szerző „szellem-tikkasztónak” nevezte. Helyesen jegyezte meg, hogy kora iskoláiban tízszer kevesebbet kellene tanítani, s mégis több ismeret-

¹⁹⁵ Széchy Ágoston Imre: *Az anya-nyelv tanítása szükségéről s módjáról*. Tudományos Gyűjtemény 1839. VI. 49–82.

retet nyerne az ifjúság, ha az elemi iskolákban az anyanyelvet célszerűen tanítanák.

1839-ben számos lap, többek között a *Jelenkor* és melléklapja, a *Társalkodó is* foglalkozott a magyar nyelv helyzetével a felvidéki evangélikus iskolákban. Több cikk szólt arról, hogy ott az iskolák szlovák vagy német anyanyelvű diáksága nem szívesen tanulja a magyar nyelvet, sőt az iskolák vezetői és tanárai sem szorgalmazzák azt.

Érdekes és tipikusnak tekinthető *Kossányi József* volt selmeci gimnáziumi tanár cikke¹⁹⁶, melyben arról írt, hogy a felvidéki iskolák mindegyikében – így Selmecen is – „szorgalommal műveltetik a magyar nyelv”. Az alsóbb osztályokban a magyar nyelv grammatikáját tanítják, a felsőbbekben pedig egy-két tárgyat magyarul adnak elő. Azt is megemlítette, hogy „az iskolán kívül is lak- és játékheleiken már most többnyire csak magyar nyelven foly a társadalmi közlekedés a selmeczi tanulók közt”. A magyar ifjak tehát nem „tótosodnak el” a felvidéki evangélikus iskolákban. „Aki akar – s a kész eszközökkel élni nem restell –, Selmecen is megtanulhat magyarul”, de aki tud, az sem felejt el tanulóévei alatt, amit magával hozott. De, ha a különböző anyanyelvű tanulók megtanulják egymás nyelvét, „ha valaki magyar létére más jeles ismeretek mellett a szláv nyelvet is megtanulja”, az csak hasznára és nem kárára lesz.

Szintén 1839-ben jelent meg *Ilosvay György* cikke¹⁹⁷, mely azt igyekezett bizonygatni, hogy a latin a „törvénytudomány” tanulása szempontjából nagyon fontos, hiszen „e tudomány kútfejei diákuul írvák – a benne forduló mesterszavakat az ifjúság másképp sajátjává nem teheti, a diák eredetiben létező szellemet utól nem érheti s az előadott esetekre alkalmazandó törvények kikeresésire sem fog olly könnyen ügyességet szerezni”. Ezért mind a katolikus,

¹⁹⁶ Kossányi József: *A honi protestáns iskolák a magyar nyelv-művelés tekintetében*. Társalkodó, 1839. 66. sz. 261–262.

¹⁹⁷ Ilosvay György: *Javaslat: mi szerint az ifjúság a magyar nyelvet mivelni ohajtván, a diák szót se hanyagolja el*. Társalkodó, 1839. 99. sz. 395–396., 100. sz. 397–398.

mind a protestáns iskolákban javasolta, hogy a „törvénytudományt” továbbra is latin nyelven oktassák.

A '40-es évek első felében a *Pesti Hírlap*, a *Religio és Nevelés*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, de más lapok, például a divatlapok hasábjain egymást érték a magyar tanítási nyelvet érintő ki-sebb közlemények. Ezek főként az országgyűléseknek a magyar tanítási nyelv ügyét érintő eseményeire reflektáltak, azokat kommentálták. Köztük különösen sok a nemzetiségi területek iskoláiban folyó tanítás nyelvére vonatkozó észrevétel.

1844-ben – mikor megszületett a törvény – a lapok egyöntetűen üdvözölték azt. Egyedül az egyetemi magyar nyelvű tanítással kapcsolatban – és ott is csak egy-egy tantárgynál (főként a fizikánál, a vegytannál és a gyógyszerertannál) – merültek fel aggályok.¹⁹⁸

Ha végigtekintünk a felvilágosodás- és reformkori lapjainkban megjelent, a magyar tanítási nyelv bevezetésének szükségességét tagláló számos íráson – melyek közül csak a legjellemzőbbekkel foglalkozhattunk –, megállapíthatjuk, hogy ezt a kérdést az 1800-as évek végétől egészen 1844-ig kiemelt jelentőségüként kezelte a hazai sajtó, hozzájárulva a különböző nézetek nyilvánosságra kerüléséhez, és így közvetve a törvény megszületéséhez is.

A haza jövőjét nagymértékben befolyásolta egykor – és befolyásolja ma is – az „írastudó”, rendszeresen olvasó emberek száma, a nemzet „pallérozottság”-ának, a köznép művelődésének az ügye. A *Ratio Educationis* is megfogalmazta 155. §-ában, hogy „Nem csekély mértékben befolyásolja az állampolgárok műveltségét, és nem ritkán bő hasznot szerez számukra azoknak az eseményeknek az ismerete, melyek nap-mint nap történnek a földkerekség különböző részein.”¹⁹⁹

A 18. és 19. század fordulóján már számos magyar volt, akiknek

¹⁹⁸ Vö. *A magyar nyelv az egyetemen*. Társalkodó 1845. 64. sz. 253–254.

¹⁹⁹ *Ratio Educationis*. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford., jegyz. és mutatók: Mészáros István. Bp. 1981.

lehetőségük nyílt összehasonlítani hazánkat, a nyugati országokat, sőt az akkor sokak előtt már példaképnek számító Amerika kulturális helyzetét. A legtöbben a bajok gyökerét abban látták, hogy hazánkban az irodalmi és a tudományos élet virágzásához hiányzik a széles olvasóközönség.²⁰⁰ Több felvilágosodott író és értelmiségi – sőt a főrendűek közül is néhányan – elmélkedett azon, hogyan lehetne az analfabéta „köznép” műveltségét emelni, és emellett a latinos műveltségű, de korszerű tudással nem rendelkező köznemesség érdeklődését felkelteni a magyar nyelv és irodalom fejlesztése, valamint a hasznos ismeretek megszerzése iránt.

Külföldi pedagógiai törekvések ismertetése

A nemzetközi kapcsolattörténeti kutatások rámutattak arra a tényre, hogy egy korszak szellemi életére ható különböző irányzatok először többnyire az újságok és a folyóiratok lapjain bukkannak fel, és ezek közvetítésével jutnak el a szélesebb olvasóközönséghez az adott országban, és így terjednek el külföldön is.²⁰¹ Miként Európa más részein, úgy hazánkban is az időszakai sajtó közvetítette a leggyorsabban az Európában minden tudományterületen, így a neveléssel kapcsolatosan megjelenő új nézeteket.

²⁰⁰ „A magyar főrendek nagy része – mint hazájokból száműzötteknél történni szokott – nemzeti nyelvét elfeledte. A közép és alsó nemesség nem szeretett könyvekkel foglalkozni: s a tudományos Karban azok, kikre a francia vagy német nyelv szeretete nem ragadott, a deákat kedvelték. A magyar író néhány oskolai ifjakat kivéve, alig talált olvasó közönséget.” *Kis János emlékezései életéből*. 2. kiad. Budapest 1890. 313. Idézi: Kulcsár Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján* című munkájában. Budapest 1943. 73–74.

²⁰¹ Vö.: Kraus, Werner: *Studien zur deutschen und Französischen Aufklärung*. Berlin, 1962. Egy érdekes adat: Locke pedagógiai gondolatait a franciák először *Le Clerc, Jean* (1657–1736) Amsterdamban 1686 és 1692 között megjelent francia nyelvű folyóiratából (*Bibliothèque universelle et historique*) ismerhették meg.

A reformkorban a külföldön egyetemi tanulmányokat folytató, az új szakirodalmat és a friss eredményeket jól ismerő, a nevelésügy iránt elkötelezett szakemberek úgy próbálták megismertetni a magyar olvasókkal a külföldi pedagógiai törekvéseket, hogy rövidebb-hosszabb cikkekben, tanulmányokban magyarul ismertették egy-egy külföldi pedagógus munkásságát,²⁰² vagy részleteket fordítottak le a neves szakírók műveiből, és azokat tették közzé a különböző lapokban.²⁰³

Esetenként azonban hosszabb cikkek, sőt cikksorozatok is napvilágot láttak, és élénk sajtóvita is kialakult hazánkban a kortárs külföldi pedagógiai törekvésekkel vagy azok hazai alkalmazásával kapcsolatban.

Még a reformkorban is aktuálisnak tartották Locke gondolatait, olyannyira, hogy Székely Ádám Locke fordítását 1829-ben Budán második kiadásban ismét megjelentették. Feltehetően ezt a kiadást ismerte Némethy Pál²⁰⁴ miskolci iskolaigazgató, aki 1830-

²⁰² Egy példa a sok közül: Briedl Fidél: *Jacotot löweni professor tanításmódja*. Athenaeum 1840. 27. sz. 417–424. Magyar nyelven először ebből a cikkből tájékozódhatott a hazai olvasó az akkoriban Európa-szerte népszerű Jacotot-módszerről.

²⁰³ A számos cikk közül érdemes példaként kiemelni Perlaky Sándornak a Tudományos Gyűjteményben megjelent cikksorozatát (*Az oskolák szentségéről*. Tudományos Gyűjtemény 1837. XII. 65–71; *Az iskola korszerű haladásáról*. Tudományos Gyűjtemény 1838. XII. 70–80; *Oskolai gyakorlatokról*. Tudományos Gyűjtemény 1838. XI. 26–37.), mely Herder pedagógiai gondolatait ismertette meg a magyar olvasókkal. Ugyanebben a lapban Székely Sándor fordításában jelent meg Niemeyer: *Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer und Schulmänner* címmel 1799-ben kiadott és széles körben használatos kézikönyve egy fejezetének magyar fordítása. (*A tanítás talptételei*. Tudományos Gyűjtemény 1823. III. 32–50.) A Chimaini átdolgozásában megjelent művet Ángyán János fordította le magyarra. (*Nevelés és tanítás tudománya*. I–II. Veszprém 1822.)

²⁰⁴ Némethy Pál (1807–1846) evangélikus lelkész, tanár, a miskolci evangélikus gimnázium tanára.

ban a *Felső Magyar Országi Minerva* című folyóiratban hosszabb tanulmányban ismertette Locke nevelési eszméit.²⁰⁵

A tanulmány első részében a szerző röviden ismertette Locke életének főbb állomásait, méltatta munkásságának jelentőségét a filozófia és a pedagógia terén. Ezt követően az eredeti mű felépítését követve mutatta be Locke nézeteit az egészség fenntartásáról, a lélek neveléséről, a jutalmazásról és a büntetésről, „a gyermeknek adandó rendszabásokról”, a házi nevelés előnyeiről, a nevelő kiválasztásának fontosságáról, a jó nevelő tulajdonságairól, a gyermekekre jellemző viselkedésformákról, valamint a nevelés és az oktatás területeiről. A tanulmányból az eredeti művet nem ismerő olvasó is pontosan tájékozódhatott Locke nevelési eszméiről.

Pestalozzi magyarországi kapcsolatait és munkásságának a magyar nevelésügyre gyakorolt hatását feltárta már neveléstörténeti szakirodalmunk.²⁰⁶ Jelentőségéhez képest azonban keveset foglalkozott a korabeli magyar sajtóban megjelent első, Pestalozzi munkásságát bemutató írásokkal, pedig ezek elemzése sok értékes

²⁰⁵ Némethy Pál: *Locke nevelésménye*. Felső Magyar Országi Minerva 1830. X. 46–62. A címben szereplő nevelésmény szót a szerző alkotta.

²⁰⁶ Kemény Ferenc: *Pestalozzi Magyarországon*. Magyar Paedagógia 1927. 92–99.; Benes Piroska: *Therese Brunsvik und Pestalozzi*. In: *Uő. Gräfin Therese Brunsvik und die Kleinkindererziehung ihrer Zeit*. Szeged, 1932. 38–43.p.; Lengyel Imre: *Újabb adatok Pestalozzi magyarországi hatásának értékeléséhez*. In: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 29. Budapest 1961. 150–159.; Zibolen Endre: *Brunsvik Teréz és Pestalozzi*. In: *Brunsvik Teréz pedagógiai munkássága*. Szerk.: Vág Ottó. Budapest 1962. 34–45. Dankanics Ádám: *Egy múlt század eleji magánkönyvtár és Pestalozzi hatása*. In: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 46. Budapest 1964. 229–233.; Náhlik Zoltán: *Pestalozzi erdélyi követői*. Pedagógiai Szemle 1977. 518–525.; Mészáros István: *Pestalozzi változó arca 19. századi népoktatásunkban*. Pedagógiai Szemle 1983. 118–134.; Uő: *Pestalozzi és a magyarországi nevelésügy*. Helikon, Budapest 1984. 259–270.; Hornyák Mária: *Brunsvik Teréz és Heinrich Pestalozzi*. In: *A XIX. századi magyar pedagógusok a polgárosodásért*. Szerk. Dombi Alice – Oláh János. Gyula, 2003. 128–133..

adattal járulhat hozzá a svájci nevelő elméleti és gyakorlati tevékenységének a hazai kortársak körében megfogalmazódott véleményének értékeléséhez. A magyar sajtó az 1810-es évektől kezdve többször is hírt adott Pestalozziról, rövidebb tudósításokban. Az yverdoni intézet megszűnése és Pestalozzi 1827-ben bekövetkezett halála után főleg mint az újszerű szemléltetés elméleti és gyakorlati szakemberét tartották számon a svájci pedagógust. Tankönyvek és tanári kézikönyvek jelentek meg magyar nyelven²⁰⁷, népszerűsítve az általa kidolgozott eljárást.

A '40-es évek közepén felélénkült a Pestalozzi iránti érdeklődés. Németországban 1845-ben *Diesterweg* indított mozgalmat Pestalozzi születésének 100. évfordulója megünneplésére. Az 1845. január 13-án Berlinben tartott ünnepségről – melyen a városi tanító-egyesületek tagjain és egy Pestalozzit személyesen ismerő, idős tanítón, az est díszvendégén kívül Diesterweg magyar tanítványai is részt vettek – az akkor ott egyetemi tanulmányokat folytató *Máday Károly*²⁰⁸ tudósította a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot*.²⁰⁹

Nálunk – sokkal szerényebb keretek között – *Tavasi Lajos*²¹⁰ kezdeményezésére terveztek megemlékezéseket. 1845-ben a *Pesti Hírlapban*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* és az *Erdélyi*

²⁰⁷ Nyíri István: *A számvetés tudományának kezdete. A köznép és az alsóbb iskolák számára. Pestalozzi három tábláival.* Sárospatak, 1822.; Talyga István: *Útmutatás a számtudomány tanítására Pestalozzi fenékregelei szerint.* Rév-Komárom, 1827.; Szőnyi István: *Alaktan.* Pest, 1846.

²⁰⁸ Máday Károly (1821–1870) evangélikus lelkész. Eperjesen, majd a berlini és a jénai egyetemen tanult. Hazatérése után a miskolci evangélikus gimnázium tanáraként, később miskolci lelkészként működött. A szabadságharcban a részvétele miatt bujdosni kényszerült. Az '50-es években részt vett az egyházpolitikai harcokban.

²⁰⁹ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1845. 117.

²¹⁰ Tavasi (Teichengräber) Lajos abban az időben a „pestalozzizmus” egyik legfőbb hazai propagátora. A körülötte tömörült protestáns pedagógusok csoportja – a hazai népoktatás általános reformja mellett – az egyházaktól független, állami irányítású iskolák eszméjét népszerűsítette, és egyik elődjüket éppen Pestalozziban vélték megtalálni.

*Híradó*ban is megjelent Tavasi Lajos felhívása a „nevelés igaz barátaihoz”,²¹¹ melyben arra szólította fel a magyarországi és az erdélyi nevelőket, hogy 1846. január 12-én rendezzenek emlékünnepeket Pestalozzi születésének 100. évfordulója tiszteletére. A cikkben méltatta Pestalozzi érdemeit, és ismertette azt a tervet, melyet *Vajda Péter* és *Bloch Móric* vetettek fel, vagyis hogy közadakozásból adjanak ki egy Pestalozsi albumot vagy emlékkönyvet. Részletesen írt a tervezett kötetéről is, mely tartalmazná Pestalozsi életének, működésének, intézeteinek és könyveinek ismertetését, kitérne „Pestalozsi szellemi hatása eddigi nyomaira hazánkban”, és közölné eredeti értekezéseket is, „korunk jelen nevelési szükségait, törekvéseit s feladatait tekintőleg”. A körvonalazott tervből nőtt ki a *Nevelési Emléklapok*. A szerző felkérte azokat, „kik talán még magok olly szerencsések valának, hogy Pestalozsi közvetlen tanítványai vagy intézetének személyes látogatói lehetének”, és azokat is, akik az ő szellemében működnek, küldjenek írásokat a tervezett kiadványba.

Erdélyben *Gáspár János*²¹² azonnal az ügy mellé állt. Azt kérte az *Erdélyi Híradó* szerkesztőségétől, adjon teret a lapban egy Pestalozsi munkásságát ismertető cikksorozatnak még az ünnepségek előtt, „hogyan tudna a nagyközönség már az emléknappal előtt azon nagy férfiról, akinek az emberiség örök hálával adós, és kinek ezen hálát mi úgy fizetjük vissza, ha az ő szellemében hatunk, ha az ő élete és irományai szellemét terjesztjük”.

²¹¹ Pesti Hírlap 1845. május 15. 213.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1845. 518–521. p. és Erdélyi Híradó 1845. július 8. 3.

²¹² Gáspár János (1816–1892) tanulmányait a nagyenyedi ref. kollégiumban és a berlini egyetemen végezte, ahol Diesterweg tanítványa volt. A Zeyk családnál nevelősködött (1844–1856). 1846-ban Kolozsváron részt vett a Pestalozsi ünnepségek, majd a Kolozsvári Nevelői Kör szervezésében. 1850-ben Kolozsváron magán középiskolát alapított, amely 1854-ben beolvadt a református kollégiumba. 1856-tól a nagyenyedi református kollégium tanára, majd a tanítóképző igazgatója volt. Népiskolai olvasókönyvei – melyek az erdélyi népköltészet alkotásait is tartalmazták – sok kiadást értek meg.

Az *Erdélyi Híradó* melléklapja, a *Nemzeti Társalkodó* 1845 őszén öt folytatásban közölte Gáspár János *Pestalozzi Henrik és halhatatlan érdemei* című cikkét,²¹³ melyben részletesen elemezte Pestalozzi életútját, összegezte pedagógiai elveit, kiemelve a népnevelés terén szerzett érdemeit.

1846 januárjában Pesten és Kolozsváron is rendeztek Pestalozzi ünnepségeket, amelyekről megemlékeztek a korabeli lapok.

A *Pesti Hírlap* 1845. december 18-án arról tudósította olvasóit, hogy a januárra tervezett Pestalozzi emlékünnepre egy kiadvány is készül, Barabás Miklós metszetével.²¹⁴

Pesten 1846. január 11-én tartották a nagyszabású emlékünnepélyt. A korabeli lapok – többek között például a *Hetilap*²¹⁵ és a *Jelenkor*²¹⁶ is – közöltek tudósítást az ünnepségről. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1846. január 12-i számában hosszú cikk olvasható Bloch Móric tollából Pestalozziról.²¹⁷ Pár nappal később ugyanez a lap a berlini megemlékezésről adott hírt, melyen részt vettek az ott tanuló magyar diákok, köztük a cikk írója, Hunfalvy János is.²¹⁸

²¹³ *Nemzeti Társalkodó* 1845. szeptember 5, 9, 12, 16, 19. sz.

²¹⁴ Pestalozzi évszázados emlékünnepélyének ügyében. *Pesti Hírlap* 1845. december 18. 397–398. Vö: Hornyák Mária: *A Pesti Hírlap és a Nevelés*. Magyar Könyvszemle 2003. 42–65.

²¹⁵ A *Hetilap* január 16-án megjelent cikke szerint – a tudósító feltehetően Wargha István, a tolnai óvóképző korábbi igazgatója, a lap szerkesztője – „gyönyörű nagyszámú közönség” gyűlt össze az ünnepségre.

²¹⁶ A cikk szerint a Pesti Kör nagytermében rendezett Pestalozzi ünnepség díszvendége Brunszvik Teréz volt. *Jelenkor* 1846. január 15. 20.; Az ünnepségről még egy becses adalék: „Ott vala kiteve az asztalon a mltgos Brunszvik Teréz grófnőtől kegyesen átadott sajátkezű levelei az ünnepeltnek [...] rámába foglalva” *Nevelési Emléklapok* 3–4. Füzet. Pest 1847. 189.

²¹⁷ Bloch Móricz: *Pestalozzi*. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1846. 25–36. Balagyi (Bloch) Móric pályáját és a cikket is elemzi; Rill József: *Nemzeti iskola és protestantizmus*. Magyar Paedagógiai Szemle 1886. 225–239.

²¹⁸ Hunfalvy János: *Pestalozzi ünnep*. (*Berlin, január 13-án*.) *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1846. 115–118..

Hogy az évfordulós ünnepeken elhangzottak nyomtatott formában is megmaradjanak, Tavasi saját költségén kiadta a *Nevelési Emléklapok*²¹⁹ című periodika első kötetét, melyet Pestalozzi emlékének szánt. Az 1846 januárjában megjelent füzet dokumentumokat, értekezéseket és költeményeket közölt Pestalozziról. Tavasi hosszú bevezetője után ott olvashatók magyar fordításban Pestalozzi levelei *Brunszvik Teréz*hez és *Jozefin*hez,²²⁰ egy értékes adatokat tartalmazó cikk arról, hogy kik, hol és mikor használták Pestalozzi módszerét hazánkban a gyakorlatban. Megjelent a pesti evangélikus iskola emlékűnnepélyén elhangzott Tavasi beszéd, *Várad*i Szabó János tanulmánya a svájci pedagógusról, valamint egy fordítás *Pestalozzi Henrik János személyessége és életviszonyai* címmel Szeberényi Lajos tollából.

Az 1846. január 12-én tartott kolozsvári rendezvény programján elhangzott beszédek megjelentek az *Erdélyi Híradó*ban. A január 16-i szám közölte Pestalozzi képét és életrajzát. A január 20-i számban olvasható két Pestalozzit dicsőítő vers, majd *Teleki Domokos*²²¹ elnöki megnyitó beszéde. A beszéd kiemelte, hogy Pestalozzi pedagógiájának alapja az „érzékeltetés”, valamint a „lelki foglalatossággal párosított testi munka és gyakorlat”. Sajnálattal említette, hogy a nagy svájci nevelő gondolatai és művei csak kevésbé

²¹⁹ Tavasi Lajos által kiadott és szerkesztett füzetsorozat, melyben a szerkesztő az aktuális tanügyi eseményekről kívánt tájékoztatást nyújtani a pedagógusoknak. Hat füzete jelent meg: 1846. január.; 1847. január.; 1847. május (kettős szám); 1848. június; 1848. október.

²²⁰ Nevelési Emléklapok 1846. I. XXXVIII–XLV.

²²¹ Teleki Domokos, gróf (1810–1876) politikus, publicista, az MTA tagja. A nagyenyedi református kollégiumban tanult, majd a pesti egyetemen jogot hallgatott. Ott került kapcsolatba Széchenyi Istvánnal, és – mint a reformtörvények híve – bekapcsolódott az erdélyi és a magyarországi politikai küzdelmekbe. Cikkeit az 1840-es években a Pesti Hírlap és az Erdélyi Híradó közölte. 1848–49-ben egyrészt betegsége, másrészt a forradalom ellenzése miatt visszavonult a közélettől. Az abszolutizmus idején a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár kéziratok anyagát rendezte. Pályája elején verseket, később cikkeket, emlékbeszédeket és történelmi tanulmányokat írt.

ismertek Erdélyben. Szintén a lap január 20-i száma közölte Gáspár János: *Pestalozzi nevelés és oktatáselveiről* című előadását. A február 3-án megjelent lapszámban tették közzé Diesterweg fel szólítását²²², melyben egy Pestalozzi Intézet alapítására tett javaslatot. Ott olvasható *Nagy Ferenc*²²³ felhívása egy Pestalozzi szellemében működő nevelői kör felállítására, és *Herepei Gergely*²²⁴ javaslata egy olcsó népkönyveket terjesztő egyesület létrehozására. Az 1846. február 10-i számban jelent meg *Kovácsi Antal* érdekes és sok adatot tartalmazó cikke: *Sándor cár, III. Fridrich Vilmos és magyarok Pestalozzinál*, melyben részletesen beszámolt Eszterházy Pál herceg 1814-ben tett yverduni látogatásáról.

A *Nevelési Emléklapok* Pestalozzi számának megjelenése kapcsán egy hosszú, hat részes cikksorozat látott napvilágot a *Religio és Nevelés* című lapban, 1846 januárjától márciusáig „*Elméletek Pestalozzi és nevelési rendszere fölött*”²²⁵ címmel. A cikksorozat közölte Pestalozzi részletes életrajzát, és elemezte életművét. A cikk meglehetősen erős hangon támadta a „Pestalozzi kultuszt”. Elismerte a svájci nevelő bizonyos érdemeit a nevelés elmélete és gyakorlata terén, de úgy vélte, hogy Pestalozzi munkássága semmilyen vonatkozásban nem érdemel akkora dicsőítést, mint amekkorát századik születésnapján a protestáns tanárok Magyarországon

²²² Az ünnepségen a Poroszországból érkezett Gross olvasta fel Diesterweg felhívását.

²²³ Nagy Ferenc (1804–1876) tanár. Tanulmányait Marosvásárhelyen és németországi egyetemeken végezte. Zilahon, majd a kolozsvári főiskolán tanított bölcseletet és teológiát. 1844-ben megalapította az Erdélyi Gazdasági Egyesületet. Neves borász volt. Cikkei az *Erdélyi Híradóban*, a *Nemzeti Társalkodóban* és a *Vasárnapi Újságban* jelentek meg.

²²⁴ Herepei Gergely (1807–1859) református lelkész. Tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban végezte, Pesten 1830-ban mérnöki oklevelet szerzett, később a göttingai és a marburgi egyetemen tanult. 1832-től Désen, 1835-től pedig Kolozsváron működött lelkészként. Híres hitszónok volt. Sokat tett a nevelésügy javításáért. Az 1840-es években kisdédövót alapított.

²²⁵ *Religio és Nevelés* 1846. I. 49–52.; 56–60; 121–124.; 129–133; 137–142.; 145–148.

és Erdélyben szóban és írásban megtettek. A névtelen cikkíró úgy vélte nem Pestalozzi valódi pedagógiai érdemei, hanem a divat emelte őt ilyen magasra. 1847-ben jelent meg a *Nevelési Emléklapok* III–IV. füzeté, melyben több Pestalozziról szóló cikk található: többek között *Schedius Lajos*, *Kanya Pál* és *Váradai Szabó János* tollából. Ott olvasható Pestalozzi: *Figuren zu meinem ABC-Buch* című, 1797-ben megjelent gyűjteményéből 32 mese magyarul, melyeket Tavasy Lajos fordított le.²²⁶

A Pestalozzival és munkásságával foglalkozó hírlapi és folyóiratcikkek alapján ismerte meg a szélesebb hazai olvasóközönség a svájci nevelő életművét. Elméleti és gyakorlati tevékenysége többek között e közlemények nyomán vált ismertté, és talált újabb és újabb követőkre.

1817 májusában a *Tudományos Gyűjteményben* – a Pestalozzi-vita lezárásaképpen – megjelent cikkben olvasható az első híradás a Bell–Lancaster módszerről a magyar sajtóban. A szerkesztő, *Fejér György*²²⁷ megjegyezte: „*eleget szóllottak már a Pestalozzismus eránt Tudósaink és Paedagogusaink, ideje, hogy a Bell–Lancaster tanításról értekezzenek ezentúl.*”²²⁸

²²⁶ Nevelési Emléklapok 1847. III–IV. 48–61.

²²⁷ Fejér György (1766– 1851) teológiai doktor, az egyetemi könyvtár igazgatója. Keszthelyen, Pesten és Pozsonyban végezte tanulmányait. 1790-ben szentelték pappá. Ezt követően nevelőként működött a Festetics és Ürményi családnál. 1802-től a székesfehérvári papnevelőben a dogmatikát, 1808-tól a pesti egyetemen pedig teológiát tanított. 1817 januárja és októbere, majd 1818 januárja és júliusa között ő szerkesztette a *Tudományos Gyűjtemény*t. 1824-ben a pesti egyetem könyvtárának igazgatójává nevezték ki, mely hivatalt 1843-ig töltötte be. 1851-ben halt meg Pesten. Kiterjedt irodalmi tevékenységet folytatott. Írt verseket, színművelet, teológiai, filozófiai műveket és tudománynépszerűsítő cikkeket. Legjelentősebb munkája 40 kötetes középkori oklevélkiadása (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus civilis*. Buda 1829–44.).

²²⁸ *Kinyilatkoztatás a Tudományos Gyűjtemény ügyében*. *Tudományos Gyűjtemény* 1817. V. 141–142.

A kölcsönös tanítás módszere, közismertebb nevén *Bell–Lancaster* vagy *monitor-módszer* Andrew Bell²²⁹ és Joseph Lancaster²³⁰ angol pedagógiai szakemberek nevéhez fűződik. A tömeges népoktatást lehetővé tevő eljárás szinte az egész világon elterjedt a 19. század első felében. Angliában az 1860-as évekig a gyermekek 60 százaléka az ő módszerükkel sajátította el az alapismereteket, de Franciaország, Svédország, Norvégia, Dánia, Németalföld, Svájc, Olaszország, Görögország, Spanyolország, Portugália, Észak- és Dél-Amerika iskoláiban, valamint Afrika, Ázsia, Ausztrália egyes körzeteiben – főként az angol gyarmatbirodalom területén – közismert és elterjedt volt a módszer.

A hírlapi és folyóiratcikkek alapján Magyarországon is sokan szerezhettek tudomást e nagyhatású módszer lényegéről.

Hogy Erdélyben is ismerték²³¹ és a gyakorlatban is bevezették

²²⁹ Bell, Andrew (1753–1832) Skóciában született, matematikai és filozófiai tanulmányokat folytatott a St. Andrews Egyetemen, majd Amerikában, Virginiában magánnevelőként működött. Miután 1781-ben visszatért szülőföldjére, az anglikán egyház papja lett. Leithben működött lelkészként, majd Indiába került, ahol a Kelet Indiai Társaság által fenntartott fiúárvaház vezetője lett. Mivel a zsúfolt és rossz körülmények között működő árvaház iskolájában nem lehetett eredményesen tanítani, Bell kidolgozott egy új módszert, mely szerint a vezető tanító segédek, ún. monitorokat képez ki az értelmesebb tanulók közül arra, hogy a többieket tanítsák. A rendszer, melyet később „monitor módszer”-nek neveztek el, lehetővé tette, hogy nagyobb tömegek sajátítsák el az alapismereteket. mintha csak egy felnőtt tanár tanított volna.

²³⁰ Lancaster, Joseph (1778–1832) 1801-ben, Londonban alapította meg a „monitor módszer” szerint működő elemi iskoláját. Elméleti kérdésekben, főként a vallásoktatást illetően, nem mindenben értett egyet Bell-lel. Míg Bell iskoláiban rendszeres vallásoktatás folyt az angol államegyház szellemében, addig Lancaster, mint kvéker, az általános keresztény elvek ismertetésére szorítkozott.

²³¹ Erdélyben először Stephan Ludwig Roth (1796–1849) a szász művelődés- és iskolaügy kiváló képviselője, Pestalozzi tanítványa és munkatársa tett említést Bell és Lancaster módszerről. Vö. Náhlik Zoltán: *Lancaster iskolák hazánkban*. Korunk 1968. 1536–154.

a módszert, arról levéltári forrásokból²³² a *Nemzeti Társalkodóban Képiró Imre* (Kemény László báró fiának nevelője) tollából 1830-ban megjelent ismertetésből²³³ és az *Erdélyi Prédikátori Tár*²³⁴ 1833. évi első számából értesülhetünk.²³⁵

A tanulmány szerzője *Salamon József*,²³⁶ aki a kolozsvári református nőegylet által 1832-ben a Magyar utcában alapított népiskolában folyó oktatást a Bell–Lancaster módszer szerint szervezte meg. Salamon az *Erdélyi Prédikátori Tárban* megjelentetett tanulmányában – mely „*A költsönös tanítás módjának rövid rajza oskoláink állásához alkalmaztatva*” címet viseli – részletesen ismertette a módszert, sőt kitért azokra a változtatásokra is, melyeket az eredeti módszer erdélyi adaptációja megkövetelt. A szerző a bevezetésben kiemelte, hogy hivatali, de emberi kötelessége is, hogy a köznép célirányos és az idők szellemének megfelelő nevelését előmozdítsa. Hangsúlyozza, hogy Erdélyben számos olyan

²³² Levéltári adatok tanúsága szerint a költsönös tanításmód bevezetése iránt elősorbán az erdélyi református egyház mutatott érdeklődést már 1825-től kezdődően. Az első olyan levéltári adat – amely már egy, a költsönös tanításmód alapján működő iskola létezését meggyőzően igazolja – az 1829-ben Szász Károly által kidolgozott, „Az Erdélyi Nagyfejedelemségbeli Evangelica Reformata Felsőbb és Alsóbb Oskolákban fennálló Tanítás Rendének és Módjának Rajzolattya” című kéziratban lelhető fel. Ez azt jelzi, hogy a zilahi gimnáziumban az írás-olvasás tanítása a Lancaster által kidolgozott rendszer szerint folyik. A Kolozsvári Ref. Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára. Főconsistórium Levéltár. 371–829. sz.

²³³ Képiró Imre: *Lancaster tanítási módja*. Nemzeti Társalkodó 1830. 13. sz.

²³⁴ Az *Erdélyi Prédikátori Tár*nak 1833–1839 között összesen 9 füzete jelent meg Salamon József szerkesztésében.

²³⁵ Salamon József: *A költsönös tanítás módjának rövid rajza oskoláink állásához alkalmazva*. Erdélyi Prédikátori Tár 1833. 147–167.

²³⁶ Salamon József (1790–1871) tanulmányait a zilahi és a nagyenyedi református kollégiumban, majd 1814-ben a göttingai egyetemen végezte. Hazatérése után, 1815-ben a zilahi kollégium tanára lett. 1830-tól a kolozsvári református kollégium teológia professzoraként és a város iskoláinak felügyelőjeként működött. 1856-ban megbízták az összes erdélyi protestáns iskola felügyeletével. 1871-ben halt meg Zilahon. Műveinek többsége teológiai tárgyú.

iskola van, melybe sokkal több gyermek jár, mint az ésszerű volna. Éppen ezért van szükség a Bell–Lancaster módszerre, mely lehetővé teszi, hogy a nagyszámú gyermek is elsajátítsa az olvasás és az írás tudományát. Részletesen bemutatta, milyen legyen az „*oskola ház*”, vagyis a tanterem, melyben a falusi gyerekek tanulnak. Írt a terem ideális méretéről, berendezéséről, arról az asztalról, mely mellett a betűtanuló gyermekek ülnek. „Ez az asztal a betűtanulók számára áll, vékony párkánnyal körülfogva, és minden gyermek előtt hasonló párkánnyal keresztül szaggatva, arra szolgál, hogy az ilyen módon formált tálcáskák megtöltetvén száraz szitált fővénnyel, abba tanulják a gyermekek írni ujjokkal vagy plajbász formára faragott fácskával elébb a nyomtatott, azután az írásbeli nagy és apró betűket.”²³⁷

A padok nagyságát a különböző életkorú és magasságú tanulók szükségleteihez kell szabni a szerző szerint. Világos leírás olvasható az osztályterem többi berendezési tárgyáról: „Szükségesek a számvetés bővebb gyakorlására s az énektanulásra egy-két fekete táblák is. Az iskola mobiliái közé tartozna egy falióra, minthogy az idő szoros felosztását megtartani szükséges, egy kézi csengettyű, továbbá egy téka, melynek több polcai legyenek az elé nem járó tábláskák számára, s egy záros nagy asztalfia rekeszekre osztva a tanító előtt, melyben kréta, papiros, plajbász, jegyzőkönyv stb. tartatnak”²³⁸.

Hogyan kell csoportokba sorolni a gyerekeket? Salamon nézete szerint az első osztályba tartoznak a betűket tanulók, akik előbb a nagy betűket később az „*apró*” betűket tanulják. A második osztály a sillabizálóké; akik előbb az első szakaszában két betűből, a másodikban három s négy betűkből álló szavakat tanulják meg előbb betűzni, azután olvasva is kimondani. A harmadik osztályba tartoznak az „*olvasó gyerekek*”, akik közül az első csoport több

²³⁷ Salamon József: *i. h.* 149.

²³⁸ Uo. 152.

szótagokból álló szavakat szótagolva tud olvasni; a második csoportba tartoznak „*a folyvást olvasók*”, a harmadikba a „*gyakorlott olvasók*”, akik közül választja ki a tanító a segítőt, az ún. monitorokat vagy felvigyázókat. „A kölcsönös tanítás módjában, a nagyobb vagy felsőbb osztálybeli gyermekek tanítják a kisebbeket, s azok nevezetnek oktatóknak (monitor)” – írta a szerző.

Érdeemes idézni az oktatás rendjéről szóló részt, melyből tájékozódhatunk arról, hogy valójában milyen módon folyt a tanítás ezekben az iskolákban: „Kezdődik a tanítás télben 8 — nyárban 7 óraker, éneklésen és könyörgésen, melyet a köz oktató mond előttök. Ekkor a tanító számba veszi, kik nincsenek jelen a kül oktatók közül, s helyettök másokat nevez ki. Jelt ad a csengettyűvel, s ezt mondja: oktatók a táblákhoz! Ezek kimennek, s ki-ki a maga tábláját levén a fogasról, az alsóbb szegre akasztja, s ekkor vesszőjével kopogtatván, az ő tanítványi egyszerre körölte teremnek, félkarikába. Most az olvasás táblái előtt állanak, s ez szinte tart fél óráig. A tanítás pedig így megyen: grádus szerént állván a gyermekek, kik legfeljebb nyolcan, kilencen lehetnek egy tábla előtt, rámutat az oktató vesszőjével az elsőre, s ez azt teszi, hogy néki kell nagyon mondani a mutatandó betűket vagy sillabákat, a többek pedig lassabban utána mondják; de ha nem találja, aki az utána valók közül megmondja, mindjárt elibe áll s ezáltal tartódik fel a figyelem, ébresztődik az igyekezet. Úgy kell pedig az idővel gazdáskodni, hogy mindenik gyermek lehessen a kiszabott leckébe előlmondó.”²³⁹

Hasonló részletességgel írt Salamon minden csoport munkájáról, a tanulók, a monitorok és a tanító feladatairól.

Igen érdekes a jutalmazásról és a büntetésről szóló rész is, melyből megtudható, hogy csak a tanító jutalmazhat és büntethet, a monitoroknak erre nincs engedélyük. A szerző szerint a becsületérzést és az egészséges versengés vágyát kell felkelteni a gyere-

²³⁹ Uo. 159.

kekben, mert ez a legcélravezetőbb. A verést kerülni kell, és csak végső esetben – erkölcsi vétség esetén – szabad alkalmazni.

Salamon pontos kimutatást adott arról, milyen költségbe kerül egy ilyen iskola felállítása Erdély városaiban és falvaiban. Arra a következtetésre jutott, hogy ez a módszer jóval olcsóbb, mint a hagyományos oktatás, nem beszélve arról, hogy mennyivel hatékonyabb: „A régi mód szerint három esztendő alatt sem tanult meg némely gyermek jól olvasni – minő idővesztés! Itt pedig esztendő alatt csalhatatlanul megtanulhat. – Mely nagy nyereség lenne pedig, ha a föld népének nagyobb része jól olvasni, s ezzel együtt írni és számot vetni esztendei feljártatással gyermekeit megtaníttathatná!”²⁴⁰

A módszer alkalmazása esetén kevesebb tanító, kevesebb energiával, jóval több gyermeket tud megtanítani írni-olvasni, ugyanakkor a drága ábécéskönyvekre nincs szükség. A tanulmány utolsó részében két rajzot közölt a szerző a Bell–Lancaster módszer szerint berendezett osztályteremről, és világos magyarázatot is fűzött hozzá.

A tanulmány sikert aratott, élénk visszhangot váltott ki, sokan elolvasták. A módszer szélesebb körű elterjesztése érdekében a Református Egyházi Főtanács 1833. augusztus 30-i ülésén határozatot hozott Salamon tanulmányának külön könyvecskében történő nyomtatásáról. Barra Gábor, a Kolozsvári Református Kollégium nyomdájának tipográfusa által 1833. október 6-án beadott „*Számítás*” szerint a könyvecske a határozatot követő 37. napon a nyomdát 3000-es példányszámban elhagyta.²⁴¹

Hogy a módszert hasznosnak tartották a szakemberek, az is bizonyítja, hogy *Brassai Sámuel Vasárnapi Újsága* többször is foglalkozott a témával,²⁴² népszerűsítette az eljárást, és segítette annak elterjesztését.

²⁴⁰ Uo. 161.

²⁴¹ A Kolozsvári Ref. Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára. Főconsistórium Levéltár. 356. 833. sz.

²⁴² Vasárnapi Újság 1836. február 7. 4.

A Lancaster-típusú iskolák szervezése nem maradt meg a református egyház keretei között, a rendszert egyes római katolikus iskolák is meghonosították. A *Vasárnapi Újság* arról számolt be, hogy az udvarhely-melléki Atyha község katolikus papja, Miklós Sándor saját költségén szerezte be Kolozsváron a fali Lancaster-táblákat és egyéb felszereléseket „...és a 125 népességű intézet tanítását szív-örömmel vezeti”²⁴³

A korabeli erdélyi román sajtó tanúsága szerint nem egy román iskolában – ezek közül is elsősorban a görögkatolikus iskolák, főleg a Szatmár- és Máramaros-vidékiek – vezették be a rendszert. A *Gazeta de Transilvania*²⁴⁴ érdekes folytatásos cikket közölt a vidék román iskoláinak helyzetéről, és megállapította, hogy az utóbbi években ezek száma örömdetesesen emelkedett. A cikk írója jelezte, hogy Degenfeld Ottó gróf Erdőszádán és Tományban egy-egy kétszáz férőhelyes iskolaépületet emeltetett, és 120 „...Lancaster-módszer szerint kidolgozott, új fali olvasótáblát” hozatott számukra.

A '30-as évek megújuló népoktatási vitái során ismét előtérbe került a Bell–Lancaster módszer – mint amely hatékonyan alkalmazható a tömegoktatásban. 1837-ben jelent meg *Briedl (Beély) Fidél* bencés szerzetes tanulmánya²⁴⁵, melyben az angol módszer előnyeiről is írt.

A hazai népoktatás problémáival foglalkozó, hosszú írásában a szerző felvetette a kérdést, hogy egyetlen tanító – még segédtanító közreműködésével – sem lehet képes megfelelőképpen oktatni a nagy tömegű tanulóereget, viszont több tanító felfogására a falvak nagy része anyagilag képtelen. A megoldás a Nyugat-Európában elterjedt Bell–Lancaster módszer lehet, melynek irodalmát a szerző jól ismerte. Ezt kellene a hazai népiskolákban elterjeszteni.

²⁴³ Vasárnapi Újság 1848. szeptember 12. 7.

²⁴⁴ Gazeta de Transilvania 1843. 24–25. sz. Idézi Náhlik Zoltán: *A kölcsönös tanítás módja népoktatásunk történetében*. Budapest, 1986. 17.

²⁴⁵ Briedl Fidél: *Népképzés*. Tudománytár 1837. 2. sz. 163–202.

A Bell–Lancaster módszer eredményességét a szerző szerint számos ország igazolta, köztük Anglia („hol maiglan divatozik majd minden faluban s iskolában”), Franciaország („hol magában Párizsban mintegy 15–16 esztendő előtt már 400 iskola vala a bell-lancasteri tanításmód szerint alakítva”), Svájc, Spanyolország, Olaszország, Németország – olvasható a felsorolás. De Briedl szerint hazánkban is ismerik és alkalmazzák a módszert, „...és mit örömmel említek, édes hazánkban is már néhány kisedukorvédő intézetekben is létezik, és méltán pártoltatik e tanítás-mód [...] minthogy leghamarabb, könnyeden és mintegy játszva terjeszti a hasznos és szükséges esméretekét.”²⁴⁶

Briedl Fidél alaposan ismerte a módszert, s ennek alapján kívánta „behozatni” elsősorban olyan népiskolákba, ahol a növendékek száma 150–200. A módszer lényege – ismertetése szerint – a következő: „Magok a tanítványok közül választatnak némelleyk másod-tanítóknak, kik a tudományokban s erkölcsiségben a többinél jelesti előmenetelt tesznek, s akiknek kötelességökben áll a mester felügyelése alatt a többit tanítani.”²⁴⁷ Ők a monitorok. Az új módszer alkalmazása azonban változtatást igényelt a népiskolai oktatás addig megszokott rendjében. Az egyes tantárgyak anyaga kisebb részekre osztandó, a tanulókat pedig ugyanannyi tanulócsoportha kell sorolni, ahány részre osztották a tananyagot.

Meg kell változtatni a tanulók elhelyezését is az iskolateremben: minden tanulócsoporth külön helyre üljön, de úgy, hogy a tanító mindenkit szemmel tarthasson. Mindegyik tanulócsoporth „bizonyos jel által intetik a közös dologra”. A monitorok (azaz másod-tanítók vagy al-segéddek) munkáját a fősegéd (monitor primarius) irányította: csengővel vagy zászlóval jelezte egy-egy foglalkozás kezdetét és végét. Az alsegéddek nagy szorgalommal és tisztesség versengés révén – a megfelelő tantárgyi és erkölcsi ismeretek

²⁴⁶ Uo. 197.

²⁴⁷ Uo. 199.

birtokában – nyerték el tisztségüket. Feladatuk a leckék – azaz a tananyag rájuk eső kis részének elmagyarázása, ismétlése és kikérdezése. A monitor által a foglalkozás során „a restek pirongatással s a megszegyenítés fenyítékével izgattatnak a tanulásra, a jelestiek dicséretet s némelly ártatlan ajándékokat nyernek magok megkülönböztetésökért, mellyek egyszersmind hathatós ösztönül szolgálnak a további szorgalomra”²⁴⁸

A szerző az általa javasolt és szorgalmazott módszernek számos előnyét mutatta be. Az első és legfőbb előny szerinte, hogy népiskoláinkra széles körben alkalmazni lehetne, nagyobb anyagi befektetés nélkül. Azt is fontosnak tartotta, hogy – miután minden gyermekben él az utánzás ösztöne – szívesen követik társaikat. S amint utánozza őket, „a gyermekes, tréfás dolgokban, úgy a komolyabb dolgokat is kész követni, és így társaitól tanulni is”. Mindenkiben dolgozik a becsvágy: „mi ösztönözheti a gyermeket jobban a szorgalomra, mintalsegédnek lehetni, mások felett jeleskedni, másokat tanítani?”. A gyerekek tanulócsoporthoz való sorolása, a tantárgyak több kisebb részre osztása lehetővé teszi, hogy a gyerekek azonnal tovább léphessenek, ha egy-egy tananyagrészt elsajátítottak, nem zavarják egymást unatkozva. Mihelyt valaki elérte a „kívánt lépcsőt”, azonnal feljebb kerül. A szerző szerint éppen ebben áll e tanítási mód újabb előnye. Nagyon lényeges az a szempont is: az iskolában e módszer nyomán rend és pontosság uralkodik („melyeknek hiányában vagynak közönségesen népiskoláink”). De ezáltal inkább polgárjogot nyerhet „a józanabb fenyíték” is, amely Beély szerint ugyancsak hiányzik a népiskolákból: „a józanabb fenyítékét nem ismerik néptanítóink, pedig bizonyítja a tapasztalat, hogy jóval s emberi bánásmóddal hamarább érhetni tzel, hamarább várhatni sikert is mindenben s mindenütt, mint durvasággal s embertelenséggel”²⁴⁹ Végül e módszer

²⁴⁸ Uo. 200.

²⁴⁹ Uo. 201.

azért is hasznos, mert „általa az alkalmas tanítókat – kiknek ügyis szükével vagyunk honunkban – a tanítványok által kipótolhatni”. Így megakadályozható, hogy olyanok tanítsanak az iskolákban, „kik más életmódot már meguntak, a tanítói hivatal által akarván maguknak nyugodalmas és kényelmes életet szerezni”.

Briedl Fidél tehát könnyen bevezethetőnek és sok szempontból célravezetőnek találta a módszert.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1841-ben újabb cikket közölt a Bell–Lancaster-féle módszerről.²⁵⁰ A cikk ugyan fordítás németből, de a szerző, Lovász Imre²⁵¹ az alapszöveget kibővítette e megjegyzéssel: „Az új tanításmód hatásai olly szembetűnőek, s magok mellett bizonyítók, a tapasztalás, a jelesség hasznosság pecsétjét annyira reájok nyomta, hogy a hitetleneknek merészen lehet kiáltani: menjetek és lássátok!”

1846-ban egy népiskolákról szóló cikk keretében²⁵² ismét szóba került a Bell–Lancaster módszer a magyar sajtóban. A szerző a jól használható módszerek között említette, az „analyticai és synthetici”, a „feltalálható”, a „Socrates” és a „Pestalozzi” módszer mellett, mint jól ismert és széles körben használatos eljárást. Felsorolta számos előnyét, de megjegyezte, hogy „ezen módszer – minden jótékonyága mellett is – csak bizonyos határok közt alkalmazható: ész, vallásos és erkölcsi képzés ez úton nem eszközthetnek”.

1835-ben jelent meg a *Tudományos Gyűjtemény*ben egy hosszú tanulmány *Az elemi népoktatás legújabb állapota Németor-*

²⁵⁰ Lovász Imre: *A Bell–Lancaster féle tanításmódról*. *Tudományos Gyűjtemény* 1841. VIII. 61–78.

²⁵¹ Lovász Imre (?–1843) orvos

²⁵² -O-: *Másik szó a tiszamelléki helvet hitv. egyházkerület népiskoláinak ügyében*. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1846. 270. h.

száiban címmel.²⁵³ Az írás *Cousin*²⁵⁴ francia professzor leveleinek kivonata, mely a *Revue de Paris* című folyóiratban folytatásokban jelent meg 1831-ben, és melyet németre fordítva is kiadtak 1832-ben²⁵⁵. Ezt fordította le kivonatosan és megjegyzésekkel ellátva *Edvi Illés Pál* azért, mert a munkát hasznosnak találta „reánk magyarokra nézve, kiknél a népoktatás, ha bár nem mondatik is egészen elhenyéltnek, mint a frantziáknál, de az előhaladt németekével még sem mérkezhető, és virágzása még tsak most van feselésben vagy bimbóban”. Kötelességének érezte, hogy ezzel is szolgálatot tegyen hazájának. Célja az volt, hogy azoknak a „jeles Honfiaknak”, kiknek módjában áll a népnevelés ügyében döntéseket hozni, figyelmébe ajánlja a németországi népnevelésnek azokat az elemeket, melyeket a hazai „köznép oktatása és emberítése” szempontjából hasznosnak és követendőnek tartott.

Leírta, hogy a különböző felekezetekhez tartozó gyermekek külön népiskolákba járnak, melyeket a tandíjából és az állami hozzájárulásból tartanak fenn. Minden településen van iskola – „még a legtsekélyebb faluban is”. A szegény és rászoruló gyermekek ingyen tanulhatnak, nekik „jótékony alapítványok” segítenek. Az iskolába járás hatéves kortól kötelező. Az a szülő, aki nem küldi gyermekét iskolába, magas összegű pénzbüntetést köteles fizet-

²⁵³ Edvi Illés Pál: *Az elemi Népoktatás legujjabb állapota Németországban*. Tudományos Gyűjtemény, 1835. XI. 3–48 p.

²⁵⁴ Cousin, Victor (1792–1837) francia filozófus, oktatáspolitikus. 1830-tól az akadémia tagja, államtanácsos, a közoktatás főfelügyelője, az École Normale igazgatója. 1831-ben a kormány megbízásából beutazta Németországot és később Hollandiát, hogy azok tanügyéről hivatalos jelentést tegyen. A *De l'instruction publique dans quelques pays de l'Allemagne et particulièrement en Prusse* című munkáját – mely először a *Revue de Paris* című folyóiratban, később önálló kötetben is megjelent, több kiadásban is napvilágot látott – Európa-szerte több nyelvre lefordították. A teljes szöveg magyarul 1844-ben jelent meg Bártfay Kálmán fordításában.

²⁵⁵ Kröger, P.: *Bericht des Herrn Cousin, über den Zustand des öffentlichen Unterrichts in einigen Ländern Deutschlands und besonders in Preussen*. Altona, 1832.

ni. A népiskolák tanítási nyelve a német – tantervük, tankönyveik és szervezeti rendjük teljesen egységes. „Az egyféle könyvek és a velük társult egyforma tanítási terv nagy befolyással van a nép characterére. Egyforma az órák terve minden néposkolákra nézve, egyforma a tanításmód minden classisokban, mely által a népben szellemi és erköltsi szokások egyenlőn alakulnak, egyenlő tanulságok terülnek széjjel, nemzetiség, közlélek, [...] egység eszközöltetik; az az erköltsi egység, melly olly jótékony”. Ez az, amit Edvi Illés Pál is követendőnek tartott. Helyeslelte, hogy egységes tankönyveket használnak a népiskolákban, melyek anyaga egymásra épül, és „mellyekben befoglaltaik minden, amit a köznépnek tudnia szükséges és hasznos. E munkák átajános characterere az alaposság, bizonyos belső méltósággal párosítva”. A tankönyvekre pályázatot írt ki az állam, és a legjobbnak tartott munkákat fogadták el tankönyvekként, és azokat írták elő az iskolák számára. A tankönyvek minden gyermek számára hozzáférhetőek, hiszen nagyon olcsók.

Külön rész szólt a tanítók helyzetéről és képzéséről. A tanító – bár felettese a helybéli pap – nem tartozik egyházi szolgálattal. Csak a tanítás a kötelessége, és ezért illő fizetséget, sőt idős korban „nyugpénzt” is kap. Nagy elismeréssel írt arról, hogy az egymáshoz közel eső településeken élő tanítók évente kétszer „összevgyűlnek és Conferentziát tartanak, mellyeken az általuk gyakorlott methodusok és azoknak sikere felől egymással barátságosan beszélgetnek és tanátskoznak”. A fordító követésre méltónak tartotta a német tanítói „olvasó köröket” is, melyek „az elemi oktatást tárgyazó legjobb folyó-írásokat és könyveket” közösen beszerezik, és ezek „kézről-kézre vándorolnak a tanítók között”.

Az új iskolákat „egységes építési terv szerint” készítik. Az állam „semmit sem hágy a gyülekeztek önkényére, nehogy akár idétlen takarékoság, akár az építő mesterek oktalansága miatt” egészségtelen vagy szűkös iskolák épüljenek.

Szó esett még a tanulmányban az iskolák felügyeletéről és az oktatásra szánt anyagi támogatásról.

Talán e fordítás közzététele is hozzájárult ahhoz, hogy egyre inkább reflektorfénybe került a hazai népoktatás ügye, és egyre világosabbá vált, hogy a reformok már halaszthatatlanok. 1838-ban megjelent három olyan jelentős népoktatási kézikönyv – az egyik éppen Edvi Illés Pál munkája –, melyek elméleti és módszertani részeket is tartalmaztak, és melyek a gyakorlatban is segítettek a megindult reformokat.

Népnevelés és népoktatás

*Bölöni Farkas Sándor*²⁵⁶ – amerikai útjáról visszatérve – megszervezte a Kolozsvári Casinot, egy önműveléssel foglalkozó társaságot. Az ő ötlete alapján indult meg Erdélyben az első magyar népújság, a *Vasárnapi Újság*.²⁵⁷ A lap az *Erdélyi Híradó* melléklapjaként jelent meg hetenként 1834. április 6-tól. Szerkesztésére a Kolozsvári Casino *Brassai Sámuel*²⁵⁸ kérte fel, akinek széles körű

²⁵⁶ Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) jogász, író. Utazásainak emlékeit rögzíti fő műve, az *Utazás Észak-Amerikában* (Kolozsvár, 1834). Az útleírás tartalmazza az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat fordítását is. Az ő kezdeményezésére Kolozsvárott Nemzeti Casino, Vívó Intézet és Asszonyi Olvasó Egylet alakult. Javaslatára indult meg a *Vasárnapi Újság* című lap Brassai Sámuel szerkesztésében.

²⁵⁷ A *Vasárnapi Újságról* és Brassai szerkesztői tevékenységéről: Hlatky Endre: Új adat Brassai Sámuel „Vasárnapi Újságja” történetéhez. *A Sajtó* 1929. 433–435. p.; Ugrin Aranka: *Közhasznú ismereteket terjesztő lapok a reformkorban*. Magyar Könyvszemle, 1975. 137–153 p. és *A magyar sajtó története*. I. szerk. Kókay György. Budapest, 1979. 494–495. p.

²⁵⁸ Brassai Sámuel (1797–1897) író, szerkesztő, tanár, az „utolsó erdélyi polihisztor”. Róla: Kőváry László: *A száz évet élt dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái*. Kolozsvár, 1897.; Fitz József: *Brassai Sámuel*. Budapest, 1911.; Boros György: *Dr. Brassai Sámuel élete*. Cluj-Kolozsvár, 1927. Gál Kelemen: *Brassai Sámuel*. Kolozsvár, 1932.; Mikó Imre: *Az utolsó erdélyi polihisztor*. Bukarest, 1971; Gazda István (szerk.): *Brassai Sámuel emlékezete. Tanulmányok a száz éve elhunyt sokoldalú erdélyi tudós munkásságáról*. Budapest, 1997.

ismeretei, a népnevelésben tapasztalatai, a nyugati példákra történő utalásai érdekessé és tanulságossá tették a lapot, emellett ez volt a század első felének legolcsóbb hetilapja.²⁵⁹

Brassai a szegényebb, kevésbé művelt nép művelését tűzte ki célul. A *Hazai és Külföldi Tudósítások*ban közzétett hirdetésben a *Vasárnapi Újság* tartalmát a következőkben jelölte meg a szerkesztő: „Alapjában minden, aminek tudása az embert érdekelheti, tiszta, egyszerű és tanulatlantól is megérthető írás módjával elő fog adatni”.

A lap tizennégy éven át tájékoztatta (hetenként tizenhat oldalon) az olvasókat a politikai helyzetről, hirdette a reformkor haladó eszméit, népszerűsítette a korabeli tudomány és technika legújabb vívmányait, korszerű mezőgazdasági ismereteket nyújtott, sok „házi és mezei gazdaságot” érintő, hasznos tanácsot közölt. Találtak az olvasók a „barom-orvosság” körébe tartozó írásokat éppúgy, mint olyan tanácsokat, hogyan lehet a „cseresznyét és medgyet a madaroktól menteni”, tehát a lap a hazai viszonyokhoz alkalmazkodott. Ízelítőt adott a kortárs irodalomból, pedagógiai, sőt a felnőttek művelődését sürgető cikkeket is közölt.²⁶⁰

A *Vasárnapi Újság* 1837. évfolyamában hosszabb cikket jelentetett meg a népnevelés feladatairól: *Brougham lord* munkájából s az angliai társadalmi viszonyokból indult ki, és mutatott rá a hazánkban is megvalósítható feladatokra.

A cikket valószínűleg Brassai Sámuel maga írta, aki részletes reformjavaslatokat tett a nép neveléséről.²⁶¹ Nézete szerint a legnagyobb baj a népiskolákban az olvasás tanításával van. A gyermekek nem tanulnak meg értelemmel olvasni, hiszen többségüknek fogalma sincs, miről szól az elolvasott szöveg. Az olvasás ta-

²⁵⁹ A *Vasárnapi Újság* félévi előfizetési díja 1 forint 36 krajcár volt.

²⁶⁰ A kitűnő magyarságú cikkek legtöbbszörét a szerkesztő maga írta, többnyire névtelenül.

²⁶¹ *Valami az iskolákról*. *Vasárnapi Újság* 1837. 173. sz. 249–252.; 174. sz. 257–259.

nítása csak akkor fejeződhet be, ha minden gyermek képessé válik arra, hogy „egy tőle soha sem látott történetecskét tisztán, hallható és értelmes szóattal folyvást elolvasni, és az elolvasottakat tüstént nagyjából elmondani nem tudná”. Az is komoly gond, hogy az iskolából kikerült növendékek többé nem olvasnak. Ezért a szerző új rendszabályt vezetne be. Minden falusi ifjú csak akkor köthetne házasságot, ha a keresztlevele, a népiskolai bizonyítványa mellett bemutatna egy igazolást arról, hogy az iskola befejezése óta „minden évben legalább egy könyvet elolvasott, és annak tartalmáról a papnak vagy iskola tanítónak számot adott”. A szerző megjegyezte: „ez alól a rendszabás alól semmi rangú ember”, de még a nemesi származású sem mentesülhetne, „ha csak az alsóbb iskolát tanulta ki”.

Az írás oktatása „csak kézsibbasztó foglalatosság” a népiskolákban. Ne a gyermek számára érthetetlen bibliai idézeteket másoltassanak a tanítók a növendékekkel, hanem „okos ézopusi mesét, természettudományi, történelmi vagy földleírású hasznos ismereteket tartalmazó szövegeket”. Emellett tanuljanak meg kötelező műveket, nyugtákat, lajstromokat írni, mert ennek felnőtt korban majd hasznát veszik.

A számtan tanítását is új alapokra kellene helyezni a szerző szerint, hiszen az olyan elvont módon folyik, hogy a legtöbb gyermek „egy kosár almát sem tudna tanuló társainak egyenlőleg felosztani”, ezért a számtan tanítását a gyakorlat oldaláról kell megközelíteni, „az élet köréből vett példákon”. Nem a táblára írt számokkal kell kezdeni a tanítást, hanem „törökbúza vagy paszuly szemekkel” tanuljon a kisgyermek számolni. Hasonlóképpen gyakorlatiasan kell a földrajzot, a természetrajzot és a történelmet is tanítani.

A falusi iskolákba járó gyermekek legtöbbször földműves lesz, aki a szüleitől és a nagyszüleitől tanulja meg a legfontosabb tudnivalókat. A mezőgazdaság azonban gyorsan fejlődik, és az új dolgokat „az okszerű gazdálkodás elemeit” nem sajátítják el a gyermekek,

mert nincs kitől tanulniuk. Éppen ezért javasolta a szerző, hogy a falusi iskolák mellett kapjon a tanító egy darab földet, hogy azon gazdálkodjon, és ott tanítsa meg a tanulóknak a korszerű gazdálkodás tudnivalóit. A földön „folytattassék gyümölcstenyésztés, természetesenek gazdasági és kereskedési plánták, mák, sáfrány, lóhere, ültetessenek eperfák, műveltessék szőlő, a gyermek oltson, kapáljon, öntözzen, nyessen, szedjen hernyót, pusztítson ártalmas állatot, ismerkedjék meg a gazdasági művelés minden ágaival”. Nagy haszonnal járna az ilyesfajta oktatás. A munkák végzése közben a tanító számos természettudományi ismeretet közvetíthetne tanítványainak, emellett a gyermekek korán megtanulnák a természet szeretetét és a munka tiszteletét. A szerző szerint ez a megoldás elősegítené, hogy a szülők ne csak a téli hónapokban, hanem egész évben küldjék gyermekeiket az iskolába, hiszen látnák, hogy ott jövővéle élete szempontjából hasznos dolgokat tanul, sőt a tanultakat a szülők munkájának segítésére is felhasználhatja.

A *Vasárnapi Újság* számos értékes cikke közül kiemelhetjük Brassainak a nép neveléséről, önneveléséről és a felnőttek művelődéséről szóló eszmefuttatását, melyben arról írt, mennyire fontos, hogy a népiskolából tíz-tizenkét éves korában kikerült gyermek tovább művelődjön. Ha erre az intézményes iskolázás keretei között már nincs lehetősége, olvasson szabad idejében: szerezzze meg önmaga számára a szükséges tudást!²⁶²

A *Vasárnapi Újság* népszerű lap volt. Ajánlásai nyomán Erdélyben sorra alakultak olyan egyesületek, melyek a nép köréből indultak ki, és céljuk az önművelés, valamint egymás segítése volt.²⁶³

A falusi közművelődésben fontos szerepet játszott az is, hogy egy-egy jobb elemi iskolának (pl.: Torockó, Barátos, Hídelve, Ret-

²⁶² Brassai Sámuel: *A kimívelt elmének hasznai*. Vasárnapi Újság 1835. február. 1. 34–39.

²⁶³ 1838 októberében a Vasárnapi Újság a kis falvakban létrejött művelődési egyesületek megszervezéséről számolt be.

teg) könyvtára, olvasóköre, veteményeskertje, esetleg gyümölcsöse volt, és benne hasznos gazdasági ismereteket is tanítottak.²⁶⁴

A *Vasárnapi Újság* utolsó száma 1848. november 9-én jelent meg anélkül, hogy a szerkesztő a lap megszüntetésének szándékát előre bejelentette volna.

A 19. század második évtizedétől kezdve a népiskolákban folyó nevelés és oktatás korszerűsítésének kérdése reformkori hírlapjaink és folyóirataink állandó témája volt. Az egykorú dokumentumok jelzik, hogy országszerte kevés a népiskolák száma, hatalmas a zsúfoltság, olykor 100–120 gyermek tanult egy-egy tanteremben. A tanítók nemcsak pedagógiaileg voltak képzetlenek, hanem kiszolgáltatottan és nagy nélkülözésben éltek. Ilyen körülmények között a népiskolákban folyó oktatás színvonala igen alacsony volt, az oktatás tartalma és módszerei rendkívül sok kívánnivalót hagytak maguk után, nem is beszélve a nevelésről, melyre a mostoha körülmények miatt aligha volt lehetőség a legtöbb népiskolában. A gyermekek mellett a felnőttek képzése is háttérbe szorult.

A szomorú helyzetet a korabeli sajtó sokszor és sokféleképpen tárta a nyilvánosság elé. A reformok igénye a sajtó hasábjain fogalmazódott meg először, a vélemények is ott ütközhettek, és a változások iránya is ott körvonalazódott.²⁶⁵

A legtöbb reformkori szerző éles kritikával illette a hazai népoktatást. Sokan emlegették a falusi iskolák szomorú helyzetét. Az iskolaépületek többsége alkalmatlan a tanításra. „Az oskolaházak kunyhókhoz, ólakhoz hasonlíthatóak.” „Rongyos az oskolaház, s rongyos benne a tanító” – írta az *Ismertető* cikkírója.²⁶⁶ Milyen az

²⁶⁴ Vita Zsigmond: *Adatok néhány erdélyi falusi és kisvárosi olvasóegyletről a reformkorban*. In: Vita Zsigmond: *Művelődés és népszolgálat*. Kriterion Bukarest, 1983.

²⁶⁵ A rendelkezésre álló hatalmas anyagból csak a legjellemzőbb és legérdekesebb írásokat emelhettem ki.

²⁶⁶ Tiszamenti: *A falusi iskola házak és tanítók állapota*. *Ismertető* 1841. 9. sz. 129–137.

iskolaszoba?²⁶⁷ „Egy setét, gőzös börtön, melybe ökol nagyságú, egy vagy két félig üvegezett, félig papirossal betapasztott lyuk ereszt világot. A falnál – mint a kocsmákban – hosszú asztal, mellette pad, sőt vannak helyek, hol az iskolás gyermekek anyjoknak kis fejő vagy lábszékeit viszik ülés végett a minden pad és asztal nélkül szűkölködő iskolába. Több helységben pedig iskolaszoba sem létező, egész tél hosszában a mesteri családdal egy szobába szorítvák a gyermekek, hol föltett kalapokkal, ki- s bejáró falubelektől gyöngö szíveikbe mérget és nem erényt szívnak be.”

Számos szerző hangsúlyozta azt is – hasonlóan a *Társalkodó* névtelen cikkírójához –,²⁶⁸ hogy a legtöbb falusi iskolában nem-hogy más, a jövőendő élete szempontjából fontos ismereteket, de még írni-olvasni sem tanul meg a szegény parasztgyermek, aki csak télen járhat iskolába, hiszen tavasszal, nyáron és ősszel a mezőn kell dolgoznia, mert szülei nem nélkülözhetik a segítségét. A gyermekek számára csak teher és kín az iskolába járás télen is, hiszen többnyire távolról, hosszú gyaloglás után jutnak el reggelenként az iskolába, ahol a rosszul fűtött, hideg, füstös teremben dideregve fognak a leckéhez. Egy másik cikkíró azon kesergett²⁶⁹, hogy ha meg is tanulja a gyermek a népiskolában „bajjal a nevét leírni, baggatva olvasni, s táblán vagy papíroson téltul számot vetni” mindez nem elég, hiszen „ezekkel sem esze nem nyílik, sem karaktere nem fejlődik, sem szorgalma nem élesztődik”. A nép tanítói többnyire képzetlen, iskoláikat félbehagyott emberek, akik írni-olvasni is alig tudnak, a gyermeknevelésről és oktatásról pedig fogalmuk sincs. Mivel fizetésük csekély, ráadásul sokszor kántori és jegyzői feladatokat is ellátnak, nincs kedvük és idejük sem az önképzésre. „A mesterek el szokták hanyagolni tanítói kötelessé-

²⁶⁷ Majer István: *Korunk ügyei. Népművelés I.* Nemzeti Újság 1843. 16. sz. 121–122.

²⁶⁸ *Nevelés ügyében.* Társalkodó 1837. 82. sz. 325–326.

²⁶⁹ *Valami az iskolákról.* Vasárnapi Újság 1837. 173. sz. 250.

güket, a gyermekeket idő előtt kieregetik, nekik szünnapokat adnak, füstölgő pipával, föltett süveggel tanítanak.”²⁷⁰

A reformkori szerzők mindegyike egyetértett abban, hogy a szomorú helyzetben központi eszközökkel kell változtatni, hiszen – mint ahogy az *Erdélyi Híradó* írta²⁷¹ – „Egy stathatalomnak sem lehet joga a néptől az oktatást teljesen megtagadni, és a népet egyiptomi sötétségben tartani”. Új és egészséges népiskola épületek kellenek, korszerű tanterv és képzett tanítók. Ezek a kívánások folyamatosan visszatértek a lapok hasábjain. Számos terv és elképzelés kapott nyilvánosságot a népneveléssel kapcsolatban a reformkor időszakában, melyek többnyire gyakorló pedagógusok javaslatai, akik közelről ismerték a népiskolák helyzetét.

Egy tanító végigment a népiskolai tantárgyakon, és részletes reformjavaslatokat tett, a saját tapasztalatai alapján.²⁷² Nézete szerint a legnagyobb baj az olvasás tanításával van, mert a gyermekek nem tanulnak meg értelemmel olvasni, hiszen többségüknek fogalma sincs, miről szól az elolvasott szöveg.

A cikk gyakorlati és könnyen megvalósítható javaslatai nagy visszhangot váltottak ki. A *Jelenkor* melléklapja, a *Társalkodó* 1837 szeptemberében²⁷³ hosszabb írást szentelt a *Vasárnapi Újság* fenti írása ismertetésének. Üdvözölte a kezdeményezést, mert annak szélesebb körű bevezetése „a műipar tökéletesbítésére, a természet tapasztalatibb s gyökeresebb ismertetésére, a leendő polgárok társas viszonyainak” javítására szolgálna. Ám egy komoly akadályt látott a cikkíró, mégpedig azt, hogy a népiskolai tanítók maguk is

²⁷⁰ Majer István: *Korunk ügyei. Mit kell az újabb intézkedésig tenni azoknak, kik a népneveléssel hivatalos érintkezésben vannak?* Nemzeti Újság 1843. 87. sz. 484.

²⁷¹ *Közoktatás*. Erdélyi Híradó 1843. 37. sz. 217–218.

²⁷² *Valami az iskolákról*. Vasárnapi Újság 1837. 173. sz. 249–252.; 174. sz. 257–259.

²⁷³ *Valami az iskolákról*. Társalkodó 1837. 71. sz. 281–282.

képzetlenek a mezőgazdaság terén, így előbb az ő oktatásukról kellene gondoskodni.

A *Társalkodó*ban megjelent írásra reflektált a *Vasárnapi Újság* egy későbbi számának cikke,²⁷⁴ melynek szerzője szintén a tanítók korszerű szakmai-mezőgazdasági képzését tartotta a legsürgetőbb teendőnek. 1837 októberében a *Társalkodó* – ismét a *Vasárnapi Újságra* hivatkozva – két részes cikkben arról írt, hogy „jó Nevelést eszközteni” a falusi iskolákban „majd teljes lehetetlenség”, nem is a tanítók képzetlensége és a tananyag korszerűtlensége vagy a módszerek hiányossága miatt, hanem azért, mert a falusi tanítók fizetése annyira csekély, hogy legtöbbjük nyomorban él. Ilyen helyzetben nem várható el tőlük, hogy nyitottak legyenek az új kezdeményezésekre. Ha „az életszükségletek eszközei” hiányoznak, a „legjobb kedv is szomorúsággá, az öröm keserűséggé változik, a legszebb elmetehetségek ellankadnak, a szorgalom megtikkad”. Mi lehetne tehát a megoldás? A szerző szerint az „iskolaházakat kitűnő állapotba kellene helyezni, a tanítói díjt becses értékben kimérni”. Így a tanítói hivatal vonzó foglalkozás lenne olyanok számára is, akik ettől a tarthatatlan állapotok miatt viszarriadnak.²⁷⁵

Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik *Beély Fidél Népművelés* című tanulmánya, mely a *Tudománytár*ban jelent meg 1837-ben, és a fenti gondolatokat elméleti keretbe ágyazva tárgyalta.²⁷⁶ A szerző a népiskolák elmaradottságát négy tényezőre vezette vissza. A földesurak nem foglakoznak „alattvalóik boldogításával”, nem törődnek a birtokaikon lévő iskolák állapotával és a tanítók fizetésével. A vármegye is vétkes a szomorú helyzet kialakulásában, mert rendszerint elmulasztja az ellenőrzést. A helybeli lelki-

²⁷⁴ *Gondolat gondolatot szül.* Vasárnapi Újság 1837. 177. sz. 301–302.

²⁷⁵ *Nevelés ügyében.* Társalkodó 1837. 82. sz. 325–326; 83. sz. 330–331.

²⁷⁶ Briedl (Beély) Fidél: *Népművelés.* Tudománytár. 1837. 163–202. A tanulmány cenzúrázásáról: Vadászné Sándi Éva: *Cenzúra és népműveléskritika a reformkorban.* Magyar Pedagógia 1987. 3. sz. 283–301.

pásztor sok helyen nem fordít kellő figyelmet a falusi iskolára, pedig sokat segíthetne a szülők, de a földesúr nézeteinek formálásában is. A népoktatás negyedik, és legfontosabb tényezője a tanító, aki szintén bizonyos mértékig felelős lehet a népiskolák siralmas állapotáért. A tanítók tudatlanok – önképzésre sem idejük, sem pénzük. Számtalan más feladattal is megbízzák őket, ezért tanítói feladataikat hanyagul látják el, és a gyermekek „természeti vadságban s tudatlanságban” nevelkednek.

Beély más cikkeiben is foglalkozott a népoktatás kérdéseivel és a tanítandó tárgyakkal.²⁷⁷ Melyek ezek? A szerző szerint a népiskolákban kell megtanulniuk a gyermekeknek az egyházi és az állami törvények tiszteletét, ezért a legfontosabb tantárgy a vallás, mert ez adja az alapokat az erkölcsös élethez. Fontos tárgy az olvasás, az írás, a számtan, a mértan, a rajz és az ének. Ő is kiemelte, mint kortársai közül oly sokan – a mezei gazdaságtan népiskolai oktatásának fontosságát.²⁷⁸

Az *Ismertető* című lap 1840-ben érdekes cikket közölt két folytatásban „A mezei gyermekek oskolája és tanítója majorokon és falukon címmel”.²⁷⁹ A cikk meglehetősen éles hangon fogalmazta meg a népoktatással kapcsolatos bajokat. A szerző úgy gondolta, hogy lehet szépeket mondani hazánk haladásáról, de mindez semmit sem ér, mikor a nép „iszonyú álomkórság” és „testi-lelki tespedés” között él. Ennek az az oka, hogy a nép gyermeke „oskolába nem jár, olvasni nem tud, és gazdaságra nevelő intézet a közép közt sincsen”. Mit kell tehát tenni? – tette fel a kérdést a cikkíró. Mivel pénzt az oktatásra alig áldoz a felsőbbség, ezért összefogással, egységesen kell megoldani a népoktatás gondjait, ami

²⁷⁷ Briedl (Beély) Fidél: *Elfogulatlan nézetek a népiskolai tanulmányokról*. Religio és Nevelés 1845. 353–357., 361–365., 369–372.

²⁷⁸ Briedl (Beély) Fidél: *A népiskola jótékony hatása az ország és polgárai boldogságára*. Athenaeum 1840. 337–343.

²⁷⁹ Tiszamenti: *A mezei gyermekek oskolája és tanítója majorokon és falukon*. Ismertető 1840. 41. sz. 639–645.; 42. sz. 655–661.

szerinte csekély anyagi ráfordítással is lehetséges. Csak azt kell a népiskolákban tanítani, ami a parasztyermekek számára „üdvös”, „szükséges” és „hasznos”: keveset, de alaposan. „A haza engedelmes, békességes polgárt óhajt”, ezért a kisgyermeknek „az oskolai pontos rend által” kell elsajátítania a társadalmi normákat. Az egyház „istenfélő, teremtőjét őszintén imádó ember” formálását várja el az iskolától, ezért vallástant is kell tanítani. Szükséges, hogy olvasni, írni, számolni tudjon a gyermek, mert ezek nélkül nem boldogulhat. A gyermek vágyik arra, hogy „a mit eddig szemével látott, hallott, ízlelt, szagolt tapintott,” annak alapjait értse is, ezért szükséges, hogy „a természet mindenségével, tüneményeivel, főleg földünkkel ismerkedjék meg a mezei gyermek is”. A legfontosabb azonban az, hogy „jövendő életkörébe vágó előismeretek”, azaz mezőgazdasági ismeretek nélkül „nem lehet az iskolából elereszteni”. A szerző felhívta a törvényhozók figyelmét arra, hogy a haza minden 6–12 éves polgárának szüksége van oktatásra. „Jó az egyformaság egész honunkban a mezei gyermekek tanításában is.” A tananyag „egytartalmú” legyen! „A katolikus, protestáns, oláh, rác, zsidó, magyar német, tót, horvát” tanulók ugyanazt kell hogy tanulják! Szükség van új tankönyvekre, melyek minden népiskolában egységesek.

Ugyanez a szerző egy későbbi cikkében új típusú iskolákról írt.²⁸⁰ A falvakban közös iskolákat kell létrehozni, melyekbe a helybeli nép gyermekei vallási különbség nélkül együtt járnak, és egyforma tananyagot tanulnak, egyforma tankönyvekből. A vallási oktatást vasárnap kapják a gyermekek saját felekezetük papjaitól – külön-külön. „Szüntelen szemünk előtt kell tartani a különböző vallási felekezetek egy nemzeti iskolában való békés egyesülését” – írta a szerző. A közös falusi nemzeti iskolákban a tanítói hivatal nem jár együtt egyházi szolgálattal és jegyzői teendővel. Ezeket a

²⁸⁰ Tiszamenti: *A falusi iskola házak és tanítók állapotja*. Ismertető 1841. 9. sz. 129–137.

tanítókat olyan közös intézetekben képeznék – „vallási tekintet nélkül” –, ahol a népiskolai tantárgyakat – köztük az „okszerű mezőgazdasági ismereteket”, a „paedagógiai elveket” és a módszertant – legalább egy évig oktatják.

1841-ben indult a *Religio és Nevelés* című lap, melyben a pedagógiai vonatkozású közlemények zöme a korabeli népoktatással foglalkozott. Az 1840-es évek hazai katolikus népnevelés ügyének szinte teljes problematikája megtalálható volt ezekben az írásokban. A népnevelés elvi kérdésein túl a tananyag, az oktatási módszerek és a fegyelmezés voltak a leggyakrabban előforduló témák.

Az 1841. évi október 17-i számban jelent meg *Kopácsy József* esztergomi érsek pásztorlevele a katolikus papokhoz. A nagyjelentőségű írás a katolikus egyház álláspontját fogalmazta meg a népneveléssel kapcsolatban.²⁸¹ Az irat hangsúlyozta a falusi papok alapvető szerepét és felelősségét a népnevelésben. A nevelés alapja a vallás. A vallástant tehát ne csak könyvből tanulják a gyermekek, hanem a pap élőszóval értelmezze és magyarázza is a tanultakat. A pap feladata, hogy a nép gyermekei megtanulják, mivel tartoznak Isten és az Anyaszentegyház, előljáróik, felebarátaik és a „polgári társaság” iránt. A valláson kívül a katolikus népiskolákban a következőket kell tanítani: olvasást, írást, számvetést, földrajzot, történelmet, levélírást és hivatalos iratok szerkesztését. A népiskolákban szükség van jó tankönyvekre és térképekre. A tanítók és a papok törekedjenek arra, hogy a szülőket győzzék meg a gyermekek iskoláztatásának szükségességéről. Az érsek utasította papjait, hogy pontos nyilvántartást vezessenek az iskolások nevééről, koráról, a tantárgyról, az elért eredményekről és a hiányzásokról. Az irat kitért arra, hogy a közeljövőben Esztergomban létesülő „prae-parandia” jól képzett tanítókat fog kibocsátani a falvakba.

Szintén 1841-ben érdekes összefoglalás olvasható a lapban *So-*

²⁸¹ Prímás ő herczegségének a nevelés ügyében érsekmegyebeli clerusához intézett pásztori levele. *Religio és Nevelés* 1841. II. 241–246.

somogyi Károly tollából a népnevelésről.²⁸² A szerző hangsúlyozta, hogy a korszakban alig volt fontosabb kérdés – szerte Európában és hazánkban is –, mint a népnevelés. Milyennek kell nevelni a népet? „Természetesen nem csak értelmesebbé, hanem egyszersmind jobbá és boldogabbá, mint minő az eddig volt.”²⁸³ A népnevelés célja: erényes és boldog embereket nevelni, „ép testben megelégedett, jámbor, hitőkben boldog keresztényeket, törvények iránt engedelmes, munkás, s ezáltal jobb állapotra jutni képes polgárokat.”²⁸⁴ A népiskolák irányítása az egyházak feladata, hiszen a gyermekek ott kapják meg mindazt a szellemi, erkölcsi és vallási alapot, mely meghatározza további életüket. Az egyházak és az egyházi személyek az elmúlt századokban elévülhetetlen érdemeket szereztek a népoktatás terén. A népnevelés reformját – melyhez hozzátartozik a népiskolák tananyagának és a nevelés módszereinek korszerűsítése is – a szerző nézete szerint – „az országrend sérelme nélkül, s ősi alkotmányának megrendítését kerülve” – fokozatosan és meggondoltan, de az egyházak bevonásával és nem nélkülük kell végrehajtani. A szerző szerint a legfontosabb, hogy a „népnevelésnek olly irány adassék mindenütt és minden fokozaton át, mellynél fogva az erkölcsi és vallási míveltséget fő cél gyanánt tekintse a nevelő s tanító, és mindenek előtt jó és boldog embert akarjon képezni – a nélkül, hogy azt egyszersmind értelmessé, ügyessé s a gyakorlati életben használhatóvá tenni kevésbé törekednék.”²⁸⁵

Somogyi Károly és Beély Fidél mellett még sokan és sokat írtak a népoktatás kérdéseiről s a reformok fontosságáról a *Religio és Nevelés* hasábjain.

Az 1840-es évek legnagyobb hatású és legolvasottabb politikai

²⁸² Somogyi Károly: *Gondolatok a népnevelésről*. *Religio és Nevelés* 1841 II. 260–264; 273–279.

²⁸³ Uo. 260.

²⁸⁴ Uo. 262.

²⁸⁵ *Religio és Nevelés* 1841. II. 275.

lapja Magyarországon a *Pesti Hírlap*, Erdélyben pedig az *Erdélyi Híradó*, és melléklapja a *Nemzeti Társalkodó* volt, mely akkor már a reformellenzék kezébe került.²⁸⁶ Mindkét lap kiemelten kezelte az oktatásügyet, és sokat foglalkozott a nép oktatásának kérdéseivel is.

Kossuth Lajos 1841 tavaszán a *Valami a népneveléshez* című vezércikkét²⁸⁷ azzal kezdte, hogy bár a népoktatásról sokat írtak már, számos reformjavaslat született, „de sok el is enyészett, siker nélkül, miként a kiáltás a kietlenben”. A *Pesti Hírlap* szerkesztője szerint a legfőbb baj az, hogy a népiskola nem felel meg céljának, azért, mert nem készíti fel a növendékeket jövő életpályájukra, a földművelésre. „A földművelési irányú nevelésnek a népnél gyakorlatinak kell lenni, különben merő haszontalanság” – vallotta a szerző. Ehhez pedig szükség van gyakorlólhelyekre, vagyis egy kis gazdaságra a népiskolák mellett. „Földre van szükség, hogy a népiskolában azt lehessen tanítani, mire a népnek szüksége van; és földre van szükség, hogy a néptanító élhessen” – írta. Ha pénz nem is állt rendelkezésre, földet azért könnyen lehetne juttatni a néptanítóknak az iskola mellett. „Ezen néhány holdon az értelmes oktató [...] a földművelésnek minden alkalmazható nemeire gyakorlatilag oktathatná növendékeit, s gyakorlati oktatás közben játszva önthetné elméjükbe az elméleti rokonismereteket. Így honosulna meg a népnél az okszerű gazdálkodás, így a kertészség, különösen a gyümölcsstermesztés [...] így a méhészet, így a selyemtenyésztés is.”

A több mint ötezer példányban megjelenő *Pesti Hírlap* által népszerűsített eszmék sokakat gondolkodásra készítettek. 1841 nyarán a Helytartótanács elnöke, *József nádor* megbízást adott a Tanulmányi Bizottság vezetőjének, *Mednyánszky Alajos*nak, hogy készítse el a magyar közoktatás átfogó reformtervét. Egy év múlva

²⁸⁶ A szerkesztő névleg továbbra is Méhes Sámuel maradt, de a szerkesztés munkáját valójában Kemény Zsigmond és barátai végezték.

²⁸⁷ Kossuth Lajos: *Valami a népneveléshez*. *Pesti Hírlap* 1841. ápr. 28. 34. sz. 227–228.

készült el a népoktatással foglalkozó, *Coordinatio scholarum elementarium* címet viselő első rész, melyben az elemi iskolákra, az ipariskolákra, a vasárnapi iskolákra és a tanítóképzőkre vonatkozó reformelképzeléseket foglalták össze a tervezet alkotói.²⁸⁸ A bécsi udvar azonban késleltette életbeléptetését.²⁸⁹

A sajtóban és a megyei vitákon is számos előremutató javaslat született e tárgykörben. A hazai liberális reformellenzék 1843-ban letette az asztalra az első hazai népoktatási törvényjavaslatot, amellyel sok európai országot megelőztünk. „Liberális, haladó elveket, számos újszerű, értékes kezdeményezést tartalmazott”, és „kompromisszumokkal ugyan, de a polgári típusú népiskola modelljét vázolta fel”.²⁹⁰ A törvénytervezetben mindazok a gondolatok megfogalmazódtak, melyek a sajtóban is felvetődtek azokban az években. A törvényjavaslatban szerepelt a 6–12 éves korig tartó tankötelezettség és a minden gyermekre kiterjedő, azonos ismeretket közvetítő népoktatás. „Minden rendes iskolatanító az álladalom köz tisztje” – írta a 66. §. *A Pesti Hírlap* a törvénytervezet megalkotásának folyamatáról tájékoztatta olvasóit, több fontos kérdésről cikket is közölt,²⁹¹ és – 1844. december 8. és 1845. május 29. között 14 részletben közreadta a terjedelmes dokumentumot, amelynek tárgyalásától a főrendek – időhiányra hivatkozva – elzárkóztak.²⁹² Nem sokkal később 1845 júliusában – megjelent a Magyarország elemi tanodáinak szabályai című királyi rendelet,

²⁸⁸ A tervezetről és az 1845-ös népoktatási rendeletről: Mészáros István: *Az első hazai népoktatás-reform*. Századok 1980. 2. sz. 229–259.

²⁸⁹ Vö. Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777–1849*. 2. köt. Budapest, 1927. 45. és Bényei Miklós: *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon*. Debrecen, 1994. 274.

²⁹⁰ Bényei Miklós: *i. m.* 276.

²⁹¹ - I -: *Népnevelés törvényhozási tekintetben*. Pesti Hírlap 1843. 255. sz. 394–395; Szokolay István: *Népnevelés*. Pesti Hírlap 1845. 422. sz. 32–33.

²⁹² *Törvényjavaslat a népnevelésről. A népnevelés tárgyában kiküldött kerületi válaszmány javaslata*. Pesti Hírlap 1844. dec. 8. (411. sz. 837.) és 1845. máj. 29. (476. sz. 350.) között.

amely jórészt Mednyánszky tervezetének alapján készült, és amelyet közölt a *Religio és Nevelés*.²⁹³ A rendelet a katolikus iskolákra vonatkozott. Legfontosabb intézkedése volt, hogy az elemi iskolát két tagozatra osztotta: alsó és felső elemi iskolára. A két osztályból álló alsó tagozat tananyaga minden iskolában egységes volt, de nem terjedt túl az olvasáson, az íráson, a számoláson, az éneklésen és különböző tárgykörű olvasmányok megbeszélésén. A tanítás nyelve a falvakban az anyanyelv volt – a nemzetiségi területek városaiban viszont az anyanyelven kívül a magyar nyelv is. A felső elemi iskola harmadik osztályában – az alsó tagozatból áthúzódozó tantárgyakon kívül – a gimnáziumba készülők latint is tanultak. A negyedik osztályt – melyet két év alatt lehetett elvégezni – azok számára szervezték, akik a harmadik osztályból nem mentek át gimnáziumba. Itt viszont a tanítási anyag már kibővült mechanikával, természettannal, rajzzal és építészeti ismeretekkel, földméréssel, természetrajzzal és földrajzzal. Tanítottak magyar és német grammatikát és fogalmazást is. A lányok iskoláira vonatkozóan előírta a szabályzat, hogy azokat a tanulók rendi hovatartozása szerint kell megszervezni külön a parasztok, külön a polgárok és a köznemesek, valamint külön az arisztokraták leányai számára. Az 1845. évi szabályzat legfőbb érdeme, hogy 6. és 12. év között minden gyermek számára kötelezővé tette az elemi iskola két alsó osztályának az elvégzését. A tankötelezettség elmulasztása esetén kizárta a család pénzbüntetését. Intézkedett arról is, hogy hol kell elemi iskolákat felállítani. Az iskolák felállítási és fenntartási költségeiről a községeknek, tehát nem az egyházaknak vagy a földesuraknak kell gondoskodniuk. A katolikus elemi iskolák felügyeletét a tankerületi főigazgatóknak alárendelt világi tanfelügyelők helyett az esperesekre bízta. Előremutatók a rendelet tanítókra vonatkozó rendelkezései. Tanítónak csak az alkalmazható

²⁹³ *Magyarország elemi tanodáinak szabályai*. *Religio és Nevelés*. 1845. 307–311; 316–319.

– mondta ki –, aki tanítóképzőt végzett, és erről bizonyítvánnyal rendelkezik, továbbá betöltötte a 20. életévét, és segédtanítói gyakorlata van. Harmincévi iskolai szolgálat után pedig – éppúgy, mint az állami hivatalnokokat – a tanítókat nyugdíj illeti meg.

1841-ben jelent meg az erdélyi reformellenzék egyik vezető személyiségének, Szász Károly nagyenyedi tanárnak a cikke, *Oskolákról* címmel a *Nemzeti Társalkodóban*.²⁹⁴ Az öt folytatásban megjelent írás az oktatásügy átalakításának nagyszabású programja, mely foglalkozott a népoktatás kérdéseivel is. A kiemelkedő gyakorlati pedagógus szomorú képet festett a népoktatás helyzetéről. Úgy gondolta, hogy a parasztgyermekek életének első tíz-tizenkét esztendeje döntő jelentőségű, akkor dől el, hogy milyen lesz jövőnk sorsuk. Ez a nevelés függvénye – ami Erdélyben igencsak elhanyagolt. Mivel a köznép nevelésétől függ az egész társadalom élete, éppen azért kell a népnevelés ügyét elsőrendűen fontos kérdésként kezelni, mert ezen múlhat az egész jövő: „a népnek körülményeivel öszveferő míveltsége föltételvé lett a ti jóléteteknek” – figyelmeztette a szerző az uralkodó osztály tagjait. „Mindig és mindenütt a nagy tömeg fejlettsége, értelmessége s erkölcsi aránya tette a lenyomósb súlyt polgári erő s emberi boldogság mérlegében.” Ennek ellenére keveset tettek a népoktatás javításáért. Európában – főként Poroszországban, Angliában és Franciaországban – a kormányok feladatuknak tekintették a népoktatás reformját, és jó eredményeket értek el e téren. Nálunk is megoldást kellett keresni, mert az akkori helyzet tarthatatlan volt.

Szász Károly az első lépésnek a helyzet pontos felmérését tekintette. Meg kell vizsgálni: „Hány lakója, hány helysége, s ezekben hány néposkolája van Erdélynek, és ezek mi alapon nyugosznak, mi rendes és rendkívüli jövedelmek által biztosítvák? honnan és miként vétetnek a tanítók? ezek mit tanítanak, miként és mily

²⁹⁴ Szász Károly: *Oskolákról*. Nemzeti Társalkodó 1841. II. 1, 2, 3, 4, 5. sz. A cikk szövegét közli: Kiss Géza – Turnovský Sándor (Szerk.): *Szász Károly*. Bukarest, 1955. 230–262.

sikerrel? mily felügyelet és kormányzat alatt állanak, eléhaladást vagy hátralepést mutatnak-é a már létező oskolák? az új ivadék hányadrésze éli üdvöket”. Csak ezután lehet a cselekvéshez fogni. Először meg kell állapítani a népiskola feladatait. „1-ső feladata testi épség megtartása, erősítése, gyakorlása, 2-ik értelmesség fejlesztése, helyes elvek meggyökereztetése, józan észirány adása, s az emlékezetnek és értelemnek [...] gazdagítása, 3-adszor üdvös erkölcsi irány adása, a vallásosság mélyen gyökeredztetése.” Mit kell tehát a népiskolákban tanítani? Elsősorban írni-olvasni kell megtanítani a gyermekeket, de jól és értelemmel. Tanítani kell még számvetést, mely gyakorlati jellegű „a közéletben előforduló esetekre alkalmazható”, tanítani kell geometriát és rajzot. Helyet kell juttatni a népiskolák tantervében a természettudományoknak, köztük kiemelten a földrajznak, a növény- és az állattannak. Fontos, hogy a népiskolai tanuló megismerje a világ és hazája történelmét. Mindez még nem elég: jól képzett tanítók, tankönyvek, egészséges és tágas iskolaépületek is kellenek, ezekhez pedig pénz. A népoktatásra fordított összeg nem áldozat, hanem a jövőbe történő, de megtérülő befektetés. Az ilyen népiskolákban nevelkedett felnőttekből a haza értelmes és hasznos polgárai lesznek.

1842-ben az *Erdélyi Híradó* közölt egy, az iskolaügy reformjáról szóló, hosszú elméleti cikket *Oskolarendezés körüli tájékozáások* címmel,²⁹⁵ mely népoktatási kérdéseket is érintett. Magyarország iskolarendszere nem felel meg a kor kívánalmainak – állapította meg a szerző. Olyan egységes alapképzésre van szükség, melyben a haza összes polgára egyformán részesülne, és ezt követően kerülhetne sor a magasabb szintű, szakosított tanulmányokra. Az egységes alapképzést a népiskola nyújtja, ahol a legfontosabb tárgyak: a vallás- és erkölcsstan, az írás, az olvasás, a beszéd- és értelemgyakorlatok, a számtan és a geometria, a természetrajz,

²⁹⁵ *Oskolarendezés körüli tájékozáások*. Erdélyi Híradó 1842. 537–538, 543–544., 549–550, 555–556.

a történelem, valamint olyan érzékerősítő és ügyességfejlesztő tárgyak, mint a zene, az éneklés, a rajzolás és a testnevelés. Fontos, hogy minden falusi népiskola mellett állítsanak fel egy gyakorló-kertet, ahol a gyermekek megismerkedhetnek a mezőgazdasági munkák alapjaival. A haza minden polgárának kötelező és ingyenes oktatásban kell részesülnie élete első szakaszában, legalább 12 éves koráig. Az írni-olvasni tudás ne legyen társadalmi kiváltság.

1843-ban az *Erdélyi Híradó Közoktatás* című vezércikkének²⁹⁶ szerzője – e gondolatokat folytatva – kemény hangon és nyíltan támadta a hatalmon lévőket, akik – hatalmukat féltve – nem fejlesztették a népoktatást. A tudást mint a hatalom eszközét – a nép elől elzárták, annak érdekében, hogy a tudatlan népet kedvük szerint irányíthassák. Ez csak egy zsarnoki hatalom érdekeinek felelhet meg. A nép tudatlansága komoly veszélyeket rejt, hiszen csakis világosan gondolkodó és értelmes polgárok építhetnek erős demokratikus elvek szerint működő polgári államot – a tudatlan és jogfosztott embertömeg anarchiába sodorja a nemzetet.

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg *Eötvös József* a *Pesti Hírlapban Népoktatási ügy* című cikkében.²⁹⁷ Nézete szerint „hátramaradásunk egyik fő oka: „népünk csekély értelmi kifejlődésében kereshető”. Úgy vélte, ha a népoktatást fejlesztjük, az mindenképpen elősegíti a gazdaság fejlődését is. Keményen fogalmazott, mikor ezt írta: „A zsarnoknak s aristocráciának hatalma csak a nép tudatlanságán fekszik, míg ezt nem orvosolhatjuk, az uralkodó személyek változhatnak, de szabaddá a nép azért nem lesz, mint a testi, úgy a lelki vaknak vezetőre van szüksége, ha egytől megvált, tüstént másért rimánkodik”. *Rousseau* gondolatait idézte: „Népeket szabaddá tenni szép s nagyszerű dolog, de nehéz, s hozzá viháztalanul fogni nem szabad, a szolgát, kit felszabadítunk, mivel-

²⁹⁶ *Közoktatás*. Erdélyi Híradó 1843. 37. sz. 217–218.

²⁹⁷ Eötvös József: *Népoktatási ügy* 1–3. Pesti Hírlap. 1846. 673. sz. 323.; 1846. 683. sz. 365.; 1846. 729. sz. 115.

ni kell, hogy a szabadság élvezetére s megtartására képessé váljék”. Eötvös rámutatott arra, hogy „elbutítani a népet: ez volt a zsarnokság leghatalmasabb eszköze legrégebb időktől mostanig [...] felszabadítani a népet: ez a szabadság legerősebb fegyvere. A legdicsőbb forradalom alkotmányok alapítására nem olly biztos eszköz, mint az, mellyet jól rendezett népművelési eszközök nyújthatnak. Ez eszközök közül egyik igen lényeges az iskolarendszer”. Cikke második részében Eötvös a népnevelés és népoktatás fogalmának tisztázását szorgalmazta. Véleménye szerint erre azért is szükség van, mivel e fogalmakat „a népnevelés tárgyában készült kerületi választmányi munkálat”, azaz az 1843–1844. évi törvényjavaslat megfogalmazói sem írták pontosan körül. A törvénytervezet szerint „a népnevelésnek oda kell irányoztatnia, hogy általa a növendék – mint ember, honpolgár és alattvaló – kellően kiképeztessek”. Eötvös szerint nem létezik olyan népiskolai rendszer, amely erre alkalmas lenne. „A népiskolák a népnevelésnek csak igen kis részben lehetnek eszközei” és „egyedüli feladatuk a népoktatása.” „Az iskolamester hatása pedig – a legjobb iskolarendszer mellett is – közönséges esetekben az oktatásnál továbbra nem terjed...” Nem volna-e tehát célszerűbb – kérdezte Eötvös –, ha „a népművelés címe a népoktatás szegényebben hangzó, de valóbb címével cseréltetnék fel?”. A cikksorozat befejező részében Eötvös azt fejtegette, hogy a népoktatásnál „az emberi természet közönséges tunyaságán kívül – melly minden megszokott állapot fenntartása mellett szól – nem kevés olly akadállyal találkozunk, mellynek egyedüli kútforrása előítéleteinkben keresendő”. A népnevelésnek vallásosnak kell lennie – ez nem lehet kérdés. Azonban jó lenne a vallásoktatást a többi tárgytól elkülönítve tanítani, így lehetne az oktatást az egyház „túlnyomó” befolyásától felszabadítani.

A *Pesti Hírlap*ban gyakran olvashatóak a nép iskolázásával és nevelésével kapcsolatos javaslatok. „Adjatok nevelést a népnek, s köbre emeltétek benne az emberiséget, négyszögre az anyagi jó-

létet” – írta egy szerző, aki már a cigányságot is részesíteni szeretne volna a népnevelés áldásaiban: „Amilyen széles értelmű szó a nép, oly szélesen kell kiterjeszteni a népnevelést – a cigányokra is”²⁹⁸

Egy másik cikkíró a szegénységről értekezve úgy ítélte meg, hogy ennek egyik fő oka a közértelmesség hiánya.²⁹⁹ A népnevelésben egy szarvasi tanító a babona és a kuruzslás elleni küzdelem sikerességének³⁰⁰, mások a bűnözés visszaszorulásának, ismét mások a szegénység és a nyomor megszüntetésének zálogát látták.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc nevelésügyi eseményei között fontos helyet foglal el az első magyar „tanítói gyűlés”, melyet 1848. július 20–24. között tartottak Pesten. Megnyitásáraól és munkálatairól természetesen hírt adtak a lapok. A *Nevelési Emléklapok* hatodik, 1848 októberében megjelent füzeté közzétette a tanítógyűlés jegyzőkönyvét, közte a *Ney Ferenc* elnökletével ülésező „kisdedovási, elemi és képezdei szakosztály” népoktatási albizottságának munkálatait és javaslatait. Ezek között mindazon gondolatokat megtalálható, melyekről már évtizedek óta olvashattak a sajtóban az érdeklődők. Az első és legfontosabb javaslat, hogy vezessenek be országosan egységes tanrendszert a népiskolákban. A szülőket kötelezze törvény a gyermekek iskoláztatására. A tanítók legyenek az állam alkalmazottai: az állam fizesse őket, kapjanak nyugdíjat, mentesüljenek mindenféle egyházi szolgálat alól. Az albizottság azt ajánlotta, hogy a vallás- tant a tanító helyett a lelkész tanítsa. Javasolták a felügyeleti rendszer átalakítását is.

Már a szabadságharc alatt – 1849 januárjától júniusáig – megjelent a *Katholikus Iskolai Lap Somogyi Károly* szerkesztésében. A lapban sok, a népoktatás tartalmi megújításával és a tanítókép-

²⁹⁸ Várady Károly: *Szózat a népnevelés tárgyában, különösen a cigányokról*. Pesti Hírlap 1841. 79. sz. 668–669.

²⁹⁹ P. E.: *Szegénység*. Pesti Hírlap 1847. 958. 211.

³⁰⁰ Haraszty Samu: *Babona és kuruzsolás*. Pesti Hírlap 1841. 65. sz. 543.

zéssel foglalkozó cikk található. A lap első számaiban folytatásokban jelent meg *Majer Istvánnak – az esztergomi tanítóképző igazgatójának – az írása Föl népnevelők, a reform mezejére!* címmel. A szerző azt javasolta, hogy minden plébános – együttműködve az iskolamesterrel és figyelembe véve a helyi körülményeket – dolgozzon ki új iskolai tanrendszert, rendtartást, napirendet, és ezeket vitassa meg a szülők képviselőivel. A közösen elfogadott új rendszert vezessék be a helyi iskolában. A pap minden negyedévben egy vasárnap prédikáljon a templomban a nevelés fontosságáról. Majer István felhívta a falusi tanítók figyelmét arra, hogy a tanyákon élő, iskolába nem járó gyermekeket és a cigány gyermekeket is próbálják meg becsalogatni az iskolába. Jól ismerve a falusi és a városi szegény gyermekek sorsát s életviszonyait, a szerző esti iskolák létrehozását ajánlotta: „Vannak falunkint kocza-gyermekek, dajkaleányok, pásztorsuhanczok, inasfiúk, gyáros gyermeköczkék, kiknek kedvökért esti tanoda tartandó a plebánián vagy az iskolában. Istennek nagy áldása az ily, többnyire elhagyott gyermekekre nézve az atyai gond és tanítás.”³⁰¹ Szerinte az esti iskolákat a felnőttkorú cselédek is látogassák. A falusi nép ismereteinek bővítése céljából hozzanak létre minden helységben „Vasárnapi Kört”. „Mindenki tudja, hogy a nép az ünnepi délutánt többnyire helytelenül tölti. Pedig ezen idő fölvilágosításra leghelyesebben volna fordítható. Télen a nyilvános tanodába, nyáron az árnyas pázsitra a lelkész vagy a mester által a nép [...] összegyűjtendő, hol a Kath. Néplap fölolvasható, úgy szinte gazdasági, műtani vagy mesterségi, történeti, élettani vagy egészségügyi mulatva és gyakorlatilag tanító elbeszélések és fölolvadások tartandók lennének.”³⁰² Majer István egy általa kidolgozott és igen korszerű elemeket tartalmazó tanrendszert és nevelésmódszertani útmutatást is

³⁰¹ Majer István: *Föl népnevelők, a reform mezejére!* Katholikus Iskolai Lap. 2. sz. 1849. január 16. 13.

³⁰² Uo. 14.

közzétett a lapban, azzal a nem titkolt céllal, hogy az mintául szolgáljon a hazai népiskolák új rendjének megvalósításához. A szerző jól ismerte a hazai tanügyi viszonyokat – az előírások és a valóság különbségeit. A fennálló rendelkezések szerint a gyermekeknek 12 éves korukig kellene iskolába járniuk, de a szülők többsége csak legfeljebb 10 éves koráig küldi gyermekeit az iskolába. Éppen ezért Majer azt javasolta, hogy a tanítók úgy rendezzék el a tananyagot, hogy a gyermek minden alapvető ismeretet 10 éves koráig sajátítson el, a későbbiekben pedig csak ismétlésre kerüljön sor. Majer az alapvető ismeretek közé sorolta az olvasás, az írás, a számolás, és a vallástan mellett a földrajz, a történelem, a fizika, a gazdaság sőt az egészségtan elemeinek megtanítását is. „Az egészségtant eddig általában nem tanították falusi iskoláinkban, s ennek hiányát nagyon is érezzük. A szegény nép felsőbb iskolákat nem látogatván, soha senkitől sem nyer rendszeres útmutatást egészségének fönntartására. [...] Betegség esetében közembereink kuruzslókhoz folyamodnak, az orvost kerülik, [...] a nyavalya terjed, a közérő fogy, fajunk hanyatlik. E roppant bajnak fő oka, hogy népünk soha semmiféle rendszeres egészségügyi útmutatást nem nyert.”³⁰³ Ajánlotta a kézműipar különféle ágainak oktatását a népiskolákban, és az elkészült termékek kiállítását is kívánatosnak tartotta. Írt a fegyelemről, a jutalmazásról és a büntetésről, a tanrend helyes beosztásáról, a vizsgák és a bizonyítványok kérdéséről.

Majer Istvánnak a hazai népiskolai gyakorlatból kiinduló, elméletileg megalapozott reformjavaslatai nagy visszhangot váltottak ki a lap olvasói, főként a tanítók és a tanítóképző intézeti tanárok körében. A *Katholikus Iskolai Lap* szerkesztője a későbbi számokban több olyan írásnak is helyt adott, melyek Majer cikksorozatának egyes részleteire reagáltak. Több számában olvashatunk különböző szerzők tollából cikkeket a helybéli pap és a tanító szerepéről és felelősségéről a nép műveltségének megalapozásá-

³⁰³ Uo. 26.

ban. Sebestyén Vendel lelkész szomorú képet festett a korabeli állapotokról.³⁰⁴ A képzetlen tanítók, a gyermekek nagy száma, az iskolák rossz állapota csökkentik a tanítás hatékonyságát. Mindezek ellenére a szerzőnek az a véleménye, hogy a papok és a tanítók sokat tehetnek saját erejükéből is az iskolákért. „A nép erkölcsi irányzata, a közmíveltség ereje – mint a nép jóllétének és boldogításának hatalmas eszközei – a mi kezeinkben vannak letéve. Boldogítsuk tehát a népet, reformáljuk iskoláinkat erőnkhez képest, mit sem várván a még mindig késlekedő országos rendelkezésre, melyt a míly hő vággyal várunk, szintolly tisztelettel fogadunk. Fönnálló iskoláinknak kiáltó szükségök van az ujjászületésre, nekünk pedig nemcsak szabadságunkban áll, hanem hivatásbeli kötelességünk is teljes eréllyel munkálni azoknak ujjáalkotásán. Teremtsünk új szellemet, és adjunk új irányt nekik!”³⁰⁵

A tanítók felelősségét hangsúlyozta Szabó Imre pesti egyetemi tanár is *Bizodalmas levelek falusi mesterekhez* című cikksorozatában. „Ti mindenekelőtt tanítók vagytok, tanítói a nép gyermekeinek. Azon gyermekeké, kik otthon a szülői háznál keveset tanulnak, s ha egyszer az iskolán átvergődtek, rendesen semmit sem tanulnak. Hivatástok tehát magával hozza, hogy e gyermekeket szorgalmasan és lelkiismeretesen beavassátok mindazon ismeretekbe, mellyeket tudniok életsorsuk és állapotukra nézve szükséges és hasznos.”³⁰⁶ A felelősségteljes hivatás jól képzett, értelmes tanítókat kíván. A szerző véleménye azonban az, hogy kora tanítóinak többsége alkalmatlan az oktatásra. Nem elég, ha egy fiatal elvégzi a „mesterképző” tanfolyamát. A tanítás hivatás, és csak olyanoknak szabad tanítani, akik erre valóban alkalmasak. Egy tanítónak egész életén át folyamatosan képeznie kell magát, „a töké-

³⁰⁴ Sebestyén Vendel: *Falusi iskolák*. Katholikus Iskolai Lap. 6. sz. 1849. február 13. 64–65.

³⁰⁵ Uo. 64.

³⁰⁶ Szabó Imre: *Bizodalmas levelek falusi mesterekhez*. Katholikus Iskolai Lap. 8. sz. 1849. február 27. 92.

letesedés útján” nem szabad megállnia, hanem „folytonos tanulás által mindig előbbre kell haladnia”. A falu papjának és népének feladata a megfelelő tanító kiválasztása. A szerző elítélte a kor gyakorlatát, mely szerint az elsődleges szempont a tanító kiválasztásánál az, hogy jól énekel-e, el tudja-e látni a kántori teendőket. Mivel a „mesternek első és fő kötelessége a tanítás”, ezért a tanítóválasztásnál a jelölt tanítási képességeiről kell meggyőződni. Szabó Imre nyilvános próbatanítást kívánt, melynek során a falu papja és a szülők képviselői meggyőződhetnek a tanítójelölt alkalmasságáról.

Több cikk foglalkozik a korabeli népiskolai tankönyvek problémáival is.³⁰⁷ *Sebestyén Vendel* véleménye szerint „az ujabbi tanításmód és tanrendszerek új tankönyveket tesznek szükségessékké”. Elemezve a korabeli olvasókönyveket, keserűen állapította meg, hogy az azokban található olvasmányok „szárazak, untatóak”. Nézete szerint olyan új olvasókönyveket kellene nagy számban forgalomba hozni, melyek természettani, egészségügyi és gazdasági ismereteket közvetítenek a tanulóknak.

A lap utolsó öt száma már tükrözi a szabadságharc politikai eseményeit. Somogyi május 15-én közzétette a hírt, hogy Horváth Mihály csanádi püspököt nevezték ki vallás és közoktatásügyi miniszterré, május 29-én közölte Horváth Mihály május 18-i radikális hangú debreceni felhívását, és az orosz cár csapatai elleni megható és lelkesítő imádságot is.

Ugyanebben a számban kezdődik a *Nemzeti nevelésünk* című cikksorozat, mely ugyan név nélkül jelent meg, de bizonyos, hogy a szerkesztő állásfoglalását tükrözi. A cikk elején a szerző leszögezte: nemzeti újjászületésünket önállóságunk és függetlenségünk kivívásának időpontjától, tehát 1849. április 14-étől, a trónfosztás kimondásától kell számítani. A hazai nevelésügy, főként a népnevelés új feladatok előtt áll. Ahhoz, hogy a magyar nemzet elfoglal-

³⁰⁷ Sebestyén Vendel: *Tankönyveink*. Katholikus Iskolai Lap. 11. sz. 1849. március 20. 127–130.

hassa az őt megillető helyet az európai független államok sorában, az elsődleges feladat a közoktatás területén az előrelépés, mert ez teszi lehetővé, hogy az ipar és a kereskedelem fejlődhessen. Az oktatásügy fejlesztése tehát közös állami és egyházi feladat: közügy. „A tartós nemzeti jóllét s a szabadságot jól és nemesen használni tudás sokoldalú műveltséget igényel, [...] mit csak jó karba helyezett, kellő számban előállított iskolák képesek eszközölni. Egy önálló nemzet fiainak mindent és tökéletesen kitanulniok kell, mit a közjólét eszközzésére tudni, s mit ugyane célra létesíteni szükséges. S valljon van-e, lehet-e egy nemzet életében főbb szükség az erkölcsi és értelmi, műipari s művészeti kifejlődést eszközöző tanítás- és nevelésnél?”³⁰⁸ Somogyi Károly nézete szerint egy valóban nemzetinek nevezhető oktatási-nevelési rendszer csak akkor valósulhat meg, ha „minden – bármily néven nevezendő s bárki által szabadon állított s állítandó – tanítás- és nevelési intézetek azonegy főcélra legyenek polgárilag irányozva, tudnillik a nemzeti jóllét- és műveltségnek minél nagyobb mértékbeni fölvirágoztatására.”³⁰⁹

Ezt a gondolatot folytatta *Bezerédj Sándor* a *Pesti Hírlapban*, 1849 júniusában: „Csak a jól és szilárdul nevelt és művelt nép szolgálhat ellene az önzés és vakítás vak eszközeinek. [...] Valóban szabad és szabadságában boldog csak erkölcsös és így polgárilag nevelt nép lehet.”³¹⁰

*

Összefoglalásul elmondható, hogy a reformkori magyar sajtóból jól tájékozódhatott a korabeli olvasó a hazai és a külföldi pedagó-

³⁰⁸ *Nemzeti nevelésünk*. Katholikus Iskolai Lap. 20. sz. 1849. május 29. 234.

³⁰⁹ Uo.

³¹⁰ *Bezerédj Sándor: Polgári szózat Horváth Mihály úrhoz, választott csanádi püspök, vallás s közoktatásügyi miniszterhez*. Pesti Hírlap 1849. 319. sz. 166.

giai törekvésekről. Voltak olyan szerzők és olyan témák, melyek nagyobb, mások kisebb érdeklődést váltottak ki.

Megállapítható, hogy azok a kérdések foglalkoztatták leginkább a közvéleményt és a lapokat is, melyek a hazai népoktatás javítását szolgálták. A reformkorban – az 1830-as évektől kezdve pedig a jobbágyszabadság körül zajló megyei és országgyűlési viták nyomán – egyre jobban előtérbe került a hazai népoktatás modernizálásának, a modern szellemű tankönyvek megjelentetésének és a tanítók képzésének sürgető igénye.

VI. Kisdednevelés

*„E századnak emberszerető gondolatai között
nem tudunk üdvösebbet,
mint a kisdedóvás gondolatát.”*

Az iskoláskor előtti intézményes nevelés, a kisdedóvás eszméje az 1820-as években jelent meg Magyarországon. Az első óvodák Európában már a 18. század második felében, a polgári fejlődés meggyorsulása idején jöttek létre, hiszen az anyák munkába állása szükségessé tette a kisgyermekes intézményes gondoskodásának a kialakítását. Angliában *Robert Owen* és *Samuel Wilderspin* munkássága nyomán terjedtek el ezek az intézmények. Bár az óvodaügy kialakulásának időszakára vonatkozó szakirodalom jelentős, a hazai időszaki sajtóban megjelent, óvodaüggyel foglalkozó írásokat csak nemrégiben kezdte szisztematikusan számba venni és feldolgozni a kutatás.³¹¹

E fejezetből megtudható, hogy eljutottak-e a kisdedóvás angliai hírei hazánkba? Elősegítették-e a lapok a kisdedóvással kapcsolatos főbb kérdések tisztázását, és a kisgyermekes nevelésére vonatkozó külföldi pedagógiai elképzelések megismertetését?

Érdekes, hogy a hazai sajtó, amely az 1820-as években gyakran

³¹¹ Hornyák Mária kísérte meg hazánkban először, hogy teljességre törekedve feltárja és feldolgozza a hazai sajtóban óvodaügy kezdeteire vonatkozó írásokat. L.: Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz óvodái és a sajtó*. Magyar Könyvszemle 2004. 4. sz.; és Uő.: *A Pesti Hírlap és a nevelés*. Magyar Könyvszemle 2003. 1. sz. 42–66. E fejezetben alapvetően az ő kutatási eredményeire és publikációira támaszkodtam. Önzetlen segítségét és baráti támogatását ezúton is köszönöm.

adott hírt angliai témákról³¹² az új intézménytípusról, az infant school-ról, Samuel Wilderspin tevékenységéről és könyvéről azonban (amelyet 1825-ben már harmadszor adtak ki³¹³) egyetlen szóval sem emlékezett meg. Bár akkor már lezajlott az első hazai országos sajtóvita is Pestalozziról³¹⁴, ám az yverduni intézethez hasonlóan európai hírűvé vált skóciai intézményről, amelyet 1816-ban Robert Owen állított fel New Lanarkban, a hazai lapok nem írtak.

Közben az intézet híre, Wilderspin könyvének is köszönhetően, Európaszerte terjedt. A német olvasóközönség például a Darmstadtban szerkesztett *Allgemeine Schulzeitung*-ból szerezhette tudomást az angol kezdeményezésről.

Hazánkban *Brunszvik Teréz* nyitotta meg az egész Habsburg Monarchiában elsőként, az első kisdedovó intézetet 1828. június 1-jén *Angyalkert* néven, édesanyja budai házában, a mai Mikó utca és Attila út sarkán. 1829-ben a cselédlányok oktatására cselédiskolát hozott létre.

1829. augusztus 22-én „a Kardinális és Herczegi Prímás” Rudnay Sándor látogatta meg Brunszvik Teréz óvodáját. A magyarországi katolikus egyház feje oly módon is kinyilvánította „magas tetszését”, hogy az intézet részére évi 100 ezüst forint és 6 öl tűzifa kiutalásáról intézkedett. A hírt szeptember 3-án a *Vereinigte Ofner Pester Zeitung*³¹⁵, 5-én pedig a *Hazai s Külföldi Tudósítások*³¹⁶ is

³¹² A *Hazai s Külföldi Tudósítások* és melléklapja, a *Hasznos Multságok* 1825-ben számos angol vonatkozású témáról írt: a brit kereskedelem, a londoni főposta, a New-Gate-i tömlőc, a skóciai jövőmondók, pestis és tűz Londonban, a birminghami masinák, az angol gőzhajók, újságok, fazekasság, szokások, öklözés stb., valamint az „Angliai fabrikákban dolgozó Napszámosoknak kínos kenyérkeresése” és az angol „universitások”.

³¹³ Wilderspin, Samuel: *Infant education...* 3rd ed. London, 1825.

³¹⁴ Ld. Fehér Katalin: *Sajtóvita Pestalozzi módszeréről 1817-ben*. Magyar Könyvszemle 1999. 97–103.

³¹⁵ Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1829. 71. sz. 1177–1178.

³¹⁶ Hazai s Külföldi Tudósítások 1829. II. 20. sz. 153.

közölte. Három nappal később a *Pressburger Zeitung*³¹⁷ és a szintén Pozsonyban szerkesztett, latin nyelvű lap, az *Ephemerides Politico-Statisticae Poseniensis*³¹⁸ is írt a pest-budai óvodaalapításról.

A krisztinavárosi óvodáról *Rumy Károly György* 1830 nyarán tett közzé egy cikket a *Preßburger Aehrenlese zur Belehrung und Unterhaltung* című lapban. A cikk beszámolt a kisgyermekiskola egy napjáról. A szerző ír az intézménybe járó gyermekekről, akiknél jól látszik a szegénység, sokan mezítlábasak, de ruhájuk, ha szegényes is, de tiszta. Írt a barátságos, halk szavú tanítóról, aki kedvesen bánik a gyermekekkel, de a fegyelmet fenntartja a foglalkozások alatt. A gyermekek olvasni és számolni is tanulnak, a bibliai történeteket a falon függő képek segítségével magyarázza a nevelő. Hasonlóképpen ismerkednek a természettel is. A tanító bemutatja nekik az állatok és a növények képeit, a préselt növényeket, valamint „az állat-, növény- és ásványország azon produktumait, amelyekből készítmények (műtermékek) lesznek”. Egy tárgy tanítása nem tart negyed- vagy félóránál tovább.

Az első vidéki óvoda Besztercebányán nyílt meg 1829. november 4-én. A megnyitásról beszámolt a *Hasznos Mulatságok*³¹⁹ és a pesti német újság is.³²⁰ Az utóbbi cikk szerzője a német Matthias Kern volt, akit sokáig (tévesen) az első magyarországi „óvó bácsinak” tartottak.³²¹ A besztercebányai óvodáról a *Magyar Kurír* is megemlékezett, üdvözölte a vállalkozást, mondván: „Örvendezve látjuk, hogy Édes Hazánkban a felemelkedett nemes lelkű Hazafiak emberszerető gondoskodása által a szegény sorsú s elhagyatott

³¹⁷ *Pressburger Zeitung* 1829. 71. sz. 861–862.

³¹⁸ *Ephemerides Statistico-Politicae Poseniensis* 1829. 71. sz. 565–566.

³¹⁹ *A Kisdetek gondviselő Intézetéről*. *Hasznos Mulatságok* 1829. II. 45. sz. 353–355.

³²⁰ *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* 1830. jan. 24. 7. sz. 81–82.

³²¹ Erről lásd: Zibolen Endre: *Igazságot Weldy Józsefnek!* Köznevelés 1983. 33. sz. 13–14.

árva gyermekek gyámolítására, neveltetésére és taníttatására tölzö hasznos intézetek szaporodnak.”³²²

1830. január 30-án Kiss Ferenc tett közzé egy írást az *Allgemeine Handlungs-Zeitschrift*ben,³²³ melyet három folytatásban a *Hasznos Mulatságok* is közölt.³²⁴ A cikk címe: *Magyar hazánkban a kiseddek gondviselésére felállított Intézeteknek eredete, gyarapodása, mostani állapota, haszna és tulajdonságai*. A cikk említi a Besztercebányán működő óvodát, mely példaként szolgál további óvodaalapításokhoz.

Kolozsváron a Kolozsvári Nemes Asszonyi Egyesület 1830 májusában nyitotta meg az első óvodát.³²⁵

Pest-Budán 1830 júniusában egy nagy jótékonyági akció zajlott le az óvodák segítésére. Brunsvik Teréz a támogatóknak írásban mondott köszönetet, amelyet a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* mellékleteként is terjesztettek.³²⁶

1830 szeptemberétől Brunsvik Teréz Bécsben, majd Pozsonyban folytatta óvodaszervező tevékenységét. Az első pozsonyi kiseddóvó november 4-én nyílt meg, egy héttel később pedig fogadta „a császárné-királyné” Karolina Augusztát, aki alapítványt tett egy újabb pozsonyi óvoda céljaira. Minderről az olvasók november 23-án a *Pressburger Zeitung* beszámolójából értesülhettek.³²⁷

³²² Magyar Kurír 1830. I. 11. sz. 87–88.

³²³ Kiss Ferenc: *Entstehung, Fortschritte, gegenwärtiger Stand, Nützlichkeit und Erfordernisse der Kleinkinder-Bewahr- und Bildungsanstalten in Ungarn*. Allgemeine Handlungs-Zeitschrift von und für Ungarn 1830. 9. sz. január 30. 33–35.

³²⁴ Kiss Ferenc: *Magyar hazánkban a kiseddek gondviselésére felállított Intézeteknek eredete, gyarapodása, mostani állapota, haszna és tulajdonságai* 1–3. rész. Hasznos Mulatságok 1830. I. 12. sz. 93–95., 13. sz. 99–101., 14. sz. 105–108.

³²⁵ U. o. 95., 99.

³²⁶ *Danksagung des National-Vereins für früheste Erziehung kleiner Kinder in Bewahr- und Bildungsanstalten ... zu Pesth und Ofen im Jahre 1830*. Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1830. július Beilage 1–4.

³²⁷ „Den 11ten d. M. wurde die zum Andenken der glorreichen Krönung Sr. Maj. König Ferdinands hieselbst errichtete Erste Kleinkinder Wartanstalt ...eröffnet. Pressburger Zeitung 1830. 93. sz. 1158.

Brunszvik Teréz időközben visszatért Pest-Budára, ahol a távollétében kedvezőtlen változások történtek az óvodaügy területén. Az előző évi iparmű-kiállítás bevételeiből ugyan új óvoda létesült a Terézvárosban, de a régebbi intézetek fejlődése megakadt. Az óvodák anyagi helyzetének javítása céljából meghirdették a második iparmű-kiállítást.

1832. július 1-jén a Pest-budai óvodák vezetését a budai nőegylet, illetve a pesti magisztrátus vette át. Az 1832 júniusában és augusztusában Rummy Károly, aki akkor Esztergomban jog és statisztika professzorként működött, a pozsonyi *Aehrenlese* című lapban négy óvodai tárgyú írást közölt. Bemutatta Brunszvik Teréznek a Krisztinavárosban alapított, de immár Pesten működő „kézmű-oskoláját”, amelyben az óvodából kikerülő szegény leányok tanulhattak kenyérkereső foglalkozásokat.³²⁸ Egy másik cikkében Brunszvik Teréz grófnőnek a cselédiskolával kapcsolatos régi terve megvalósításáról írt.³²⁹

1833-ban a lapok rövid hírekben számoltak be az előző év novemberében Nagyszombatban megnyitott óvodáról³³⁰, a pozsonyi kisedővők nyilvános „próbatételeiről”³³¹ és a Kolozsvárott létesült két katolikus és két protestáns „előiskoláról”.³³² 1834-ben a *Jelenkorban* a Pest-terézvárosi óvodákról olvashatunk.³³³ A budai

³²⁸ Rummy [Carl Georg]: *Gewerkanstalt für arme Mädchen zu Pesth...* Pressburger Aehrenlese 1832. 43. sz. 173–173.

³²⁹ Rummy [Carl Georg]: *Gesinde-Institut in Pest*. Pressburger Aehrenlese 1832. 61. sz. 245.

³³⁰ [A Jót előmozdító Társaság, Nagyszombat]: Pressburger Aehrenlese 1833. 2. sz. 9–10. és Jelenkor 1833. 4. sz. 25., *Nyilvános vizsga a nagyszombati gyermekóvó intézetben*. Jelenkor 1833. 93. sz. 738., *Gemeinnützige Anstalten... in Tyrnave*. Pressburger Aehrenlese 1833. 99. sz. 399.

³³¹ *Pozsonyi kisedővők „próbatételei”*. Pressburger Zeitung 1833. II. 79. sz. 1005. és Hazai s Külföldi Tudósítások 1833. II. 29. sz. 225.

³³² *Kolozsvár-Hídelve, az evangélikus-református iskola és előiskola próbatétele*. Erdélyi Híradó 1833. I. 41. sz. (máj. 21.) 333–334. és Hazai s Külföldi Tudósítások 1833. I. 44. sz. 345–346.

³³³ „A gyermekóvó-intézetek Pesten a Terézvárosban...”. Jelenkor 1834. 42. sz. 330.

Jótekonny Nőegylet is közzétette a lapban a kötelékébe került óvodákkal kapcsolatos híreket.³³⁴

A liberális nemesi ellenzék képviselői azokban az években fedezték fel az óvodák művelődéspolitikai jelentőségét. Úgy gondolták, hogy ezek az intézmények jól szolgálhatják a polgári fejlődés érdekeit, és a magyar nyelv terjesztésének ügyét. A reformmozgalom legjobbjai 1834-ben megalakították a *Kisededóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesületet*, melynek vezetőségi és pártoló tagjai között ott voltak a reformkor vezető egyéniségei, többek között Eötvös József, Fáy András, Festetics Leó, Horváth Mihály, Jósika Miklós, Kossuth Lajos, Szentkirályi Móricz, Teleki László, Trefort Ágoston és Wesselényi Miklós. Az egyesület alapszabálya azt a törekvést tükrözi, hogy megnyerjék a kisededóvó mozgalom számára mindazoknak a jóindulatát és segítőkészségét, akik óvodák állításához és nevelők kiképzéséhez anyagilag is hozzájárulhatnak. Az alapítólevelet elsőként Brunszvik Teréz írta alá, de 1834-től kezdve nem vett részt a munkában. Külföldön folytatta tevékenységét.

Az óvodák terjedésével szükségessé vált az óvók szervezett képzése. 1837 szeptemberében Tolnán megalapították hazánk első óvóképző intézetét, melynek vezetésével *Wargha Istvánt*³³⁵

³³⁴ *A budai asszonyegyesület jóltevő céljainak előmozdítására...* Jelenkor 1833. 66. sz. 482., *A budai asszonyegyesületnek adakozások.* Jelenkor 1834. 15. sz. 113–114.

³³⁵ Wargha István (1808–1876) iskoláit a szegedi és a pesti piaristáknál végezte, majd Kassán magánnevelősködött. 1837-től 1844-ig a Festetics Leó által Tolnán alapított óvóképző igazgatójaként működött. Bekapcsolódott a reformellenzék munkájába. Kossuth Lajos Pesti Hírlapjánál dolgozott, majd a Hetilapot szerkesztette. 1848-ban Kossuth a Bécsben székelő közös külügyminisztérium titkárává, majd tanácsosává nevezte ki. Valószínűleg akkor állt a bécsi titkosrendőrség szolgálatába. Az 1850 és 1860 közötti tevékenységéről kevés adat áll rendelkezésre, amit azonban levéltári adatokból és visszaemlékezésekből biztosan tudható, hogy a szabadságharc bukása után számos hazafi börtönbe juttatása és a Makk-féle összeesküvés leleplezésében történő részvétel fűződik nevéhez. 1865-ben Nagyváradra költözött, ahol az iskolák főgondnoka lett. 1875-ben a város főjegyzőjévé nevezték ki.

bízták meg. A *Társalkodó* című lapban 1837 októberében jelent meg egy cikk az intézetről, melyből az olvasók megismerhették *Festetics Leó* adománylevelének szövegét, az alapítás körülményeit és a célokat.³³⁶ 1838-ban ismét a *Társalkodó* közölte Wargha két részes cikkét,³³⁷ melyből megtudhatók az intézetre vonatkozó legfontosabb adatok, tények és az intézet „vezérelveit”. A képzőbe „vallás és polgári állás”-ra való tekintet nélkül vették fel a hallgatókat, akiket az egyesület költségén képeztek elméleti és gyakorlati téren egyaránt. A gyakorlati képzést szolgálja a „képző intézettel egybekapcsolt példány kisdedővi intézet”, mely három tágas tereméből áll. A cikk születésének időpontjában, 1838 júliusában „66 fiú s leánygyermek óvatik s fejtetik benne,” akik 2–5 évesek, „6 éves csak öt vagyon” írta a szerző.

Wargha nézete szerint fontos, hogy amíg a szülők „élelemkeresés után látnak”, gyermekeiket biztonságban tudhassák olyan intézményben, ahol „rend, tisztaság, pontosság, szeretet és munkáság” uralkodik, és a gyermekek „jó erkölcsű, értelmes, a gyermekeket gyöngéden szerető nevelő felvigyázása alatt” töltik napjaikat, és ahol becsületes „emberekké s polgárokká” nevelik őket. A „védintézet” a szeretet, a rend, a pontosság és a tisztaság iskolája, a jó és szép hazája, az igazság és az erkölcsösség temploma kell hogy legyen – vallott Wargha. Emellett ott kell megtanítani a gyermekeket „a polgári élet kötelességeire”. Részletesen írt a „védintézetben” folyó értelmi, erkölcsi és testi nevelés elveiről, majd a cikk második részében az óvók képzésének elveiről és folyamatáról. Hangsúlyozta, hogy a „védintézeti” nevelés középpontjában nem az oktatás áll, hanem a játékosság és a munkára nevelés. Wargha szerint a kisdedővi „a gyermeket mulattatva, szüntelen kedves

³³⁶ Wargha István: *A tolnai Képző-intézet megnyitása*. *Társalkodó*, 1837. II. 83. sz. (október 18.) 329–330.

³³⁷ Wargha István: *A kisded-óvókat képező intézet Tolnán*. *Társalkodó* 1838. I. 1. sz. 3–4. és 1838. II. 98. sz. 385–387.

foglalatoságba merítse, [...] és a munkásságot mellőzhetetlen szükségé, másod természeté tegye”.

Az *Athenaeum* 1843-ban közölt egy hosszabb cikket a tolnai intézetről, egy látogató, „egy erdélyi utas” tollából.³³⁸ A jó stílusú, a személyes élményeket érzékletesen közvetítő cikk bemutatja az intézet életét. A látogatót, aki részt vett a foglalkozásokon, meglepte az a „humanus mód, mellyel itt bánnak a gyermekekkel”. „A szelíd tanítók mindenütt jelen vagynak, hol szükséges,” szeretettel és gyengéden bánnak a gyermekekkel, és ennek „több ereje van, mint a hajdani botnak” – jegyezte meg a szerző, aki elámult azon, hogy a gyermekek milyen nagy kedvvel énekelnek, verselnek és számolnak. Látott olyan foglalkozást is, melynek keretében a kicsik „állatországgal” ismerkedtek képek segítségével, és olyat is, melyen hazánk megyéit és folyóit sorolták fel a gyermekek „föld-abrosz”-ból. A látogató megjegyezte, hogy a gyermekek ingyen látogathatják az intézményt, a 68 oda járó gyermek nagy része nem magyar anyanyelvű, van köztük katolikus, protestáns és zsidó is, de mindannyian szépen és tisztán beszélnek magyarul. Az intézet „apró szerei” között említett egy „elmés, számolást segítő gépet,” írotáblát, állatképeket. Van a teremben „földabrosz”, a falakon betűk, sőt található egy gőzhajó makett is a felszerelések között, melyre „nagy betűkkel ez van írva: Széchenyi”. Az udvaron fa és kötél hinta, kötél létra van, melyek a testgyakorlást segítik. Van az intézetnek „csinos könyvtára a legjelesebb korszerű könyvekből”, és járatnak lapokat is, a *Pesti Hírlapot*, az *Athenaeumot* és a *Regélőt*. A látogatás idején két ifjú óvójelölt tanult az intézetben, „egyikük oláh születésű”. Az igazgató egy elméleti órát adott napjában a növendékeknek, akiknek a nap további részében a fő feladata a gyermekekkel a foglalkozás. Az utazó miután elhagyta „e jótékony intézetet,” azt kívánta, hogy sok hasonló terjedjen el „honunk minden vidékére”.

³³⁸ *A tolnai kisdedóvó képző intézet*. Athenaeum 1843. I. 120–123.

Az óvóképző intézet 1843-ban Pesten folytatta működését, *Ney Ferenc* igazgatása alatt. A Pestre költözésről hírt adott a *Pesti Hírlap* is.³³⁹

Az intézet számára új szabályzatot készített, és ebben leszögezte, hogy az óvoda nem válhat iskolává, de nem is csak gyermekmegőrzés a feladata, hanem olyan nevelőintézménynek kell lennie, amelynek fontos szerepe van az iskolai munkára történő előkészítésben. Az óvóhallgatók száma 15–25 között mozgott.

1841-ben jelent meg a *Tudománytárban* egy jelentős elméleti tanulmány³⁴⁰ a kisgyermeknevelésről és a kisdedóvó intézetekről. Szerzője *Beély Fidél* bencés szerzetestanár, ekkor már elismert pedagógiai szakíró. Ő volt az első, aki magyar nyelven összefoglalta a kisdedóvó nevelés európai történetét, valamint a kisdedóvó intézetek kialakulását és fejlődését külföldön és hazánkban. A tanulmány elején arról írt, hogy a művelt európai nemzetek felismerték, hogy nem az anyagiakon, hanem a nép széles rétegeinek szellemi és lelki művelésén múlik az országok fejlődése. A nép művelését és nevelését apró gyermekkorban kell elkezdni. Megemlítette azokat a törekvéseket, melyek a középkortól kezdve a 18. század végéig a kisgyermek nevelésére és az iskoláskor előtti szervezett foglalkoztatására irányultak. Részletesen írt az angol Dame-schoolokról, a holland „játszóiskolákról” és a francia kezdeményezésekről, többek között Oberlin intézetéről, és ismertette a német filantropisták ilyen irányú kezdeményezéseit. Pestalozziról is megemlékezett, kiemelve pedagógiai tevékenységének egyedülálló voltát. Idézte Niemeyer neveléstanának azokat a részeit, melyek az „1–6 éves kisdedek óvására” vonatkoznak. Megismertette az olvasót a „Pflengestalt” nevű óvóintézettel, az 1819-ben Berlinben, az 1820-as években pedig Svájcban, Svédországban és Dániá-

³³⁹ Pesti Hírlap 1843. 255. sz. 394–395.

³⁴⁰ Briedl (Beély) Fidél: *A kisdedóvó intézetek történetileg*. Tudománytár 1841. IX. 281–305.

ban létrehozott kisededóvó intézetekkel. A szerző hosszan írt Angliáról és az ottani törekvésekről. Kitért Owen intézetére, majd Wilderspin által Londonban meghonosított és az országszerte folyamatosan szaporodó „infant-schoolokra”. Pontos adatokkal szolgált a sorra alakuló magyarországi és erdélyi kisededóvókról, és megemlékezett a tolnai óvóképzőről is. A cikk végén hangsúlyozta, hogy milyen jövőbeli erkölcsi haszonnal jár a kisededóvók állítása. Nézete szerint az ott nevelkedő többnyire „alantibb rendű” gyermekek ugyanúgy rendelkeznek „a legszebb ész és szívbeli ajándékokkal”, mint szerencsésebb helyre született társaik. Ám ők „kiskoruk éveit minden fölügyelés nélkül”, magukra hagyatva, ezer rossz között élnek, és a nevelés hiánya miatt felnőtt korukban „gyakran elaljasodnak”, ezért van szükség a kisededóvókra, ahol „a pórrend csemetéi” gondos felügyelet és nevelés mellett megtanulhatják, mi a jó, az igaz, a szent és a szép.

1841-ben *Kossuth* szerkesztésében megindult a *Pesti Hírlap*, a korszak legjelentősebb politikai lapja, melynek pedagógiai témájú írásai jelzik, hogy a kisededóvást mennyire fontos ügynek tekintették. Akkor már nem Brunszvik Teréz, az első kisgyermekiskola alapítója állt a hazai óvodai mozgalom élén, hanem az 1836-tól működő Kisededóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület, amelynek a *Pesti Hírlap* több rendszeres és alkalmi cikkírója (Eötvös József, Trefort Ágoston, Fáy András, és Bezerédj István stb.) mellett Kossuth is tagja.³⁴¹ Az óvodaügy népszerűsítését a *Pesti Hírlap*ban ő is és a lap későbbi szerkesztői is folytatták, mindenekelőtt az egyesület híradásainak és beszámolóinak a közzétételével, óvodaügyi kiadványok népszerűsítésével, valamint óvodaalapítási törekvések és új intézetek bemutatásával.

³⁴¹ Kossuth és a kisededóvás témaköréről ld.: P. Szathmáry Károly: *Kossuth Lajos a kisededóvó intézetekről*. Kisedednevelés 1881. 11. sz. 209–213.; Dömötör Géza: *Kossuth Lajos tevékenysége a kisededóvás érdekében*. Kisedednevelés 1894. 7. 196–200.

A *Pesti Hírlap* óvodaügyi írásai közül a legismertebb *Kossuth Lajos: Kisdédóvás* című, sokat idézett vezércikke, amely 1841. február 24-én jelent meg.³⁴² Kossuth a cikk bevezetésében a következőket írta: „... e századnak emberszerető gondolatai között nem tudunk üdvösebbet, mint a kisdédóvás gondolatát, mellyben kész könnyű segély ajánlkozik az ezernyi szerencsétlenségek ellen, mik a gyermekvilágban a status, az emberi nem kiszámíthatatlan kárára mindennapiak; melly ép, egészséges gyermekké neveli azt, ki a mocsok és inség lakában csak hervadó növény maradandott; melly a szegény anyát megmenti a szomorú kénytelenségektől, magára hagyni a gyámoltalan kisdedet, vagy pedig munkátlanul éhezni vele; melly [...] játszi gyöngédséggel nyújt erényt és ismeretet annak, ki [...] az utcán erkölcstelenség fertőjében fetrengett volna”. E pár szó pontosan feltárta az olvasó előtt a kisdédóvás jelentőségét, és azt, hogy miért kell az ügyet minden erővel támogatni. Írt arról, hogy „e nemzetben sokaknak adatott a pillanatnyi lelkesedés, de keveseknek tette mindig kész vas akarat”. Nincs elég pénze az egyesületnek, hogy óvodákat állítson, pedig „az egyesület tolnai képző-intézetében van alkalom kisdédóvókat képeztetni”. Örömmel említette, hogy Fejér vármegye közönsége „gondos figyelmét a kisdédóváásra kiterjesztette”, és egy „példányintézetet” óhaj felállítani. Kossuth szerint, ha „csak egy-egy példányintézet volna minden megyében, milly dús eredményt láthatnánk kis idő alatt; mennyi munka lenne megmentve a népgazdaságnak, mennyi élet megtartva a honnak, mennyi erkölcsi mag elhintve a néptömegben; mennyit haladhatna ez uton a nemzetiség!”. Hangsúlyozta, hogy nem igényel hatalmas összegeket egy óvoda felállítása és működtetése. Még az olyan „gyermekóvó-szoba”, „mellyben csupán arra van ügyelet, hogy a gyermekeket disznó vagy patkány össze ne rágja, míg anyjok mezőn élelmet keres,” az is rengeteget jelent. Aztán így folytatta: „Csak akarni kell, uraim, csak nem kell

³⁴² Kossuth Lajos: *Kisdédóvás*. *Pesti Hírlap* 1841. 24. sz. 123–124.

magukat semmit-nemtevés álmába ri[n]gatni azzal, hogy mindent nem tehetünk. Minden és semmi közt van a valami”.

E számban a vezércikken túl további két óvodaügyi cikk kapott helyet, mindkettő az egyesület tevékenységével kapcsolatos.³⁴³

Erdélyben is sokan támogatták a kiseddóvás ügyét. Az *Erdélyi Híradó* a negyvenes években gyakran foglalkozott a témával. 1841-ben jelent meg az erélyi reformellenzék egyik jelentős személyiségének, *Szász Károlynak* egy cikke a lapban, mely többek között a kiseddóvással is foglalkozott.³⁴⁴ A szerző sok szempontból is tragikusnak látta a köznép kisgyermekének sorsát. „Ha öt-hat gyermek rí körül a munkát alig győző apának, az annyifelé, mint kellene szakadni nem tudó anyának, várhatni-é egyebet a türelemből kifogyottaktól, minthogy durvák, méltatlankodók, indulatosak legyenek most egyikhez, majd másikhöz, majd meg egymás között is, vagy udvarra-utcára kergessék a sírókat, hogy lármájoktól néhány pillanatig menekülve kénytelen munkájukat szabadabban folytathassák. S mit tegyenek azok, kiket sorsuk napestig a házon kívül dolgozni kényszerít, s tehát a köznép sokkal számosbjai?”

Szász Károly szerint a megoldás: kiseddóvó intézetek állítása. Mindez nem igényel sok anyagi ráfordítást. Szükség van egy szobára, egy játszótérre és egy felügyelőre. Azok az anyák, akik dolgozni kényszerülnek, „2–6 éves gyermekeiket, fiút és leányt [...] minden reggel egy határozott órában tisztába öltöztetve, megfésülve s mosdatva, a napi eleséggel ellátva ide hozzák, s átadják azokat a felügyelőnek”, ahol egész nap gondjukat viselik, felügyelet mellett játszhatnak, és értelmüket is fejlesztik oly módon, hogy „egy-egy félórai értelmes beszélgetés váltja föl a játékot, melyet a felügyelő tart, s kérdegetve folytat a kiseddek kedvéhez s megfogásához alkalmazott tárgyakról, vagy észfejtő s szívnyemesítő történetecské-

³⁴³ Az Értekező rovatban olvasható Kacs Kovics Lajos: *Jelentés a kiseddóvó-egyesületi választottság 1840ik évi munkálatiról* című beszámolója.

³⁴⁴ Szász Károly: *Oskolákról*. Nemzeti Társalkodó 1841. II. 1, 2, 3, 4, 5. sz.

ket beszél, vagy rövid verseket mond el s tanít meg”. Ebéd után hasonlóképpen folytatódik az élet a kiseddévóban egészen estig, míg a szülő a napi munka után haza nem viszi gyermekét. Így nevelkednek a gyermekek „rend és szabály alatt, játék és munka üdvös cseréje közt, folytonos vidámságban, távol rossz példától s aljas társaságtól, nem illetve a bűn ezer alakjaitól”. Nagy szükség van ilyen intézetekre Erdélyben is. Egyesületet kell létrehozni, mely feladatának tekinti a kiseddévás ügyének előmozdítását.

A *Pesti Hírlap*ban jelent meg gróf Festetics Leónak, a Kiseddévó Intézeteket Terjesztő Egyesület elnökének egyik beszéde³⁴⁵, aki az egyesület 1842. november 13-i közgyűlését megnyitva azon sajnálkozott, hogy még mindig vannak, akik a kiseddévós eszméjével nem akarnak megismerkedni, s arról a „legferdebb nézetekkel bírnak”: „...még olyanokkal is találkozánk, kik a kiseddévás eszméjét épen veszedelmesnek is tartják, s ha ilyenek nem is, legalább azt állítják, hogy ezen eszme nem az értelemnek szülöttje, hanem érzellemmel kormányozni kívánó beteg agyvelő teremtménye! – vannak számosan, kik a kiseddévást, mint az érzelem ivadékát, a könyörület s irgalom művének tekintik, holott az csak annyiban érzelem és irgalom dolga, mennyiben irgalom a „népnevelés”, irgalom a rendőrség, a börtöntudomány vagy pedig más, az erős észkormányzásnál el nem mellőzhető rendszer”. Festetics gróf elmondta, hogy ifjúkorában őt elsősorban a börtönügy érdekelte. Rájött azonban, hogy a börtöntudomány, amely a bűnözők nevelésével foglalkozik, tulajdonképpen „az elhanyaglott népnevelésnek szomorú pótléka”. Felmerült benne a kérdés: miért csak akkor kezdjük a nevelést, amikor az ember már gonosztevévé lett? Akkor – mint írta – „börtöntudományomat félretevém, s a falusi oskolákra fordítám figyelmemet”. Látván azonban, hogy már a 7–9 éves gyerekeknél is nagyon szembetűnők „az elfajzás nyomai”, belátta, hogy a nevelést még korábban kell kezdeni: így jutott el az óvodaügyhöz.

³⁴⁵ Festetics Leo: *Kiseddévás*. Pesti Hírlap 1842. 206. sz. 896–897.

A kisgyermeknevelés ügye a *Pesti Hírlap*ban később is változatlanul fontos téma maradt. A lap *Fővárosi Ujdonságok* rovata 1842. április 24-én új típusú kisgyermek-intézmény felállításának előkészületeiről tudósított. A francia származású *Clair Ignác* vívómester, „gimnasztikai tanító”, akinek nevét a magyar sporttörténet is számon tartja, a pesti Beleznay-kertben „egy úgynevezett játszó-, vagyis gyermekmulatóhelyet” nyitott 1843. április 18-án.

1841-ig mintegy harminc hazai óvodaalapítás történt. Utána a folyamat felgyorsult, és a lap újabb és újabb óvodamegnyitókról (Gyoma, Arad, Világos, Nagybony, Szeged, Pest-Józsefváros, Érsekújvár, Kassa stb.) tudósított. 1845-ben Szarvasról érkeztek új szint és új hangot képviselő óvodai témájú írások a *Pesti Hírlap* szerkesztőségébe. *Kisededóvás ügye Szarvason* című cikkében *Vajda Péter* arról írt, hogy óvodaalapításra készülnek. Tanártársa, *Bloch (Ballagi) Móric* által „beszédet tartattak az egyházban, a főiskola teremében, a presbiteriumban, felszólítottak pártolásra a földesurak, és íme, a rettenetes nehézségű társzekér mozogni kezd, de csak mozogni, mert mindegyre nem megy”.³⁴⁶ A következő hetekben *Bloch Móric*tól jelent meg egy folytatásos cikk a lapban a kisededóvás kérdéséről, melyben a szerző a „koránti nevelés” fontosságára hívta fel a figyelmet. Szerinte „a kisededóvók jól szoktatott gyermeke többet ér, mint a nemzeti iskola jól tanított ifja”.³⁴⁷ Cikkének következő részében szintén az óvodák szükségessége mellett érvelt, mondván: „A mi parasztyerekeink” háromévesen „saját tisztátalanságaikban úsznak [...] a kutyák-macskák ügyetlen pajtásai – a népiskolában hallják az első hozzájuk intézett értelmes szavakat”. A szarvasiak óvodaalapítási szándéka végül nem hozott sikert.

Ney Ferenc, a pesti képző intézet igazgatója, úgy gondolta, hogy a főváros 12 óvodájának együtt kell működnie, annak ellené-

³⁴⁶ Vajda Péter: *Kisededóvás ügye Szarvason*. *Pesti Hírlap* 1845. 448. sz. 233.

³⁴⁷ Bloch Móric: *Kisededóvás s még valami*. *Pesti Hírlap* 1845. 451. sz. 243–244. és 1845. 452. sz. 247.

re, hogy „különböző egyesületek kormányzata alatt állnak”. Szükség van eszmecserékre és szakmai kérdések megvitatására, ezért egyesületet kell létrehozni az óvodapedagógusok számára. Az egyesület létrejött, és az üléseken szó volt „a gyermek értelmi fejlődéséről”; „a kisedintézeti könyvvizsgálat célszerűtlenségéről”; „az olvasásról mint értelemfejlesztő eszközzel” és „a kisedóvási dalokról”³⁴⁸

A *Pesti Hírlap* 1846-ban két cikkben is foglalkozott a kisedóvó intézetekben folyó vallási neveléssel. Az érsekújvári óvoda ismeretése kapcsán felmerült a kérdés, kell-e a kisedeket pozitív vallásra tanítani, imákat, fohászokat mondatni velük?³⁴⁹ A lap cikkírója szerint ez „nem tanácsos”. Imák helyett tanuljanak a gyermekek „reális ismereteket”. Ez a vélemény sokakban felháborodást váltott ki. A *Religio és Nevelés* cikksorozat³⁵⁰ adott közre, melyben igen keményen utasították vissza ezt a felfogást. Az érsekújvári kisedóvó intézet, évek munkája eredményeként, részben közadakozásból, részben pedig a katolikus egyház segítségével jött létre. Az intézetbe katolikus, protestáns és zsidó gyermekek is jártak. A cikkíró felháborítónak tartja azt a véleményt, hogy a nem katolikusok miatt a katolikus gyermekek ne ismerkedhessenek meg hitük alapjaival. A szerkesztő, *Somogyi Károly* nem kis éllel megjegyezte, hogy a *Pesti Hírlap* cikkírója az imádságot tiltaná, „mint valami gyanús és a kisedek erkölcsiségét veszélyeztető” dolgot. „Mi is lehetne e honra nézve veszélyesb és sötét jövővel fenyegetőbb, mint a kisedóvókban megóvándó ártatlanoknak imádkozáshoz szoktatása” – tette még hozzá. Megszólalt a vitában az érsekújvári kisedóvó felügyelője, *Cserna József* plébános is, aki

³⁴⁸ Ney Ferenc: *A budapesti kisedóvók működési iránya*. *Pesti Hírlap* 1846. 667. sz. 298–299.

³⁴⁹ *Pesti Hírlap* 1845. 428. sz. 82., *Érsekújvári József kisedóvó intézet*. *Pesti Hírlap* 1845. 486. sz. 393.

³⁵⁰ *Érsekújvári kisedóvás*. *Religio és Nevelés* 1845. II. 76–78. 84–86, 94–95, 102–104.

miután megismertette az olvasót a kisdedóvó alapításának történetével, kifejtette azt a véleményét, hogy az imákkal a vallási érzést és az erkölcsiséget alapozzák meg az intézményben, és ez a gyermek jövője szempontjából ér legalább annyit, mintha az öt-hat éves kisgyermek „a földabroszról szajkóként előszámlálja a sok vármegyének névsorát”. Brunszvik Teréz olyan óvodákat szeretett volna hazánkban elterjeszteni, amelyekben a mélyen istenhívő óvónevelő a kisdedeket nemcsak neveli, hanem hitre is vezeti.³⁵¹

A negyvenes években egyre többen – szükségből – olcsó falusi „óvó-házak” felállítását szorgalmazták. Mottójuk mintha Kossuth *Kisdedóvás* című cikkéből származott volna, miszerint: „a gyermekóvó-szobától [...] a tolnai példányintézetig [...] sok fokozat van, és mindenik, még a legalsóbb is, roppant nyereség.” *Kacs Kovics Lajos* szerint egy kisdedóvó intézet felállításához csupán egy ház kell egy tágas szobával, néhány pad, fekete tábla, ábécé-táblák, szemléltető képek, különféle mértékek, a gyermekeknek palatáblák, egy asztal a nevelőnek és „egy pár fogas a kisdedek kalapjainak”.

Egy N. G. jelű cikkíró még tovább ment, mivel szerinte elsősorban a legszegényebbeknek van óvodára szükségük, ezért a következőket javasolta: „Hagyjuk el a nép-kisdedóvásnál, annak inkább csak költséges, mint lényeges részeit; mineműek a játéki sokféle és tanítási költséges bútorzatok, nagyfizetésű óvók és óvónők stb. Egyszerűsítsük a kisdedóvást lehetőleg; jelesen legyenek annak nélkülözhetetlen kellékei: Egy téres szoba – ha és a hol lehet, a különben is létező iskolákkal egy födél alatt – egyszerű deszkáülésekkel ellátva. [...] Egy jó erkölcsű, értelmes, éltes asszony, ki a kisdedeket óvna, rendhez szoktatná, napestig velök hozott eledekkel élelmezné, mellyek igen egyszerű kenyér, tej, vaj vagy gyümölcsféléből állhatnának. [...] A rendes iskolatanító pedig és neje az óvásnak különben is igen egyszerű tanában [...] oktatást venni

³⁵¹ *Magyar kisdedóvó 1838-ból. Brunszvik Teréz hátrahagyott irataiból.* Közli: Czeke Marianne. *Kisdednevelés* 1927. 6. sz. 169–173.

[...] kötelesek lennének, az illető helybeni lelkészek gondos fölügyelése alatt”. Az óvoda fenntartását „a földbirtokosok önkéntes adakozása, közadó és a gyermekek szüleitől beszedett összegek segítségével” lehetne biztosítani.³⁵²

1843-ban *Tavasi Lajos* jelentetett meg egy fontos, elvi jelentőségű cikket *Néhány észrevétel a kisdedóvást illetően* címmel a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban*.³⁵³ Írásában kifejtette hogy a kisdedóvó intézetekben nincs helye az iskolaszerű és rendszeres oktatásnak. A hatéven aluli gyermekeket nem kell írni, olvasni és számolni tanítani.

1848 májusában, a forradalom győzelme után *Ney Ferenc* tett közzé egy írást a *Pesti Divatlapban*, *Kisdedóvás – országos ügy* címmel, melyben arról írt, hogy a nemzet újjászületése csak akkor lehet teljes, ha a valódi, mindenkire kiterjedő „köznevelés” megvalósul. Nézete szerint a köznevelés alapja és kezdete a kisdedóvás, amelyet a forradalmi időkben is fejleszteni kell. Nem szabad „erkölcsileg megromlani engedni a nép kisdedeit”. Valóban szabad csak erkölcsileg művelt nép lehet. Ha őszintén akarjuk a szabadságot, akarni kell a népnevelést is. Ám a nevelés, a kisdednevelés is pénzbe kerül. *Ney Ferenc* szerint „köz adót” kell kivetni annak érdekében, hogy a már meglévő kisdedóvó intézeteket fenn lehessen tartani a nehéz időkben is. Ez a kívánsága nem valósult meg, ezért számos kisdedóvó intézet zárta be kapuit a harcok miatt, és sok év telt el, amíg a valódi köznevelés, beleértve a 3–6 éves kisgyermek nevelését is, hazánkban valósággá vált.

³⁵² N. G.: *Honérdekű jegyzetek. I. rész: A nevelés és tanítás.* Pesti Hírlap 1843. 227.sz. 150.

³⁵³ Teichengraber (Tavasi) Lajos: *Néhány észrevétel a kisdedóvást illetően.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1843. 115–117.

VII. Leánynevelésünk eszméi és intézményei

„Mennyire legyen az Asszony-személy
jártas a Tudományban?”

A reformkor időszakában a nők kezdtek ráébredni szellemileg elhanyagolt nevelésükre. Akkor már kevés volt számukra a főzés, a mosás, a hímzés, a zenélés és a gyermeknevelés, melyet sokszor éppen ilyen irányú tudatlanságuk miatt rosszul végeztek.

A hazai lapok olvasói, a 19. század második évtizedétől kezdve egyre több, a nők helyzetét, társadalmi szerepét oktatási és művelődési lehetőségeit vizsgáló cikkel találkozhattak. Az 1820-as évek elején előbb a *Tudományos Gyűjtemény*, majd más folyóiratok hasábjain zajlott az az élénk és a korszak sok gondolkodóját véleménynyilvánításra készítő sajtóvita, mely elindította a hazai leánynevelés reformjára irányuló törekvéseket. Sokféle nézet fogalmazódott meg – egyelőre csak elméleti szinten – ennek során a nők hivatásával, közéleti szereplésével és magasabb fokú művelődésével kapcsolatban. A hozzászólók legfőbb érdeme az, hogy felhívták a figyelmet erre a fontos kérdésre.

Az e témával foglalkozó írások sorát 1821-ben Szép János³⁵⁴ tanulmánya nyitja meg, melynek címe: *Elmélkedés az Asszonyi Nem Taníttatásáról*.³⁵⁵ A szerző a régebbi és a korabeli szakirodalom alapján azt próbálta bizonyítani, hogy a nők is képesek ugyanazokat az ismereteket befogadni, mint a férfiak. Véleménye szerint: „Testi és lelki vagy elméleti tehetségökre nézve nem alábbvalók az Asszonyok a Férfiaknál. Ollyan lélek, ollyan ész lakik az

³⁵⁴ Szép János (?–?) jászberényi gimnáziumi tanár.

³⁵⁵ Szép János: *Elmélkedés az asszonyi nem taníttatásáról*. *Tudományos Gyűjtemény* 1821. IV. 22–60.

Aszszonyokban, mint a férfiakban. Meg van benne az értelem, meg van az akarat és emlékezet; mert különben embereknek sem mondhatnának.”³⁵⁶

Hosszadalmasan bizonygatta, hogy már kisgyermekkorban azonos képzést kell biztosítani a fiúknak és a lányoknak, hogy a későbbiekben a tehetséges lányok a tudományok és a művészetek különböző területein ugyanúgy kibontakoztathassák képességeiket, mint a fiúk. Számos példát hozott arra, hogy külföldön ugyanúgy, mint hazánkban vannak képzett, sőt tudományokat művelő nők: „B. Knigge írja, hogy Németországban most több Aszszony író van ötvennél. Lehet is hat ezer Írók közt. Thura Albert 1730. eszt. Belgiumban száz tanultt Aszszonyokat számlál. A Magyar Aszszony Írókat feltalálhatni a Komáromi Mindenés Gyűjteményben. Azóta, tudtomra, Molnár Borbalya a versezésben, Kajdócsy Theresia a Philosophiában híresedtek el; az utolsónak Tudós Értekezését olvastuk 1820. eszt. a Tudományos Gyűjteményben.”³⁵⁷

A következő évben, 1822-ben a *Hasznos Mulatságok* című lap hasábjain látott napvilágot folytatásokban *Kultsár István*³⁵⁸ cikke³⁵⁹ *A Leánykák házi neveléséről* címmel. Kifogásolta, hogy a leányok és az asszonyok már nem elégszenek meg a csendes, visszavonult házi élettel és otthoni foglalatosságokkal. A nők mulatságokba járnak, a pipere, a tánc és a regények olvasása köti le idejüket. A szerző véleménye szerint a helytelen nevelés az oka ennek. Szerinte a leányokat otthon kell nevelni. Elég, ha az elemi ismereteket elsajátítják, ezeken kívül csak a házi teendőket kell nekik alaposan megtanulniuk, másra nincs is szükség. A szerző mélységesen elítélte a hazánk-

³⁵⁶ Szép János: *i. h.* 23.

³⁵⁷ Szép János: *i. h.* 55.

³⁵⁸ Kultsár István (1760–1828) tanár, író. 1806-tól a Hazai Tudósítások című lap szerkesztője. E lap melléklapja volt az 1817-től kezdve megjelenő *Hasznos Mulatságok*.

³⁵⁹ Kultsár István: *A leánykák házi neveléséről*. *Hasznos Mulatságok* 1822. III. 220–223; 225–228.

ban külföldiek által fenntartott divatos leánynevelő intézeteket, melyekben semmi hasznos ismeretre nem tesznek szert a növendékek, „de a haza Nyelvét, a Magyarot sem tanulják meg”.

*Takáts Éva*³⁶⁰, Karacs Ferenc rézmetsző felesége volt az első magyar nő, aki a nyilvánosság elé lépett a nők helyzetének feltárása céljából, a javítás szándékával. A *Tudományos Gyűjteményben* fejtette ki nézeteit a leányok neveléséről, Kultsár István cikkéből kiindulva,³⁶¹ bizonyos dolgokban egyetértve, némely pontokon viszont vitázva vele. Szerint is igaz Kultsárnak az az észrevétele, „hogy az asszonyok és leánykák nem elégszenek meg a tsendes házi élettel, a házi foglalatosságokkal, inkább zajos multságokat keresnek, mindég magokat fitogtatni, mindég fényeskedni vágyódnak. Fájdalom! hogy ennek sok szomorú következményei vannak, és ezek által mulatják el legszentebb kötelességeiket, ezek által távoznak el rendeltetések tzeljájától. Az is igaz, hogy a leánykák nagyobb részént olyanokban gyakoroltatnak, a mellyek tsupa fitogtatásra valók. Szomorú igazság! hogy rendszerént az anyák vezetik vagy vezettetik el nevendékeiket rendeltetések tzeljájától, és fosztják meg emberi méltóságoktól”³⁶².

Kultsár véleményétől eltérően Takáts Éva nem a lányok otthoni neveltetésében látta a problémák megoldását, hanem a nemzet tulajdonában lévő, korszerű ismereteket anyanyelven oktató nevelőintézetekben. Ő is elítélte kora divatos és külföldiek által fenntartott intézeteit. „Félő, hogy ez idegen nemzetből való ügyetlen Nevelők kezek alatt leányaink minden nemzeti és erköltsi characteret elvesztvén, tsak bábjátékokká lesznek. A Magyar nemzet

³⁶⁰ Takáts Éva (1779–1845) Karacs Ferenc rézmetsző felesége, Karacs Teréz édesanyja. Az ő irodalmi fellépése indította el azt a sajtóvitát, mely éveken át a közérdeklődés előterébe helyezte a leányok nevelésének kérdéseit.

³⁶¹ Takáts Éva: *Némelly észrevételek Kultsár István Urnak azon Értekezésére, mellyet az 1822. Esztendő második felében közöl a Leánykák Házi neveléséről.* Tudományos Gyűjtemény 1822. XII. 36–42.

³⁶² Takáts Éva: *i. h.* 38.

leányai lesznek azokká, a kik a régibb időkben thronusokat ékesített fiakat és lányokat neveltek, és érezvén akkor emberi méltóságokat és nemzetiségeket, hazájok szabadságát fegyverrel is tudták védeni. Kedves nemzetem ezen éhezőket, kik leányaink nevelését bitangolják, befogadta, ők pedig hálásatosságból nem csak nem tartják arra méltónak, hogy nyelvét megtanulják, hanem minden igyekezeteket arra fordítják, hogy leányaink előtt is ezen kintsnek betsét lejjebb szállítsák.”³⁶³

Takáts Éva tehát „a polgári szerkesztésű”, „nemzeti karakterrel bíró” intézetek felállítását sürgettte, melyekben magyar anyanyelvű tanárok magyarul tanítanak. Véleménye szerint ezekben az intézetekben az elme kiművelésére, a szív formálására és a művészi ízlés kifejlesztésére kell törekedni. „Taníttassék leányaitoknak anynyi – írta –, hogy magok tudjanak gondolkozni, magok ítélni tetteik jó vagy rossz voltáról.” Ha mindez megvalósul, akkor majd kevesebbet törődnek a nők a divattal, a multságokkal, férjeiknek egyenrangú társai lesznek, és gyermekeiket hozzáértőbben nevelik. Takáts Éva nem írt arról, milyen anyagi forrásokból valósíthatóak meg a nemzeti nőnevelő intézetek, de leánya, *Karacs Teréz* visszaemlékezéseiben megemlítette, hogy édesanyjának voltak erre vonatkozó elképzelései, melyeket családi és baráti körben gyakran fejtegetett. Azt kívánta, adóztassanak meg minden 30 és 50 év közötti agglegényt, elsősorban a katolikus papságot és a hadsereg tisztjeit, és ebből az összegből hozzanak létre leányok nevelésére szolgáló intézeteket.³⁶⁴

Takáts Éva a következő évben még két írást adott közre a *Tudományos Gyűjtemény*ben a nők művelődésének kérdéseiről.³⁶⁵

³⁶³ Takáts Éva: *i. h.* 42.

³⁶⁴ Karacs Teréz: *Emlékezés kedves szüleimre*. In: Harmath Lujza: *Magyar írónők albuma*. Bp. 1890. 184.

³⁶⁵ Takáts Éva: *Egy két szó a házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről*. *Tudományos Gyűjtemény* 1823. VIII. 68–87.; Takáts Éva: *Barátságos beszélgetés a földművelő nép állapotjáról*. *Tudományos Gyűjtemény* 1824. VI. 71–88.

Ezekben művelt nőtársait írói munkára buzdította. A főrangú hölgyeknek felhívta a figyelmét arra, hogy ne a jótékonykodás és a szegényeknek az alamizsnaosztás legyen a fő tevékenységük, hanem mentsék meg a szegényeket attól, hogy erre rászoruljanak. Alapítsanak iskolákat, ahol képzett iskolamesterek vezetésével minden 7–12 éves fiú és leány az elemi ismeretek mellett a háziipari és földműveléssel kapcsolatos gyakorlati ismereteket megszerezheti.

Takáts Éva nézetei heves ellenállást váltottak ki. Egy névtelenségbe burkolódzó szerző erőteljesen fellépett a nők közéleti és irodalmi törekvéseivel szemben.³⁶⁶ Véleménye szerint „Az Asszonynak elég munkát ad az ő eredeti rendeltetése, úgymint a magzatok jó nevelése és a ház belső dolgainak jól igazgatása. [...] A pennát bízza a férjakra, a Könyvirók, Criticusok sorába ne törekedjék! Jusson eszébe a páva tollba öltözött Szajkó! [...] Ne kössön fegyvert az oldalára, se ne politizáljon: hanem neveljen Gracchusokat a Hazának”.

A cikk megjelenését követően olyan szerteágazó és heves vita indult meg, amely évekig lázban tartotta a közvéleményt.

A nők közéleti és tudományos tevékenységhez a jogát próbálta megvédeni *Jakabfalvy András*³⁶⁷ a *Tudományos Gyűjteményben* az 1825-ben megjelent cikkében.³⁶⁸ A szerző abból indult ki, hogy még jó anya sem lehet abból a nőből, aki teljesen képzetlen, „kinek elméje nincs kipallérozva”. Tapasztalati tényekre hivatkozva bizonyítani próbálta, hogy a férfi és a nő egyforma szellemi képességgel rendelkezik. Rendkívül igazságtalannak tartotta, hogy a férfiak

³⁶⁶ K. J.: *Mi a Pedantizmus?* Tudományos Gyűjtemény 1824. XII. 69–79.

³⁶⁷ Jakabfalvy András (1804–1859) jogász. Tanulmányait Sárospatakon végezte. Részt vett a reformkor politikai harcaiban mint Abauj- és Torna megyék táblabírája és országgyűlési követ. A szabadságharc alatt Abauj megye kormánybiztosaként működött. A bukás után visszavonultan élt, és birtokán gazdálkodott. Számos cikket írt a korszak különböző lapjaiba. Értékes könyvtárát a miskolci református gimnáziumnak adományozta.

³⁶⁸ Jakabfalvy András: *Rövid értekezés az Asszonyi Nem Tudományos Pallérozódásáról*. Tudományos Gyűjtemény 1825. VII. 23–31.

„a Szép Nemet az élet legfontosabb s szebb gyönyörétől, a lélek és elme munkásságától [...] el akarják tiltani”.

Takáts Éva is válaszolt a támadásra.³⁶⁹ Éles hangon ítélte el azokat, akik a nők művelődéshez való jogát megkérdőjelezték. „Sírni kellene azért [...], hogy a 19.-dik század első negyedének szinte a végén találkozik olyan valaki, a ki azzal az állítással mer elő állani, hogy minden okos teremtésnek nem egy forma jussa van gondolni, s gondolatjait szóval vagy írással kijelenteni.” Támadta azokat a férfiakat, akik kizárólag feleséget és anyát kívántak látni a nőkben, nem pedig gondolkodó, értelmes és művelt lényt. „Hogy az asszonyok eredeti rendeltetése tsak az anyává létel, a házi munka és a gyermekek nevelése volna, és hogy azzal, ha gondolkodik, és gondolatait ki mondja vagy leírja az asszonyi szép tulajdonságokat, a szemérmességét, a jó rendbe szedett és kellemetes maga tartást megsértené, azt tsak az olyan szánakozásra méltó férfi mondhatja magával való ellenkezés nélkül, a ki [a női] nemet tsak állatiképpen tekinti.”

Takáts Éva sötét képet festett azokról a nőtársairól, akik képtelenek önálló gondolkodásra, akiknek összes idejét csak a háztartás és a gyermeknevelés tölti ki, akik semmi más iránt nem érdeklődnek. Bebizonyította, hogy az ilyen műveletlen és szűklátókörű nők még alapvető feladatukat, a gyermeknevelést is rosszul végzik: „Az olyan asszonyoknak gyermek nevelése, a kiknek gondolkodások tsak a házi körben határoztatik, nem lehet kívánni, hogy tovább menjen a testi nevelésnél. Rendszerint tsak annyira is szoktak menni ebben, hogy gyermekeiket jól meghízlalják, mert felőlök való gondoskodások nem igen mehet feljebb annál, hogy ételek és tiszta ruhájok legyen, mikor szükséges, és a kotsi el ne tapodja, vagy a kutba ne essenek. Éppen az ilyen anyák által nevelt gyermekekből válnak azok, a kik az emberi méltóságot soha

³⁶⁹ Takáts Éva: *Egy Barátnémhoz irt levelem Nemünk ügyében*. Tudományos Gyűjtemény 1825. XI. 62–77.

sem tudják illendő tekintetben tartani, a kik szeretnék meghatározni, hogy felebarátjaik gondolkodása tovább nem menjen, mint az övéké. Arra való tehetség nem lévén benne, hogy másokat meghaladjanak, úgy akarnak elsőbbek lenni, hogy a mások munkálódásának határt szabnak”.

A nők valóban nehéz helyzetben vannak, hiszen a 19. század első negyedében csak önműveléssel juthatnak megfelelő ismeretekhez. Takáts Éva szerint a bajok gyökere az, hogy nincsenek hazánkban olyan leánynevelő intézetek, iskolák, amelyek korszerű műveltséget nyújtanának: „az egész hazában tsak egy olyan leány oskolával sem ditsekedhetünk, a hol leányaink egy betsületes levél írást, vagy egy házi számadó könyv vitelét, vagy a háznál szükséges számvetést megtanúlhassák: annyival inkább egy 18 mértföldnyire terjedő Geographiát, vagy 20 esztendeig felmenő Historiát, tsak a házi rendtartásra szükséges Philosophiát, tsak a babonáskodástól megmentő Physikát, egy házi kert elrendelésére vagy egy sütő kementze építésére szükséges Mathesist megtanúljanak, annyival inkább magok, házok népe és felebarátjaik eránt való kötelességeikről fundamentomos tanítás nemünk számára az egész hazában nints”.

Takáts Éva véleménye szerint azt a kevés magyar nőt, aki „önön szorgalma által annyira vitte, hogy írni mer”, a férfiaknak nem támadni, hanem segíteni kellene, elsősorban okos és igazságos kritikával.

1826-ban és a következő évben egyre többen kapcsolódtak be a nők művelődési jogairól folyó vitába. Egy névtelen szerző lelkes hangon követelte a nők nemzeti szellemű nevelését és magasabb szintű képzését.³⁷⁰ Egy másik szerző, *Sebestyén Gábor*³⁷¹, a *Szentírásból* kiválasztott szövegek alapján azt próbálta bizonyítani, hogy a nőknek nincs joguk a politikai, a tudományos és az irodal-

³⁷⁰ *Mi akadályozza a Hazai Literatura gyarapodását.* Tudományos Gyűjtemény 1826. I. 39–44.

³⁷¹ Sebestyén Gábor (1794–1876) ügyvéd, költő, író.

mi életben részt venni, hiszen a Biblia is tiltja számukra ezt.³⁷² Erre válaszképpen egy névtelen szerző ellenkező értelmű textusokat gyűjtött össze a Bibliából, és közzétette őket a *Tudományos Gyűjtemény* 1826. évi VI. kötetében.³⁷³

Két fiatal író, *Szontágh Gusztáv*³⁷⁴ és *Kiss Károly*³⁷⁵ közös írásukban³⁷⁶ azt fejtegették, hogy a magasabb műveltség és az írói hivatás nem gátolja az asszonyokat abban, hogy hagyományos, tehát háziasszonyi és anyai kötelezettségeiknek is eleget tegyenek. „Az ember rendeltetése, kötelességei és jogai nemre való tekintet nélkül egyenlők” – vallották a szerzők.

Sebestyén Gábor támadására maga Takáts Éva is hamarosan válaszolt a folyóirat hasábjain.³⁷⁷ A Bibliából vett és eltorzítva magyarázott érveket sorra megcáfolta, majd feltette a kérdést kora tudós férfiúinak: ha a férfiak olyan büszkék a tudományok művelésének egyedül őket megillető privilégiumára, miért nem használják ki ezt a kiváltságot? Miért nem írják meg anyanyelvükön

³⁷² Sebestyén Gábor: *Menyből jött kirekesztő Privilégium*. Tudományos Gyűjtemény 1826. II. 124–126.

³⁷³ A.: *Észrevételek S. G. Menyből jött Privilégiumára*. Tudományos Gyűjtemény 1826. VI. 104–108.

³⁷⁴ Szontágh Gusztáv (1793–1858) kritikus, filozófus, az MTA tagja.

³⁷⁵ Kiss Károly (1793–1866) honvéd alezredes, az MTA és a Kisfaludy-társaság tagja. Budán és Szegeden tanult, 1808-ban hadapród lett a Máriássy nevét viselő 37. számú magyar gyalogezrednél. Galíciában, Olaszországban és Franciaországban harcolt. Lembergben ismerkedett meg Szontagh Gusztávval és az ő révén a magyar irodalommal. Később Nagyváradon a katonanevelő intézetben igazgatóként működött. 1837-ben nyugalomba vonult, és Pesten az irodalomnak élt. 1848-ban ezredessé és a katonai nevelőintézetek felügyelőjévé nevezték ki. Világos után tízévi várfogságra ítélték. 1850-ben kegyelmet kapott, de katonai rangját és nyugdíját elvesztette. Számos szépirodalmi művet és tudományos írást publikált a korabeli lapokban.

³⁷⁶ Szontagh Gusztáv – Kiss Károly: *Bajnoki Hartz Takáts Éva Asszony ügyében az asszonyi nem érdemei s jussaiért*. Tudományos Gyűjtemény 1826. VIII. 72–114.

³⁷⁷ Takáts Éva: *Barátnémhoz írt második Levelem ismét Nemünk ügyében*. Tudományos Gyűjtemény 1826. IX. 73–86.

Magyarország történetét és földrajzát? Miért nem adnak ki hazánkra vonatkozó statisztikai táblázatokat? Miért nem foglalkoznak azzal, amire szükség van, ahelyett hogy erejüket a nők művelődésének mindenáron a megakadályozására fordítanák? Takáts Éva határozottan kijelentette: „... a mi nemünk éppen olyan alkalmas a lélek akármely munkáját is végbe vinni, mint a férfiak, és valósággal emberi méltóságuk ellen való vétek nélkül nem eshetik meg nemünk lelki tehetségei kifejtőződésének valamely határt szabni. [...] Ha az asszonyok nevelésére olyan kedvező Intézetek volnának, mint a férjfiakéra, vagy ha nem tartanák vakmerőségnek, azt mondanám: hogy ha az asszonyoknak a babonás illendőség nem tiltaná a férjfiakat nevelő Intézetek boldogításában részesülni, akkor reményelem, több tudományok egészen új szint vennének magokra, kivált a Psychológiára, Poésisra, és a természet tudományra olyan világosság jelenne meg, mint Kopernikus és Newton által az ég systemájára nézve. Ha az asszonyi nemnek hasonló pallérozódása leszen a férjfiakkal, akkor meg fogják ezek az ő érdemeik betség esmérni, s ez eránt való hajlandóság és tisztelet fogja őket lekötelezni, nem az ő szerentsés helyheztetésekől származó kedvezések, vagy körülöttük való magokat és ezt alatsonyító hizelkedésekből származott gyönyörűségek: akkor a férjfiak az asszonyokban nem tsak játszó társakat vagy gazdaságbéli segédekét fognak találni, hanem az ő telyes bizodalmokra érdemes barátokat is, és a vélek egyforma lelki pallérozódással s rokon érzéssel bíró asszonyok társaságában fognak érezni, és azokkal is éreztetni olyan boldogságot, a mit másutt a nap alatt fellelni nem lehet”.

A magyar nők művelődésének első harcosa, Takáts Éva megfogalmazta azt az alapvető tételt, hogy a női és a férfi intelligencia között nincs különbség. Ha a nők számára biztosítják a férfiakéval azonos művelődési lehetőségeket, akkor a nők is elérhetnek a politika, a tudományok és a művészetek területén olyan eredményeket, mint a férfiak.

A vita ezt követően már túlterjedt a *Tudományos Gyűjtemény*

hasábjain. Feltehetően e vita készítette a *Felső Magyar Országai Minerva* egyik cikkíróját arra, hogy félig tréfás, félig komoly hangú írásában kifejtse véleményét arról, „*Mennyire legyen az Asszony-személy jártas a Tudományban?*”³⁷⁸ Az ismeretlen szerző nem értett egyet azokkal a kortársaival, akik a nőket örökös tudatlanságban kívánták tartani. „A Tudomány olly szép, hogy azok, akik az emberi Nemzet egész szép felét ezen gyönyörűségtől meg akarják fosztani, előttem kegyetleneknek látszanak. [...] A nők elméje sokkal-sokkal elevenebb és finomabb, mint a férjfiaké. Sokkal serényebb, sokkal virgonczabb, mint sem kívánnánk, és olly könnyen feltalálja magát, hogy sokszor bámulunk rajta. Ha annyit tanulnának, mint a mi tudósaink, miért nem lehetnének ezekhez hasonlók?”³⁷⁹

Nézete szerint számos olyan tudomány van, melynek megismerése nemcsak hasznos, de gyönyörködtető is a nők számára. Ilyenek például a természettudományok, a csillagászat és a filozófia. Mivel a leánygyermeknek nincs alkalmuk, hogy az iskolában sajátítsák el e tudományok alapjait, önképzéssel, könyvek és folyóiratok olvasása által ismerhetik meg azokat.

A folyóirat pár hónappal később, 1826 nyarán közölt egy cikket,³⁸⁰ melynek szerzője kifejtette: csak a főrendű asszonyoknak van szükségük magasabb szintű műveltségre, főképpen azért, hogy a magyar arisztokrácia nőtagjai okosabban nevelhessék fiaikat és leányaikat, Magyarország jövő vezetőit, illetve azok hitvestársait. A szerző feltette a kérdést: „Ha az asszonyi nyelvek olly örömet pörögnek, miért nem szoktatjuk őket arra, hogy örömet pörögjenek? Ha a napban található foltokról tudnának beszélni, akkor talám nem emlegetnék minduntalan az ő szomszéd-

³⁷⁸ S. J.: *Mennyire legyen az Asszony-személy jártas a Tudományban?* *Felső Magyar Országai Minerva* 1825. 176–178.

³⁷⁹ Uo. 176.

³⁸⁰ *A Főrendű Asszonynak szükséges a Tudományokat tanulni.* *Felső Magyar Országai Minerva* 1826. VI. 739–740.

jaik hibáit. Ha az égi testeknek egymás eránt való állásokról s járásokról tudományok volna, nem hallanánk tőlök mások szerelme vagy házasodása felől annyi balga magyarázásokat”.

A szerző szerint a nők „elméje nem kevésbé alkalmas a tanulásra, mint a férfijaké”. Nem értette, miért fordítanak akkora gondot az arisztokrata családokban a fiúk nevelésre, és miért hagyják veszni a leányoknak a fiúkéhoz hasonló értelmi képességeit?

1827 júniusában egy *D. M.* jegyű szerző, utalva a *Tudományos Gyűjtemény* és más lapok hasábjain a női művelődéssel kapcsolatos „Penna-háborúra” kötelességének érezte, hogy véleményt nyilvánítson a kérdéstről a *Felső Magyar Országai Minervában*.³⁸¹ A cikk elején leszögezte, hogy a nők többségét tekinti irányadónak ítélete megfogalmazásakor. Elismerte, hogy „vagnak és lesznek is tudós Asszonyok; de ezek kiléptek a nékiek a Természettől kiszabott helyezettésből [...], és szembe-tűnő helyet szereztek magoknak” a világban, mint például „Madam Stäel, aki [...] Európát bégjárván, a maga híres utazását és a tőle béutazott országok állapotját leírta”. A többség azonban nem ilyen. A szerző az átlagos nők kötelességeit és jogait nem a saját szavaival fogalmazta meg, hanem egy kolozsvári prédikátor, *Herepei Károly* egy 1826-ban Gyulai Ferencné temetésén elhangzott beszédét közölve mutatta be. „A Férfiúnak más, az Asszonyynak megint más az elhivatattása. [...] A Férfiú egy fényes és dicsősséges pályán izzadhat, a Haza, Státus és Társaság ügyében [...] Az Asszony egy csendes és keskeny körben, egy Familiának és kicsiny háznak falai között halgatva és gyakran látatva és nem bámúltatva munkálódik.”³⁸²

Mindkét területen végzett munka tiszteletre méltó – vallotta a szerző. A nő elsősorban ember, és csak azután feleség, anya és gazdasszony, akinek emberi méltóságát minden körülmények kö-

³⁸¹ D. M.: *Az Asszonyi Virtusokról*. Felső Magyar Országai Minerva 1827. II. 1250–1260.

³⁸² Uo. 1251.

zött meg kell őriznie. Az emberi méltóságot a nőnek nem a tudományos ismeretek tömege adja, hanem az, ha a maga körében okosan tud cselekedni. Tehát a nő csak annyira legyen művelt, hogy bizonyos tárgyakban követni tudja férje gondolkodását. A műveletlen asszony nem lehet jó társa egy képzett férfinak. A művelt és az új ismeretek befogadására nyitott nő okosabban neveli gyermekeit, mint az, aki a háztartáson kívül semmi iránt nem érdeklődik. Mindezek mellett azonban a nő legyen jó feleség, kiváló anya és gondos háziasszony. A legfontosabb azonban az, hogy „egy jó asszonynak semmi gyönyörűséget nem szabad házán kívül keresni”, tehát a szükséges műveltséget is főként olvasással és önképzéssel szerezheti meg.

Az országgyűlési felszólalások visszhangjaként tovább folyt a vita a nők művelődésének kérdéseiről a lapok hasábjain.

*Kiss Sámuel*³⁸³ például egyenes összefüggést mutatott ki a leányok nevelésének elhanyagoltsága és hazánk elmaradottsága között.³⁸⁴ Véleménye szerint ezen a területen alig történt valami előrehaladás, pedig az országgyűlésen *Dessewffy József* „derék javallatot tett írásban, a szép nem célirányos nevelését adván elő, s a dicséretes ohajtás részvét nélkül maradt”.³⁸⁵ Leánynevelő intézeteket kellene felállítani, hiszen a lányok többsége az olvasáson, a táncon, a német és a francia nyelven, esetleg a „klavír-játszáson” kívül alig tanul valamit. Feltette a kérdést: „Hol vannak ama tudományos ismeretek, a mellyek őket is illetik?”. A képzetlen nők nem nevelhetnek gondolkodó és értelmes polgárokat a hazának – vallotta.

Egy másik szerző felvetett egy nagyon fontos kérdést.³⁸⁶ Szerinte a leányok nevelésével megbízott külföldi nevelőnők helyett „pallérozott, magyar nevelő asszonyokra” lenne szükség – vallotta.

³⁸³ Kiss Sámuel (1796–1861) református lelkész, esperes.

³⁸⁴ Kiss Sámuel: *Miben van még a Magyar hátra leginkább?* Tudományos Gyűjtemény 1827. I. 3–15.

³⁸⁵ Kiss Sámuel: *i. h.* 9.

³⁸⁶ A. J.: *A Nemzetiség és a Kultúra.* Tudományos Gyűjtemény 1827. II. 23–41.

Nemcsak azért, hogy leányaik nemzeti szellemben nevelkedjenek, hanem azért is, hogy szegény és egyedülálló, de képzett nők munkához jussanak, ne szoruljanak kegyelemkenyérre.

Természetesen nemcsak a haladást követelő elvek kaptak nyilvánosságot. 1826-ban a *Tudományos Gyűjtemény* melléklapja, a *Szép-Literatúrai Ajándék* közölte Holko Mátyás³⁸⁷ egy korábban latin nyelven megjelent gúnyiratát,³⁸⁸ melyben a szerző az egész vitát női „csacsiságnak” minősítette, amelyről egy férfinak még csak tudomást sem kell vennie. *Günöszebesz* (= Asszonytisztelő) álnév alatt egy konzervatív szerző azt fejtegette, hogy egy férj számára a „tudományos asszony szokatlan és viszolyogtató”. A *Szózat Napkeletről, a magyar férfiúi és asszonyi Nem viszonyaik eránt* című³⁸⁹ írásra hamarosan válasz is érkezett. A cikk címe: *Szózat Napnyugatról, és szerzője a Szivonyáné álnév alatt rejtőzködő Sebestyén Gábor*.³⁹⁰ Hosszú írásában a szerző széleskörű műveltségét próbálta bizonyítani, és gúnyos hangnemben, férfiúi felsőbbrendűségének hitében támadta Takács Éva írásait.

A cikk megjelenése után a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, *Thaisz András* lezárta a nők művelődéséről szóló vitát, amely több éven át foglalkoztatta a közvéleményt. Mivel a témáról mintegy kétkötetnyi kinyomtatásra érdemes anyag gyűlt össze a szerkesztőségben, *Thaisz* előfizetési felhívást tett közzé annak önálló

³⁸⁷ Holko Mátyás (1757–1832) evangélikus lelkész. Lőcsén, Pozsonyban, majd 1781–1783-ig a wittenbergi egyetemen tanult. Hazatérése után felvidéki városokban lelkészkedett. Kizárólag latin nyelven publikált, főleg egyházi beszédeket.

³⁸⁸ *Védőbeszéd az Asszonyi Tsatsáلكodás ügyében, mellyet nagy tiszteletű tudós Holko Mátyás Úr, a Kis Honti Nős Tudósok Gyűlésében deák nyelven elmondott, és egy Tiszti Társa magyar nyelvre lefordított.* Szép-Literatúrai Ajándék 1826. IX. 129.

³⁸⁹ *Günöszebesz: Szózat Napkeletről, a magyar férfiúi és asszonyi Nem viszonyaik eránt.* Tudományos Gyűjtemény, 1826. XI. 65–77.

³⁹⁰ *Szivonyáné: Szózat Napnyugatról.* Tudományos Gyűjtemény, 1827. II. 61–92.

kötetben történő publikálására.³⁹¹ Sajnos a tervezett kötet nem jelent meg.

Ha összehasonlítjuk az 1820-as években hazánkban a nőkérdésről lezajlott sajtóvita eredményeit az ugyanazokban az években külföldön, Angliában, Franciaországban és Amerikában lefolyt ilyen tárgyú vitákkal, elmondhatjuk, hogy a hazai szerzők, ugyanúgy, mint a külföldiek, eljutottak annak a fontos tételnek a megfogalmazásáig, hogy a nők és a férfiak értelmi képességei között nincs különbség. A nőket is megilletik a művelődés terén ugyanazok a jogok, amelyek a férfiakat. Azonban, míg a külföldi nőemancipációs irodalom elvben már ebben az időben is hangsúlyozta a politikai jogok egyenlő gyakorlásának vagy az egyforma pályaválasztási, sőt hivatalviselési jognak a férfiakra és nőkre egyformán történő kiterjesztését, addig a magyar szerzők mindezeket nagyon bátortalanul vagy egyáltalán nem követelték. Mégis nagy jelentősége volt ennek a vitának, hiszen akkor fogalmazódtak meg először – egyelőre csak elvi szinten – olyan követelések, mint az anyanyelvű, nemzeti szellemű és korszerű műveltséget adó leánynevelés, melyben nemcsak az arisztokraták, hanem minden társadalmi réteg leányainak részesülnie kellene.

A nők művelődésének kérdéseiről lefolyt sajtóvita 1827-ben, a reformkor hajnalán tehát lecsendesült. Alig másfél évtizeddel később, az 1840-es években azonban ismét élénk eszmecsere kezdődött az *Athenaeum*, az *Életképek* és más lapok hasábjain a leányok nevelésének elméletéről és a gyakorlati problémákról, de akkor már nem a felvilágosodás, hanem a reformeszmék jegyében.

*Fáy András*³⁹², aki már korábban megjelent szépirodalmi műveiben is gyakran gúnyolta a korabeli nőnevelés visszáságait, 1840-

³⁹¹ Thaisz Redactor: *Jelentés a szép Nem Jussainak védemzéséről*. Tudományos Gyűjtemény 1827. III. 124.

³⁹² Fáy András (1768–1864) író.

ben cikksorozatot³⁹³ közölt az *Athenaeumban* a leányok nevelésének elméleti kérdéseiről és a képzésükre szolgáló intézményekről. Tanulmányában korszerű pedagógiai elvek és nemesi konzervatív életszemléletet tükröző gondolatok váltják egymást. Fáy nőideálja a hűséges, türelmes feleség, a gyermekeit példásan nevelő családanya, a háztartás vezetéséhez kiválóan értő gazdaasszony és a szelíd, illemtudó s művelt társasági hölgy, aki lelkes magyar honleány is, de aki nem ártja bele magát politikai és közéleti kérdésekbe. „Nem kívánom én [...], hogy a nő országos rendszerekről, teoriákról vitatkozzék, azokban míveltségét, eszét fitogtassa, s a legjellesb, de szerény férfit sokszor zavarba hozza, nem tudván ez a mélyebb tudományú dolgokban, okait hordja-e fel, mik nem fognának megérteni, vagy udvariasságból engedjen, vagy tréfával üsse el a heves vitát? Nem ohajtom, hogy a nő ország, megyék dolgaiban, neméből kikelve, pártokra szakadjon, s azokban tettleges részt vegyen, vagy éppen amazonoskodjék; de kívánhatom s vélem, hogy a hazát ismerje, szeresse, jó és bal sorsában részt vegyen, ismerje a hon haladását, s azt eszközlő férfait, ezeket tisztelje, s családjával tiszteltesse, a hon javát, fényét emelő intézeteket tehetsége szerint pártolja, gyámolítsa. Szeresse, tisztelje a hazai életet, szokást, a külföld míveltségét becsülje ugyan, de ön hazáját, mint hű leány a maga anyját, még elmaradásában, gyengéiben is ama felett szeresse; kedvelje, beszélje nyelvét: olvassa, pártolja literatúráját; egy szóval testestől-lelkestől magyar nő legyen, s magyaroknak nevelje gyermekeit is.”³⁹⁴

A Fáy által megrajzolt nő nevelése csak modern elvek szerint

³⁹³ Fáy András: *Hazánk nőnevelésének, nőnevelői intézetei javításának elméleti és gyakorlati alapfogalmai dióhéjba szorítva, s különös tekintettel a nemes és főbb polgári leánykákra*. Athenaeum 1840. II. 178–186. h., 193–200. h., 211–217. h., 230–234. h., 245–251. h. és 262–266. h. A cikk önálló kötetként is megjelent: *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban. Különös tekintettel a nemesek, főbb polgárok és tisztességes karuak lánykáira*. Pest, 1841.

³⁹⁴ Fáy András: *i. h.* 146.

működő intézetekben valósítható meg. Az író egy pesti és négy vidéki leánynevelő intézet felállítását kívánta, amelyeket államköltségen hoznának létre, és területi bizottságok, tehát társadalmi szervek irányítása alatt működnének. Fáy cikksorozatában az intézet tanítási tervét is felvázolta. A terv a népiskolák anyagából indult ki, de túl is mutatott rajta. A következő tantárgyakat kívánta elsajátíttatni a növendékekkel: vallás- és erkölcsstan, magyar és német olvasás, írás, számolás (a női háztartás köréből vett példákkal), földrajz, fizika, történelem, egészségtan, testgyakorlás, a háztartás vezetése, magyar nyelv, magyar irodalom, francia nyelv, kézimunka, zene, ének, rajzolás és tánc. A tervezett tananyag feldolgozására Fáy négy évet szánt. Az intézet tanítási nyelve magyar, de a német nyelv tanítása sem mellőzhető. Az volt a meggyőződése, hogy a leányokat „nevelőnek” tudják a legeredményesebben oktatni, ezért a felállítandó intézetekben nőket alkalmazna, akik itthoni vagy külföldi képzés után kerülhetnének a katedrára.

A filozófus *Hetényi János*³⁹⁵ is kifejtette a véleményét a leányok nevelésének kérdéseiről az *Athenaeum* hasábjain.³⁹⁶ Ő sem volt híve a nőemancipációnak. Nézete szerint a nők feladata az életben a háztartás vezetése, a gyermeknevelés és a betegek ápolása, nem pedig a tudományok vagy a művészetek művelése, és még kevésbé a közéletben a részvétel. Ennek ellenére mégis fontosnak tartotta a leányok intézményes nevelését. Ő is elítélte kora divatos leánynevelő intézeteit, ahol csak hiúságra, tetszeni vágyásra, a házi munkától való idegenkedésre nevelték a leányokat, többnyire képzetlen, külföldi nevelőnők. Olyan nevelőintézetekre van szükség – vallotta – ahol hazaszeretetre, jó erkölcsökre, gyakorlati ház-

³⁹⁵ Hetényi János (1786–1853) református lelkész, filozófus, az akadémia tagja. Komáromban, Pozsonyban és Debrecenben, majd 1814-től a göttingai egyetemen tanult. Hazatérése után Eleken lelkészkedett. Főként teológiai, filozófiai és pszichológiai munkákat írt.

³⁹⁶ Hetényi János: *Nőnembeliek neveltetésének nagy befolyásáról a férfiak erkölcsi és ízlési műveltségére*. Athenaeum 1837. II. 369–378., 385–392., 401–406.

tartási és gyermeknevelési ismeretekre oktatják a növendékeket. Fontos gondolata Hetényinek az volt, hogy a leányok nevelésében kapjon helyet a testedzés és a konyhakerti munka.

Hetényi cikkéhez és Steinacker Gusztáv 1837-ben megjelent könyvéhez³⁹⁷ kapcsolódva fejtette ki véleményét a kérdéstről egy felvidéki tanár, Fűrész János a *Társalkodóban*.³⁹⁸ „Nagy fontosságú, szent ügynek” tartotta a leánynevelést, és örömmel üdvözölte azokat a törekvéseket, melyek elkezdődtek ezen a területen. A nemzeti nevelés lényege szerint nem csak, és nem kizárólag a nemzeti nyelv tanításában merül ki, hanem az intézetek „nemzeti szelleme” legalább ugyanilyen fontos. Hangsúlyozta, hogy a magyarul nem tudó leányok is kaphassanak helyet az intézetekben, ha szüleik nemzeti szellemben kívánják őket neveltetni, hiszen a nyelvet később is megtanulhatják.

Steinacker Gusztáv³⁹⁹ 1840-ben a magán és az intézeti leánynevelés helyzetéről írt.⁴⁰⁰ Ő is sürgető és tovább már nem halasztható feladatnak érezte a hazai leánynevelés reformját. Nézete szerint a leánygyermek nevelését már születésük után elrontják. Az

³⁹⁷ Steinacker Gusztáv: *A leányok neveléséről és tanításáról Magyarországon*. Buda, 1837.

³⁹⁸ Fűrész Ferenc: *A leányok neveléséről és oktatásáról hazánkban*. *Társalkodó* 1838. I. 31. sz. 117–120.

³⁹⁹ Steinacker Gusztáv (1809–1877) német származású evangélikus lelkész. Pesten, Pozsonyban és Késmárkon tanult, a teológiát Bécsben és Halléban végezte. Magánnevelőként működött Pesten, később Debrecenben leánynevelő intézetet vezetett. 1846-ban elhagyta Magyarországot, és Németországban működött lelkészként. Leányneveléssel foglalkozó, németül is megjelent könyvei népszerűek voltak. (pl.: *A leányok neveléséről és tanításáról Magyarországon egy Pesten felállítandó nevelőintézet tervével együtt magasb és közép-rangu protestáns leányok számára*. Buda, 1837.; *Tapasztalatok és intések a nőnevelés mezején, minden lelkes szülők s a nevelés szent ügyét szívóknban hordó hazánkfiái számára*. Pest, 1842.; *Női hivatás- és társalkodástan*. *Vezérvonal honunk érettebb növendékei s leányai számára*. Pest, 1842.).

⁴⁰⁰ Steinacker Gusztáv: *Házi leánynevelésünk állapotjáról, s annak a köz leányneveléshez viszonyáról*. Athenaeum 1840. II. 49–56; 65–72. és 85–88.

anya nem érzi fontosnak a gyermek szoptatását, előbb dajkákra, később pedig olyan nevelőnőkre bízta a kislányt, akik nem törődnek egészséges testi-lelki fejlődésével. Sok kisleányt korán kézimunkázásra fognak, így a huzamos ülés miatt csontozatuk fejlődése károsodik. Az illemre hivatkozva megfosztják őket a szabad levegőn történő mozgástól, és később szellemük kiművelésével sem törődnek. Steinacker szerint „A leányok szülei mellett nőnek fel. [...] egy rövid időre a házhoz fogadott deák, patvarista vagy falusi tanító magánosan annyira viszi őket, hogy imígy-amígy olvasni, írni s a catechismust, vagy, ha már sokra megyen a dolog, a földleírás két három lapra szorított kivonatját megtanulják, s ezzel be van végezve első nevelésök, s ők annyira jöttek, hogy néhány év múlva nagy részint mind azt, a mit nagy nehezen betanultak, szerencsésen elfelejtik. Csak akkor, midőn már szűzi kifejlésök korához közelítenek, vagy abba már be is léptek, szokták őket a német nyelv tanulására, a tudományokbani „teljes kimívelődésre”, a finom asszonyi munkák, zene, táncz s rajzbani oktatásra – egy vagy legfeljebb két évig városi nevelő-intézetbe adni. Lehet-e csodálni, ha az alapos s nem felszínű nevelés minden tőle várt kívánatoknak azon rövid idő alatt éppen nem tehet eleget?”

Egy későbbi cikkében *Fáy András* értekezéséhez kapcsolódva írt a kérdésről.⁴⁰¹ Ő is – mint a nemesi reformmozgalom többi képviselője – a „főbb és középrendűek” leányainak nevelését kívánta megreformálni. Szerinte az emberi nem nevelését a leányok nevelésével kell kezdeni, mert ők anyák lesznek, és az ő feladatuk lesz a későbbi nemzedékek nevelése. A leányok testi nevelését már kisgyermek korban el kell kezdeni – vallotta. A különböző testgyakorlatok, az úszás, a futás, a korcsolyázás fontosak a leánygyermek számára az egészséges fejlődés szempontjából. Elítélte azokat, akik a leányok testedzését akadályozták, „mintha az illy nemű gyakor-

⁴⁰¹ Steinacker Gusztáv: *Nőnevelés és nőnevelő intézetek. Egy-két szó Fáy András hasontárgyú értekezésére.* Athenaeum 1841. II. 1201–1208 és 1217–1221.

latok a női szemérmességel nem volnának egyeztethetők”. *Steinacker* a nők művelődésével kapcsolatban is haladó álláspontot képviselt. „Igazi és alapos” műveltséget kívánt nyújtani a nőknek, hiszen a kor már megkívánta a „szellemi érdekek iránti fogékonyságot”. A nőnevelés legfontosabb területének az erkölcsi nevelést tartotta, melynek során három egymással összefüggő követelménynek, az „egységnek, pártatlanságnak és emberségnek” kell eleget tenni. A szerző szerint a testi, a szellemi és az erkölcsi nevelést nemzeti szellemnek kell áthatnia. Azonban óvott a túlzásoktól. Elítélte azokat, akik azért, hogy leányukból igazi magyar „honleányt” neveljenek, eltiltják őket az idegen nyelv és műveltség megszerzésétől.

A leánytanulók számára használható tankönyvek és módszertani segédkönyvek is hiányoztak azokban az években. *Steinacker Gusztáv* egy cikkében⁴⁰² arról írt, hogy „mivel a leány ifjúság számára illy kézikönyvek teljes hiányával vagyunk”, hasznos lenne, ha rövid vezérfonalakat, „a nőnem rendeltetéséhez szabott kivonatokat” adnának ki a leányok nevelésével foglalkozó tanárok a különböző tantárgyakból.⁴⁰³

Fáy, Hetényi és *Steinacker* nőnevelési programjainak közvélemény-formáló hatása nem vonható kétségbe. A nőnevelés kérdéseiről a lapok hasábjain folyó viták mellett a reformkori országgyűlések is napirendre tűzték a leányok nevelésének, a leányiskoláknak és a nőnevelők képzésének az ügyét.⁴⁰⁴

⁴⁰² *Steinacker Gusztáv: Női tanító s tanuló könyvekről.* Athenaeum 1841. II. 217–221.

⁴⁰³ Addig is, amíg ezek a könyvek megszületnek, legalább fordításokról kellene gondoskodni, vallották sokan. A *Világ* című lap híradása szerint Vajda Péter, Nagy Ignác és Garay János vállalkozott arra, hogy lefordítja Antonia Wutka – akkoriban igen népszerű – tizenkét kötetes művét, melynek címe: *Encyclopaedia für die Weibliche Jugend.* Világ 1841. május 1. 139. A mű nem jelent meg magyarul. Később fejlődés mutatkozott ezen a téren is. Például Oroszhegyi Józsa nyelvtankönyvet írt a leánynevelő intézetek számára. *Magyar nyelvtan. Különös figyelemmel a leánynevelő intézetekre.* Pest, 1847.

⁴⁰⁴ Erről: Bényei Miklós: *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon.* Debrecen, 1994. 298–303.

A nemesi reformmozgalom nemzeti törekvéseinek hatására a leányok gyakorlati oktatásának területén is mutatkozott némi előrelépés. Az apácák által fenntartott zárdai leányiskolákban a harmincas években már elkezdték tanítani a magyar nyelvet. A *Jelenkor* az angolkisasszonyok iskoláját említi, ahol ezen a téren jó eredményeket értek el.⁴⁰⁵

1842-ben az Irgalmas Nővérek nyitottak zárdai leányinternátust Szatmáron. A *Pesti Hírlap* nemzetietlenséggel vádolta a zárdai leányiskolákat, köztük a szatmárit is.⁴⁰⁶ A *Religio és Nevelés* hosszabb cikket közölt az intézetről, melyben hírül adták, hogy a *Pesti Hírlap* vádjai alaptalanok, mert ott magyar nyelvet, magyar történelmet és Magyarország földrajzát is tanítják a kislányoknak.⁴⁰⁷

Miközben sokan és egyre erőteljesebben követelték a nemzeti szellemű és korszerű ismereteket nyújtó leányiskolák létrehozását, Pesten és vidéki városainkban is egyre szaporodtak azok a leánynevelő intézetek, melyek színvonala nem érte el a kívánt mértéket. A korabeli lapok sűrűn közöltek hirdetések a sorra megnyíló leánynevelőintézetekről. A legtöbb intézetet olyan külföldi és magyar asszonyok tartották fenn, akiknek fogalmuk sem volt a korszerű leánynevelés elveiről. Egerben *Tóth Terézia*, Balassagyarmaton *Bezszegh Rozália*, Rozsnyón *Wéber Endre*, Esztergomban *Nedeczky Katalin* tartott fenn leánynevelő intézetet. De működött intézet Székesfehérváron, Hódmezővásárhelyen és Jászberényben is. A *Pesti Hírlapban* leánynevelő intézeteket fenntartó hölgyek, *Malolcsay Klementina*, *Szem Krisztina*, *Gachroefl Fáni*, *Krach Franciska* és *Innocence Braun* által közzétett hirdetések szerint az idegen nyelvek, a tánc és a kézimunka oktatása állt az ilyen leánynevelő intézetek programjának középpontjában.

1846-ban a *Hetilap* adatokat közölt többek között a pesti leány-

⁴⁰⁵ Jelenkor, 1833. március 16. 170.

⁴⁰⁶ Pesti Hírlap, 1843. 291. sz.

⁴⁰⁷ Religio és Nevelés 1843. II. 333–334.

nevelő intézetekről is.⁴⁰⁸ A lap szerint 6 intézet működött Pesten, átlagosan 30–50 növendékkel, 6 tanítóval, 29 segéd- és szaktanítóval. (A valóságban ennél sokkal több intézet volt, a lap azonban csak a nagyobbakról emlékezett meg.) Az említett 6 intézet közül talán egyről érdemes külön is megemlékeznünk. *Lemouton*, a pesti egyetem francia nyelvet tanító professzora és magyar származású felesége 1832 óta tartottak fenn „nemzeti leánynevelő és -oktató intézetet” Pesten.⁴⁰⁹ Programjukban hangsúlyozták, hogy ellentétben azokkal az intézetekkel, melyekben a idegen szellemben nevelkednek, náluk a legfőbb cél az, hogy „a nekik általadott Növendékekből Nemzeti Hitveseket és Anyákat” neveljenek, akik hibátlanul beszélnek magyarul, de tudnak németül és franciául is. A 4 osztályos intézetben a szokásos tárgyakon kívül tanultak a leányok földrajzot, történelmet, fizikát, gazdasági ismereteket és zenét is. A tandíj nagyon magas volt, évi háromszáz forint.

A negyvenes évek második felében tovább folyt a küzdelem a nők magasabb szintű képzéséért. 1845-ben *Karacs Teréz*, Takács Éva leánya anyja nyomdokain haladva bátor hangú írást tett közzé az *Életképek* című lapban. A több folytatásban közölt cikk a nők oktatásának és nevelésének radikális reformját követelte.⁴¹⁰ Kimondta, hogy „a nőket legszélesebb értelemben világosodott emberré kell fejteni, s épen úgy nevelni, mint a férfit [...] nem szak tudóssá, hanem életemberré”.

A szerző szerint olyan intézetekben kellene a nőket képezni, melyeket az állam tart fenn, ahol az oktatás anyanyelven folyik, és ahol nem a zene, a tánc, a kézimunka és a francia társalgás a fő tantárgyak, hanem, ahol a gyakorlati életben is kamatoztatható,

⁴⁰⁸ *Fi és Nőnevelő, szépművészeti, társadalmi, egészségi és jótékony intézetek Pesten*. Hetilap, 1846. 955–957.

⁴⁰⁹ 1832 májusában tették közzé leánynevelő intézetük programját a sajtóban. *Értesítő*, 1832. 33. szám. 75–76.

⁴¹⁰ *Karacs Teréz: Néhány szó a nőnevelésről*. *Életképek* 1845. II. 549–555, 581–586, 623–618 és 645–648.

hasznos ismeretekre és a tudományok alapjaira tanítják meg növendékeiket. Karacs Teréz olyan nőnevelő intézetek létrehozását kívánta, amelyekben főrendű és polgári sorból származó leányok egyaránt helyet kaphatnak, egyforma képzésben részesülhetnek. „Én az úgy nevezett főrend és alrend között más különbséget nem látok, mint azt, hogy az egyiknek a sors nagyobb tért nyitott, a másikat szűkebb körbe szorítá; egyiknek több eszközöket nyújtott a jótetésre, másoktól megtagadá. [...] Egy főrendű hölgynek több készséggel kell bírnia, mint egy polgárnőnek? Nem! Éppen egyenlővel! Mért kellene kevésb ésszel, tudománnyal ruházva lenni egy közrendűnek, mint egy úrhölgynek? Neveltséget nélkülöző polgári rendű nőnél nincs a mindenségben valami elhagyottabb. Támaszt tehát neki, támaszt! azaz kifejtett agyat, hogy a társadalomhoz csatlakozva hasznos tagul munkálhasson. Nevelő intézeteinket tehát nem lehet alsó és felső címűekre osztályozni, minden nevelő-intézet célja emberformálás lévén. Véleményem szerint nevelőintézet csak egynemű, csak embert nevelő lehet. Sem alsó, sem felső nevelőintézet nem létezhetik tehát.”

Karacs Teréz cikkének végén gyakorlati tanácsokat is adott a nevelőintézetek felállításának módjára és működtetésére vonatkozólag.

Fáy András 1846-ban, részben Karacs Teréz nézeteihez kapcsolódva, részben pedig vele vitázva fejtette ki nézeteit a nőnevelésről és a „nőnevelőnéket” képző intézet létrehozásáról szintén az *Életképek* lapjain.⁴¹¹ A két szerző egyetértett abban, hogy égetően szükség van hazánkban a leányok nevelésének és oktatásának reformjára, elsősorban nőnevelő intézetek létrehozása és korszerű ismeretekkel ellátott nevelőnők képzése által. Míg Karacs Teréz az állam feladatának tartotta az intézetek állítását, addig Fáy különféle egyéb források igénybevételével kívánta „nőnevelőnéket képző intézetet” létrehozni Pesten. Véleménye szerint 150 ezer pen-

⁴¹¹ Fáy András: *Terv-vázlata egy nőnevelőnevelőnéket képző Intézetnek*. *Életképek* 1846. I. 545–554 és 577–584.

gőforint elég lenne erre a célra. Két férfi és a két női tanító működne az intézetben. Az egyik férfitanítónak nemcsak „tudományosan kiképzettnek”, hanem „tapintatos lélekismerőnek” és a „hazai élet viszonyaiban gyakorlatilag jártasnak” kell lennie. Ennek a nevelőnek az lenne az elsődleges feladata, hogy megvilágítsa a növendékek számára a nők valódi rendeltetését. Fel kell készítenie őket arra, hogy képesek legyenek jövődő tanítványaik bizalmát megnyerni, személyiségvonásaikat megismerni. A szerző részletekbe menően meghatározta, hogy milyen tantárgyakat kell oktatni a leányoknak, és milyen mélységben. Szerepelt a tantárgyak között a történelem, a földrajz, a természetrajz, a fizika, az államtan, a jogtan, a számvetés, a magyar nyelvtan, a fogalmazás és a vallás. Hangsúlyozta, hogy a nőknek elég, ha a tudományok legalapvetőbb összefüggéseivel megismerkednek. „A nőnemnek gyakorlati a pályája, melly naponként ismétli maga magát, neki tehát sem tanulmányai nem terjeszthetnek ki odáig, sem rendeltetése nem az, hogy a tudományokat elméletileg nyomozgassa, s azokat mélyebb titkaikban is kísérhesse. Ránézve elég a nyomozások eredményeit tiszta fogalmakban tudnia.”

Az oktatás nyelve Fáy tervezett intézetében a magyar. Természetesen a növendékek nem csak elméleti képzésben részesülnének. Fontos egy nő életében az is, hogy a háztartás vezetését megfelelően ellássa. Az egyik nevelőnő feladata a háztartásban oktatás, a másiké pedig a társasági viselkedés és illem tanítása.

Az 1840-es évek közepe táján más lapok is foglalkoztak a nőnevelés kérdésével és a nőnevelő intézetek helyzetével. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* például hírt adott az 1845-ben Balassagyarmaton működő, Seltenreich Károly által vezetett magán-leánynevelő intézetben tartott vizsgáról,⁴¹² melyen nemcsak a növendékek szülei, hanem a város előkelőségei is részt vettek. A cikkíró miután elismerésének adott hangot a leánykák tudásával

⁴¹² Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1845. 861–863.

kapcsolatban, megjegyezte: „Mikor jövend el a kor, midőn a nevelés szent ügye megszűnik olly annyira magány-ügynek tartatni? Midőn az illy férfiú, kinek Isten hivatást adott a nevelés nehéz pályájához, egy köznevelő intézet vezérletére fogna fölhívatni?”

Az állami leánynevelő intézetek még sokáig nem valósultak meg, de a lapok egyre többször és egyre erőteljesebben adtak hangot a nőnevelési reform szükségességének.

1845. október 25-én a *Pesti Hírlap Pákh Albert* által szerkesztett *Fővárosi Ujdonságok* rovatában megjelent egy cikk, mely elismerően szólt az izraelita Treuer Dániel leánynevelő intézetéről, majd pedig a következő sorokkal zárult: „Nagy szükségét érezzük egy hasonló keresztyén intézetnek Pesten, hol józan hazafiúi vezetés mellett képezetnének leányaink ama legszentebb, legmagasztosabb ’s legnagyobb fontosságú hivatásra: hogy legyenek nemcsak a’ szív, de kor intéseire is lánggra gerjedő anyák. Bár találkoznék valakivel, ki elég akarattal s képességgel bírna egy illy egészen nemzeti alapokra épített leánynövelő intézet igazgatásához.”⁴¹³

Nem sokkal később jelent meg *Teleki Blanka*⁴¹⁴ felhívása a *Pesti Hírlap* 1845. december 9-i számában „Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében” címmel,⁴¹⁵ aki az ismert problémákat vázolta. A legnagyobb gondot ő is az idegen nevelőnők alkalmazásában látta. A főrendű leány anyja „nevelőnét választ. Szerencse, ha jót – mindenesetre külföldit, mert magyar nevelőnek képzéséről mi még nem gondoskodtunk” – írta. „Idegen neveli tehát a magyar főrendű leányt”, aki növendékét felruházhatja „erénnyel, tudománnyal, ügyességgel”, egy azonban biztos: „leányt a honnak nem nevelt!”. „Három, négy idegen nyelvben jártas Magyarország leánya, de nemzeti nyelvét nem érti. [...] Idegen nyelven gondolkodik,

⁴¹³ Pesti Hírlap 1845. október 23. 560. sz. 270.

⁴¹⁴ Hornyák Mária: *Teleki Blanka és a sajtó*. Magyar Könyvszemle 1993. 306–317. E tanulmány adataira támaszkodom a Teleki Blanka intézetének sajtóvisszhangjáról szóló résznél.

⁴¹⁵ Pesti Hírlap 1845. december 9. 587. sz. 377.

szól a magyar leány, idegen szimpátiák gyökereznek szívében, számkiűzött köréből a magyar szó. [...] Pirul a magyar hölgy, ha mívelt ember magyarul szólítja meg – nem is sejdíti, hogy nemes, emelkedett gondolatot fejezhetne ki azon nyelv, melyet csak a szegény, alárendelt osztály szájából hallott”.

Szózatának végén két utat ajánlott. Az egyik út: „állítsunk intézetet, melyben magyar nevelőnek képeztessenek!”

A másik út: „magok a főrendű leányok számára nyissunk egy nagyszerű nevelő-intézetet, melyben az anyai nyelvvél együtt a haza szent szeretete oltassék a serdülő leány szívébe, hol a külföld míveltségét a haza iránti kötelesség érzetével egyesítve tanulhassa a magyar ivadék az idegent becsülni, a hazait forrón szeretni”.

Teleki Blanka „Szózat”-a sokakhoz eljutott. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a zsidói birtokán tartózkodó Wesselényi Miklós is viszonylag gyorsan értesült róla. 1846. január 5-én keltezett levelében pedig már arra kérte Jósika Miklóst, hogy próbálja meg számára a szerző személyét megtudakolni.⁴¹⁶

A *Pesti Hírlap* cikkére a sajtóban elsőként a szintén fontos ellenzéki lapként számon tartott, *Jelenkor* figyelt fel. A lap „*Buda-pesti Napló*” című rovatát akkor az orvostanhallgató Oroszhegyi Józsa írta. „Pesten főrangúak számára nagyszerű leánynevelő intézet van létesítés alatt, mellyben a magyar honleányi kötelességekre leendő fő figyelem. Ezzel újra tovább lennénk egy lépéssel nemzetiség tekintetében, de vajjon nem találand-e még most fagyos keblekre sok helyen hölgyeink e létvilága, melly bizonytalán több fényt árasztandna e honra, mint azon messze vidékekről átszárnyaló műveltség, melly gyakran csíráiban fojtja el a’ legdúsabban gyümölcsözőndett érzelmeket?”⁴¹⁷

A *Jelenkorral* egy napon (december 14.) a *Der Ungar* című lap a

⁴¹⁶ Papp Károly: *Wesselényi levelezése íróbarátaival*. Irodalomtörténeti Közlemények 1901. 489–491.

⁴¹⁷ *Jelenkor* 1845. december 14. 100. sz. 601.

pest-budai hírek között említette azt a „magasabb állású leányok részére felállítandó nevelő intézetet”, amely a honleányi kötelességeikre is megtanítja növendékeit.⁴¹⁸

A *Pesti Divatlap* 1845. december 15-i számában olvasható az alábbi „*Nevelőintézet*” című tudósítás: „Pesten egy nagyszerű nőnevelő intézet felállítása fölött folynak az értekezések. Ez intézetben a nőnevelés minden kellékei összpontosulva leendenének. Valóban eljött az idő, mellyben az illyszerű nemzetbaldogító czélok megközelítése, a teendők között, méltán első helyet foglal el. Vajha szerencse s gazdag eredmény koronázza azon jóltevő emberbarátok fáradozását, kik ez intézet létesítése s virágzó állapotban tartása körül szorgalmatoskodnak!!!”⁴¹⁹

A fővárosi konzervatív lapok egyike, a *Nemzeti Újság* is említette Teleki Blanka felhívását. „*Lapszemle*” rovatában írta, hogy a *Pesti Hírlap* „iránycikkében – Szózat – közöltetik a magyar főrendű nők nevelése ügyében egy úgy címzett főrendű hazafitól, melyben szerző a főrendű nők nevelésének adandó nemzeti irányt” két úton „véli eszközölhetőnek”; ezek illusztrálására idéz is a cikkből⁴²⁰.

A vidéki lapok közül csupán a Kolozsvárott megjelenő, ellenzéki *Erdélyi Híradó* reflektált a „*Szózat*”-ra. „*Hírlapvilág*” című rovatában ez állt: „Pesti Hírlap. Az 587. szám ismét a növelés, és pedig egyik még inkább elhanyagolt ága ügyében írt czikket hoz egy főrendű hazafitól. Szerző néhány általános eszme előrebocsátása után a családi körbeni növelés üdvös voltáról, élénk és meghatározó színekkel festi a' nőnevelésbeli ferde rendszert, mellyet a' zsarnok divat különösen főrendű körökbe béerőszakolt”.

A szerkesztő sikert remélt a tervezett intézetnek. „Adja az ég,

⁴¹⁸ Der Ungar 1845. december 14. 296. sz. 1180. h.

⁴¹⁹ Pesti Divatlap 1845. december 18. 38. sz. 1303.

⁴²⁰ Nemzeti Újság 1845. december 18. 199. sz. 799.

hogy malasztjai a Királyhágón is átszivárognak!” – tette még hozzá.⁴²¹

Teleki Blanka grófnő írására a legterjedelmesebb válasz a *Honderű* című lapban jelent meg.⁴²² 1846 januárjában a „*Viszhang a magyar főrendű nők neveltetése ügyében emelt „Szózatra”*” című cikk *Tót István* aláírással látott napvilágot, e név mögött azonban *Karacs Teréz* rejtőzködött.⁴²³ Karacs Teréz a rendi nevelést elítélte. Az *Életképek* hasábjain 1845 novemberében teljes határozottsággal kimondta, hogy a „nőnevelő intézeteket nem lehet alsó és felső címűekre osztályozni”, mivel mindegyiknek a célja az emberformálás kell hogy legyen⁴²⁴. A *Honderű*ben megjelent írásában arra a kérdésre, hogy vajon miért szól a fenti szerző kizárólag az arisztokrata leányok neveléséről, ezt válaszolta: „Nem azért, mintha azt akarná, hogy csak ők részesüljenek magasabb nevelésben”, hanem szerinte a főrendűek példája jótékonyan hathat másokra is. A gáncsoskodókat pedig arra ösztönözte, hogy zúgolódás helyett inkább ragadják meg az útmutatást, és állítsanak nemzeti szellemű nőnevelő intézeteket a nemzet minden osztálya számára.

A *Pesti Divatlap* június 11-én „*Magyar nőnevelő intézet*” címmel híradást közölt a keletkezőben lévő intézetről: „Fővárosunkban valahára egy, oly derék nőnevelő intézet van keletkezőben, mellynek feladata leend nemcsak művelt, jó erkölcsű hölgyeket, hanem nemzeties irányánál fogva derék, lelkes honleányokat is képezni. E jeles nőnevelő intézet tulajdonosa egy főrangú magyar hölgy, ki csupán ügy iránti szeretet- s szenvedélyből vevé pártolás alá az intézetet. A nevét bizonyos körülmények miatt elhallgatni

⁴²¹ Erdélyi Híradó 1845. december 16. 793–794.

⁴²² Karacs Teréz: *Viszhang a magyar főrendű nők neveltetése ügyében emelt „Szózatra”* = *Honderű* 1846. I. 21–23.

⁴²³ Karacs Teréz: *Emlékezés a hajdani nőnevelési mozgalmakra*. Nemzeti Nőnevelés 1887. 264.

⁴²⁴ Karacs Teréz: *Néhány szó a nőnevelésről*. *Életképek* 1845. II. 21. sz. november 22. 645.

akaró nemes keblű nőnek, annyira szükséges és korszerű vállalatához, minden igaz magyar a legjobb sikert fogja kívánni.”⁴²⁵

Teleki Blanka, fél évvel a „Szózat” publikálása után, 1846 júniusának elején, bízva terve sikerében, *Nyilatkozat nőnevelési intézetéről* címmel felvételi hirdetményt tett közzé a *Honderűben*⁴²⁶. Ebben bejelentette, hogy olyan nőnevelő intézetet hoz létre, melyben nemzeti szellemben kíván magasabb műveltséget nyújtani a növendékeknek. 8–12 éves leányokat szándékozik felvenni. A tanítás nyelve kizárólag a magyar. Közölte a tanítandó tantárgyakat, is melyek: világtörténet, hazai történet, általános és hazai földleírás, természetismeret, természettan, számvetés, mitológia, szépírás, magyar nyelvtan és helyesírás, francia és német társalgás, fogalmazás e három nyelven, irodalom, vallás, rajz és kézimunka, a szülők kívánságára pedig külön díj mellett zongora, ének és olasz nyelv. Teleki Blanka hangsúlyozta a leányok testi nevelésének fontosságát is, melynek érdekében intézetében sok szabad levegőn történő mozgást és egészséges étkezést kívánt biztosítani a növendékeknek.

A tanításban elkerülik a „száraz, untató” módszert, előtérbe állítják a gyakorlati vonatkozásokat. Az intézetben gyakran lesznek „próbatételek”, vagyis nyilvános vizsgák, melyeken a szülők is részt vehetnek.

A *Nyilatkozatban* már nem esett szó arról, hogy Teleki Blanka kizárólag arisztokrata leányokat venne fel intézetébe. Az intézet minden olyan leány számára nyitva áll, akinek szülei magasabb műveltséget és hazafias szellemű nevelést kívánnának biztosítani gyermeküknek. A magas, 350 pengőforint összegű évi tandíj azonban jelzi, hogy csak jómódú leányok léphetnek be az intézetbe.

Karacs Teréz még egy cikkében⁴²⁷ támogatta és népszerűsítette Teleki Blanka tervét. Bár maga – a felkérés ellenére – nem kívánt az

⁴²⁵ Pesti Divatlap 1846. június 11. 24. sz. 476.

⁴²⁶ Teleki Blanka: *Nyilatkozat nőnevelési intézetről*. Honderű 1846. I. 461–462.

⁴²⁷ Karacs Teréz: *Nyílt levél a magyar nőkhöz*. Életképek 1846. II. 11–13.

intézet munkatársa lenni, abban az írásában mégis elismeréssel nyilatkozott a grófnő intézetéről: „Hazánkban annyira tévuton van a nőnevelés, hogy itt valami nagy változásnak kell már történni. Véleményem szerint csak nemzeti vagy illy magas rangu hölgy erőteljes föllépte sikeríthet kívánatos fordulatot korcsult, habozó, czéltalan nőnevelésünk terén. Ezen buzgó hölgy – mint nyilatkozatából kitetszik – nagyszerü határozatot érlelt s egy lelkes lépéssel magas rangja kényelmeit feláldozva, osztálya előitéleteit lerázva, nemes fölszólalásával nyujt kezét hozzátok, magyar nők, s nemes elveit elétekbe tükrözve, felhí benneteket, hogy bizzátok növekedő leányaitokat gondja alá, s ő kész, nektek és hazátoknak azoktól hű és szerető leányokat képezni. Ragadjátok meg, boldog anyák, boldog növendékek e tenni akaró s tudó ajánlkozónak kezét: értsétek e nemes áldozatot! Örüljétek lelketek mélyéből (mint én, a fohászait teljesülve látó), hogy van hazánknak illy leánya, s kérjétek őt, hogy idomítsa lelke alakjára és hasonlatára leányaitokat!”

Június 18-án a *Nemzeti Újság* rövid cikkben üdvözölte a tervet: „Azon főrangú hölgy, ki ekkoráig becses nevét szerénykedett tudatni a közönséggel, immár felemelte sisakját, s az alatt örömmel üdvözöljük a nemes keblű Teleky Blanka grófnőt, ki egyedül a nevelés ügye iránti buzgó részvétből vállalta magára a nőnevelési felügyelést az általa alapítandó intézetben. A derék hölgy a Honderűben kitett Nyilatkozatában az egész belszerkezetét létesülendő intézetének kitérta az olvasó közönségnek, melyben szerfelett kevés változtatni valóra akadunk. Főkelléke a bevételek: hogy a beadandó lánynövendék 8 évesnél fiatalabb s 12-nél öregebb ne legyen, és hogy (ez magától is értetődik) szülői bírjanak 30 [helyesen: 350 – a szerk.] forintot évenként érte fizetni. Egyébiránt ez intézetnek – ha csakugyan lábra kap – kívánunk sok-sok pártfogót, s minél több növendéket, mert hiszen, hogy az utósarjadék lelkében-szívében korcstalan magyar legyen, a jelenben nevelkedő hölgyek nemzeti nevelésirányától fog függni leginkább.”⁴²⁸

⁴²⁸ Nemzeti Újság 1846. június 18. 300. sz. 379.

A *Pesti Divatlap* szintén köszöntötte Teleki Blankát, „a szép lelkű úrhölgyet”, aki „felülemelkedve az előítéletek gőzkörén, most már többé nem titkolja nevét, mellyet tisztelettel említhet minden igaz magyar”⁴²⁹

A *Jelenkor* is nagy elismeréssel adózott az áldozatkész honleánynak, aki „évek óta panaszlott nőnevelési viszonyinkon segíteni óhajtva vállalja fel e’ sok teherrel járó működést. Igen, e honnak nemzeti irányban kiképzett leányokra van szüksége, kik derék anyái legyenek a küzdőterre jövőendő nemzedéknek, hogy ezt ápolják, neveljék; s tanítsák, miként kell valódi élni, hogy polgári érdemekkel koszorúztassanak. [...] az eddigi átalakulás leánynevelő intézetinkben csak kezdemény volt; szükség tehát ezt erősebb karoknak felemelni, hogy virágozhasson; és ezért kapcsolunk olly sok reményt a’ grófnő e’ nemes határozatához, mint ki elegendő kellekkel bír arra, hogy honleányok anyjává legyen”⁴³⁰

A *Teichengraber (Tavasi) Lajos* szerkesztette *Nevelési Emléklapok* 1847-ben ismételten közölte a *Nyilatkozatot*.⁴³¹

Karacs Teréz és Teleki Blanka, a nemzeti nyelvű és szellemű nőnevelés harcosai igyekeztek a sajtóban hangoztatott elveiket és nézeteiket a gyakorlatban is megvalósítani. Karacs Teréz 1846 őszén a polgárleányok számára nyitott miskolci nőnevelő intézet vezetője lett, Teleki Blanka pedig szintén 1846 őszén nyitotta meg intézetét Pesten, melynek az első tanévben csak egyetlen, a következő évben pedig tizennégy növendéke volt. Ezek az intézetek – de mellettük említhetjük még *Röszlerné Böhm Ágnesét* és *Seltenreich Károlyét* (melyet 1846-ban Balassagyarmatról Pestre költöztetett)⁴³² – kiemelkedtek a korabeli átlagból nevelőmunkájuk tartalma és módszerei tekintetében. Képzett nevelők magyar nyelven és korszerű, nemzeti szellemű képzésben részesítették ott a leányokat.

⁴²⁹ Pesti Divatlap 1846. július 11. 28. sz. 558.

⁴³⁰ Jelenkor 1846. június 21. 47. sz. 293.

⁴³¹ Nevelési Emléklapok 1847. 3–4. sz. 171–173.

⁴³² Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1846. 1077–1078.

A leánynevelő intézetek ügyének gyakorlati eredményeivel párhuzamosan a nőnevelési irodalom megsokszorozódott. A közéleti és a politikai kérdésekkel is foglalkozó divatlapok – az *Életképek*, a *Honderú* és a *Pesti Divatlap* – is számos cikket közöltek, melyek a nők jogviszonyait és művelődési lehetőségeit vizsgálták. A szerzők többsége elvetette a nőemancipáció gondolatát, konzervatív álláspontot képviselt.⁴³³ Mások azonban liberális elképzeléseiknek adtak hangot,⁴³⁴ de ők voltak kevesebben. A szabadságharc előtti években a lapok hasábjain folyó vitákban az az általános vélemény alakult ki, hogy a nőknek joguk van a művelődéshez, de ezt a tudást a család körében, a gyermeknevelés területén kell kamatoztatniuk. Ezt a nézetet képviselte *Oroszhegyi Józsa*⁴³⁵ is, aki 1847-ben több cikkben fejtette ki véleményét a leánynevelésről.⁴³⁶ A nőnevelés fő célja az, hogy igazi honleányokat, jó feleségeket és gondos anyákat neveljünk. A magánintézeti nőnevelés szerinte tarthatatlan, hiszen nincs ellenőrzés, és így minden nevelőintézetben más elvek szerint folyik a tanítás. Ezért van szükség a nőneve-

⁴³³ Nágorszkyne: *A nőnem erkölcstana*. *Életképek* 1846. I. 293–296, 325–326, 417–422, II. 69–73 és 325–328. Szabó Richárd: *Egy hölgyhöz cáfolatul*. *Életképek* 1846. I. 513–516. Majer István: *A nyilvános nőnevelés rendszerének korszerű vizsgálata*. *Honderú* 1847. I. 411–413, II. 452–454 és 470–473.

⁴³⁴ Héthegy Erzsébet (Cserey Drusiana): *A szerelem, mint erény*. *Életképek* 1847. II. 677–680 és 709–711.; Bittner Thurzó Jozefa: *Egy pár szó a nőnevelőnéket képző intézetről*. *Életképek* 1846. II. 577–582.

⁴³⁵ Oroszhegyi (Szabó) Jóna (1822–1870) orvos. Nagybányán, Szatmáron és Egerben tanult. 1841-ben Pesten kezdte meg orvosi tanulmányait, emellett szépirodalommal és természettudományokkal foglalkozott. 1844–1847-ig a *Jelenkor* újságírójaként működött, emellett Rösztler Ágnes leánynevelő intézetében tanított. A szabadságharcban fegyverrel is részt vett. A bukás után halálra, majd enyhítésképpen tízévi várfogságra ítélték. Öt év után szabadult Josephstadtból. 1857-től Pesten, később Konstantinápolyban működött orvosként. 1868-ban tért haza. Számos cikke jelent meg a korabeli lapokban sokféle, köztük nőnevelési és orvosi témákról. Tankönyveket is publikált.

⁴³⁶ Oroszhegyi Józsa: *Nőnevelési levelek*. *Pesti Divatlap* 1847. I. 613–617.; Uő: *Figyelmezés a hölgyképzés körül*. *Pesti Divatlap* 1847. I. 385–389. és 481–485.; Uő: *Korrajzok a nők életéből*. *Életképek* 1847. II. 129–131. és 161–163.

lés országos rendezésére, és arra, hogy minden nagyobb városban közköltésen állítsanak leánynevelő intézeteket.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában is érdekes vélemények jelentek meg a nőneveléssel kapcsolatban a lapok hasábjain. *Majer István*⁴³⁷, aki 1842–1845-ig az esztergomi katolikus tanítóképző tanára volt, a *Honderűben* megjelent cikkében⁴³⁸ felhívta a figyelmet arra, hogy a nőnevelés rendkívül elhanyagolt, és a nemzet bűne az, hogy erre a fontos feladatra nem áldozott eleget. A szerző szerint a nőnevelés területén eddig a legtöbbet a katolikus egyház tette – Említette *Scitvosky* Pécssett, *Kluch* Nyitrán és *Kopácsy* Balassagyarmaton alapított leánynevelő intézeteit. Nézete szerint a katolikus leányok nevelését az egyházra kell bízni. A nők képzése kapcsán írt a szerző a tanárokról is. Két tanítóra, egy nőre és egy férfira lenne szükség a leánynevelő intézetekben. A férfi jobban ért az értelmi képzéshez, a női tanító nagyobb hatással van az érzelmekre. Fontos és előremutató gondolat az, hogy Majer a nőnevelést országos felügyelet alá akarta helyezni: az erkölcsi igazgatást az egyházra, az anyagiak felügyeletét pedig az állami hatóságokra kívánja bízni.

Oroszhegyi Jósa, a *Társalkodó*ban megjelent cikkében, néhány nappal a forradalom kitörése előtt⁴³⁹ arról írt, hogy a családokban a férfiak napestig dolgoznak, és megkívánják, hogy otthon a feleség foglalkozzon a ház és a család ügyeivel. Oroszhegyi azt vallot-

⁴³⁷ Majer István (1813–1893) katolikus pap, teológiai doktor. Tanulmányait Esztergomban, Nagyszombatban és Pesten végezte. Teológiát és jogot tanult, de rézmetszéssel is foglalkozott. 1836-ban szentelték pappá. 1838-tól az esztergomi mesterképző tanáraként működött. 1848-ban az egyetemes tanítói gyűlés jegyzője volt. 1849 októberében megválasztották a felsőbb pedagógia helyettes tanárává a pesti egyetemre. 1850-ben Pest város összes nyilvános elemi és magániskoláinak igazgatója lett. Ő hozta létre az első pesti bölcsődét. Számos teológiai, pedagógiai és gyermekkönyvet publikált.

⁴³⁸ Majer István: *A nyilvános nőnevelés rendszerének korszerű vizsgálata*. *Honderű* 1848. 56–58, 73–76 és 89–91.

⁴³⁹ Oroszhegyi Jósa: *Szózat a nőnevelés ügyében*. *Társalkodó* 1848. március 10. 73–75.

ta, hogy a férfinem számára nem elfogadható, ha egy nő természetes korlátain, tehát a családon kívül tevékenykedik. A nőnevelés helyzetének javítására vonatkozó nézeteit az alábbiakban fogalmazta meg. A nőnevelés idegen kezekben van, olyan emberek kezében, akik nem akarják nemzeti szellemben nevelni a rájuk bízott leányokat. A főrangú családok külföldi nevelőnőket alkalmaznak, olyanokat, akiknek elegendő csak a francia nyelvet ismerniük. A problémák megoldása az lenne, ha Magyarországon képzett nevelőket alkalmaznának a leánynevelő intézetekben. A szerző leszögezte: a leányok nevelésének kérdése nem kisebb probléma, mint a fiúké. Azt javasolta, állítsanak fel minden városban nemzeti nevelőnőképző intézeteket, amelyeket államköltségen kell működtetni. Az ott képzett nevelőnőket az állam fizesse, és az állam gondoskodjon a nőnevelési szakkönyvek kiadásáról is.

*Vahot Imre*⁴⁴⁰ a *Pesti Divatlapban*⁴⁴¹ 1848 áprilisában a női nem rendeltetéséről és feladatairól írt. A női hivatás szempontjából fontos, hogy a nő ne csak a gazdasszonyi és a háztartási munkában legyen jártas, hanem ismerje a világ ügyeit és a politikai viszonyokat! Vegyen részt a közügyekben, pártoljon minden olyan ügyet, amely a haza előmenetelét segíti elő! Legfőbb feladata azonban az, hogy nemes lelkű és hazaszerető gyermekeket neveljen! Azt is felvetette, hogy a fővárosban és minden nagyobb városban legalább egy-egy nevelőintézet épüljön leányok számára! Az anyák mindaddig ne tanítsák idegen nyelvekre gyermekeiket, míg azok a nemzeti nyelven tökéletesen nem beszélnek! A magyar hölgy pártolja a nemzeti irodalmat és a művészetet! Azok a hölgyek, akik tehetséget éreznek magukban, vegyenek kezükbe tollat, s írjanak a

⁴⁴⁰ Vahot Imre (1820–1874) ügyvéd, színműíró és lapszerkesztő. Iskoláit Gyöngyösön és Eperjesen végezte. 1841-ben Pesten tett ügyvédi vizsgát. 1844–1848 között a *Pesti Divatlap* szerkesztője. A szabadságharc bukása után is újságírással és szerkesztéssel foglalkozott.

⁴⁴¹ Vahot Imre: *Radikál magyar hölgyek kívánatai*. Pesti Divatlap 1848. április 29. 521–522.

haza és a nőnem dicsőségére, de közben női kötelességeikről se feledkezzenek meg! Minden nő képeztesse magát festészet, ének és zene területén, és lehetőségeihez képest támogassa a hazai ipart!

Teleki Blanka az *Életképek*ben megjelent cikkében⁴⁴² abból indult ki, hogy a nőket gyermekeként kezelik a törvény előtt. Ennek egyedüli oka a helytelen nevelés. Az anyák feladata az emberré nevelés. Ha a nő képes felismerni helyzeté fontosságát, eleget tenni anyai, házastársi, női és honleányi kötelességeinek, akkor hatalmas erő van a kezében a jövő nemzedék irányításában. Az anya saját maga nevelje a gyermekét, s ne külföldi nevelőnőkre bízza! Tegye lehetővé, hogy nemzeti szellemű tanítók tudományt és hazaszeretetet oltsanak a szívükbe!

Teleki Blanka „*Előbb reform aztán nőemancipáció*” című cikkét az *Életképek* szerkesztői megjegyzéssel közölte, amelyben *Jókai Mór* a lap akkori szerkesztője kifejti, hogy a nőnevelést az államra kell bízni!

*Seltenreich Károly*⁴⁴³ 1848-ban a *Nevelési Emléklapok* V. kötetében két cikket tett közzé. Az egyikben elvi kérdésekkel foglalkozott⁴⁴⁴, a másikban pesti intézete képzési rendjét vázolta.⁴⁴⁵ Néze-

⁴⁴² Teleki Blanka: *Előbb reform, aztán nőemancipáció*. *Életképek* 1848. máj. 7. 593–594.

⁴⁴³ Seltenreich Károly (1813–1855) Balassagyarmaton, Bezegh Rozália nőnevelő intézetében működött. Miután a tulajdonosnőt feleségül vette, ketten vezették az intézetet, melyet 1846-ban Pestre helyeztek át. (Az intézet Seltenreich halála után özvegye vezetése alatt működött tovább egészen 1884-ig.) Leányok számára írt versgyűjteménye a gyermeki lélek alapos ismeretéről tesz tanúságot. (*Neue Declamationen für Töchter*. Pest 1846.) 1848 augusztusa és decembere között Fischer Józseffel együtt szerkesztette az *Eltern Zeitung* című havonta megjelenő nevelési folyóiratot, mely Adolf Müller nyomdájában jelent meg Pesten. Sajnos egyetlen példány sem maradt fenn a lapból. Vö. Busa Margit: *Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849*. Budapest, 1986. 54.

⁴⁴⁴ Seltenreich Károly: *A női hivatás képzésének fontosságáról*. *Nevelési Emléklapok* V. 82–90.

⁴⁴⁵ *Seltenreich Károly felsőbb helyen is jóváhagyott nőnevelési intézetének programja*. *Nevelési Emléklapok* V. 157–158.

te szerint az iskolák felállítása az állam feladata. Valamennyi nép- osztály és mindkét nem számára szükség van iskolákra. Fokozottan kell fejleszteni a leányiskolák hálózatát, hiszen ezek vannak a legrosszabb állapotban. Sem a katolikus zárdái, sem pedig a magánintézetek nem töltik be feladatukat, nem képeznek értelmes, gondolkodó és feladataikat maradéktalanul ellátni képes nőket, éppen azért, mert a szülők és a fenntartók igényeit veszik figyelembe. Egységes tanterv szerint működő korszerű leányiskolákat követelt, melyekben a jövő nemzedéket értelmesen nevelni tudó leányokat képeznek hazafias szellemben. A másik rövid cikkből megtudható, hogy Seltenreich saját, magyar és német tannyelvű, három osztályos intézetében évi 240 forint díjazásért bentlakó, serdülő leánykákat tanítottak. Az „általános képzési tárgyak” (melyeket Seltenreich és felesége tanított), a következők: magyar és német nyelv, olvasás, szép- és helyesírás, fogalmazás, szavalás, vallás- és erkölcstan, női hivatás- és háztartástan, természettan, földrajz, történelem, különös tekintettel Magyarországnak történetére, az emberi test ismerete, egészségügy, számtan és francia társalgás. Tanítottak még rajzot, zenét, éneket és táncot. Az oktatás módszere „korszerű és gyakorlati”. A szerző részletesen ismertette az intézetben rendelkezésre álló oktatási eszközöket: volt az iskolának természetrajzi és fizikai eszközgyűjteménye, jól felszerelt ifjúsági könyvtára és képtára. Az intézet, bár a tulajdonosok protestánsok voltak, minden felekezet leányai számára nyitva állt.

Seltenreich 1848 májusában a *Pesti Divatlap*-ban is közzétett egy cikket,⁴⁴⁶ melyben a nőnevelésről vallott elvi álláspontját fejtette ki. Fontosnak tartotta, hogy a lányokat, hasonlóan a fiúkhoz, korszerű elvek szerint neveljék és oktassák. A szerző által megrajzolt nőideál legfőbb vonása, hogy mindig támasza férjének. Feleségként és gazdasszonyként legyen okos, háziasszony, takarékos és

⁴⁴⁶ Seltenreich Károly: *Reform és nőnevelés*. Pesti Divatlap 1848. május 27. 649–654.

rendszerető! Olyan anya legyen, aki az államnak egészséges, erős, művelt és jellemes polgárokat nevel egy szebb és boldogabb jövő érdekében! *Vahot Imre* ehhez a részhez szerkesztői megjegyzést fűzött, amelyben felhívja a figyelmet arra, hogy a nő hármias hivatását ki kell egészíteni még egy kötelességgel, ne csak anya, gazdasszony és nő legyen, hanem honleány is! A szerző részletesen szólt a korabeli nőnevelés hibáiról. A lányok korán elpuhulnak, elhíznak, és tunyák lesznek ahelyett, hogy természetes életmódot folytatnának. Nem tanulnak valódi tudományokat, és nem fejlesztik ki bennük a női erényeket. Seltenreich szerint a megoldás az lenne, ha minden anya tanulna neveléstudományt, hiszen minden anya egyszersmind nevelő is. A nőnevelés hibáit csakis akkor lehet kiküszöbölni, ha a nők képzéséről az állam célszerűen és általánosan gondoskodik, és ez az a szent cél, amiért majd az új kormány-nak munkálkodnia kell.

1848. július 20–24-én tartották „az első közös egyetemes tanítói tanácskozmányt” Magyarországon. Ennek nőnevelési albizottsága foglalkozott a leányok nevelésének kérdéseivel. Az albizottság elnöke Majer István volt, de részt vett a bizottság munkájában Seltenreich Károly és Janny János elemi leányiskolai igazgató is. A bizottság állásfoglalása szerint a leánynevelés célja, hogy a nők magukat és környezetüket boldogítani tudják, és megfeleljenek honleányi hivatásuknak. E cél érdekében minden 6–12 éves leánynak kötelező iskolába járnia, és az elemi leányiskolában egységes alapműveltséget kell nyújtani! Ezeknek az iskoláknak a fenntartása és a felügyelete az állam feladata. A *Nevelési Emléklapokban*⁴⁴⁷ olvashatták az érdeklődők a bizottság állásfoglalásait az elemi és a nőnevelőképzésről. Javasolták, hogy állítsanak fel nőképzőket, és csak ezekben a képzőkben szerzett oklevél joga-

⁴⁴⁷ *Az 1848-iki tanügyi kongresszus a nőnevelésről: Nőnevelésünk hiányai s a honi nőnevelés körüli teendőik ezekben összpontosítatnak.* Nevelési Emléklapok 1848. 15–16 és 19–21.

síthasson fel valakit arra, hogy nyilvános nőiskolákban vagy magánnevelőként dolgozzon! Míg ezeket a nőképző intézeteket felállítják, a nevelőnők vizsgázzanak le, és szerezzenek bizonyítványt! A magán leánynevelőkre egy közös nevelési rendszer legyen érvényes. A következő tantárgyakat oktassák a leányoknak: varrás, fonás, egyéb kézi munka, vallás, erkölcsstan, női hivatásban, olvasás, írás, levelek s egyéb szükséges iratok fogalmazása, számolás, egészségstan, házigazdasszonyság-tan, természettan, világ- és magyar történelem és ének! Szóba került még a tanító-nőképzőkre vonatkozó intézkedés is, melyben javasolták, hogy a felállítandó tanítónőképzők három évfolyammal működjenek hasonlóan a férfiképzőkhöz, és növendékeik elemi iskolát végzett, 16 éves lányokból kerüljenek ki! Tantárgyaik közé tartozzanak mindazok a tantárgyak, melyeket az elemi iskolákban oktatnak ezeken kívül: testi és szellemi neveléstan, módszertan, rajz, egészségstan, műtan, varrás, fonás, hímzés, főzés, sütés, mosás, tejkezelés, baromfinevelészet és konyhakertészet!

A forradalom és a szabadságharc idején is folyt tehát a küzdelem a lapok hasábjain a nőnevelés kérdéseiről, de az élet is folyt tovább. *Carolina Lafite* a forradalmi Pesten (1848 áprilisában) szándékozott francia leánytanító és -nevelő intézetet nyitni.⁴⁴⁸

Vajda Amália a szabadságharc forгатagában, 1849 júniusában szánta rá magát, hogy „házas leányok, jó nevelőnők és jó női cselédek képzése” céljából a pesti Zöldfa utcában új nőnevelőt alapít.⁴⁴⁹

*

Áttekintve a leányok nevelésére vonatkozó reformkori sajtóanyagot, megállapítható, hogy 1848-ig nagy utat járt be a hazai leánynevelés elmélete és gyakorlata. Az első, bátortalan hangú próbál-

⁴⁴⁸ Pesti Hírlap 1848. április 23. 366.

⁴⁴⁹ Pesti Hírlap 1849. június 19. 164.

kozásoktól, melyek azokat a kétségeket tükrözték, hogy egyáltalán szabad-e írni és olvasni tanulnia egy leánynak, a 19. század közepére eljutottak annak az elvnek az elfogadásáig, hogy a 6–12 éves leányok a fiúkéval azonos egységes alapműveltséget szerezhessenek az alsóbb iskolákban, az idősebbek pedig olyan intézetekben tanulhassanak, ahol képzett nőnevelők nemzeti szellemben korszerű ismereteket tanítanak. A korszakban létrejött leánynevelő intézetek közül – mint láttuk – csak egy-egy felelt meg ezeknek az elvi kívánalmaknak, de a leánynevelés körül kialakult nézetek változásához és a gyakorlati eredményekhez nagymértékben hozzájárult a sajtó is, mely állandóan napirenden tartotta a nőnevelés kérdését, alakítva a közvéleményt, vitára készítette a szakembereket és formálva a törvényhozók nézeteit.

VIII. Tanárok a nevelés és az oktatás reformjéért

„A tudományokra fiút, jányt egyaránt kell tanítani.”

Egy pedagógiai tankönyvpályázat

A reformkor időszakában hazánkban egyre nagyobb igény mutatkozott a pedagógusok szervezett, a kor kívánalmainak megfelelő szakmai és pedagógiai-pszichológiai képzésére. Létrejötték az első önálló pedagógusképző intézmények. Először 1828-ban Egerben Pyrker László érsek alapított önálló katolikus tanítóképzőt, majd a következő években sorra alakultak katolikus és református, majd állami alapítású tanítóképzők. Ezekben az intézetekben már önálló tárgyként tanították a pedagógiát.

Korszerű magyar nyelvű tankönyv azonban nem állt rendelkezésre sem a pedagógiai stúdiumok tanítására, sem pedig a már működő tanítók munkájának segítésére. Éppen ezért *Puchói Marczipányi Lajos*⁴⁵⁰ 1833-ban 20 aranyat ajánlott fel egy a falusi nép gyermekeinek oktatását elősegítő könyv megírására. A pályakérés így szólt: „Mit kell falusi tanítóknak tudniok a nép oktatása végett és mire taníttassanak a falusi gyermekek?”. Az 1835-ben összeült bírálóbizottság, (melynek tagjai Fáy András, Schedius Lajos, Binitz Lajos, Kis János, Szilasy János és Döbrentei Gábor voltak) a beérkezett tizenegy pályamű közül az első díjat *Edvi Illés Pál: Első oktatásra szolgáló kézikönyv*⁴⁵¹ című munkájának ítélte

⁴⁵⁰ Fekete Gézané: Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtételei és előzményei. Bp. 1988. 207.

⁴⁵¹ Edvi Illés Pál 1793. június 29-én született Rétyben. Tanulmányait 1802–1813-ig a soproni evangélikus líceumban végezte, majd magánnevelőként működött előkelő családoknál. 1815-ben Németországba ment, ahol a berlini egye-

oda. A második díjat *Warga János* nagykőrösi professzor nyerte. Erre a pályázatra írta meg figyelemre méltó munkáját az akkor Pesten mérnöki tanulmányokat folytató *Sasku Károly* is.

A pályázat jelentőségét neveléstörténeti szakirodalmunk nem elemezte részletesen, a nyertes művekről nem készült érdemi méltatás, pedig azok számos olyan gondolatot tartalmaznak, melyek ma is aktuálisak.

Az első díjat nyert, közel 700 oldalas mű szerzője *Edvi Illés Pál* evangélikus prédikátor és iskolafelügyelő. A munka forrásai között megemlíti *Niemeyer* és *Rochow* népoktatással foglalkozó írásait, de merített az első magyar nyelven megjelent neveléstudományi műből is (*Szilasy János: A nevelés tudománya*. 1827.).

A tanítóknak szóló közel 30 oldalas elméleti pedagógiai bevezetésen és oktatáspolitikai reformjavaslatokon kívül (*Kalauzoló beszéd az iskola-tanítókhöz, melyben megiratik, hogyan kelljen a gyermeket okosan tanítani és név szerint e kézikönyvvel élni*) a kötet „értelemgyakorlatokat”, „erkölcsi elbeszéléseket és oktatásokat”, illemtant, „tanulságos és mulattató verseket” tartalmaz, majd a népiskolai tantárgyak (a számtan, az ásvány-, a növény- és az állattan, a földrajz, a történelem, az egészségtan, a gazdaságtan, a „törvény-tudomány”, a magyar nyelvtan és helyesírás) anyagát körvonalazta.

A kötethez írt előszavában *Toldy (Schedel) Ferenc* azt írta: a mű „a néptanító részére sok tanulságos és célirányos intést” tartalmaz, és a „tudományokat a legteljesebben s e mellett tömören, a nép és nevelendékek szükségéhez és fogalmához alkalmazva adja elő [...] nyelve egyszerű, tiszta, világos”. Talán éppen egyszerű és érthető nyelvezetének köszönhető a könyv rendkívüli népszerűsége.

temen folytatott tanulmányokat. Hazaérkezése után, 1817-től Rétiben majd Vanyolán működött lelkészként. 1831–1863-ig a nemesdömölki gyülekezet esperese volt. Vallási művein kívül verseket és számos tankönyvet is írt. 1871. június 22-én halt meg Pesten.

ge. Milyen elméleti pedagógiai ismereteket tartott szükségesnek a szerző a falusi néptanítók számára?

A nevelés területeiről szólva, a testi és a lelki nevelést különböztette meg, az utóbbit két részre, az értelmi és az erkölcsi nevelésre bontotta. Nézete szerint a helyes és egészséges testi nevelés az alapja a gyermek jövőjének. Fontosnak tartotta a szabad levegőn a testmozgást, a labdázást, az úszást, télen a csúszkálást a jégen, hiszen ezek erősítik a testet, és jó hatással vannak a lélek fejlődésére is. *Edvi Illés Pál* iskolafelügyelőként jól ismerte a korabeli népiskolák állapotát, ezért hangsúlyozta, a tanító tegyen meg mindent a gyermekek egészségéért! Az osztályteremben legyen tisztaság, és gyakori szellőztetéssel biztosítsák a jó levegőt! A pedagógus követelje meg, hogy a gyerekek mindig ápoltan és tisztán jelenjenek meg az iskolában, ügyeljenek könyveik és iskolaszereik tisztaságára is! Felhívta a figyelmet arra, hogy mindig legyen elegendő fény és világosság az osztályteremben! A tanító törődjön a gyermekek helyes testtartásával olvasás és írás közben!

A lélek nevelésében mind az értelem, mind az erkölcsök fejlesztése nagyon fontos. Hangsúlyozta, hogy már csecsemőkortól úgy kell nevelni a gyermeket, főként jó példával, hogy fel se merüljön benne a rossz cselekedet elkövetésének lehetősége! Rendre, engedelmességre, békés együttélésre, szolgálatkészségre és igazmondásra kell szoktani minden gyermeket! Szerinte a jó szellemi képesség velünk született adottság, tehát nem szabad azokat a tanulókat büntetni, akiknek felfogóképessége lassúbb a többinél! Csak az erkölcsi vétségeket kell büntetni, és a legfontosabb az, hogy a gyermek pontosan tisztában legyen azzal, miért is kapja a büntetést, és érezze annak jogosságát! A büntetés soha ne legyen kegyetlen, a tanító lehetőleg tartózkodjon a testi fenytéstől!

A jutalmazásnál szintén nem szabad a jó szellemi képességeket tekintetbe venni, csakis a szorgalmat. Figyelmeztet, hogy soha ne jutalmazzon a tanító édességgel a munka elengedésével vagy egyéb kedvezményekkel!

A szerző számos ma is megfontolásra méltó gondolatot fogalmazott meg a tanító személyével és tanítási módszereivel kapcsolatban is. A tanítónak igyekeznie kell, hogy tanítványai bizalmát és szeretetét megnyerje, mert így a tanulók örömmel végzik munkájukat, és örömmel járnak iskolába! A tanulás ne terhes kötelesség, hanem öröm legyen a gyermekek számára! A tanító semmi olyat ne tanítson, ami a tanulók életkorát és értelmi fejlettségét meghaladja. A könnyűtől a nehéz, az ismerttől az ismeretlen felé kell haladni!

A pedagógus előadása élénk, változatos, érdekes és vidám legyen, mert a kedvetlenség és a komorság csökkenti a tudásvágyat a gyermekekben. A figyelmet igyekezzen állandóan ébren tartani, melynek legfontosabb eszköze a szemléltetés! Magyarázatait kísérelje rajzokkal és ábrákkal, vagy még jobb, ha a dolgokat „természeti mivoltukban” mutatja be a gyermekeknek! Vigyen be az osztályba a tananyaghoz kapcsolható könyveket, újságokat, ezzel is a figyelem ébren tartását szolgálhatja! Az iskolában egyetlen gyermek se legyen soha „foglatosság nélkül”! Gondoskodjon arról, hogy a diáknak otthon is legyen olyan feladata, amit másnapra el kell készítenie! Szerinte a megértés és az állandó ismétlés szolgálja a tudás elmélyülését.

Minden olyan ismeretet be kell iktatni a népiskolák tantervébe, melyek hasznosak lehetnek a gyermek későbbi élete szempontjából! A legfontosabbak az elemi ismeretek és a természettudományok. Mindent anyanyelven kell tanítani!

Hangsúlyozta, hogy a nép művelése a nemzet alapvető érdeke. Műveletlen és erkölcsileg nem megfelelően nevelt polgárok nem lehetnek a haza hasznára. Erőteljesen követelte a tanítók szervezett szakmai és pedagógiai képzését, hiszen minden tanítónak „szélesen avatottnak kell lenni a neveléstudományban, mert különben Paedagogica nélkül leend Paedagogus”. Fájalta, hogy az oktatásra vonatkozó döntésekből kizárták a gyakorló pedagógusokat, pedig ők lennének a legilletékesebbek a döntéshozatalban, hiszen ők azok, akik nap, mint nap szembesülnek a gondokkal. Fon-

tosnak tartotta, hogy minden iskolában, tekintet nélkül annak felekezeti jellegére, egységes rend, egységes elvek, azaz „egységes sinórmérték” szerint folyjék a tanítás! Legyenek államilag ellenőrzött, korszerű tankönyvek, legyen tankötelezettség, melyet a hatóságok ellenőriznek! A tanító legyen az állam megbecsült és jól fizetett alkalmazottja, ne az „ekklésia bérese”! A könyvről a *Figyelmező* című kritikai lap közölt ismertetést. A bíráló szerint a mű „igen nagy hézagot töltött be literatúránkban”. A szerző „olgy könyvet adott néptanítóink s népünk kezeibe, mellyből a világot, hazát, az életet erkölcsi s anyagilag ismerni tanúlják: olgy oktatást, amellynek világító fáklyájánál a balvélemény s babona sötéte oszalani fog; olgy mestert, melly a népet kötelességeivel megismerteti, jogai s polgári állása felvilágításával megnyugtatta”.

A pályázat második díját *Warga János*⁴⁵² nagykőrösi professzor, „*Vezérkönyv az elemi Nevelés és Tanításra, vallási különbség nélkül minden tanítók számára*” című munkája nyerte el.

A mű német forrásokra támaszkodó, tudományos igényű pedagógiai munka, amely tankönyvként is szolgált a leendő tanítók számára.⁴⁵³ A „vezérkönyv” hatalmas pedagógiaelméleti tényanyagot nyújt, a szerző azonban tudatosan törekedett arra, hogy ezt logikusan és áttekinthetően rendezze el, éppen a tanulhatóságra való tekintettel.

A nevelés – az egyén és a társadalom szempontjából is nélkülözhetetlen tevékenység – vallotta *Warga János*. Célja az emberben szunnyadó lehetőségek, a belső erők, a „tehetségek” felszínre hozása. A szerző hangsúlyozta, hogy a nevelést a gyermek életkori és egyéni sajátosságainak figyelembevételével kell mindenkor megtervezni! A nevelés két alapvető területét, a testi és a lelki nevelést különböztette meg. Mindkét terület egyformán fontos, tehát az embert harmonikusan kell fejleszteni! A nevelés terüle-

⁴⁵² *Warga János: Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra*. I–II. Buda, 1837–38.

⁴⁵³ Akkor még nem vált el a tankönyv és a tudományos kézikönyv fogalma.

teivel foglalkozva, először a testi nevelést tárgyalta mint az egész nevelés sikerének alapját. A test szabad mozgásának a biztosítását hangsúlyozta, nagy fontosságot tulajdonított a játéknak. A mozgás mellett azonban fontos a pihenés is, a kettő egyensúlyára kell törekedni!

A lelki nevelésnek felosztása szerint három területe van: az értelem, az érzelem és az akarat nevelése. Rámutatott arra, hogy mindhárom terület fejlesztése egyformán lényeges, mert nem lehet eszes, de érzéketlen, vagy erős akaratú, de a szellemi dolgok iránt közömbös gyermekeket nevelni. A különböző nevelési területek hatással vannak egymásra, ezért ezeket a hatásokat a cél érdekében össze kell hangolnia a pedagógusnak! Teljes embereket kell nevelnünk, tehát gyarapítanunk kell a gyermek ismereteit, gazdagítani érzelmeit, és edzeni akaratát!

Az értelmi nevelés során a gyermek természetes fejlődési üteméhez igazodva, a különböző tantárgyak oktatásán keresztül kell kibontakoztatnunk a képességeket! A szerző szerint a tanítás feladata a képességek kifejlesztése, öntevékenység segítségével. A tanítás a szemléletből induljon ki, az egyszerűről haladjon az egyetemesre, az ismertről az ismeretlenre! Fokozatosan kell haladnunk, nem szabad az oktatásban addig továbbmenni, míg a tanulót a következő tananyag rész felfogására alkalmasnak nem találjuk!

Az erkölcsi nevelésben a példaadás, a szoktatás és az „elszoktatás” a feladat. Ennek eszköze a jutalmazás és a büntetés. A szerző nem helyeselte az „anyagi jutalmak” (a pénz és a nyalánkság) alkalmazását jutalmazásként, csakis a dicséret és a nyilvános elismerés lehet célravezető. „Fegyelemtan” címszó alatt foglalta össze a büntetésre vonatkozó elveit. „Legyen a büntetés mindenben a hibához alkalmazott” – vallotta. A testi fenyítést alapvetően elvetette, de végső esetben, igen ritkán és erkölcsi vétség esetén mégis megengedhetőnek tartja. Hangsúlyozta, hogy a tanító soha ne alkalmazzon testi fenyítést indulatból!

Az általános nevelési elvek tárgyalásánál leszögezi, hogy a ne-

velésben tekintettel kell lenniük a gyermek életkori és egyéni sajátosságaira! Éppen ezért nem tartotta helyesnek, hogy minden gyermek egy adott életkorban kezdje meg iskolai tanulmányait. Van olyan gyermek, aki az „ötödik esztendeje betöltése előtt” iskolába íratható, de a gyengébb testalkatú csak hatodik esztendejében, vagy még később kezdjen iskolába járni!

A könyv további részeiben – hasonlóan Edvi Illés Pál művéhez – az elemi iskolai tananyag kapott helyet. Itt is az erkölcsi tartalmú elbeszélések, történetek állnak az első helyen, ezt követi a földrajz, a természetrajz, a gazdaságtudomány, az „egészség- és ember tudomány”, a történelem, a jog és a „lélek-tudomány” tananyaga.

Warga művének nyelvezete, éppen a tudományosságra törekvés miatt kevésbé gördülékeny, (talán a német neveléstudományi műszavak nehézkes fordítása miatt) és nehezebben érthető, mint Edvi Illés Pál munkájáé, de rendszere, logikus elrendezése és alapossága miatt mégis a korszak egyik legjobb pedagógiaelméleti művének tekinthető.

A *Figyelmező* 1837. augusztus 15-i száma erről a munkáról is közölt ismertetést.⁴⁵⁴ A recenzens, bár alapvetően elismerte a mű értékeit, túlzottan részletezőnek, szétszabdaltnak és nehezen érthetőnek tartotta a könyvet. Feltette a kérdést a közismerten hegelianus Wargának, hogy „szükséges volt-e illy kised részletekbe menő alaposág? nyert-e az által a munka hasznavehetősége? [...]

⁴⁵⁴ *Figyelmező* 1837. I. 114–117. A hetenkénti megjelenésű *Figyelmező* annyiban eltért az elődeitől, hogy nem általános értelemben vett szépirodalmi jellegű lap, hanem kimondottan kritikai melléklap volt. Céljaul a hazai szellemi élet irányítását tűzte ki a kritika eszközeivel. A Toldy Ferenc szerkesztésében megindult lap nemcsak a könyveket, hanem a folyóiratok friss számait is szemlélte, s ezzel is hozzájárult a szellemi élet élénkítéséhez. A reformkorszak szellemének megfelelően, a szépirodalom mellett már nagy figyelmet szentelt a politikai publicisztikának, de szorgalmazta a filozófia, a neveléstudomány és a történelemtudomány megújulását is. A *Figyelmező* kritikussai – akárcsak az *Athenaeum* legtöbb munkatársa – írásaikat álnévvvel, illetve számjegyekkel jegezték, és ezért nagyobb kritikai szabadságot élveztek.

tanácsos-e nekünk philosophiai literaturánk mostani fokán Hegel nyelvén beszélni?.”⁴⁵⁵ Véleménye szerint a szerző „a rendszeresség dicsőségét kivívta ugyan az academiái véleményadók előtt,” de a könyv éppen nehéz nyelvezete miatt nem lehet népszerű a tanítójelöltek vagy a már gyakorló falusi tanítók előtt, és azok nem veszik majd hasznát, akiknek szánták.

Szintén a Marczibányi Lajos által kiírt pályázatra készítette el munkáját *Sasku Károly*⁴⁵⁶ is. A mű „*A tanítás alaptudománya*” címmel három kötetben jelent meg Pesten 1837–1838-ban. A korabeli sajtóban Wurga János tollából megjelent ismertetésen kívül⁴⁵⁷ a munka visszhangtalan maradt, érdemi értékelésére később sem került sor, pedig a könyv számos, ma is követésre méltó gondolatot tartalmaz.

Míg a korszakban megjelent neveléstudományi művek szerzői többnyire a kortárs német pedagógusok ismert munkái alapján állították össze kézikönyveiket, addig Sasku Károly könyve az önálló pedagógiai rendszerét tükrözi. A szerző jól ismerte kora európai pedagógiai szakirodalmát, de nem vette át kritikátlanul az azokban hangoztatott elveket. Célja olyan kézikönyv megírása volt, mely valóban segíti a magyar falusi tanítók munkáját, amely problémákat vet fel, gondolkodásra és megoldási javaslatok megfogalmazására készítet. A mű szerkezete logikus, nyelvezete egyszerű,

⁴⁵⁵ Uo. 117.

⁴⁵⁶ Sasku Károly (1806–1869): mérnök, tanár. Szülővárosában, majd a Debreceni Református Kollégiumban tanult. A selmeci bányászati akadémián, később Pesten folytatott mérnöki tanulmányokat. 1842–1844 között a máramaros-szigeti református líceum tanáraként működött, ahol neveléstant, bölcséletet, jogot és mennyiségtant tanított. Ezt követően részt vett a Tisza-szabályozás munkálataiban. Az 1848/49-es forradalomban honvéd századosként harcolt orosz fogságba esett. Szabadulása után hosszú ideig nem kapott állást. 1860-ban az Akadémián a nyomtatványok korrektora lett, 1865-től haláláig mint főjavító tevékenykedett. Számos műve jelent meg geometriai, nyelvészeti, filozófiai, jogi és pedagógiai témákból. Tankönyveket is írt.

⁴⁵⁷ Figyelmező. 1837. II. 341–345. és 1838. II. 342–347.

és olyan témákat tárgyalt, melyek a korszak pedagógusait naponta foglalkoztatták.

A mű bírálója „a hatékony munkák közé számítja [...] a kisedd, de helyes tartalmú könyvet”.

A három kötet felöleli a pedagógia mindazon területeit, amelyek ismerete nélkülözhetetlen a tanítók mindennapi tevékenységéhez.

Az első kötet általános nevelés- és oktatásméleti kérdésekről szól. A nevelés célját Sasku a következőképpen határozta meg: „az embert a tudományban, erköltsben és tsinosságban minél inkább tökéletesíteni”.⁴⁵⁸ Itt tehát ő is megkülönböztette a nevelés három fő területét, az értelmi, az erkölcsi és a testi nevelést. Mint a legtöbb kortársa, ő is nagy jelentőséget tulajdonított a testi nevelésnek és a másik két terület elé helyezte: „mivel az ember tsak egészséges korában gondolkozhat tisztán és szabadon, tsak erős testtel lehet erős és állhatatos akarhatja, tsak így teheti meg bátran tselekedetekkel azt, a mi nagyot elméjében föltett [...] a növelésnek szintűgy fő tárgya tartozik lenni a test, mint az értelem művelése, tökletesítése”.¹ A testi nevelésről írva Sasku Károly kiemeli, hogy a legfontosabb dolog a tisztaság, a szabad levegőn a mozgás, a kényelmes ruházat, a mértékletesség ételben-italban, a tanulás és a pihenés helyes arányának biztosítása.

Szerinte az emberi boldogság alapja a tudás. Az állam feladata, hogy minden polgárát megfelelő színvonalú tudáshoz juttassa. Ezért szükséges az oktatási intézmények – legfőképpen a tudás alapjait nyújtó falusi iskolahálózat – fejlesztése és magasabb színvonalra emelése. Az alapvető ismeretek megszerzése mindkét nem számára szükséges, ezért a szerző erőteljesen hangsúlyozta, hogy „a tudományokra fiút, jányt egyaránt kell tanítani. .Hosszú bekezdéseken keresztül példákkal bizonyította, hogy számos tudományágban kell jártasnak lennie egy nőnek ahhoz, hogy feleségi

⁴⁵⁸ Uo. 5–6.

és anyai feladatait jól elláthassa. Ezekkel a nézetekkel a bíráló is egyetértett.

Milyen tárgyakat kell oktatni a falusi iskolákban? A szerző véleménye szerint a legfőbb kiválasztási elv a hasznosság. Azt kell oktatni, ami a gyermek későbbi élete szempontjából szükséges és hasznos. A másik lényeges dolog a sorrend. „Úgy kell a tudományokat renddel tanítani egymás után és egymás mellett, a mint azokat a természetet rende hozza magával s teszi szükségessé a növendékre nézve.”⁴⁵⁹ Ezt a rousseau-i elvet követve, szerinte az iskolai tanulás első időszakában a gyermek a körülötte lévő való világgal, a „földi dolgokkal” ismerkedjen meg! Tanuljon az állatokról, a növényekről, az ásványokról, a lakóhelyről, a szülőföldről, a szűkebb és a tágabb környezetről, a Földről, az Égről és a csillagokról, tehát mindenről, amit maga körül lát! Mindezeket ne tankönyvekből sajátítsa el, hanem tapasztalati és szemléleti úton! Érdekes ötlete a szerzőnek, hogy a falusi iskolákban először ne olvasást és írást tanítsanak, hanem ábrázoltassák, rajzoltassák, festessék le a gyermekekkel a környező világot, a növényeket, az állatokat, a tárgyakat, az embereket, az eseményeket! A bíráló is egyetért a szerző ezen elképzelésével, szerinte is káros az „értelmet ölő és lelketlen betűvetés” oktatása az első iskolai hónapokban. Miután a gyermekek áttekintést kaptak a közvetlen környezetről, rá lehet térni az olvasás és az írás, a számolás, a mértan, a nyelvtan, a földrajz, a történelem, a természetrajz és később egyéb tárgyak, az egészségtan, a filozófia, a logika, a fizika és a kémia, valamit a zene elemeinek tanítására is. A szerző hangsúlyozza, hogy kizárólag a legalapvetőbb dolgokat kell megtanítani, és mindig oly módon, hogy alkalmazkodunk a gyermek életkori és egyéni sajátosságaihoz! A bíráló szerint: „Látszik már e tanításrend és módróli értekezésben, hogy a szerzőnek célja a természetesség és értelmesség, hogy a szerző növendékeinek tehetségét [...] első kezdetektől mindig ér-

⁴⁵⁹ Uo. 16.

telmes lépésekben kívánja fejteni”.⁴⁶⁰ Amit azonban erősen hiányolt, az, hogy Sasku művében „a tanítandó tárgyak közt a vallástudományt nem találja”. Szerinte a vallási ismereteket nem lehet a falusi iskolák tananyagából kirekeszteni. Ugyanígy hiányolta az irodalom iskolai tanítását, melyet a szerző azért nem iktatott be a tanítandó tárgyak közé, mert az „inkább csak mulattatásra, mint használatra való, s legföljebb az érzést finomítja”.

A mű második kötete a tanítás módszereivel, az értékelés és az osztályozás problémakörével, a tanító személyével és képzésének hiányosságaival foglalkozott. A korszakban uralkodó oktatási módszereket a szerző túlhaladottnak, sőt esetenként a gyermeki személyiség fejlődésére nézve károsnak tartotta. A tanítás nem az értelmet, hanem az emlékezetet fejleszti. A tanulók többsége nem érti, amit meg kell tanulnia, és az iskolákban nem is törekednek arra a tanítók, hogy a dolgok lényegét megértessék tanítványaikkal. Csak az a tanítási módszer célravezető, mely magából a természetből indul ki: „csak úgy érthet-meg jól valamit a tanuló, ha nem csak azt tudja, miképpen van valami, hanem azt is, miért van úgy és nem másképen”.⁴⁶¹ Az értelmes tanulást leginkább azoknak a tankönyveknek az alkalmazása gátolja, melyek kérdés-felelet formájában íródtak.

Igen fontos meglátása a szerzőnek, hogy „mindent egyedül honi nyelven kell tanítani a növendékeknek, [...] hiszen természet- és tzelelleni dolog az, ha a tudományokat idegen, annyival inkább, ha nem is élő, hanem kihalt idegen nyelven tanítják”.² Azokban az években már az országgyűléseken és a sajtó hasábjain is folyt a küzdelem a magyar tanítási nyelv iskolai bevezetéséért.

A kötet bírálója a magyar nyelv egységes iskolai használatában mélységesen egyetértett a szerzővel, egy ponton azonban hosszan vitatkozott vele. Ez pedig a házi feladat kérdése. Sasku véleménye,

⁴⁶⁰ Figyelmező, 1837. II. 343.

⁴⁶¹ Sasku Károly: A tanítás alaptudománya. II. Pest. 1838. 4

hogy a házi feladat fölösleges, hiszen a gyermeknek az iskolában, a tanító magyarázata alapján kell elsajátítania a tananyagot! Ha a pedagógus jól végzi a munkáját, ez így is történik, tehát a lecke felesleges. Warga szerint „Igen helyes a szerző észrevétele akkor, ha értelmetlen lecke adatik fel, [...] de a rec. (Warga János) fölöslegesnek nem látja az értelemmel meghatott és teljesen fölfogott tárgyat leczke gyanánt, további elmélkedés végett [...] feladni”.

Hasonlóképpen nem értett egyet a szerző és a bíráló a könyv nélküli tanulás kérdésében. Sasku szerint az értelem nélkül, szóról-szóra betanult szövegek inkább rombolják, mint fejlesztik a gyermekek értelmét, ezért feleslegesek.

Warga viszont nem vetette el a könyv nélküli tanulást, éppen az emlékezetre gyakorolt hatása miatt, de a túlzásoktól azonban ő is óvta kora pedagógusait.

Érdekesek a szerző meglátásai a tankönyvekkel kapcsolatban is. A tankönyvek drágák, így aztán számos falusi gyermek szülei képtelenek megvásárolni. Túlzottan részletezőek, nem emelik ki a tudnivalók lényegét, nincsenek bennük szemléltető képek és ábrák, s ami a legnagyobb baj, a tankönyvek többsége elavult ismereteket tartalmaz, a tankönyvszerzők pedig nem tartanak lépést a tudomány fejlődésével.

A bíráló is egyetértett abban a szerzővel, hogy a tankönyvek általában nem tartalmaznak korszerű tudományos ismereteket, de úgy vélte, ennek pótlására a képzett tanító szóban kiegészítheti a tankönyv szövegét.

Az értelmi nevelés körébe tartozó kérdések után a szerző kitért a testi és az erkölcsi nevelés problémáinak vizsgálatára is. Ma is megfontolásra méltóak a következő gondolatai: „A mi a testet s annak egészségét illeti: arra figyelmezzön a tanító, hogy tanítványait a sok görnyedőzés-, hosszas egy helyben ülés-, és szormorúság-által el ne rongálja, satnyítsa. Azértis ne irasson velök sokat, kiváltt egy folytában; sokáig ülni vagy állani ne kinszerítse őket húzamosan. Tanítsa őket most állva, majd ülve, majd ismét sétál-

va; rossz időben szobában, kies napokban pedig künn a szabad levegőn, mert nints az iskola-pornál egészségteleőbb. [...] Akármikor pedig, a mellyik növendéknek tanítás-közben ülni tetszik, üljön, a mellyiknek állani, álljon. Sajnálni lehet, hogy némely durva tanító megvereti tanítványát, ha szegény elalszik; azt pedig nem engedi-meg neki, hogy, midőn az álom el akarja nyomni, fölálljon vagy egyet sétáljon”. Ezek a kívánalmak napjaink iskoláiban sem valósulnak még meg.

Az iskolák komor légkörét is kárhoztatta a szerző, mikor a következőket írta: „Szomorítani sem kell a növendéket a komorság-által; hanem szelíden kell eléadni a különben is szelíd tudományokat, szelíden kell belé tsepögtetni a szelíd erkötsöket, s vidámon kell őt hagyni szüntelen, mert jó kedvvel kétszerte többet tanul az ember”.

A szerző erőteljesen elítélte a tanulók külső jegyekkel történő megkülönböztetését. „semmi, bármilly névvel nevezendő megkülönböztetéseket, sem úgynevezett érdemjegyeket, p. o. gyermekek’ nyakába akasztott tsillagokat sem lehet helyben hagyni; annyival is inkább, minthogy ezek-által megszokják a növendékek az érdemet illy külső hasztalan sőt nevetséges jegyekben, nem pedig a valódi jelességben tartani” – írta.

Az érdemjegyekkel történő tanítói minősítést is károsnak tartotta a szerző. Azt ajánlotta, hogy az egy-egy tantárgyból elért eredmények alapján maguk a tanulók válasszák ki maguk közül a legkiválóbbat. Ezzel a nézettel a bíráló is egyetértve ezt írta: „Igen helyes szabadságra s érdemméltánylásra szoktató nézete a szerzőnek, mi szerint a tanulók választanak ki maguk közül a jelesbeket”.

A kötet további részeiben a tanítók kiválasztásával és képzésük kérdéseivel foglalkozott a szerző. Keserűen állapította meg, hogy nincsenek hazánkban a tanítók képzésére szolgáló intézmények, ezért a jó tanító is igen ritka. Hogyan lehetne ezen változtani? – tette fel a kérdést. „...legjobb lenne az olly ifjakat, kiket egyenkint valamely tudományból tanuló társaik legderekabbnak kijelelné-

nek, köz azaz országos költségen a külföldi legjobb iskolákba tanulás- és utazási tapasztalás végett kiküldeni, hogy a világ minden eddig szerzett ismérteivel megrakodva térjenek-vissza honokba e jókat sarjadásba hozni. Bőven megfizetnék az illy jeles ifjak majdan a rájuk költött néhány ezer forintotskát, melly kiadást az ország meg sem érzene. Így azt is megnyernénk, hogy a tanítótság az országban legkívánatosbb pálya lenne (melly valóban legditsőbb is), s arra a legderekabb emberek vágyva-vágynának.⁴⁶²

A szerző szerint a tisztelet és a bizalom a tanító és a növendéke közötti jó kapcsolat alapja. Ha ez megvan, ritkán lesz szükség büntetésre az iskolában. Ha mégis büntetésre kerül a sor, az minden esetben legyen arányban az elkövetett vétséggel! A tanító előbb figyelmeztesse, majd szelíd szóval pirongassa a gyermeket, ha szükséges, de semmiképpen ne alázza, és főleg ne verje meg! Nézete szerint a gyakori büntetés, a durvaság és a verés „...minden rossznak okai az iskolákban”.

A mű harmadik kötete az oktatás külső körülményeit ismertette. A szerző részletesen tárgyalta az iskolai épülettel és annak környezetével kapcsolatos kérdéseket. Nézete szerint az iskola épülete legyen tágas, világos és állandóan tiszta. A település szélén épüljön, nagy fákkal beültetett kert vegye körül, mely jó időben alkalmas a kinti foglalkozások tartására is.

Véleménye szerint hat éves kortól tizenkét éves korig minden gyermeknek nyilvános iskolába kell járnia! Az oktatás legyen kötelező és ingyenes! A napi tanulási idő ne legyen túl hosszú. „A mi az egy-folytában tanítás idejét illeti: eleinte igen rövid legyen ezen idő: s akkor hagyjuk-el a tanítást, mikor még kedve lenne a gyermeknek többet is hallgatni: addig pedig soha se nyújtsuk azt, míg a gyermek már elveszti figyelmét: részint hogy a tanulásra rá ne ún hasson, részint hogy figyelmét meg ne erőltessük [...] Tanuljon

⁴⁶² Sasku Károly: *A tanítás alaptudománya*. II. Pest. 1838. 22.

kevesebbet inkább a növendék, de pihenten és jó kedvvel!”. Ezzel az elvvel ma is egyetértünk.

Érdekes, de vitatható Sasku nézete az iskolai szünnapok kérdésével kapcsolatban. Szerinte túl sok a tanítás nélkül eltelt idő az év során, ezért kell feszített tempóban haladni a tananyaggal. A bíráló, a gyakorló pedagógus – azonban ezzel nem értett egyet. „A sok szünnapok igaz, kárhozzatandók, [...] de mértékkel szükségesek” – írta.

A tanszerekkel kapcsolatban is volt a szerzőnek olyan javaslatai, melyek napjainkban sem valósultak meg. Azt javasolta, hogy a tankönyveket és a tanszereket minden iskolás gyermek ingyen kapja.

Szorgalmazta, hogy minden helység iskolájában hozzanak létre közgyűjteményeket azért, „hog az eféle gyűjteményeket nem tsak a tanulók, hanem minden polgárok és polgárnék is szüntelen egygyaránt szabadon szemlélhessék, s általok ismérteiket gazdagíthatnák”⁴⁶³

Hasonlóképpen ajánlotta olyan iskolai könyvtárak létrehozását, melyek a helység lakosai számára közkönyvtárként használhatóak. Ebben a legfontosabb könyvek mellett a hírlapokat is hozzáférhetővé kellne tenni, „mellyek nélkül az ember azt sem tudhatja, hogy áll ma az a világ, mellyen ő él. Mindezeket köz költségen kell szerezni, hogy a szegényeknek is lehessen tanulniok: mert nem kolduspénz kell a szegényeknek, hogy elallyasodjon: hanem köz intézet, hogy boldogulhasson”⁴⁶⁴

Sasku szerint a tanítók szervezett állami képzése nélkül nem oldható meg az okatásügy számos gondja, hiszen a személyüktől és munkájuktól függ a nemzedékek oktatása és nevelése. A tanító „minden tudományokban jártas legyen: mert [...] tsak bő ismeretekből lehet másokkal is bő ismereteket közleni”. Legyen kellemes

⁴⁶³ Uo. 15.

⁴⁶⁴ Uo. 16.

külsejű, jó erkölcsű, nyugodt, és szeresse a gyermekeket! A tanítókat az államnak kellene fizetnie! A pedagógus közhivatalnok legyen, aki tisztességes bért kap munkájáért, nem pedig természetbeni adományokat!

Sasku Károly nem szorosan vett neveléstudományi munkát írt, hanem neveléspolitikai, nevelésfilozófiai, nevelés- és oktatáselméleti kérdéseket fejtegetve, kora nevelésügyének hiányosságaira hívta fel a figyelmet. Könyvében számos értékes gondolat olvasható, olyanok is, melyek ma is elfogadhatók és követendők. Kíváncsiak közül sok megvalósult, de néhány javaslata (mint pl.: az ingyenes tankönyv- és tanszerellátás, az értékes iskolai gyűjtemények létrehozása és a pedagógusok nagyobb megbecsülése) napjainkban is csak álom maradt.

Marczibányi Lajos 1833-ban kiírt pályázatának jelentőségét elismerés illeti. Az első és a második díjat nyert mű, Edvi Illés Pál és Warga János könyve több kiadást ért meg, széles körben használt és országszerte jól ismert művek voltak. Azon kívül, hogy bizonyára jó irányban hatottak a korszak népiskolai tanítóinak mindennapi iskolai munkájára, talán az 1840-es évek neveléspolitikájának alakítói is okultak belőlük. Sasku Károly műve nyilvánvalóan kisebb körben hatott, de máramarosszigeti professzorsága idején ő valószínűleg a könyvben lefektetett elvek alapján végezte munkáját, és neveléstan óráin ezeket az elveket közvetítette tanítványainak, a leendő népiskolai tanítóknak.

Mindhárman az anyanyelvi oktatás, az egységes és államilag felügyelt, kötelező, korszerű és hasznos ismereteket közvetítő népoktatás mellett foglaltak állást. A gyermek életkori és egyéni sajátosságait figyelembe vevő, lélektani alapozású, pedagógiai módszereket és humánus bánásmódot követeltek, és mindhárman lényegesnek tartották a tanítók szervezett, tudományos alapozású szakmai és pedagógiai képzését.

Marczibányi Lajos – az első pedagógiai tankönyvpályázat kiírása nyomán megszületett művek által – elősegítette a hazai nevelés-

tudományi szakirodalom és szaknyelv fejlődését, emellett a bizonyíthatóan hatott a népiskolai nevelés korabeli gyakorlatára és a korszak jelentős oktatáspolitikai döntéseinek megszületésére is.

Óvóképzés

1843-ban Pesten jelent meg *Wargha István* „*Terv a kisededóvó-intézetek terjesztése iránt a két magyar hazában*”⁴⁶⁵ című munkája, mely a hazai kisededóvás elméletének és gyakorlatának első jelentős összefoglalása. A mű részletes elemzésére és értékelésére mindeddig nem került sor.

A könyv két részből áll. Az első részben a szerző a kisededóvás intézményes megszervezésének szükségességét hazánkban megcáfolhatatlan érvekkel bizonyította.

A második részben írt „A Kisededóvó Intézetek Magyarországon Terjesztő Egyesület” munkájáról, a kisededóvó oktatókat képző intézetekről, az ott tanítandó tárgyakról, a „példányóvó intézetről”, és felvázolta azt a rendkívül logikusan átgondolt tervét, hogy mi módon lehetne a hazai városokban, falvakban és tanyákon is óvodákat állítani. A függelékben kitért arra, hogy milyen anyagi forrásokból lehetne mindezeket megvalósítani, és mintegy húsz oldalnyi terjedelemben bemutatta a tolnai kisededóvó képző intézetben folyó munkát.

Mi a kisededóvó intézetek célja? – tette fel a kérdést a szerző. Hangsúlyozta, hogy hazánkban sok az olyan szegény szülő, aki kénytelen felügyelet nélkül otthon hagyni gyermekeit. Ez rengeteg veszéllyel jár. Az ilyen gyermekeket az utca neveli, ahol erkölcsatlanságot, dologtalanságot és sok más negatív dolgot tanulnak. A kisededóvó intézetekben ezzel szemben szakszerű felügyelet

⁴⁶⁵ Wargha István: *Terv a kisededóvó-intézetek terjesztése iránt a két magyar hazában*. Pest, 1843. 9–10.

alatt és a közösségi élet keretei között rendet, fegyelmet és jó erkölcsöket tanulnak, ahol koruknak és lelki alkatuknak megfelelő testi és szellemi nevelésben részesülhetnek.⁴⁶⁶

Mire szolgál a kisededóvó intézet? – teszi fel a kérdést a szerző, és a következő – sok tekintetben ma is helytálló választ adta: *„Ezen intézetek, mint nevezetük mutatja, kisededek számára valók, hogy testi erejük és szellemi tehetségeik minden káros befolyástól megóvassanak, fejtsenek és erősítsenek; ha pedig már valami romlottság érte volna, javíttassanak, s az életre előkészítsenek.”*⁴⁶⁷

A kisededóvó intézetekben mindenféle gyermeknek helyet kell biztosítani – tekintet nélkül vagyoni állapotára és felekezeti hovatartozására! A kisededóvók különösen hasznosak abból a szempontból – vallja a szerző – hogy bennük a különféle vallású gyermekek közösen élnek, és az jó hatással van a vallási előítéletek csökkentésére. A gyermek – akiben a „jóság magva” már megvan – a neki megfelelő ütemben és módon fejlődhet. Ott jó erkölcsöket, munkaszeretetet, nemzeti érzést, rendet, pontosságot és tisztaságot tanul, jó példát lát. Ott tanulja meg a kötelességtudást is, ott formálódik teste-lelke, és ott szerzi meg a jó nevelés alapjait, mely majd egész felnőtt életén át elkíséri. Ma is helytálló elv, amit a szerző erőteljesen hangsúlyozott: *„a kisededóvók nem tanító intézetek”,* hanem *„csak a testi-lelki erőt ébresztő, fejtő és gyakorló”* intézmények.⁴⁶⁸

Mi tehát a kisededóvó intézetek legfontosabb feladata? *„Testileg és erkölcsileg megóvni s fejteni a kisedederőt, semmit kívülről hozzá nem adva, csak mint a növényt ápolva, öntözgetve, takargatva, kapálgatva, nyesegetve.”*⁴⁶⁹ Fontos szempont, hogy ezekben az intézményekben anyanyelven folytak a foglalkozások. Ott a gyermekek a közösséghez szoknak, és ott sajátítják el a későbbi felnőtt

⁴⁶⁶ Wargha István: *i. m.*: 12–14.

⁴⁶⁷ Wargha István: *i. m.*: 18.

⁴⁶⁸ Wargha István: *i. m.*: 31.

⁴⁶⁹ Wargha István *i. m.*: 28.

életükhöz szükséges alapvető közösségi normákat. Hasznosnak tartotta a szerző minden társadalmi osztályhoz tartozó gyermek számára a kisdedóvók látogatását, de azt hangsúlyozta, hogy a köznép gyermekeinek különösen fontos, hogy óvodába járjon.

A mű igen fontos része a kisdedóvó-oktatókat képző intézet bemutatása, ahol hosszasan fejtegette azokat az okokat, melyek miatt a képzőt Pesten kell felállítani és működtetni! Wargha István elképzelése szerint a kisdedóvó képzésnek két évig kell tartania. Ez alatt az idő alatt a jelöltek minden olyan elméleti ismereteket és minden olyan gyakorlati készséget elsajátíthatnak, mely jövőendő pályájuk során szükséges. Milyen tantárgyakat tanuljanak a képzőben az ifjak? Magyar nyelvet, számtant, természetrajzot, kerétszekerést, földrajzot, történelmet, gazdálkodást, rajzot, hegedülést és ami a legfontosabb, neveléstudományt.

Az elméleti tanulmányokra naponta két órát szánt a szerző, emellett nagy hangsúlyt kapott a képzés rendjében a gyakorlat. A képző mellett „példány-intézetet” – a mai szóhasználattal élve, gyakorló óvodát – kívánt működtetni, ahova ne járjon 160 gyermeknél több! A foglalkozások nyelve magyar legyen! Képzett nevelő gondoskodjon mind a gyermekekről, mind pedig az óvó-jelöltek megfelelő tanításáról! Elképzelése szerint a pesti képző-intézetben és példány-óvodán kívül a megyék 6 ezer lakosnál nagyobb városaiban, sőt a falvakban is kellene „példány-intézeteket” állítani.

Műve utolsó részében részletesen írt a Tolnán 1837-ben alapított kisdedóvó-oktatókat képző intézetről, valamint az ott folyó elméleti és gyakorlati pedagógiai munkáról. 1838 és 1843 között az intézetben 40 ifjú tanult. Egy részük ún. „segélydíjas” volt, akiket az egyesület támogatott, s akik az intézetben lakást, ágyt és tanulmányaik ideje alatt nyolc pengő forintnyi ösztöndíjat kaptak. A hallgatók másik része saját költségén folytatta tanulmányait. A tanulmányi idő egy év volt. Megtudható az is, milyen jellegű volt a képzés az intézetben a jelzett időszak alatt, mit és milyen

rendszer szerint tanultak. A szerző írt a testi, az erkölcsi, az értelmi, hazafias és a munkára nevelés mikéntjéről is.

Fennmaradt Wargha István kisedednevelési előadásainak anyaga egy kéziratos kötetben „*A kisededóvói tudomány*” címmel, melyet Mészáros István ismertetett,⁴⁷⁰ s amely az első magyar óvodapedagógiai elmélet igen jelentős dokumentuma. Megismerhetők Wargha neveléstudományi elvei és az is, milyen elméleti neveléstudományi ismereteket közvetített 1838 és 1843 között hallgatóinak a tolnai képzőben. Mészáros kutatásai nyomán az is kiderült, hogy Sebestyén Sámuel – aki 1840/41-ben volt a tolnai óvóképző növendéke és Wargha István hallgatója – ottani jegyzeteit másolta le a zsigóói óvodába kerülése után Wesselényi Miklós kérésére, a báró könyvtára számára. Felhasználta az 1820-as és 1830-as évek hazai és külföldi szerzőinek munkáit. *Wilderspin–Wertheimer* „*Kisedednevelés*”-ének nyomai éppen úgy érezhetők benne, mint az első hazai, magyar nyelvű, tudományos igényű neveléstudományi műve, *Szilasy János* 1827-ben megjelent „*A nevelés tudománya*” című kétkötetes művének hatásai, bár ezeket név szerint nem említette. Többször szerepel viszont az említett szerzők között Rousseau és Pestalozzi, valamint a kor neveléstudományi „divatos” képviselői is: Salzman, Milde és Niemeyer.

A kézirat a következő fejezeteket tartalmazza:

Első rész: Az óvásról. 1. § A gyermekek testi erejének vigyázat és szoktatás általi óvásáról. 2. § Az erkölcsiség óvásáról. 3. § Az ismerő-tehetség óvásáról. 4. § Az érző-tehetség óvásáról. 5. § A vágyó-tehetség óvásáról. 6. § Az intésről és figyelmeztetésről. 7. § A testi erők épen tartásának eszköze, a tisztaság.

Második rész: A javításról. 1. § Az erkölcsi hibák javításáról. 2. § A testi erők fogyatkozása javításáról. 3. § Az ismerő-tehetség javításáról. 4. § Az érző-tehetség javításáról. 5. § A vágyó-tehetség javításáról. 6. § Az apró gyermekben keletkező indulatokról.

⁴⁷⁰ Mészáros István: *A zsigóói „Kisededóvói tudomány”*. In: *A Magyar Óvóképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei* 10. Bp. 1974. 119–131.

Harmadik rész: Védintézeti bánás- és oktatásmódszer. 1. § A testi erők fejtéséről és műveléséről. 2. § A játékszerekről. 3. § A testi erők ügyes használata. 4. § A lomhaságról. 5. § A munkáság. 6. § A büntetésről és jutalmazásról.

Mint a kézirat fejezet címeiből látható, Wargha kisedednevelési elméletének szerkezete a korabeli neveléstanok beosztását követi, e kereten belül azonban jól kirajzolódnak saját főbb pedagógiai elvei. Az óvó legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy alaposan ismerje meg a gyermeki „természetet”, s az egyes gyermek egyéni tulajdonságait és életkori sajátosságait. Wargha legfőbb nevelési elve is lélektani motivációjú: a gyermek alapvető tulajdonsága a cselekvés, ezért a nevelés során ezt a természetes cselekvési ösztönt nem szabad elnyomni, ellenkezőleg: a gyermeki tevékenység számára megfelelő kibontakoztatási lehetőségeket kell biztosítani!

Nem ismert, meddig állt fenn Zsibón, Wesselényi Miklós birtokán a kisededóvat képző intézet, de az biztos, hogy nagyban hozzájárult az erdélyi kisgyermekes korszerű neveléséhez.

Tanítóképzés

Az esztergomi érseki tanítóképző vagy korabeli elnevezése szerint „mesterképző” 1842. november 3-án kezdte meg működését.⁴⁷¹ Az intézetet Kopácsy József hercegprímás alapította, igazgatóvá Jaros Vince kanonokot nevezték ki. Három tanár oktatta a

⁴⁷¹ Az esztergomi tanítóképző történetéről: Okányik Lajos: *Az esztergomi tanítóképző története*. Esztergom, 1896.; Kováts Kálmán: *Az esztergomi tanítóképző múltja és jelen állapota*. Esztergom, 1896.; Bartal Alajos: *Az esztergomi érseki róm. kath. líceum és tanítóképző intézet története*. Esztergom, 1942.; Gábris József: *A nevelőképzés évtizedei Esztergomban*. Esztergom, 1984.; Müllerné Seres Ágota: *A Vitéz János Tanítóképző Főiskola története 1842–1992*. Esztergom, 1993.; Dombrády Lórándné: *Reformkori „Népneveléstan” magyarul és szlovákul*. Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből. (szerk. Mészáros István) Budapest, 1980. 141–151.

növendékeket, *Majer István* és *Rendek József* paptanárok, valamint *Éliás Márton* világi zenemester. A képzés eleinte egy tíz hónapos tanfolyamból állt, majd 1845 novemberétől kezdve két évre emelkedett az oktatás időtartama. Az intézménybe kétféle előképzettséggel lehetett bejutni. Azok a tanulók, akik elvégezték az ún. „kisgimnázium” három osztályát, azokat azonnal felvették, azok azonban, akik csak elemi népiskolai végzettséget igazoló bizonyítvánnyal rendelkeztek, csak úgy kezdheték meg tanulmányaikat az esztergomi mesterképzőben, ha 3–4 évi falusi tanítói gyakorlattal rendelkeztek. A beiratkozott tanulók életkora igen különbözött. Általában 16 és 28 év között mozgott, de az egykori anyakönyvek megemlékeznek egy 32 éves tanítójelöltről is. A növendékek többsége Esztergom megyei volt, de jöttek Nógrád, Hont és Nyitra megyéből, sőt néhányan Pozsony és Bars megyéből is. Legtöbbjük szegény sorból származott, a szülők között sok volt az iparos és a földművelő. A diákok segélyezéséről az érsek és a káptalan gondoskodott.

A tanítóképzőben sokféle tárgyat tanítottak. Hit- és erkölcs-tant, nyelvtant, egészségtant, számtant és mértant, történelmet, földrajzot, természettant, gazdaságtant, éneket, orgonálást, rajzot, testnevelést, és nem utolsósorban pedagógiát, ezen belül nevelés- és oktatástant, valamint módszertant. A pedagógiai tárgyak oktatásának alapvető jelentősége volt. Egyetlen tanító sem léphetett abban az időben már a katedrára pedagógiai ismeretek nélkül. Kifejezetten a katolikus tanítóképzés céljait szolgáló, korszerű pedagógia tankönyvek azonban akkor még nem álltak rendelkezésre. Ezért az esztergomi érseki tanítóképző két tanára, *Majer István* és *Rendek József*, akik nem elégedtek meg a veszprémi mesterképzőben használt rövid pedagógiai összefoglalás által tartalmazott ismeretek oktatásával, maguk állítottak össze igényes és új tudományos eredményeket is tartalmazó, pedagógiai jegyzeteket. Ezek alapján tanítottak, de nem sokkal később tankönyv formájában is publikálták azokat.

1844-ben jelent meg Budán *Majer István „Népneveléstan”*⁴⁷² című műve, mely az intézetben tartott előadásai alapján íródott. A mű elsősorban a tanítóképzés céljait szolgálta, az első hazai pedagógia tankönyvek között tartjuk számon. A könyv anyaga egyébként túlmutat a pusztán tankönyvi célokon. A reformkor eszméi hatják át ezeket a műveket. A szerző célja az volt, hogy a korszerű műveltséggel ellátott tanítók ne csak az iskolás gyermekek, hanem a környezetükben élő felnőtt lakosság műveltségi szintjét is emeljék.

Majer könyvének előszavában így fogalmazott: „A népnevelők-nél nem szorgalmazunk rousseai nevelést, sem kanti philosophiát, hanem keresztény műveltséget, hogy e szerint a művelt, erkölcsös, keresztény népnevelő egyszerű, de jó falusi nevelést adhasson együgyű népünknek, mely őket istenfélő, engedelmes, becsületűdó, értelmes, szives, szorgalmas, ügyes honfiakká alakítja.”⁴⁷³

A szerző művének megírása előtt tanulmányozta a „legjelesebb nevelési könyveket”, amelyek korábban külföldön és hazánkban megjelentek. Jól ismerte *Milde*, *Demeter* és *Chimaini* német nyelvű munkáit, a hazai szerzők, *Szilasy János*, *Lesnyánszky András*, *Beke Kristóf* és *Edvi Illés Pál* írásait, valamint hivatkozott a *Tudományos Gyűjteményben* és a *Religio és Nevelés* című lapokban megjelent pedagógiai tanulmányokra.

Majer könyvében pontokba foglalva adta közre a népneveléssel kapcsolatos elméleti ismereteket. Mivel munkáját tankönyvnek szánta, rövidsége, tömörsége és érthetősége törekedett. A 87 pont kiterjedt a nevelés összes lényeges kérdésére.

Milyen tudomány foglalkozik a nevelés kérdéseivel? Mit kell tanulnia annak, aki neveléssel kíván foglalkozni? „Azon tudomány pedig, melly az emberképzés elintéztetésére általános elveket oktat, szükséges szabályokat nyújt, neveléstannak (paedagogia the-

⁴⁷² Majer István: *Népneveléstan*. Buda, 1844.

⁴⁷³ Majer István: *i. m.* 5.

oretica) hívattatik, ezen szabályok alkalmazása pedig nevelés mesterségnek (paedagogia practica). A mennyire e tudomány a köz-nép célszerű képzésére irányoztatik, neve népnevelés tan.”⁴⁷⁴

Mit jelent a nevelés? Mi a nevelés célja? – tette fel a kérdést a szerző. „Embert nevelni tézsen: az emberben lévő tehetségeket bizonyos józan elv és szabályok szerint megóvnni, célszerűen kifejteni és tökéletesíteni, sőt a maga tehetetlenségéből olly állapotba átvezetni, mellyben körülményeihez képest földi és mennyei boldogsághoz, s embertársainak, jelesen hazájának boldogításához, s így isten országa gyarapításához, azaz rendeltetése céljához járulhasson.”

Melyek a nevelés feladatai? Milyen feladatokat kell megoldania egy nevelőnek, ha célt akar érni? „1-ször. Azon tehetségeket, mellyekkel nevendékünk Istentől megajándékozott, tartasuk meg épségökben, azaz mindent gondosan távoztassunk el, miáltal azok vagy megsértetnének, vagy elgyengülnének. 2-szor. E tehetségeknek természetes kifejlődését segítsük, s azokat a feltett cél felé vezessük 3-szor. Hogyha némelly tehetségek gyöngék, vagy megromlottak, a fogyatkozásokat, hibákat telhetőleg helyrehozzuk, megorvosoljuk, megjobbítsuk. 4-szer. Növendékünket önállásra, öntökéletesítésre megtanítsuk, rászoktassuk. A nevelőnek e négy főszabályt mindenkor szem előtt kell tartania és ehhez alkalmazkodnia”

A nevelés céljainak és feladatainak megoldására többféle eszköz áll a pedagógus rendelkezésére. Ezek István szerint a következők: a példa, a szoktatás és az oktatás. Helyesen ismerte fel, hogy milyen nagy jelentősége van a személyes példaadásnak az erkölcsös magatartás kialakításában. Ez győzi meg a tanulókat arról, hogy amit elvárnak tőle, az lehetséges. A tanítóképzők növendékeinek azért kell szigorú szabályok között élniük, hogy később a nép körében jó példát mutassanak, hiszen a tanító a falu lakosságának

⁴⁷⁴ Majer István: *i. m.* 16.

egyik vezetője, magánéletének és egyéb tevékenységének is példamutatónak kell lennie!

Majer István a szoktatást a fegyelmezéssel azonosította. Azt vallotta, hogy a szoktatást korán kell kezdeni, már akkor, amikor a gyermek még nem cselekszik tudatosan. Hangsúlyozta, hogy a helyes életrend és a pontos napirend kialakítása mennyire fontos nevelői feladat.

A szerző ma is érvényes elveket vallott az oktatás és a nevelés viszonyának kérdéséről. Szerinte az oktatás nem más, mint a nevelés eszköze. Átala válik tudatossá mind a példák követése, mind pedig a szokások elsajátítása. Csak az oktatás során bontakoznak ki azok a szellemi erők, melyek lehetővé teszik az erkölcsös viselkedés megvalósulását. Ez az okfejtése igen figyelemre méltó az 1840-es évek hazai viszonyai között.

A szerző bő teret szentelt könyvében a nevelés két alapvető területének, a testi és a szellemi nevelés kérdéseinek. A testi neveléssel kapcsolatban igen korszerű elveket vallott. Hangoztatta, hogy az anyának már a terhesség alatt vigyáznia kell születendő gyermeke testi fejlődésére, tehát tartózkodnia kell a megerőltető munkától, túlzott étel- és italfogyasztástól, sokat kell mozognia és pihennie! Már a csecsemőt is rendszerességre kell nevelni! Ügyelni kell napirendjére, táplálkozására, testmozgására, és ezeket folytatni kell a gyermekkor egész időszakában! A testi nevelésnek négy feladata van. Gondoskodni kell a gyermek normális fejlődéséről, edzeni kell őt, el kell hárítani a testi fejlődést akadályozó tényezőket, és meg kell őrizni testi épségüket! A tanító feladatai közé sorolta az egészségnevelés és az egészségügyi felvilágosítás ügyét. Felhívta a figyelmet arra, hogy a tanító rendszeresen, naponta többször szellőztesse a tantermet, tájékoztassa a tanulókat a naponkénti fürdés, a tiszta fehérnemű a szabad levegőn történő mozgás fontosságáról és egészségmegőrző hatásáról! Nagyon érdekes, hogy Majer külön kitért a himlőoltás fontosságára leendő tanítóknak szóló könyvében. A himlőoltás akkoriban még egészen

új védekezi mód volt, éppen ezért érdekes, hogy alapvető szerepet szánt a falu tanítójának az oltási propagandában.

A test erőit testgyakorlatokkal lehet fokozni, ezért ajánlotta a rendszeres gyaloglást, a futást, az ugrást, a mászást és a dobást, sőt az úszást is, melyet szerinte minden falusi gyereknek már iskolás kora előtt meg kellene tanulnia.

Majer igen keményen szállt szembe a kuruzslókkal. „Egy járvány, nyavalya sem öl meg annyi embert, mint a kuruzslás. Az istenért népnevelők, ne kíméljük fáradságunkat ezen szörnyű zsar-nokok kiirtásában”.

A szerző részletesen írt a betegségekről, megismertette a leendő tanítókat több mint nyolcvan betegség tüneteivel, és hasznos tanácsokat is adott kezelésükre. Azt javasolta, minden tanító birtokában legyen egy kis kézi gyógyszertár, amely a legalapvetőbb gyógyszereket tartalmazza, és ennek segítségével próbáljanak a falu népének gyógyításában részt venni! Az is igen érdekes és egyáltalán nem megszokott, hogy külön felhívta a figyelmet a testi fogyatékos gyermekekre, akik nézete szerint együtt képezhetők egészséges társaikkal.

A nevelés másik nagy területe az értelmi nevelés, Majer szóhasználatára szerint „szellemi” nevelés. A szellemi erők forrásai az értelem, az érzelem és az akarat, melyről így vélekedett: lélek több tehetséggel alkottatott. A léleknek ugyanis három fő tehetsége van, 1-ső az elme, azaz ismerő tehetség, mellyel a való igazat belátni tudni, 2-dik a szív, azaz érző tehetség, mellyel a való szépet becsülni és a rútat utálni, 3-dik az akarat, azaz vágyó tehetség, mellyel a való jót óhajtani és végre hajtani, a rosszat mellőzni lehet.”⁴⁷⁵ Szerinte a nevelés során mindhárom tehetség fejlesztésével foglalkoznia kell a nevelőnek, mégpedig úgy, hogy ezek egymással szoros kölcsönhatásban fejlődhessenek! A szerző igen helyesen alapította meg, hogy a „tehetségek” tekintetében egyéni különbsé-

⁴⁷⁵ Majer István: *i. m.* 136.

gek vannak a tanulók között, és ezeket mindig figyelembe kell venni a tanítás során! Az értelmi nevelés fontosabb feladatai: tanulók szellemi erőinek fejlődését akadályozó tényezőket ki kell küszöbölni; a szellemi erők fejlődését elősegítő tényezőket pedig fel kell használni! A tanítási-tanulási folyamat során lezajló értelmi tevékenységek között első és legfontosabb a figyelem – vallotta. A gyermek figyelme „lenge, mozgékony, ingadozó”. Ezért a gyermekeket tanítani és szoktatni kell a figyelemre! Ugyanígy az emlékezet is fejleszthető. „Az emlékezet mintegy raktára azon ismereteknek, mellyet megismerő tehetségünk szerez, s miután csak annyit tudunk, amennyire emlékezünk. A nevelő ezen szükséges szellemi tehetségeket buzgón iparkodjék növendékében kifejteni s tökéletesíteni!”⁴⁷⁶ Úgy vélte, a tanítónak gondot kell fordítania arra is, hogy az „ítélőerő” is megfelelő mértékben kifejlődhessen minden tanulóban, hiszen hiába szerez a gyermek sok ismeretet, itélőerő nélkül olyan, „mint a gép, mások visszhangja leend”.

A szerző az értelmi nevelés keretei között írt az erkölcsi nevelés kérdéseiről is. Az erkölcsi nevelés tartalmát alapvetően a nevelés célja határozza meg. Ki kell alakítani a tanulóban a nemzeti és a vallásos érzést, a hazaszeretet érzését, a tisztelet, a szeretet, a kegyelet, a becsület, a szerénység, a hála, a szorgalom és az őszinteség érzését! Majer ismertette az erkölcsi nevelés eszközeit is. Ezek: az intés, a jutalmazás és a büntetés.

Az esztétikai nevelést illetően a szerző hangsúlyozta, hogy a tanítónak az is fontos feladata, hogy megtanítsa a gyermekeket arra, hogy tudjanak gyönyörködni a természet szépségeiben, a költészetben, a zenében és a képzőművészet alkotásaiban.

E könyv, melyből a falusi tanítók nemzedékei sajátították el a korszerű nevelési ismereteket, foglalkozott az oktatáselmélet kérdéseivel is. Az oktatás alkalmazkodjon a tanítványok korához és „tehetségéhez”, vagyis egyéni képességeihez – vallotta a szerző.

⁴⁷⁶ U. o. 136.

A tanító igyekezzen megkönnyíteni a tanulást oly módon, hogy fokenként haladva közvetítse az ismereteket, a könnyebbtől a nehéz, az ismerttől az ismeretlen felé haladva! A tanulás folyamatát tegye érdekessé, igyekezzen mindent szemléletessé tenni képekkel és rajzokkal! Az elsajátított ismereteket gyakoroltassa, „mert a gyakorlat, alkalmazás minden szabály koronája”! A leendő tanítók figyelmét arra is felhívta, hogy az egyik legfőbb feladat a növendékek szeretetének és bizalmának a megnyerése.

A szerző az elméleti pedagógiai ismeretek elsajátíttatása mellett nagy jelentőséget tulajdonított a hallgatók gyakorlati oktatásának. Ezért sürgette a tanítóképzők mellett működő gyakorlóiskolák felállítását. „A praeparandiával kapcsolatban áll egy közellévő elemi iskola, mellyben az elméletileg tanultak azonnal gyakorlatra alkalmaztatnak, vagyis a praeparandisták oktatójok felügyelése alatt időnként az elemi iskolába mennek, s az ott lévő tanító egy vagy más tanszaktól magyaráz, tanít, kérdez, s magyaráztat, taníttat, s kérdeztet a praeparandistákkal is, vagy ily gyakorlati kísérletekre néhány gyerek a praeparandiába hívatik, hogy így többszöri ismétlés s folytonos gyakorlás után egész készséggé válik nálok azon tanítás módszer és kidedekkel bánás, mellyre eleve elméletileg készültek.”⁴⁷⁷

Az esztergomi tanítóképző növendékei között sok szlovák anyanyelvű hallgató is volt, aki tanulmányaiak végeztével olyan falvakba kerültek tanítónak, ahol szlovák gyermekeket kellett tanítaniuk. Emellett Esztergom környékén több olyan település is volt, ahol szlovák nyelven tanító iskolamesterek működtek évek, évtizedek óta. Nekik is szükségük volt új és korszerű pedagógiai ismeretekre, hiszen ők még nem részesültek rendszeres képzésben. Ezt az igényt felismerve, a budai Egyetemi Nyomda 1847-ben szlovák nyelven (P„ostonárodno vichovslovi cili paedagogia populárna”) is kiadta Majer István művét.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ Majer István: *i. m.* 151.

⁴⁷⁸ Majer István: *i. m.* 136.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy Majer István pedagógia tankönyve tartalmazta mindazokat az elméleti és gyakorlati ismereteket, melyek a reformkor idején korszerűnek számítottak. Nem lehet pontosan tudni, hogy a magyar és a szlovák anyanyelvű tanítók közül hányra és milyen mértékben hatott a mű, de feltételezhető, hogy a képzőből 1842 és 1849 között kikerült mintegy 200 tanító a tankönyv elvei szerint oktatta és nevelte a rábízott gyermekeket.

Az esztergomi tanítóképző tanára, Majer István igyekezett a legkorszerűbb pedagógiai ismeretekkel felvértezve kibocsátani az intézetből a végzett tanítókat. Hetenként két órában megtartott előadásai és tankönyvei is ezt a célt szolgálták. Nem lehet statisztikailag, számszerűen kimutatni, hogy a tanítók munkája mennyivel lett jobb és hatékonyabb a fentiekben ismertetett pedagógiai elvek és gyakorlati útmutatások hatására, de feltételezhető, hogy az intézetből kikerült növendékek már ebben a korszerű szellemben végezték iskolai munkájukat az 1840-es évek második felétől kezdve, hozzájárulva nemcsak az iskolás gyermekek, hanem a falvak felnőtt lakosságának kulturálódásához.

Míg Majer István könyve inkább a nevelés elméleti kérdéseit fejtegette, addig tanártársa, *Rendek József*, *Tanmódszer városi, s falusi elemi iskola-tanítók és mesterképző intézetek használatára*⁴⁷⁹ című 1845-ben megjelent munkája főként az oktatáselmélettel és az oktatásmódszertani kérdésekkel foglalkozott. A könyv négy részből áll. A szerző megfogalmazása szerint: „Az I. rész a tanításról s annak általános szabályairól szól, vagy is előadja az eszméleti tanítás tudományt. A II. rész az alkalmazott vagy gyakorlati tanítás módot terjeszti elő. A III. rész a tanítási rendszert, annak külső belső segédeszközeit. A IV. rész a tanítónak különféle viszonyaiból eredő kötelességeit vizsgálja. A függelék az ünnepi és vasárnapi

⁴⁷⁹ Rendek József: *Tanmódszer városi, s falusi elemi iskola-tanítók és mesterképző intézetek használatára*. Pest, 1845.

iskolákról, süketnéma és vak gyermekek nevelés és tanítás módjáról értekezik”.

A tartalomból látható, hogy az oktatáselmélet és a mai értelemben vett módszertan teszi ki a mű nagy részét, de emellett írt a tanítói hivatás lényeges kérdéseiről, sőt a fogyatékos gyermekek oktatásának speciális problémáiról is. Érdekes a mű szerkezete is. Egy-egy kérdés feltevése után következik az arra adott válasz rövidebb-hosszabb kifejtése.

Miben áll a nevelés és tanítás? – tette fel a kérdést a szerző. „A nevelés és tanítás a kisded gyermekek testi lelki tehetségeinek célirányos kifejtésében áll. [...] Ha nem nevelik és tanítják, csak állati ösztöneit fogja követni.”⁴⁸⁰ Ezután arra adott választ, mi is tulajdonképpen a tanítás, mi a tanítás célja. „Tanítani tézsen másoknak tehetségeikre kész akarva hatni, tudományunkat másokkal közleni, azoknak némelly ismeretek és ügyességek megszerzésére utat, módot mutatni, segédkezet nyújtani – és ezzel együtt bennük a tehetséget fölébreszteni, gyakorolni, képezni.”⁴⁸¹ A tanítás célja, hogy hasznos tagjaivá válhassanak a társadalomnak. A hasznosság igen fontos elv volt már a felvilágosodás kora óta a pedagógiában, de a reformkorban ez különös hangsúlyt kapott. A szerző is nyomatékosan kijelentette, hogy hasznos, vagyis az életben közvetlenül felhasználható ismereteket kell nyújtani a gyermekeknek az elemi iskolákban! Melyek ezek az ismeretek? Milyen tantárgyak keretében kell mindezeket megtanítani? Szerinte: Az elemi iskolai tanításnak tárgyai, mellyek minden emberi osztályban mellőzhetetlenül szükségesek és hasznosak, ezek: 1. A keresztény kath. hit és erkölcstudomány az ó és újszövetségi szent történetekkel, rövid egyháztörténet, szertartásmagyarázat és éneklés. 2. A bötük ismerete s olvasás. 3. Az írás. 4. Számvetés. 5. Magyar nyelvtudomány. 6. Nemzetünk története, hazánk helyzete és földleírása. 7. A ter-

⁴⁸⁰ Rendek József: *i. m.* 1.

⁴⁸¹ Rendek József: *i. m.* 2.

mészet és természeti dolgok szükséges ismerete, egészség-tudomány. 8. Állapoti kötelességünk s törvényes viszonyaink tudása; a falusi iskolákat illetőleg a házi s mezei gazdaság és úrbér. Ezen kívül vannak még némely tanulmányok, melyekből falukon is célszerű oktatást nyerhetnek a tanítványok, de leginkább a mesterségek, művészetekre készülő városi gyermekek, ilyenek a műtan, mértan, erőmív és építészet-tudomány, ének és zenészet, rajzolás és szavalásbani gyakorlás, neveléstan.”⁴⁸²

Mint a fentiekből látható, Rendek József igen sok tantárgyat kívánt a népiskolákban tanítani. A tananyagot azonban nem szabad a mai mércével mérni! Minden témából csak a legalapvetőbb és egyben a gyakorlati életben leginkább hasznos ismereteket kívánta oktatni a szerző a korabeli városi és falusi elemi népiskolákban.

Az egyes tantárgyak tanításához értékes módszertani útmutatásokat adott könyvében. Ezek nagy része ma is elfogadható.

Az írás és az olvasás tanítását alapvető fontosságúnak tartotta, ezért az erre vonatkozó módszertani ajánlások igen részletesek. A betűk tanításánál nem követte a korban divatos sillabizáló módszert, hanem új utakat keresett. A magán- és mássalhangzókat közvetlenül kapcsolhatta, és értelmes szavakká egészítette ki. Az olvasásnál azt a követelményt állította föl, hogy a tanulók hangosan, értelmesen, megfelelő hangsúllyal és hanglejtéssel olvassanak. A „számvetést” is lényegesnek tartotta mindenki számára. Különösen a különböző mértékek ismeretét és használatát szorgalmazta, amely abban a korban, mikor például a pénznemek tekintetében is olyan sokféleség uralkodott, nem volt könnyű feladat. Az akkortájt kialakuló magyar matematikai szaknyelv szavait használta könyvében.

Azt is hangsúlyozta, hogy az anyanyelv tanítása minden további tanulás alapja. A tanító egyik legfőbb feladatáknak a szókincsfejlesztést jelölte meg. Tapasztalatai szerint a gyermekek az iskolá-

⁴⁸² Rendek József: *i. m.* 22.

ba kerülve még a legalapvetőbb dolgokat sem tudják pontosan megnevezni anyanyelvükön, nem beszélve a bonyolultabb fogalmakról. Az volt az alap követelmény, hogy a elemi iskolai tanulmányok végéig el kell jutni addig, hogy beszédben és írásban pontosan és helyesen tudják magukat kifejezni a tanulók anyanyelvükön!

A szerző a még írni-olvasni sem tudó gyermekek számára is szükségesnek tartotta lakóhelyük környékének megismerését. A népiskolai tantárgyak között fontos helyet kapott a földrajz. Szorgalmazta a térképek használatát. Hangsúlyozta, hogy minden gyermeknek el kell sajátítania a térképen a tájékozódást. Az elemi iskolában tanítani kell a haza földrajzán kívül Európa és az egész ismert világ földrajzát is, természetesen csak nagy vonalakban.

A történelem tanítását világ- és magyar történelemre bontotta. A kezdetektől egészen V. Ferdinánd uralkodásáig jutott el, de természetesen csak a legjelentősebb eseményekről emlékezett meg. Azt vallotta, hogy a történelem fejlessze az értelmet és az ítélőképességet, és a tanulók a tananyagból vonják le a tanulságokat az erkölcsökre és a hazafiúi köteleességekre vonatkozóan!

Részletesen írt a természettudományok tanításának fontosságáról és a követendő módszerekről. Ezeknél a tantárgyaknál elsődleges módszernek tartotta a szemléltetést, a képek és a gyűjtemények használatát. Az ének és a zene oktatását az érzelmi nevelés szempontjából tartotta hasznosnak, a rajztanításról pedig azt írja, hogy „...e jeles mesterség által a gyermekek szemeik élesednek, kezeik a finomabb munkára előkészítetnek, elméjüknek majd minden tehetségi gyakoroltatnak, ízlésük a valódi széphez szokik”. Éppen ezért az esztergomi tanítóképzőben nagy súlyt helyeztek a rajzolás tanítására.

A szerző egyébként a nevelést is felvette az elemi iskolai tantárgyak közé. „A neveléstan tudása ugyan egyenesen a nevelőket és tanítókat illeti, de mivel az iskolába járó gyermekek is idővel szülék és nevelők lesznek, s addig is míg gyermeküket annyira fölnevelik, hogy kisededővó intézetbe vagy iskolába küldhessék, azo-

kat mind testi mind lelki képen nevelniük kell. [...] Tudniuk kell, hogy mi hasznos és mi kártékony befolyású a kided testére és lelkére nézve, mire kell azokat idején korán szoktatni, mitől őrizni, hogy rajtuk sérelem ne történjék, hogy testi és értelmi tehetségeik kifejlődjenek.”⁴⁸³ Tehát a szerző, nagyon helyesen abból indult ki, hogy a gyermekek testi-lelki fejlődéséért a szülők felelősek, és erre a leendő szülőket is nevelni kell!

Külön fejezetet szentelt a jutalmazás és a büntetés kérdéseinek. Hangsúlyozta, hogy sem a jutalmazás, sem pedig a büntetés ne történjen túl gyakran, nehogy megszokottá és így érdektelenné váljon a gyermek számára! Mélységesen elítélte a testi fenytést és a durva bánásmódot.

A könyv IV. fejezetében a tanítói hivatal kérdéseivel foglalkozott. Megfogalmazta azokat a tulajdonságokat, melyekkel a jó tanítónak rendelkeznie kell: „Hogy a tanító fontos hivatalának megfeleljen, kívántatik, hogy következő testi lelki tulajdonokkal bírjon: 1. Ép, egészséges testtel, tagokkal, érzékekkel, mivel egészséges testben egészséges a lélek is. Legyen tiszta kiejtésű, nyelvű. 2. Bírjon józan ésszel, itélettel, hű emlékezettel. Legyen ment minden indulatoskodástól, haragtól. 3. Tündököljön benne az erkölcsös élet, isteni félelem és ájtatosság, jámborság, józanság, mivel a maga példa adása nélkül hasztalanul tanítaná ezekre a gyermekeket. Egész viselete olly tökéletes legyen a gyermekek előtt, hogy tükör gyanánt szolgáljon nekik, mellyből láthassák, mikép kell magukat viselniök. 4. Ha ollykor szorgalma lankadni, béketűrése fogyni fog, élessze föl magában azt a szeretet által”⁴⁸⁴/

A tanító nemcsak a tanítványai számára kell hogy példaként szolgáljon, hanem az egész falu számára is! A szerző nem tartotta helyesnek, ha a tanítónak a tanításon kívül más feladatokat, így a

⁴⁸³ Rendek József: *i. m.* 123.

⁴⁸⁴ Rendek József: *i. m.* 165.

jegyzői és a kántori teendőket is el kellett látnia, amint az akkorigiban gyakran szokásos volt.

A szerző művében kitért az iskola épületének és felszerelésének kérdéseire is. Az iskola ne legyen sötét, szűk mellékutcában, lármas és egészségtelen hely közelében! Az iskolaudvaron zöld pázsit, fák és virágok legyenek! Fontos az osztályterem tisztasága és rendje; „Az iskolaszoba minden bemenet előtt és kijövet után télen-nyáron naponként reggel is, délután is kiszellőztessék, ki-söpörtessék; gyakrabban és ha nem többször, legalább hetenként egyszer a padok közül is minden szemét kitakarítottassék, a kályha, a falak és minden, mi az iskolában van, portól, pókhálótól feltisztítottassék.”⁴⁸⁵

A kötet függelékében röviden összefoglalta a fogyatékos gyerekek oktatásának és nevelésének legfontosabb elveit is.

Kerekes Ferenc a Debreceni Református Kollégium jövődó tanára németországi egyetemi tanulóévei alatt nagy érdeklődéssel kísérte a hazai eseményeket. 1817 nyarán a kollégium vezetősége tantervi és módszertani reformok bevezetésére készült, ezért nevelésügyi deputációt állított fel. A születendő határozatokra kívánt hatást gyakorolni Kerekes Feryburgból írott „pedagógiai levelei”-vel. A négy levél a felvilágosodás pedagógiai eszméinek, *Rousseau* és *Pestalozzi* munkáinak beható ismeretéről tanúskodik.⁴⁸⁶ A levelei, melyeket volt diáktársának, a leendő püspöknek, *Szoboszlai Pap István*nak címzett, fennmaradtak kéziratok között. Nem bizonyított, hogy ezeket a leveleket valóban elküldte. Lehet, hogy az abban kifejtett elveket csak önmaga számára tisztázta, és a levélforma csupán irodalmi keretet nyújtott gondolatainak. A levelek azonban jelzik szerzőjük szenvedélyes pedagógiai érdeklődését.

Kerekes javaslatot tett az egyes évfolyamok tantervére és a ta-

⁴⁸⁵ Rendek József: *i. m.* 178.

⁴⁸⁶ Kerekes Ferenc tanügyi írásai. 1817. Autogr. és egybemásolt kéziratok. A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Kézirattár. R 608. 53.

nítás módszerére is. Az egész rendszeren egyébként Pestalozzi hatása érezhető.

Az alsófokú népoktatás kérdéseit illetően kifejtette, hogy jóval több anyanyelvi iskolára van szükség Magyarországon, és ezeket az iskolákat külön kell választani a „deák iskoláktól”, vagyis a gimnáziumoktól! Pedagógiájának alapelve az „sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a gyermek gyermek” – és, hogy úgy kell tanítani, hogy az mind a tanítónak, mind a diáknak „gyönyörűségére” szolgáljon.

Kerekes első levelében öt éves, ingyenes, magyar nyelvű oktatást követelt, melyet „nemzeti iskolá”-nak nevezett. Módszertani útmutatásai között meg kell említeni, hogy az olvasás tanításánál a hangoztató módszert javasolta, mert az nem terheli meg a gyermeket. A testgyakorlás legjobb módjának a kerti munkát tartotta. Felvetette, hogy mindegyik gyermeknek egy kis veteményeskertet kell biztosítani, melyet maga művel. Egy új tantárgy bevezetését is javasolta a nemzeti iskolákba, ez a „haza állapotjának ismerete”.

A korabeli tankönyvekkel foglalkozva rámutatott arra, hogy azok nem alkalmazkodnak eléggé a gyermeki lélek fejlődési sajátosságaihoz. A megjegyzésből jól érzékelhető, hogy Kerekes elítélte az értelem nélküli és öncélú memorizáltatást, ezért azt követelte, hogy a gyermekeket már kezdettől fogva az értelmes olvasásra és a gondolkodásra szoktassák rá a tanítók.

A tanterv ismertetése után arról írt, milyennek kell lennie a jó tanítónak: „Tudjon tekintélyt tartani keménység nélkül, leereszkedni gyermekség nélkül.” Hosszasan fejtegette a levelekben a tanítók korszerű képzésének kérdéseit. Pestalozzi nyomán felismerte azt a – nevelési rendszerünk elmaradottságából fakadó – súlyos hátrányt, hogy hazánkban nincs szervezett tanítóképzés. A református kollégiumokból a partikuláris iskolák katedráira kerülő rektorok és segédrektorok teljesen tájékozatlanok a pedagógia elméleti és gyakorlati kérdéseiben, nem ismerik a korszerű oktatási módszereket. Hangsúlyozta, hogy a tanárok kiválasztásánál ne az

legyen a legfőbb szempont, hogy „kik a nagy tudósok valamely tudományban, hanem [...] kik a jó nevelők! Nem minden az, ki nagy tudós, jó nevelő is egyszermind; nem is minden az, ki ért valamely tudományt, tudja egyszermind azt is, hogyan kell azt a gyermekeknek könnyűvé és gyönyörködtetővé tenni”.

Kerekes azt is fejtegette, hogy míg a mesterségeket csak az gyakorolhatja, aki bizonyítottan megtanulta azt, addig tanító bárkiből lehet Magyarországon. Mivel nem volt hazánkban szervezett tanítóképzés, az ifjak nem is tudhatták, hogyan kell tanítani. Éppen ezért erőteljesen sürgette, hogy a Kollégium gondoskodjon a tanítók megfelelő és korszerű elméleti és gyakorlati képzéséről! Szükség van tehát „egy jó pedagogicus professor”-ra. Részletesen leírta, milyen legyen ez a professzor. Első és legfontosabb tulajdonsága, hogy „a gyermeki lelket és szívet” ismerje, vagyis legyen jártas a pszichológiában éppúgy, mint a nevelés elméleti kérdéseiben, valamint ismerje jól a tanítandó tárgyakat!

A szerző szerint a pedagógia professzor kötelessége az elméleti pedagógia naponkénti oktatása, de „rendes foglalatossága volna az is, hogy minden nap egynek a publicus preceptorok közül a classisába betanuljon és ott legalább fél órát vagy legalább egy fertályórát mulasson, de ne a gyermekeket zaklassa, hanem azt hallgassa, hogy hogyan tanít a tanító!”. Tehát a professzor hatáskörébe tartozna a gyakorlati oktatás felügyelete és irányítása is. Az óra után a professzor és a fiatal tanító közösen elemeznék az óra menetét, közösen keresnének jobb és célravezetőbb módszereket és megoldásokat.

A pedagógiai tanszék felállítása mellett azt is javasolta, hogy a tanító minden egyes tantárgy tanításához kapjon a kezébe módszertani útmutatást!

A levelekben Kerekes a „deák iskola”, vagyis a gimnázium problémáira is kitért. A latin nyelv oktatásánál arra törekedett, hogy a céltalan grammatizálás helyett ezek a tanulmányok a klasszikus

világ ismeretét adják. Növendékeit Erasmus műveinek olvastatásával akarta bevezetni a latin nyelvbe.

Kerekes pedagógiai javaslatának gyakorlati hatása több tekintetben megmutatkozott. A legfontosabb az, hogy – igaz, csak nyolc évvel a javaslatok megszületése után, 1825-ben, de végül mégis – felállították a kollégiumban az első pedagógiai tanszéket, amelyre *Zákány Józsefet* választották meg⁴⁸⁷.

1845-ben huszonnégy évi pedagógiai működés után írta meg – kéziratban maradt – átfogó és igényes pedagógiai művét, melynek címe: *„Atyáskodás, erkölcsi tekintetben, a tanuló ifjak körül az iskola részéről.”*⁴⁸⁸ Ebben a munkájában foglalta össze elméleti és gyakorlati pedagógiai nézeteinek alapelveit, főként az erkölcsi nevelésre vonatkozóan.

Könyvének bevezetésében utalt arra, hogy javaslatait a kollégiumban folyó nevelőmunka javítása céljából rendszerezte, hiszen számos olyan régi elv még érvényesült, amelyek gátolták a korszerű pedagógia munka kibontakozását.

A mű fő kérdései, hogy erkölcsi szempontból képes-e az iskola hatni növendékeire? A kollégiumi nevelési rendszer alkalmas-e arra, hogy a megromlott erkölcsű tanulót megjavítsa, és a helyes útra terelje? Miért panaszkodnak a tanárok, hogy egy-két rossz erkölcsű fiú megront 40–50 növendéket, miért nem az „egy-két rossz javul meg” a 40–50 jó között?

Nézete szerint a kollégiumok tehetetlensége abból ered, hogy azok csak *„oktató és nem nevelő intézetek”*. Erkölcsöket fejleszteni és formálni viszont csak neveléssel lehet.

Tiltakozott az ellen, hogy az iskolai törvényszéket, a kollégiumi ifjúság önkormányzatának és demokratizmusának a szervezetét

⁴⁸⁷ Kerekes Ferenc – Rummy Károly Györgynek. MTA. Lev. 4023. Idézi: Julow Viktor: In.: Fazekas Mihály összes művei. I. 289.

⁴⁸⁸ Kerekes Ferenc: *Tanügyi írásai. Egy új Tudományos Systemának fundamentoma.* 1817. Autogr. és egybemásolt kéziratok. A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Debrecen. 608.53.

megsemmisítsék. Rámutatott, hogy a szubjektív ítélkezés rendszerint igazságtalansággá fajul.

Követelte a tanár és a tanítvány közötti emberi, szeretetteljes hangot, a személyes kapcsolatok kialakítását. Az egyes esetek feletti ítélkezést nem kívánta egyetlen ember bölcsességére bízni, hanem szilárd elveket, demokratikus törvényeket akart bevezetni.

Megmutatta, hogy a túlzott engedékenység, akárcsak a kemény szigorúság, tönkreteszi az iskolát. Az erkölcsi intelmek és dorgálások üres szavak maradnak, ha meg nem hallgatásuk következmények nélkül marad.

Szerinte, ha a növendék tanítója szavának nem érzi súlyát, a bezárás csak kaland a számára, amelynek élményeivel henceg a többiek előtt. Ugyanakkor barbár az az iskola, amelyik még mindig a vesszőt használja. A pénzbüntetés nem a tanulót sújtja, hanem a szüleit, a gazdag meg sem érzi, a szegény képtelen megfizetni, így tehát igazságtalansága miatt a pénzbüntetés bevezetése nem más, „mint felhatalmazni a vétkezésre”.

Egyetlen javító módszert ismert el hatásosnak. A többire nézve ártalmas tanulót el kell távolítani, ha azt az iskola már megjavítani nem tudja! Ugyanakkor olyan intézményt javasolt, amelyet akkoriban Magyarországon még nem ismertek: a javítóintézetet. Ott a fiataloknak, akiket valamely más iskolából eltávolítottak, otthont és javulásukra alkalmat kell adni! Ezt az intézetet lelkes, pályájukat szerető és határozott fellépésű pedagógusok vezetnék. Az összegyűjtött fiúkat valamilyen szakmára tanítanák, és éreztetnék velük, hogy ennek az intézetnek az a feladata, hogy nekik alkalmat nyújtson arra, hogy tisztességes emberként lépjenek ki az életbe. Ha az intézet falai között becsületesen viselkednek, senki meg nem bélyegezheti őket, a társadalom semmiféle megvetést velük szemben nem éreztethet.

Nevelési tanácsait hat pontban foglalta össze. Mind a hat gyakorlati tanács a kollégiumi élet tapasztalataiból született. A leg-

alapvetőbb tanácsa az, hogy a növendékeket szoros közösségbe kell fűzni!

Követelményei: 1. A legsúlyosabb büntetés a bomlasztó magatartásuk eltávolítása legyen! Azért, hogy az eltávolítás ne jelent sen egész életükre szóló megbélyegzést, javítóintézetben kell e fiúknak módot adni a javulásra! 2. Fontosnak tartotta, hogy „a tanuló ifúságtól a vétkezésre való alkalmasság minél előbb elvetessék”, ami jelenti, hogy nem kell alkalmat teremteni a vétkezésre! Szerinte ellenőrizni kell a szállásadókat, szigorú rendelkezésekkel kell büntetni a kocsmázást, a diákoknak történő hitelezést meg kell tiltani, a felügyeletet ki kell terjeszteni! 3. Azt javasolta, hogy a diákoknak csak szigorúan meghatározott összegű, csekély saját pénzük legyen, mert ha sok pénz áll rendelkezésükre, az alkalmat ad jellemük megromlására. *„Hogy aki keresni nem tud, költeni okosan tudjon – igen vékony reménység”* – jegyezte meg. 4. A kollégium jelölje meg, hogy a városban melyek azok a családok, melyek érdekesek arra, hogy diákoknak szállást nyújtsanak, ahol a diák a jó példát látja maga előtt! 5. Úgy vélte, a szépművészetek bevezetése, „...ilyenek a rajzolás, a festés, muzsika, éneklés és testgyakorlás” az erkölcsök javulását eredményezi. 6. „A hatodik és utolsó atyáskodás a tanulóifúság körül végezetre abban áll, hogy ne csak a vétkezésre való alkalmatosságot igyekezzünk tőlük elhárítani, hanem azon is legyünk, hogy az ő gondolkozásuk módját és elveiket változtassák meg úgy, hogy ha alkalmatosságuk volna a vétkezésre, se vétkezzenek: egyszóval, hogy őket pozitíve is neveljük erkölcsileg.”

Ezt a pozitív nevelést azonban olyan tanár, aki 60–50 növendéket tanít, nem képes megvalósítani. Kerekes ezért azt javasolta, hogy minden tanár vegyen maga mellé az ifúság soraiból négyöt „segédet”, akikre rábíz tizenkét növendéket. A kiválasztottak a legérettebb és legjellemesebb növendékek legyenek, akik ismerjék jól a rábízottak egész életét, és legyenek mindenben a tanár segítségére!

Végül azt tanácsolta, hogy a kollégiumi könyvtárban, ahol a fa-

lakat „nagy földabroszok fedik, s az egész terem kedvet támaszt az olvasásra, tanulásra”, tehát a gondolatokban az elmélyedésre, dolgozzon együtt a tanár és a tanítvány!

Kerekes reformjavaslatai közülük csak néhány és csak részlegesen valósult meg, mégis előrevitték a kollégiumi nevelést a reformkorban.

Rendi tanárképzés

A *Szent Benedek rend bakonybéli apátságában* 1758-tól, rövidebb-hosszabb megszakításokkal 1849-ig folyt tanárképzés. A rend által működtetett gimnáziumok számára képeztek ott pedagógusokat. 1758 novemberétől kezdve *Deső Bernátnak*, az artes liberales tanítójának vezetésével két éven át nyolc tehetséges növendék készült fel ott a nevelői pályára. Nincsenek feljegyzések arról, hogy pontosan mit tanultak a leendő tanárok, de feltételezhető, hogy logikai és a metafizikai képzés mellett a történelmet, a matematikát és a fizikát is tanulmányozták. A végzett növendékek a rend modori gimnáziumának tanárai lettek.

1760 és 1764 között szünetelt a tanárképzés Bakonybélben. Azekben az években Tihanyban *Czár Kolumbán* vezetésével logikai és metafizikai, majd Pannonhalmán Németh Kelemen vezetésével fizikai tanulmányokat folytattak a hallgatók.

1764-ben a pedagógusképzés székhelye ismét Bakonybél lett. Akkor *Roth Sebestyén* oktatta a bölcséleti tárgyakat két éven át.

Ezt követően, hosszú időn át, egészen 1818-ig semminemű oktatás nem folyt Bakonybélben, hiszen II. József 1782. január 12-i rendelete értelmében 1786 novemberéig számos szerzetesrendet, köztük a bencés rendet is fel kellett oszlatni.

A rend csak 1802 novemberében kezdte meg ismét működését, Ferenc császár uralkodása alatt. Az idő tájt a bencések kilenc gim-

názium és egy grammatikai iskola működtetésére kaptak engedélyt, így az eddigieknél jóval több képzett tanárra volt szükség.

A tanárképzés az 1802 és 1818 közötti években előbb Győrben, majd Pannonhalmán folyt. 1818 őszén *Gátser Leót* nevezték ki Bakonybélbe az újra megindult bölcselet tagozati képzés III. évfolyamának vezetőjévé. A tanárjelöltek azon az évfolyamon átismételték a korábbi évek poétikai-retorikai tananyagát, a klasszikus szerzők műveinek elemzését, az irodalomelméletet, az esztétikát. Emellett azonban a tanári pályára előkészítő, speciális ismereteket is kaptak. Tanultak nevelés- és oktatástant, valamint az egyes tárgyak tanításának módszertanát. 1818 és 1827 között évente átlagosan 10 tanárjelölt tanult Bakonybélben. 1827-től kezdve öt éven át ismét Pannonhalmán oktatták a leendő tanárokat a teológiai képzés keretén belül.⁴⁸⁹

1832-ben új fejezet kezdődött a bakonybéli bencés tanárképzés történetében. Akkor nevezték ki bakonybéli apáttá *Guzmics Izidort*, aki ezt megelőzően Pannonhalmán oktatott teológiát, s igen jó eredményeket ért el növendékei erkölcsi és tudományos fejlődésének előmozdítása terén.

Guzmics felvilágosult gondolkodású, a pedagógia elméleti és gyakorlati kérdései iránt érdeklődő, az iskola ügyeit igazán a szíven viselő pedagógus volt. Elméleti pedagógiai munkát nem hagyott hátra, de kéziratban fennmaradt apáti naplója, levelezése és egykori tanítványainak visszaemlékezései arról tanúskodnak, hogy kiváló nevelő volt.

1826. február 26-án Pannonhalmán kelt levelében, melyet jó barátjához, Kazinczyhoz írt, összefoglalta pedagógiai elveit. Guzmics, mint a legtöbb reformkori gondolkodó, azt vallotta, hogy a nevelés állami feladat. „Tagadhatatlan, hogy a nevelésre fő gondját

⁴⁸⁹ Vö.: Mészáros István: *Iskola Szent Márton hegyén. A Pannonhalmi bencés Gimnázium története*. Pannonhalma, 1990. 30–39. és Sörös Pongrác: *A bakonybéli apátság története*. Budapest, 1904. 127–146. és 215–264.

illik vetni a kormánynak; csak az által remélhet jó polgárokat, s azért boldogokat is. A közneveléshez tehát tagadhatatlan jussa van a törvény hatalomnak. [...] A nevelés tárgyait, módját határozza meg a kormány, legyen meg az illendő fölvygázás, s csak alkalmas tagok rendeltessenek a tanítói székekre.”⁴⁹⁰

A tanulók életkorához és értelmi fejlettségéhez igazodó, szabályozott és legfőképpen magyar nyelvű oktatást követelt, egységes elvek, egységes gyakorlat és egységes felügyeleti rendszer kiépítésével. „Hogy eddig a köztanítás várakozásunknak nem igen felelt meg, közelebbi okát magá-ban a systemában kell keresnünk. [...] Nem téved-e el a még gyenge nevendéknek fejleniindult eszecskeje abban a sok dirib-darab, különféle tárgyú dolgoknak tanulásokban, melyeket sem a tanítónak igazán kifejtteni, sem a gyermeknek elgondolva tanulni nincs elegendő ideje, s tehetsége? S mindezt többnyire latin nyelven! [...] Legyen helyes systema, szabassanak a tárgyak a nevendékség erejéhez, legyen gondos felvygázás a tanítókra, de ne három-négy felül is, hogy a szegény tanító azt se tudja, kinek engedjen, kitől tartson.”⁴⁹¹

Guzmics elítélte a magánnevelést. Azt kívánta, hogy minden magyar állampolgár, tekintet nélkül társadalmi helyzetére, nyilvános iskolába járjon! „...a házi nevelés egészen tiltassék el. Ha elfajult nagyjaink gyermekeinek újra születniek, nemzetiesedniek kell, ezt csak közönséges nevelés által viheti a legbizonyosabban véghez. Az a külön nevelt ifjú gróf vajon ismeri-e egykorú polgár társait? Megtanulta-e őket becsülni? Észrevette-e, hogy erkölcsi tekintetben mennyien vannak felette, kiket most kevélyen vet meg, fényes köréből letekintvén az alacsonyabb születésűekre? Nem fogja-e egész életében szégyelleni azok közé elegyedni, kiktől mindig szorgalmatosan távoztatva különbözött?”⁴⁹²

⁴⁹⁰ Gulyás Elek: *Kazinczy Ferenc és Guzmics Izidor levelezése.* (1822–1831). Pest, 1873. 94.

⁴⁹¹ Uo. 95.

⁴⁹² Uo. 96.

Életrajzírója a következő szavakkal jellemezte: „Guzmics nem csupán tanítója, hanem egyszersmind nevelője is volt hallgatóinak. Nemcsak hittudományi ismeretekkel gyarapítá tanítványinak elméjét, hanem törekedett egyúttal a vallásosság érzelmeit csepegtetni sziveikbe, s a honszeretet lángját éleszteni kebleikben. Élénk érdeklődéssel viseltetett fejledező tehetségeik iránt, éber figyelemmel kísérte olvasmányaikat, iparkodott őket önmunkásságra szoktatni, s rajta volt, hogy Beély Fidél és a bakonybéli bencés tanárképzés mentül korábban megismerkedjenek a nemzeti irodalommal. Ő volt továbbá a növendékpapok színi játékainak rendezője is.”⁴⁹³

Guzmics Izidor személyében tehát igazán rátermett, jó pedagógiai érzékkel megáldott, képzett és értékes vezető került a bakonybéli apátság és iskola élére, melyben a harmadéves bölcséleti osztály tanult. Abban az osztályban készítették elő a növendékeket a tanári pályára. A rendelkezésre álló egy tanév alatt nevelés-tant, tanítástant, módszertant, esztétikát, oklevéltant tanultak a növendékek, valamint a humaniorák anyagát ismételték.

Az apát egykori kedves tanítványa, *Briedl (Beély) Fidél*⁴⁹⁴ taní-

⁴⁹³ Zoltvány L. Irén: *Guzmics Izidor életrajza*. Budapest, 1884. 58.

⁴⁹⁴ Briedl József (a Beély Fidél nevet később vette fel) 1807. július 5-én született Székesfehérváron, polgári családba. Elemi és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte kiváló eredménnyel. Gyermekkorától szerzetesnek készült. „Egyedül csak a tanító szerzetes életre lévén kedvem, s hivatásom, tanítóim ajánlatára a Szt. Benedek rendjét választám, melybe 1822 szeptemberében a szokott próbatételt kiállva fölvettem, és octóber 16-án fölöltöztettek Fidél nevet nyerve” – írta életrajzában. Pannonhalmán négy évig tanult, majd Bakonybélben a költészet- és szónoklattan, valamint a nevelés- és oktatástant tanulmányozta. 1830. augusztus 6-án áldozópappá szentelték. Rövid ideig mint egyházi szónok működött Pannonhalmán. Guzmics Izidor, aki már diákkorában felfigyelt a tehetséges ifjúra, apáttá történt kinevezésekor magával vitte Bakonybélbe. Őt találta alkalmasnak az oklevéltan, az esztétika, de főként a nevelés- és az oktatástan tanítására. Egyidejűleg kinevezte a könyvtár őrévé is. A fiatal tanár abban az időben kezdett érdeklődni a nevelés elméleti kérdései iránt. Számos idegen nyelven olvasott, és a bakonybéli könyvtár gaz-

totta a nevelés- és oktatástant, a módszertant, az esztétikát és a diplomatikát, *Kovács Villebrand*, majd 1837-től *Szkalka Kandid* pedig a humaniorákat és a klasszika-filológiát. Maga Guzmics rendkívüli tárgyként görög nyelvet tanított.⁴⁹⁵

A felsorolt tantárgyakból a növendékeknek nyilvános vizsgát kellett tenniük, és csak a megfelelő eredményt elért hallgatók kaphattak tanári oklevelet.

A forradalom bukása után megszűnt Bakonybélben a tanárképzés. Beély hat éven át az apátság botanikus kertjét gondozta. Többet nem publikált. 1855-től a rend kőszegi gimnáziumának igazgatójaként működött 1863. június 30-án bekövetkezett haláláig.

A bakonybéli tanárképzés virágkora az 1832 és 1848 közötti évekre esik. Igen sokoldalú és korszerű képzésben részesültek a lendő bencés tanárok. Különösen igényes és magas színvonalú volt a neveléstudományi tárgyak tanítása, melyeket Beély Fidél tanított.

Az egy tanéven át tartó képzés első félévében tanultak a növendékek pedagógiát. Hétfőn, szerdán és pénteken délutánonként 3-tól 4-ig új ismereteket adott át Beély Fidél hallgatóinak, ugyanezen a napokon reggel 8 és 9 óra között folyt a korábban tanultak ismétlése, rendszerezése és rögzítése. Kéziratban maradt önéletrajzából tudható, hogy a fiatal tanár előadásaira rendkívüli lelkiismeretességgel készült. Napi 4–5 órát töltött a külföldi és a hazai neveléstudományi szakirodalom olvasásával. Az előadások

dag pedagógiai anyaga is a rendelkezésére állt. Beély Fidél 1832–1849 között oktatott neveléstudományt Bakonybélben. Szerzetestanárként életét a tanításnak szentelte, de emellett jelentős elméleti pedagógiai tevékenységet is kifejtett. Pedagógiai tárgyú írásokat fordított németből és angolból, és azokban az években kezdett publikálni. Az 1830-as években az Athenaeum, az Egyházi Tár és a Tudománytár című folyóiratokban tette közzé pedagógiai tárgyú írásait. Írt Kant és Jacotot nevelési rendszeréről, a természettudományok oktatásának fontosságáról, az erkölcsi nevelésről és a vizsgák pedagógiai értékéről. Elméleti pedagógiai munkásságának elismeréséül 1839. november 22-én az Akadémia levelező tagjává választotta.

⁴⁹⁵ Zoltvány L. Irén: *Guzmics Izidor életrajza*. Budapest, 1884. 44.

és a vizsgák nyelve egészen 1844-ig hivatalosan a latin volt, de feltehető, hogy a szép magyarságú pedagógiai írásokat közreadó tanár óráinak egy részét már a harmincas évektől kezdve anyanyelvünkön tartotta.

A Beély Fidél által oktatott pedagógia tárgy tananyagának kivonata kéziratban maradt ránk. A latin nyelvű tematika felöleli a neveléstudomány egészét.⁴⁹⁶ Főbb fejezetei: Általános neveléstan. Általános oktatástan. Speciális neveléstan. Az általános neveléstan keretein belül a testi, az értelmi, az erkölcsi és az esztétikai nevelés kérdéseinek tárgyalására került sor. Az általános oktatástani ismeretek között szerepeltek elméleti didaktikai problémák éppúgy, mint a különböző tantárgyak tanításának módszertana. A speciális neveléstan felölelte az iskolai és a magánnevelés, valamint a különböző korú gyermekek nevelésének és más-más pályára történő felkészítésének tudnivalóit.

A rövid tematika vázlatos képet nyújt arról, hogy Beély Fidél igényes, korszerű és rendszeres neveléstudományi ismereteket közvetített a leendő tanároknak. Egy, pontosabb forrásból, az 1848 márciusában megjelent főművéből is alkotható kép a reformkori Bakonybélben oktatott pedagógia tantárgy tartalmáról.

1848. március 20-án Toldy Ferenc, az akadémia titoknoka két vaskos kötetet kapott Bakonybélből, a következő levél kíséretében: „Tekintetes Tudós Titoknok Úr! Szerencsés vagyok ez alkalommal a nevelésről írt, és csak imént megjelent munkámból Ttes Titoknok Úrnak két példányt küldhetni. Az egyikkel tiszteletem jeléül jó kegyednek kedveskedem, a másikat méltóztassék az academia könyvtárába helyezni. Több évi tanárságom e kalászaival szeretett honunk szelleme javait, s academiánk, mellynek parányi tagja én is vagyok, díszét vágytam nevelni. Méltóztassék hazafiúi törekvésem becses figyelmére méltatni, s olly szívvel elfogadni, milyennel azt küldöm.

⁴⁹⁶ Közli: Sörös Pongrác: *A bakonybéli apátság története*. Budapest, 1904. 227–229.

Tartson meg Ttes Titoknok Úr továbbra is szives indulataiban, ki megkülönböztetett tisztelettel vagyok Tekintetes Tudós Titoknok Úr alázatos szolgálja Beély Fidél tanár. Bbél, Márc. 10-én, 1848.”⁴⁹⁷

A mű, amelyet a fenti szavakkal ajánlott Toldy Ferenc figyelmébe a szerző, az „*Alapnézetek a nevelés, és leendő nevelő s tanítóról, különös tekintettel a tan történeti viszontagsága s literaturájára*” címet viseli.⁴⁹⁸ Korai és becses darabja neveléstudományi szakirodalmunknak, már csak azért is, mert ez tartalmazza az első jelentősebb egyetemes neveléstörténeti összefoglalást magyar nyelven, és ennek függelékében szerepel az első pedagógiai bibliográfiánk. A munka már 1842-ben elkészült, de a cenzúra nem adott engedélyt a kinyomtatására, így csak 1848-ban láthatott napvilágot. Beély Fidél 1842. április 8-án írott levelében keserű szavakkal panaszkodott Toldy Ferencnek a korabeli cenzúra-viszonyokra: „Ha valaki később ezt a művet olvasni fogja, csodálkozni fog, mint lehetett ezt a munkát a tizenkilencedik században a nyomtatástól eltiltani. Ha van is benne néhány constructio, mely a mostani renddel némileg ütközik, nem oly súlyos, hogy eltiltasson midőn ennél veszélyesebb darabok is kerülnek sajtó alá”.

Érdekes lenne az eredeti kéziratot egybevetni a megjelent művel, de sajnos eddig nem került elő.

Beély művét tanárjelölteknek és gyakorló pedagógusoknak szánta, őket kívánta segíteni: „Nem indított engem akár önhaszon, akár akármelly más mellékes tekintet e munkám közrebocsátására, hanem és csupán azon buzgalom és lelkesedés, mellyel a nevelés ügyét ölelem, és azon tiszta szeretet és bizodalom az ifjúság iránt, mellynek tanításával életem pályájának legszebb éveit [...] legörömteljesebb élvezettel eltöltém. [...] Munkám leginkább a ne-

⁴⁹⁷ *Beély Fidél levelei Toldy Ferenchez.* MTA Kézirattár. Magyar Irodalmi Levelezés. 4. r. 61. sz. b. köt.

⁴⁹⁸ Beély Fidél: *Alapnézetek a nevelés, és leendő nevelő s tanítóról, különös tekintettel a tan történeti viszontagsága s literaturájára.* Schmid és Busch. Pozsony, 1848.

velés és tanítás pályáján nemes munkássággal fáradozóknak van szánva, kik általa mind a nevelés józan elvei, s tulajdonaival, mind a nevelők s tanítók szükséges sajátságaival, mellyek olly igen sokakban hiányzanak, bőven s kimerítőleg megismerkedhetnek; egyszersmind a tantörténeti viszontagságait rövid tömörttségben a német s magyar neveléstani literatura jobb terményeivel föllelendik. Így bizonyára nemcsak a nevelők s tanítók, hanem mindazok is haszonnal fogják munkámat olvashatni, kiket a nevelés és tanítás ügye közelebbről érdekel.”⁴⁹⁹

A mű első részében Beély általános nevelésfilozófiai elveket fogalmazott meg. A nevelés fogalmát tágabb és szűkebb értelemben is meghatározta. Tágabb értelemben a nevelés nem más, mint mindazon tárgyak, dolgok, tények, körülmények s viszonyok, mellyek a gyermekre befolyást gyakorolnak. Szűkebb értelemben a nevelés nem egyéb, mint az ifjú ember testi, lelki és szellemi tehetségei s erejének első éveiben szabályszerűleg eszközölt kifejlesztése s tökéletesítése. E kifejlesztése s tökéletesítése az emberben rejtett legszebb tehetségeknek egyszersmind tárgya a nevelésnek.

A nevelés célját a következőképpen határozta meg: „Az ember csak nevelés által válik emberré. [...] A nevelés célja, hogy jámbor s erkölcsös embert, [...] s hogy a köztársaságnak hasznos tagot s polgárt képezzen.”⁵⁰⁰

Megfogalmazta azt az alapvető pedagógiai tételt, hogy „Az ember csak a nevelés által válik emberré; s neki születésének első percétől, kisdedsége s ifjúságának korán át mellőzhetetlenül szükséges az idegen segély s gyengéden ápoló kéz. [...] Nevelés nélkül elvadul, elszilajodik az ember, hasonlólag a legnemesebb gyümölcs magvához, melly dajkálatt s nemesítés nélkül csak törpe és fanyar lesz.”⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Beély Fidél: *i. m.* Bevezetés

⁵⁰⁰ Beély Fidél: *i. m.* 4.

⁵⁰¹ Beély Fidél: *i. m.* 7.

A nevelés tehát legyen „egyetemesen összhangzó”, vagyis mai szóhasználattal élve, mindenoldalú! A nevelés legyen célszerű! Mit jelent a célszerűség a szerző szerint? „Az embernek egyetemes célja, hogy tiszta vallásosság és erkölcsiség által az örök boldogságot elnyerhesse. [...] e tekintetben a magyar s olasz, a költő a művész, a pór s fejedelem nevelése közt nincs különbség, miután mindegyiknél csak az egyetemes cél valósítása forog fön. Továbbá az embernek külön célja, hogy a köztársaság hasznos tagja, vagyis a világ érdemes polgára legyen, s e viszonyban úgy kell őt nevelni, hogy a társas életből folyó sokrendű kötelességek hű s készséges teljesítésére idomíttassék”.⁵⁰² Fontos pszichológiai elveket is megfogalmazott: nézete szerint a nevelés során tekintettel kell lenni a gyermek természetére, egyéni és életkori sajátosságaira!

A nevelőnek gondolnia kell a fokozatosságra is! Nem lehet a gyermek fejlődését siettetni, hanem mindig az adott kornak megfelelően kell a nevelés és az oktatás tartalmát és módszereit megválasztani!

A szerző által felsorolt nevelési elvek napjainkban természetesen tűnnek, azonban az adott korszakban új elveknek számítottak.

A neveléstan tanulmányozását nemcsak a leendő és már gyakorló pedagógusok, hanem mindenki számára szükségesnek tartotta. A nevelés elveivel a szülőknek, a lelkipásztoroknak, az államférfiaknak is meg kell ismerkedni, de ezek az ismeretek minden ember számára hasznosak lehetnek, hiszen az elvek követésével az önnevelés terén mindenki érhet el eredményeket.

Kitért a pedagógia mint tudomány kérdéseinek a tárgyalására, és felsorolta annak segédtudományait is. Nézete szerint a pedagógia elsősorban tapasztalati tudomány. A neveléstan segédtudományai között első helyen említette az emberismerettant, vagyis az antropológiát, majd a pszichológiát, a művelődéstörténetet és az „országtan”-t, melyen valamiféle közgazdasági-szociológiai ismereteket értett.

⁵⁰² Beély Fidél: *i. m.* 15–16.

retrendszeret értett. Különleges, és a 19. században teljesen egyedi az a nézete, hogy a pedagógia egyik legfontosabb segédtudománya a fiatal emberekkel folyamatos társalgás tudománya, vagyis mai szóhasználattal élve a kommunikációelmélet.

Művének legterjedelmesebb és legkidolgozottabb részében a nevelő személyiségével foglalkozott – ezen megállapításai nagyrészt ma is helytállóak és korszerűek, sőt némelyik javaslatát még napjaink pedagógusképzésének sem sikerült maradéktalanul megvalósítania.

Miért fontos, hogy csak a legrátermettebbek kerüljenek a pedagóguspályára? Erre a kérdésre így válaszolt: „Ki a nevelői s tanítói pályára szánja magát, mellyen végnélkül sokat építeni vagy rontani lehet, szükséges mindenképp előtte, hogy jeles sajátságokkal bírjon, s magát mielőtt e szent küszöböt meglépné, lesgigorúbban vizsgálja meg, vajjon e főséges hivatalra alkalmas-e? Ki előleges szigorú önbírálat s mindennemű tehetségeinek mélyebb vizsgálata nélkül bátorodik vakmerően a vállaira venni a nevelés sokféle terheit, rontani és dúlni indul, mert gyakran a reábízott nevelendők legszebb testi, lelki és szellemi tehetségeit temeti el örökre”⁵⁰³

Sajnos, még napjainkban sem megoldott a pedagógusjelöltek pályalkalmasságának vizsgálata, pedig ennek fontossága nem vitatható. A szerző sorra vette a leendő nevelő külső és belső tulajdonságait. A „nevelő s tanító elmebeli tulajdonságai közül” elsőrendű fontosságúnak tartotta, hogy aki másokat nevelni és tanítani akar, az a nevelés s tanítás tárgyainak alapos ismeretével rendelkezzen! Ismerje jól a logikát, az erkölcsstant, az esztétikát, az antropológiát és a pszichológiát! Különös figyelmet kell fordítania a tanítástanra (vagyis a didaktikára), a tanításmódszertanra, mivel ezek a neveléstan fontos részei!

Természetesen a neveléstan alapelveivel is tisztában kell lennie a leendő nevelőnek! Mindezek mellett biztos ismeretekkel kell

⁵⁰³ Beély Fidél: *i. m.* 27–28.

rendelkeznie azokból a tudományokból, melyeket tanítani fog! Tehát ismernie kell a matematika, a természettan, a földrajz és a történelem tudományát, jártasnak kell lennie a hangászat és a rajzolás művészetében, a szónoklat- és a költészettan elemeiben! A nyelvek tanulást-tanítást illetően kifejtette, hogy a tanítónak legnagyobb gondja legyen, hogy szorgalmat és buzgalmat fordítson a honi nyelvre! A magyar nyelvet azonban egy tanárnak nemcsak szabatosan kell beszélnie, hanem „annak ki nevel és tanít, vagy gyakor nevelni s tanítani fog, legszentebb kötelességében áll igyekezeteit oda irányozni, hogy az édes honi nyelvet, e nemzeti legdrágább kincset, mely egyszersmind fő feltétele minden másrendű műveltségnek, a lehető legnagyobb lelkesedés, buzgalom s iparral tanulja, nyelvtanilag alaposan ismerje, fáradhatatlan törekvéssel előmozdítsa, terjessze, művelje, szépítse, és a gondjaira bízott vagy gyakor bízandó nevendékeit is szinte példájával e nemzeti kincs legtisztább szeretetére, lankadhatatlan megtanulására s terjesztésére buzdítsa s lelkesítse”.⁵⁰⁴ A pedagógusnak emellett jól kell beszélnie németül, de jó, ha angolul és franciául is tud, hiszen a legújabb szakirodalom ezeken a nyelveken olvasható. Beély már a 19. század közepén megfogalmazta azt a ma is helytálló elvet, hogy egy tanárnak egész élete során folyamatosan képeznie kell magát, hiszen enélkül képtelen lépést tartani az új tudományos eredményekkel!

Az állandó tanulásnak és az új ismeretek megszerzésének az eszköze a könyvtár. Milyen jellegű könyveket tartalmazzon egy pedagógus magánkönyvtára? „A nevelő s tanító könyvtára inkább kevés, de jeles, mint sok s haszontalan munkákból álljon! Ítéletünk szerint a nevelői könyvtárt leginkább a következő munkák ékesítik: 1. jobb nyelvtanok és szótárok, mellyeknek mindennapi hasznokat veszi, s mind magán, mind nevendékein ezekből mindannyiszor segít, valahányszor szavak s szabályok iránt nehézségek s

⁵⁰⁴ Beély Fidél: *i. m.* 43.

kétségek támadnak. 2. a latin s hellén irodalom remekebb művei. 3. kézikönyvek, melyek útmutatása szerint a gyermekeket nevelni és tanítani kell. 4. a honi irodalom legjelesebb terményei, s különösen, melyek a nevelés s tanítás köréhez tartoznak. 5. a külföldi irodalom jelesebb s jobb munkái, ezek közt kiváltképp a nevelést és tanítást tárgyazó classicusabb művek.”⁵⁰⁵ Nem kétséges, hogy a Beély által leírt könyvtár ma is nagyon hasznos lenne minden pedagógus számára.

Szerinte a tanító legyen erkölcsös, vallásos, szelíd, béketűrő, vidám és szerény, de ugyanakkor állhatatos és szilárd, ha a szükség úgy kívánja! Nyerje meg tanítványai szeretetét, bizalmát, legyen igazságos, kiegyensúlyozott és pontos! A nevelő külső tulajdonságai sem hagyhatók figyelmen kívül. A tanár legyen ép, egészséges testalkatú, látása és hallása is kifogástalan legyen!

Művének utolsó részében, a magyar pedagógiai irodalomban elsőként, összefoglalta a nevelés történetét az ókortól a 19. századig, tehát a saját koráig. A zsidó, az egyiptomi, a görög és a római nevelés tárgyalása után foglalkozott a középkor és az újkor nevelési törekvéseivel. Külön kitért a felvilágosodás korának európai nevelésügyére. Röviden összefoglalta a magyar nevelés történetét is a honfoglalástól egészen a saját koráig. Helyenként valóban csak vázlatos, de rendkívül érdekes és úttörő összefoglalása alapul szolgált a későbbi években már önálló műként megjelentetett neveléstörténeti munkák megírásához.

Munkájának utolsó, legértékesebb része „*A neveléstan irodalmi bibliográfiája*”, ahol a szerző elsőként a magyar szakirodalomban a német nyelven önálló kötetben megjelent legfontosabb és a magyarul megjelent általa ismert összes neveléstudományi mű bibliográfiai leírását adta. Megjegyezte, hogy az angol és a francia szerzők művei német nyelven is hozzáférhetők. Említi Collin, Schulzer és Peter Müller műveit, melyek a 18. század első felében jelentek meg

⁵⁰⁵ Beély Fidél: *i. m.* 46.

Németországban. Bibliográfiája tartalmazza *Campe* alapvető művét, az *Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens* című könyvet, mely Hamburgban jelent meg először 1785-ben, majd 1792-ben. Ismerte a filantropista Guts-Muts 1800-ban, Gothában megjelent munkáját, Herbart, Pestalozzi, Milde és Ignaz Demeter műveit. A kortárs német szerzők közül hozta *Eduard Beneke* alapvető művét, az *Erziehungs- und Unterrichtslehre* című Berlinben 1835–36-ban megjelent kétkötetes munkát, mely erőteljesen hatott a későbbi magyar szerzőkre, többek között Kármán Mórra is.

Beély tanártársai figyelmébe ajánlotta *Niemeyer* Halleban először 1796-ban megjelent művének új kiadását (*Grundstatze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern und Schulmanner*) melyet Ürményi József is olvasásra ajánlott már 1812-ben, és amely Ángyán János fordításában magyarul is megjelent.⁵⁰⁶

Figyelemre méltó az a tájékozottság, melyet Beély Fidél mutatott az 1840-es évek német pedagógiai irodalmában. Ma már elfelejtett, de a saját korukban ismert és népszerű szerzők minden munkáját felsorolta. Helyet kaptak a bibliográfiában Adolf Frankenberg, C. G. Hergang, F. A. Gotthold, J. H. Schulz, E. G. Richter, Donat Müller és mások pedagógiai művei.

A magyar szerzők neveléstudományi munkáinak Beély Fidél által összeállított bibliográfiája a korábbiak vonatkozásában nem, de az 1820-as évektől kezdve megközelítőleg teljesnek tekinthető. A szerző ismerte Székely Ádám 1771-ben publikált Locke fordítását, Molnár János 1776-ban megjelent pedagógiai leveleit, Péteri Takács József erkölcsi oktatásait.

Nem tudott azonban a református Tóth Pápai Mihály 1797-ben Kassán megjelent *Gyermek nevelésre vezető útmutatásáról*, az

⁵⁰⁶ *Nevelés és tanítás tudomány. A szülők, a házi és oskolai tanítók számára a 6. kiadás szerint kidolgozta Chimaini Leopold, és a magyar nevendékek szükségéhez alkalmazta Ángyán János. I–II. Pest, 1822–33.*

erdélyi Hari Péter és Cserey Farkas pedagógiai műveiről. Nem ismerte Fáy Andrásnak 1816-ból származó munkáját, a *Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról* című művét.

Nemcsak a magyar nyelvű műveket sorolja fel, hanem magyar szerzők latin és német nyelvű munkáit is hozta bibliográfiájában. (Így kaphattak helyet Spányik Glicér és Fejér György 1835-ben megjelent latin nyelvű művei is.) Fokozza a bibliográfia értékét, hogy a szerző felsorolta azokat a korabeli folyóiratokat is, melyek pedagógiai tárgyú írásokat is közöltek.

Sajnos Beély Fidél gyakorlati pedagógiai munkásságáról kevés adat maradt fenn, de féléves pedagógiai kurzusának kéziratosszája és az előbbiekben ismertetett főműve arról tanúskodik, hogy igényes és korszerű pedagógiai ismereteket közvetített a bakonybéli bencés tanárjelölteknek tizenhét tanéven át, 1832 és 1849 között.

Függelék

A nevelésügy iránt érdeklődő reformkori értelmiségiek

- Baloghy László (1799–1858) jogász
Ballagi (Bloch) Móric (1815–1891) nyelvész, tanár
Bátky Károly (1794–1859) tanító, pedagógiai író
Beke Sámuel (1803–1836) református lelkész
Beély Fidél [Briedl József] (1807–1863) bencés szerzetes, tanár, esztéta
Beőthy Zsigmond (1819–1891) jogász, a főrendi ház tagja
Bezerédj István (1796–1856) politikus, országgyűlési követ
Bezerédy Amália (1804–1837) gyermekkönyv szerző
Boleman István (1795–1882) a pozsonyi evangélikus líceum igazgató-
hittanára
Böloni Farkas Sándor (1795–1842) jogász, író
Brassai Sámuel (1797–1897) nyelvész, természettudós, tanár
Brunszvik Teréz (1875–1861) az első magyarországi kiseddóvók meg-
alapítója
Czuczor Gergely (1800–1866) bencés szerzetes, költő, nyelvtudós
Csécsi Imre (1804–1847) tanár, orvos, mineralógus
Döbrentei Gábor (1785–1851) magánnevelő, író, fordító, szerkesztő
Edvi Illés Pál (1793–1871) evangélikus lelkész, költő
Eötvös József (1813–1871) író, politikus
Fazekas Mihály (1766–828) költő, botanikus
Fáy András (1768–1864) író
Fejér György (1766– 851) teológiai doktor, az egyetemi könyvtár igaz-
gatója
Fényes Elek (1807–1876) statisztikus
Festetich Leó (1800–1884) gróf, zeneszerző, színházigazgató
Gáspár János (1816–1892) tanár, tanfelügyelő
Glatz Jakab (1776–1831) tanár, lelkész
Guzmics Izidor (1786–1839) bencés szerzetes, teológus, nyelvész,
író, műfordító

Herepei Károly (1802–1871) református lelkész, tanár
Herepei Gergely (1807–1859) református lelkész
Hetényi János (1786–1853) lelkész, filozófiai író
Horváth József Elek (1784–1835) jogász, tanár
Hunfalvy János (1820–1888) földrajztudós
Jakabfalvy András (1804–1859) jogász
Jósika Miklós (1794–1865) író, újságíró, politikus
Kacskovics Lajos (1806–1891) politikus, ügyvéd
Karacs Teréz (1808–1892) leánynevelő intézeti igazgató, író
Kemény Zsigmond (1814–1871) író, publicista, politikus
Kerekes Ferenc (1799–1850) tanár
Kis János (1770–1846) lelkész, költő, műfordító
Kiss Sámuel (1796–1861) evangélikus lelkész, esperes
Kossuth Lajos (1802–1894) politikus
Kultsár István (1760–1828) tanár, író
Kőváry László (1819–1907) író, történész
Lévay József (1825–1918) költő, tanár
Lovász Imre (?–1843) orvos
Lukács Pál (1801–1873) magánnevelő, gyermek- és ifjúsági író
Máday Károly (1821–1870) evangélikus püspök
Majer István (1813–1893) tanár, egyházi, pedagógiai író, esztergomi ka-
nonok
Mednyánszky Alajos (1784–1844) művelődéspolitikus, író
Magyar Mihály (1820–1860) könyvkereskedő
Nagy Ferenc (1804–1876) tanár, borász
Ney Ferenc (1814–1889) magánnevelő, tanügyi és ifjúsági szakíró
Némethy Pál (1807–1846) tanár, tankönyvíró
Oroszhegyi Szabó Jósa (1822–1870) orvos, tanár
Papp János (1806–1850) tanár, igazgató
Pákh Albert (1823–1867) ügyvéd, lapszerkesztő
Peregriny Elek (1812–1886) egyetemi tanár, ifjúsági- és tankönyvíró
Péczely József (1789–1849) tanár, történész
Péterfi József (1796–1873) lelkész
Rendek József (1810–1875) tanár, tankönyvszerző, esztergomi kanonok
Rumy Károly György (1780–1874) tanár, író
Salamon József (1790–1871) teológiai író, tanár, iskolafelügyelő
Sasku Károly (1806–1869) mérnök, tanár

Sebestyén Gábor (1794–1876) ügyvéd, költő, író
Seltenreich Károly (1813–1855) lelkész, leánynevelő intézeti igazgató
Szeremlei Gábor (1807–1867) református lelkész, tanár
Szepesy Ignác (1780–1838) katolikus püspök
Takáts Éva (1779–1845) író, az első magyar nőjogi publicista
Tarczay Lajos (1807–1881) természettudós, tanára
Tavasi Lajos (1814–1877) magánnevelő, tanár, pedagógiai szakíró
Táncsics Mihály (1799–1884) író, publicista, politikus
Teleki Blanka (1806–1882) szobrász, festő, leánynevelő intézeti igazgató
Teleki Domokos (1810–1876) politikus, publicista
Terhes Sámuel (1783–1863) református esperes-lelkész, író, költő
Tóth Lőrinc (1814–1903) ügyvéd, kúriai elnök, drámaíró
Török János (1809–1874) levéltáros, mezőgazdasági szakíró
Török József (1813–1894) orvos, tanár
Vahot Imre (1820–1874) ügyvéd, színműíró, lapszerkesztő
Vajda Péter (1808–1866) költő, tanár
Vandrák András (1807–1884) tanár, pedagógiai és filozófiai író
Warga János (1804–1875) tanár, tanítóképző intézeti igazgató
Wargha István (1808–1876) jegyző, óvóképző intézeti igazgató
Wesselényi Miklós (1796–1850) politikus, Erdély első kisdudóvójának
alapítója
Zákány József (1785–1856) tanár

